

В. А. Качкан

УКРАЇНСЬКЕ
НАРОДОЗНАВСТВО
В ІМЕНАХ

У двох частинах

Частина 1

За редакцією А. З. Москаленка

*Затверджено Міністерством освіти України
як навчальний посібник для студентів
гуманітарних факультетів університетів
і педагогічних інститутів*

КИЇВ
«ЛИБІДЬ»
1994

ББК 63.5(4УКР)я73
К30

Розповсюдження та тиражування без офіційного
дозволу видавництва заборонено

Рецензенти:

д-р філол. наук *М. М. Пазяк*
(Ин-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Рильського АН України)
д-р філол. наук *П. П. Хропко*
(Укр. пед. ун-т ім. М. Драгоманова)
д-р філол. наук *В. І. Шкляр*
(Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка)

Головна редакція літератури з українознавства
та соціогуманітарних наук

Головний редактор *М. С. Тимошик*
Редактор *О. І. Цибульська*

Качкан В. А.

К30 Українське народознавство в іменах: У 2 ч. Ч. 1:
Навч. посібник/За ред. А. З. Москаленка; Передм.
А. Г. Погрібного.— К. : Либідь, 1994 — 336 с.
ISBN 5-325-00349-6.

У навчальному посібнику відтворюється життєвий і творчий шлях декількох десятків видатних постатей української духовної культури. Серед невідомих і малознаних імен — письменники, публіцисти, історики, фольклористи, етнографи, просвітницькі та культурно-громадські діячі І. Крип'якевич, Б. Стебельський, Є. Чикаленко, І. Огієнко, Ю. Целевич, О. Огоновський і багато інших. Чимало імен нашої минувшини автор уперше повертає зі спецархівів до читачів, аби вони мали змогу прилучитися до невичерпного джерела української духовності.

Для студентів гуманітарних факультетів університетів і педагогічних інститутів.

4502020000-009
К 224-94 БЗ 23-2-93

ББК 63.5(4УКР)я73

ISBN 5-325-00349-6.

© В. А. Качкан, 1994
© А. Г. Погрібний, передмова, 1994

ПЕРЕДМОВА

Живемо й діємо в час історичний, відповідальний. Творення української державності змушує, кожного повернутися до свого минулого, збагнути безцінність утраченого, фатальну шкідливість десятиліттями насадженої псевдодуховності, що накривала суспільство чорним крилом нищительства, викорінювала з національного ґрунту прадідівські традиції.

Настав час великої просвітницької роботи, час національно-духовного Відродження, час, котрий має заповнити істиною всі «білі плями», що їх залишила на тілі України та її народу колишня радянська імперія. Маємо прийти до нинішнього учня, студента — завтрашніх свідомих громадян української держави—з правдивими сторінками незнищеної книги національної історії, літератури, мистецтва. Невідкладний обов'язок викладачів вищих навчальних закладів, учених академічних установ — зняти тисячам і тисячам людей полуду з очей, очистити їх думки від брехні, неправди, яка насильницьки закривала очі, затуляла вуха найперше молодим людям, аби зростали в незнанні, в омані й стали врешті-решт безбатченками, жителями хіба-що з українськими прізвищами і бездумним «населенієм», отакими собі обертаками, що в руках політиканів-привладників завтра-позавтра стануть ким хочем, хай і «моголами»...

Мусимо говорити правду, адже настав час пошуку істини, а вона тут, здається, навдивовижу проста й доступна для всіх: не десятиліттями, а віками складалася й утверджувалася імперська система, яка в своїй генеалогії, в усіх виявах мала, з одного боку, тоталітаризм, а з іншо-

го — бездуховність. Нині йдеться про соціально-ідеологічну імперію, котра за аналогами її світових попередниць (Римська, Османська, Середньовічно-Китайська, Монгольське іго, Австро-Угорська) розвалилася. І це — закономірність, діалектика.

Поміркуймо: про яку загальнонародну духовність могла йти мова, коли сама система продукувала й повсюдно насаджувала свої рецепти «розвитку» мови, літератури, мистецтва, культури?! Адже в основу світогляду підростаючого покоління планово, системно, стратегічно закладалися бездуховність і бездушність, бездумність і підлесливо-лакейське виконавство. І результати виходили «феноменальні»: рапортоманія, холуйська покірність, брехня, ідеологічний догматизм, нігілізм, тобто все те, на чому виростили безбатченки, манкурти.

Що було в душі тих, хто знімав хрести з церков чи не в кожному селі, розвалював каплиці або висаджував у повітря храми стародавнього Києва, чинив вандалізм на сільських і міських цвинтарях?

Ціла армія мужів від «суспільствознавчої науки» твердила про «етап», «фазу», «епоху» розвитку соціалізму, а в реальній дійсності відбувалося фатальне зубожіння народів, націй. Продукованими, псевдонауковими концепціями сіявся насправді духовний розбрат, відчуження. Як наслідок — такі поняття, як честь, віра, національна самосвідомість, милосердя, добродійство, знецінювалися, занепадали.

Згадаймо безсмертний вислів М. Рильського: хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани.

В усі часи й епохи, в усіх народів реальне буття й духовний розвиток тримаються на підмурку традицій народу, на стовпах власної історії. То як ми просуватимемося вперед, до європейського та й всесвітнього співтовариства, якщо відкинемо історичний, соціальний, культурний досвід попередніх поколінь? Загинемо безслідно! Нічого з нічого не береться. Відродитися духовно — то передусім повернути народові велетенську й славу історію, ті культурно-духовні, мис-

тецькі, краєзнавчі надбання, що нам залишили предки у вигляді фольклору, писемних давніх пам'яток, історичних народознавчих надбань.

Народознавство — то ціла система, спектр проблем, що обрамлюються воедино отим високим, багатомірним поняттям — духовністю.

А ще імена... Імена! Скільки їх, на жаль, стало для нас незраними, невідомими, скільки щирого золота нашої праісторії, нашого славного поступу кануло у безпам'ять!..

Тож наш синівський обов'язок повернути кожне ім'я народові, його культурі; час змушує багато що перечитати, заново переосмислити — й сказати читачам слово Правди.

Ось такою спробою заповнити не одну прогалину в нашому народознавстві в царині етнології, етнокультури і є ця книжка, котра, сподіваюсь, стане своєрідним підручником для шкіл, гімназій, педагогічних інститутів, університетів.

Серед кількох десятків імен визначних літераторів, учених, суспільно-громадських та просвітницьких діячів є імена видатні, як М. Грушевський, В. Антонович, І. Огієнко, М. Костомаров, М. Драгоманов, Б. Грінченко, В. Винниченко, С. Єфремов, В. Гнатюк, М. Павлик, Б. Лепкий, І. Крип'якевич; є імена менш відомі або й незнані читачам, як от: А. Могильницький, А. Петрушевич, О. Огоновський, брати Заклинські, В. Охримович, Г. Цеглинський, М. Лозинський, В. Шухевич, В. Ільницький, К. Горбаль, Ю. Целевич, О. Бойків, Б. Стебельський, М. Капій, Ю. Панькевич, Є. Чикаленко, М. Ломацький, Я. Весоловський, Є. Олеєницький, Є. Пеленський... Але за кожним із цих імен — повновартісна сторінка нашої історії, культури, нашого духовного надбання.

Автор опрацював багатющі матеріали київських і львівських архівів, наукових бібліотек, епістолярії, що нині стали доступними для дослідників, переосмислив значну кількість рідкісних матеріалів, раритетних видань — і на цій основі створив нариси-есеї, в яких щасливо сусідує дослідницьке, аналітичне начало й прозора публіцистична форма обрамлення думки-вислову. Незаперечна цінність книжки — в її документальності, архівно-джерельній основі.

Звичайно, що есей на есей не схожий. Та цей зрозуміло: десь глибше подано розгляд творчого процесу, десь переважає біографічний фермент. Але тішить одне: до читача, приходить хоча б потрібна книжка, яка знадобиться для поглиблення знань з літератури, історії, краєзнавства, фольклористики, етнографії, історіософії, одне слово,— з народознавства,

Анатолій Погрібний

НЕЗНИЩЕННЕ ДРЕВО ЗАКЛИНСЬКИХ

В історії культурно-освітнього та громадського руху, літературного процесу Галичини ХІХ — першої чверті ХХ ст. помітний слід залишила родина Заклинських*. Сотні архівних документів (листи, спогади, щоденникові нотатки, начерки, автографи незавершених творів, сімейні документи, фотоматеріали, фольклорні, етнографічні записи та ін.), які стали доступними для наукового опрацювання, публікації, у багатьох періодичних виданнях газетно-журнального типу тих часів, книги й брошури, видані в Галичині та за її межами, більшість із яких донедавна була мертвим капіталом спецховищ академічних бібліотек,— увесь цей духовний пласт національної культури, який створили за своє життя Заклинські, слід сьогодні ретельно вивчати. Хочеться вірити, що невдовзі при написанні сучасної історії літератури багатогранна діяльність Заклинських буде, нарешті, об'єктивно поцінована.

Родовід Заклинських бере свій початок від Онуфрія (1781), пароха в с. Озеряни Товмацького (Тлумацького.— *В.К.*) повіту на Станіславщині. Син Онуфрія Гнат (1818 — 29 грудня 1868) усе життя був священиком у Марамполі над Дністром. Одружився з Осипою-Катериною (1826— 19 лютого 1894), яка походила із знатного й заможного роду Вісгоферів у Станіславі.

У подружжя Заклинських було троє синів: Леонід, Роман та Корнило. Атмосфера родинного вогнища сприяла їхньому духовно-національному вихованцю: мати блискуче знала польську, німецьку, французьку, англійську мови, читала в оригіналі твори Мольєра, Руссо, Вольтера, Баль-

* Архівні матеріали про Заклинських див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН України (далі — ЛНБ). Від. рук: Ф. 48. (Заклинських); Ф. 11 (Барвінських). Од: зб. 65/2; Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі — ЛЦДІА). Ф. 152. Оп. 2. Од. зб. 14401 — 14406; Ф. НТШ. № 3 — с/309; Ф. 663 (Павлика). Оп. 1. Од. зб. 245—246.

зака, Гюго, німецьких та англійських класиків. Найбільше книжок для сімейного читання привозила зі Станіслава від сестри Петронелі, досить освіченої на той час жінки.

Осипа-Катерина Заклинська мала літературні задатки, про що свідчить рукописний зошит а її віршами романтичного характеру, написаних польською мовою («Дума», «Милість родинна», «На долині, під яром», «Радість», «Мужицькі голоси», «Юліана», ін.).

Гнат Заклинський здобув освіту в Станіславській класичній гімназії, а відтак на теологічному факультеті у Львові. Знав польську, німецьку, латинську, грецьку, старослов'янську, староеврейську мови. Часто зі Львова привозив додому книжки — найдорожчі дарунки дружині, серед яких були «Скит Манявський» А. Могильницького, «Справа в селі Клекотині» Р. Моха, твори К. Устияновича. Як пише Ростислав Романович Заклинський, «в тих часах вважали «Скит Манявський» дуже знаменитим твором. Читачі були горді з того, що в українській літературі є вже такий видатний твір».

Домашнє середовище, було теплим, воно обігрівало дітей, будило високі порухи душі й серця. Мати часто грала на фортепіано, співала; батько, що теж мав гарний і соковитий голос, вторив — і виходили щирі імпровізовані хатні концерти. В родині часто велися бесіди про суспільно-культурне життя, політику та військові справи, проте батько «завертав» у своїх міркуваннях до побожності, віри, релігії, тоді як мати хилилася до вільнодумства. Глава сім'ї був щирим і переконаним українським патріотом, принципово писав до консисторій різні заяви та звернення тільки по-українськи. На цей шлях навернув і дружину, яка згодом, коли сім'я переїхала 1866 р., після смерті Гната Онуфрійовича, до Станіслава, погодилася, щоби «таємна українська учнівська «Громада» сходилася в її хаті; вона й допомагала в роботі тієї ж «Громади».

Вільного часу мали в родині хіба що взимку, бо вліті мати поралася на двох великих городах, займалася вихованням дітей (переважно на ліберальних засадах педагогічних творів Руссо). Нерідко своє внутрішнє невдоволення висловлювала вголос, підкреслюючи, при цьому, що саме для «цих занять (по господарству.— В. К.) не треба ні знання іноземних мов і літератур, ні гри на фортепіано».

Гнат Онуфрійович не міг похвалитися здоров'ям, часто хворів. На початку 60-х років застрахувався, як тоді казали, заасекурував своє життя на тисячу ринських. А десь 1860 або 1862 року взяв двох синів Леоніда й Романа і вирішив об'їхати на вакаціях усю родину: побували в селі

Вашківці під Снятином у швагра, пароха Андрія Шуровського, звідти дорога пролягла в Кіцмань на Буковині, куди їх покликав «своєк», греко-католицький священник Венгжинович. Потім у селі Погорилівка гостювали у священницькій родині Бородайкевичів, а на зворотній дорозі заїхали до Городенки, де рідний брат Гната Олекса управляв парохіальною адміністрацією.

Після смерті Гната Онуфрійовича сім'я «проживала останні рештки домашнього срібла, подарованого Антоном Вісофером своїй дочці Осипі-Катерині...», ніхто з родини нічим не допоміг, а рідний брат Олекса жодного разу навіть не навідався до вдови й сиріт, хоч жив тоді недалеко, у Старих Богородчанах.

По смерті Г. Заклинського жінці було нелегко утримувати сім'ю, давати освіту трьом синам, тому два старші — Леонід і Роман — перейшли жити до діда. Антін Вісофер був людиною уже похилих літ, не ходив більше, як це любив раніше, у замські праліси на прогулянку, а переважно відпочивав у саду. Старші дочки мешкали окремо, доглядала його наймолодша — Петронеля. Господарку фактично вела вона, їй батько і записав усе майно перед смертю (23 вересня 1864 р., проживши майже сто років). Через рік Петронеля вийшла заміж за фотографа Левандовського, але спіткала її раптова смерть 1866 р. — вона захворіла на чорну віспу. Перед смертю все заповіла Осипі-Катерині Заклинській, тому, зрозуміло, чому саме Заклинська з дітьми переїхала з Марамполя до Станіслава. Спочатку, правда, винаймала помешкання; а вже в середині 1868 р. зайняла повністю будинок, що їй належав у спадщину.

70-ті роки були надто складними для Осипи-Катерини Антонівни: городи віддавала на «співку» селянам з Пасічної коло Станіслава, раз на рік діставала урядову допомогу 50 ринських із «Вдовиного фонду». Нерідко не мала за що придбати синам зимовий одяг. Продавши останнє з батьківського віна — перстень з діамантами, — мати повернула гроші за купівлю дров на зиму. Але і в таких нелегких матеріальних умовах жінка не остудила щирого й привітного серця, сповненої педагогічного гуманізму душі: вона два роки тримала, безплатно в себе, на квартирі бідного селянського хлопця-гімназиста Володимира Березовського, синового товариша.

Слід сказати й про рідного брата Гната Закляського Олексія (1819—1887), греко-католицького священника, діяльного члена галицької «Головної Руської Ради», яка делегувала його на всеслов'янський конгрес у Празі. Протягом 1873—1879. рр, О. Заклинський був послом до авст-

рійського парламенту, де привернув до себе увагу й дістав визнання прогресивно настроєної частини, парламентаріїв за аргументовані виступи в обороні українства.

У великій за обсягом розвідці «Азбучна війна в Галичині 1859 р.», вперше опублікованій в ЗНТШ (1913. Т. 114. Кн. 2. С. 81-116; Т. 115. Кн. 3. С. 131—153; Т. 116. Кн. 4. С. 87—125), І. Франко, аналізуючи історичний факт знесення 15 травня 1848 р. панщини в Галичині, послуговується поміж іншими достовірними матеріалами священника Олексія Заклинського, «одинокого сучасника тих пам'ятних подій», подає в скороченому вигляді його промову.

Заклинський Леонід Гнатович (криптонім: Л. 3.). народився 1850 р. в Марамполі (помер 9 квітня 1890 р. в Станіславі). Спочатку сільський священник наймав для Леоніда й середульшого сина Романа приватного вчителя, згодом здобування освіти продовжилось в початковій, так званій тривіальній школі. Навчання велося польською мовою, з другого класу вводилася німецька мова, а рідна, українська, вважалася необов'язковою. Тому, зрозуміло, прогалини з української літератури заповнювали сини вдома.

Уже з шкільних років Леонід виявив неабиякі здібності до літератури, багато читав і хилився до громадської праці.

Після переїзду сім'ї до Станіслава всі три брати пішли в гімназію. Саме на цей час і припадає початок активної просвітницької та культурно-громадської праці Л. Заклинського. Разом із братом Романом та іншими він перекладав польську комедію «Радники пана радника» для українського театру М. Бучинського. Але вистава не відбулася, бо переклад був переданий, Ганкевичу, а той «виправив» мову, куди ще й додав від себе «висміяння москвофільського «язиччя», а також української літературної мови».

Л. Заклинський мав причетність до видання віршів Ю. Федьковича: він переписував рукописи й правив коректуру. За літературні здібності М. Бучинський рекомендував його як кореспондента зі Львова журналові «Вперед». Невідомо, чи він став ним, але дописував до «Діла», «Батьківщини». Ще в гімназії Л. Заклинський пробував писати, переважно історичні та етнографічні нариси й етюди. Його письмова робота «Опис родинного місця» була «найліпша на цілу цю школу» (гімназію.—Б. К-). До речі, Л. Заклинський займався й пізніше фольклорно-етнографічними студіями; серед родинних-рукописів зберігається зошит із записаним Л. Г. Заклинський 19 лютого 1881 р. весіллям у Галичі. Цей етнографічний матеріал має безперечну науко-

ву вартість, оскільки записувач узяв матеріал із міщанського середовища.

Як згадував брат Роман, Леонід був активним членом товариства «Громада», а згодом — його головою. В «Громаді» було заведено вивчати напам'ять твори Т. Шевченка, декламувати їх на ранках або вечорах на честь Шевченкових уродин, виступати з доповідями та рефератами з історії, географії України, історії української літератури, на економічні теми. Протягом 1868 р. тут було виголошено з найактуальніших такі повідомлення: «Перший період козацтва», «Хмельниччина», «Вигбвщина», «Про записування народних пісень». Видавався рукописний журнал «Зірка», що тривалий час редагував М. Бучинський, хоча на той час уже був студентом Львівського університету. Академічна «Громада», що об'єднувала всі учнівські «Громади» в Галичині, видавала журнал «Правда» (тираж—300 прим.). Обов'язком кожного члена «Громади» у провінції було передплачувати своє видання, розповсюджувати серед молоді, пропагувати його спрямування, а також щомісяця складати по 10 крейцарів до каси на закупівлю книжок, поповнення бібліотеки, її каталогізацію. Ядро «Громади» постійно вело пропагандистсько-агітаційну роботу серед гімназистів-москвофілів, наverting їх до українства. Часто члени гуртка (серед них були О. Стефанович, М. Бучинський, В. Навроцький, Г. Зарицький) проводили свої засідання у Заклинських. Крім головування, не один рік Л. Заклинський виконував і секретарські обов'язки. Члени товариства поширювали серед населення (особливо під час вакацій) популярні видання «Просвіти». Чимало архівних джерел свідчать, що усі три брати активно збирали фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема пісні, казки, оповідання, склали словнички народних висловлювань тощо.

У цей період Л. Заклинський вів активне листування з М. Павликом, М. Драгомановим.

Станіславська «Громада» протягом 1870—1877 рр. вела постійне листування з такими ж угрупованнями у Бережанах, Самборі, Тернополі. Ряд листів Є. Желехівського до Л. Заклинського, датованих 27 липня 1875 р., 21 березня та 29 травня 1876 р., стосуються періоду навчання. З листа від 15 листопада 1880 р. довідуємося, що Є. Желехівський подав відомі йому джерела до написання праці про Скит Манявський. Решта листів за 1884 р. проливають світло на різні питання життя: як Є. Желехівський намагався досягнути завідування кафедрою української літератури в Чернівецькому університеті; висловлює співчуття родині й від імені станіславської філії «Просвіти» присилає 5 ринських

на вінок на могилу Корнила Гнатовича; просить Л. Заклинського виступити у Тисмениці захисником в одній судовій справі.

По закінченні 1871 р. гімназії Л. Заклинський звертається до різних установи аби зменшили йому термін служби у війську до одного року, та марно. І вже 15 жовтня він був зарахований рядовим піхотного полку у м. Шегедин (Угорщина). Яка то була служба, видно з листів Л. Заклинського до М. Бучинського у Відень: «Підфіцери зlostяться на рекрутів, кричать, паскудно проклинають, б'ють страшенно... Всі люди у війську виховані під силою і гнітом» (23 листопада 1871 р.).

Добре знання німецької мови, особливо ж уміння писати готикою, врятували Леоніда від муштри, невдовзі він став писарем у канцелярії, викладав у школі підфіцерів. З переведенням полку до Будапешта більшість наказів та розпоряджень писали українською мовою. В армії доводилося багато перекладати з німецької мови на українську. Серед архіву Заклинських зберігається записка Богдана Заклинського (сина Романа Гнатовича) про те, що Леонід і в армії розповсюджував українські книжки, й організував при полку бібліотеку для жовнів.

Демобілізувавшись 1874 р., Л. Заклинський вступає до Львівського університету, студіює класичну філологію й поринає у вир громадського та культурницького життя. На його непересічні здібності звертають увагу професори Черкавський і Цвіклінський. Серед університетського студентства (підтверджує це листом від 4 березня 1926 р. до Р.Т. Заклинського нотар з Винників під Львовом Володимир Левицький) Леонід Заклинський вирізнявся «взором горячого, розумного, поважного і витривалого патріота, котрий усім студентам-українцям, молодшим від нього, справді імпонував... Він усюди репрезентував українських студентів». І. Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» писав: «Найвизначніші особи в «Дружнім Лихварі» (українське студентське товариство.— В. К.) були: Володимир Ганкевич, укінчений правник і голова товариства, який швидко по скінченню правничих студій умер, і Леонід Заклинський, студент класичної філології, властиво душа товариства. Вічно згайнятий товариством і громадою, він... піддержував духа у всіх... лагодив-усякі спори і кваси, у всіх людях бачачи тільки добрі сторони...»

Про Л. Заклинського і В. Левицький згадував як про авторитетного й ерудованого товариша, якого часто слухали українські студенти, «немов жиди рабіна... Він мав всі

дані, щоби его вважати провідником і, безумовно, слухати. Був він знаменитим бесідником...».

В університеті студенти української орієнтації належали до гуртка «Дружній Лихвар», а ті, що тягнулися до «москвофілів», — до «Академіческого Кружка». Л. Заклинський входив до двох гуртків, у «москвофільський» — з метою взяти його «в українські руки».

6 лютого 1876 р. відбулися загальні збори обох студентських товариств. Перемогла українська орієнтація, і до керівного центру увійшли А. Зофієвський, І. Франко, М. Павлик, В. Лукич-Левицький, Ю. Дольницький, Л. Заклинський. Про це повідомляв «москвофіл» В. Курбас 4 липня 1877 р. як свідок січневого процесу І. Франка і його товаришів.

1877 р. Л. Заклинського заарештували. Роман Гнатович Заклинський узагальнював, що 1876—1877 рр. «були страшними часами для українського студентства... студентами-українцями в той час наповнювали в'язниці». Він також пише, що Леоніда посаджено до в'язниці нібито через те, що його слухали студенти, бо він мав серед них велике значення». Син же його Ростислав доповнює батька суттєвим фактом, а саме: етнограф Федір Вовк прислав до Львова на адресу Леоніда дві великих скрині з «Кобзарем» Т. Шевченка, надрукованим у Празі, для перевезення «незаконною дорогою (пачкуванням) на Велику Україну».

Арешт і ув'язнення Л. Заклинського архівні джерела пояснюють так: під час арешту студента Сельського у Відні поліція знайшла лист активіста організації учнівських і студентських «Громад» у Галичині студента філософського факультету Львівського університету Л. Заклинського (від 27 березня 1875 р.) і статут нелегальних «Громад». У цьому листі Л. Заклинський, по суті, підбивав підсумки «народовецького руху» в Галичині у 1860-х роках, робив висновок про те, що ця робота ослабла. «Правда і права нашого народу, за які ми так знову взялися, завжди гаряче лежать на нашому серці... підняття моральне і матеріальне українського народу на всі часи залишилось нашим святим обов'язком».

Покладаючи великі надії на товариство «Громада», Л. Заклинський писав, що основною його метою є «зрушити цілий організм народного життя у всіх його верствах згідно з духом часу, з усіма потребами і вимогами нашого народу». Піднесення освіти, культури, національної свідомості, підвищення матеріального рівня життя народу шляхом організації запомогових кас, кредитних установ, пошавлення відродження ремесел, торгівлі — ці вимоги впливали із

статуту «Громади» й орієнтували роботу несвідомішої частини інтелігенції серед молоді. Л. Заклинський докоряв, наприклад, студентам, членам товариства «Січ» у Відні за те, що вони обмежуються «вираженням симпатії до народу, читанням повідомлень про події в Галичині... Тут не симпатії потрібні,— з глибоким переконанням писав він,— а реальна праця серед народу».

Після тримісячного ув'язнення Л. Заклинського звільнили з-під варті 13 вересня 1877 р. на підставі розписки, яку він дав про невиїзд із Станіслава. Фактично його було звільнено за браком доказів, що саме Л. Заклинський мав безпосередню причетність до розповсюдження та вивозу за кордон нелегальної літератури.

Леонід разом з братом Романом проводили значну просвітницьку роботу серед селян як члени станіславської філії товариства «Просвіта». Через бурхливу діяльність Л. Задошнському не раз було відмовлено в посаді гімназійного вчителя. Не одержавши місця для постійного вчителювання, Л. Заклинський записався на правничий факультет Ягеллонського університету в Кракові, та після двох років перервав свої студії. Він продовжував працювати писарем в адвокатській канцелярії М. Бучинського.

До життєпису Л. Заклинського, з'ясування його творчих нахилів та уподобань проливають світло численні листи. Ось йому пише у серпні 1885 р. Омелян Глібовицький, священник у с. Більче-Доброкут Заліщицького повіту. Він детально розповідає, як терплять селяни від неправди та знущань, а також інформує, що йому вдалося організувати селян, і невдовзі тут відкривають читальню «Просвіти». Просить Л. Заклинського прибути й «дати відчит». У листі від 28 лютого 1886 р. О. Глібовицький скаржиться, що його переслідують «москвофіли», просить допомоги, а саме: чи не міг би Л. Заклинський через М. Бучинського вплинути на Пелеша, - станіславського єпископа, який, на думку автора листа, міг би йому допомогти спокійно працювати.

І. Белей у листі (31 грудня 1885 р.) до Л. Заклинського пише, що «наші люде (тобто українці.— В. К.) в Станіславові якось дуже присіли і опустили крила, а натомість підносять лоб кацапи... Посеред всього бачимо якусь невияснену оспалість наших людей». Мова йде про потребу закладання такого гуртка, члени якого взяли б на себе завдання «доносити своїм часописом всякі факти з життя русинів в самім Станіславі і околиці». Автор закінчує: «Бійся Бога, Леоніде. Друже мій дорогий, знаходи яку раду, бо народовців б'ють по всіх пунктах, а они ще самі

підставляють спину. А де ж наші традиції славних громад?!»

Протягом 1888 р. Л. Заклинському писали колишні члени Станіславської «Громади», зокрема Гіляр Гарасимович з Коломиї. Свої листи адресували Л. Заклинському такі суспільно-громадські й культурні діячі, як О. Огоновський, О. Русов, М. Садовський, О. Терлецький, Ю. Целевич, В. Шухевич, А. Дольницький, І. Кокорудз, Б. Кирчів, О. Заячківський, В. Левицький, В. Навроцький, громадські активісти з селян — І. Попель із Ростоків, Г. Рожанський з Хотіні поблизу Калуша, Т. Смольницький з Тисмениці, С. Федак з-під Львова, І. Чапельський з Плаского...

Небіж Ростислав згадував, що Леонід, людина горда, амбітна, несхитна, продовжував писати різні папери в канцелярії, належав практично до всіх станіславських товариств, найчастіше там його обирали секретарем, їздив по селах, ширив там просвіту — і не мав часу ні на влаштування сім'ї, ні на те, щоб серйозно зайнятися лікуванням.

Нарешті крайова шкільна рада 1888 р. знайшла Л. Заклинському місце в польській класичній гімназії у м. Ясло. Після року вчителювання з допомогою директора гімназії Сінкевича Л. Заклинський переїжджає до Кракова, де вчителює, готується до вчительського екзамену при університеті. Та хвороба перекреслила всі плани: Л. Заклинський повертається до Станіслава в надії підлікуватися й писати популярні книжки на економічні теми, які видаватиме львівська «Просвіта». Але хвороба швидко прогресувала й 9 квітня 1890 р. він помер.

Згадки про Л. Заклинського як визначного працівника на ниві культури й науки зустрінемо в оглядових працях О. Огоновського, М. Бучинського, М. Драгоманова, і. Франка, М. Павлика.

Роман Гнатович Заклинський (8 квітня 1852 р., с. Марампіль — 20 березня 1931 р., с. Тростянець на Львівщині) (псевдоніми й криптоніми: Іван Гінза, Р. З., Роз., Ром. З., Ром. Закл.) увійшов в історію української літератури й культури як письменник, педагог, літературознавець. Пеші кроки в літературно-просвітницькому напрямі зробив ще в середині 70-х років минулого століття. Починав із віршів. В архіві родини Заклинських зберігається рукописний зошит під назвою «Пісні Романа Нечекая», датований 1866 р. Як стверджує його син Ростислав, «почерк нагадує спосіб, писання Романа Гнатовича Заклинського... Нижче написано олівцем: «Р. З.» Можна припустити, що це були віршовані літературні вправи чотирнадцятирічного хлопця.

У зошиті, умовно поділеному на три частини («Коломийки одна хвилька», «Дума о козаку Джеджелим», решта віршів — без назви), — любовні вірші, наслідування народних дум про козака та його смерть на чужині й сумовиті рядки про свою батьківщину.

Одержавши гімназійну й університетську освіту, Р. Г. Заклинський виступав як публіцист у таких виданнях, як «Діло», «Газета шкільна», «Шкільна часопись», у польській літературній газеті «Ognisko domowe», у виданнях «Просвіти». Був співредактором «Бібліотеки для молоді».

У своїх публікаціях здебільшого порушував проблеми освітньої праці, виховання молоді в дусі українства. Як Р. Г. Заклинський обстоював українців, їх національну і громадську честь, бачимо з полемічної статті «Ляцька гостинність», що є відповіддю на етаттю-наеміх Яна Ляма про випадок, коли поміщик-поляк покепкував над священником-українцем, котрого зимова негода змусила проситися в поміщика переночувати. Хоча історія і мала побутову основу, але, як зауважив Ростислав Заклинський, «підстава його — соціально-економічна». Питанню українства в еміграції Р. Г. Заклинський значно пізніше присвятить окремий нарис «Українські кольонії» (Камінець, 1919. 16 с.).

Про фольклорно-етнографічні зацікавлення Р. Г. Заклинського свідчить «Записник», ведений протягом 1868—1870 рр. Тут, крім іншого, є три етнографічні образки, занотовані з розповідей Данила Вовчків з Марамполя над Дністром («Як то кажуть...», «Оден чоловік мав дуже гуляшу жінку», «Дідько»).

Із «Maculage» (1873—1874) видно, що Р. Р. Заклинський вів щоденник, у якому є згадки-фрагменти про життя гімназії в Станіславі, а також народні оповідання «Про Весь», «Про москаля і нашого чоловіка», «Москаль-злодій», «Про цигана і его газду». У щоденникових записах Р. Заклинського чимало цінних побутових деталей, а також, свідчень, як поляки-вчителі навчали дітей історію краю, фактично ігноруючи достеменні факти з історії України.

Із «Спомину про закладини філії «Просвіти;» в Станіславі Романа Г. Заклинського стає відомо, що він разом із братами Леонідом і Корнилом чимале, доклав сил до заснування 1874 р. філії товариства «Просвіта». Як згадував Р. Заклинський, з ініціативи Корнила скликав «виділ до сить часто членів своїх на виклади... Селяни з'їздилися і сходилися дуже численно на виклади. За кожний раз було їх більше, як сотка. Найбільше слухачів на виклади доставляло село Ляхівці... Дуже пильно приходив Семань

Маланюк, зарібник з Пасічного...» Як активний діяч «Прогресу» Р. Г. Заклинський дбає про шкільні справи, видає кілька підручників, зокрема «Географію Руси. Часть перша: Русь Галицька, Буковинська й Угорська, з картою» (Львів, 1887).

Значний слід залишив учений на полі історико-літературному. Йому належить історико-літературознавче дослідження «Пояснення одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім» (ЗНТШ. 1906. Т. 71. Кн. 3. С 200—202). І. Франко, підтримуючи концепцію українства автора «Слова...», високо оцінює розвідку Р. Заклинського як синтетичну спробу, оперту на зв'язки «язикової та історичної традиції», вважає її «добрим ділом», оскільки автор «зібрав показний апарат для вияснення сього питання». Однак прискіпливий критик висловлює побажання Р. Заклинському: зібрати з уст народу «якнайбільш переказів та вказівок чи то топографічних, чи історичних, чи ономастичних...» — це розширило б можливості до глибших узагальнень.

Р. Г. Заклинський протягом багатьох років збирав матеріали про Ю. Федьковича. Йому належать ґрунтовні розвідки «Чи можна Федьковича Косованом звати?» (1895), «Спомини про Федьковича» (1900). У листі (29 червня 1900 р.) зі Станіслава до НТШ Р. Заклинський говорить про публікацію його спогадів про Ю. Федьковича і передає у власність НТШ «автограф Федьковичевої поезії "Кріль Іроль"».

Про авторитетність розвідок і літературно-критичних оглядів Р. Заклинського не раз писав І. Франко. Так, у передмові до видання «Писання Осипа Юрія Федьковича» (Львів, 1902) він висловлює вдячність не тільки товариствам, як от «Руська бесіда» в Чернівцях, а й приватним особам, що доставили видавничому комітету НТШ рідкісні матеріали. Серед них — Роман Заклинський, один із дослідників творчості Ю. Федьковича.

Працюючи над великим історико-етнологічним дослідженням «Лук'ян Кобилиця: Епізод із історії Гуцульщини в першій половині ХІХ в.», І. Франко спирався не лише на численні твори австрійської, румунської, польської історіографії, а й на матеріали тогочасної преси, розповіді безпосередніх свідків подій та фольклорні записи, зокрема він користувався матеріалами Р. Заклинського.

Серед архівних матеріалів Р. Г. Заклинського зберігаються чернетки, начерки, підготовчі матеріали його статей та есеїв, завершені дослідження «Про Довбачів» (1873), «Чорногора» (1892), «Опис під географічним кутом зору пасма Чорногори у природних межах» (1892), «Міжнародні від-

носини Австрії, Угорщини до північносхідних держав Європи» (1893), «Заклинський Корнило» (1923), «Про Закарпаття» (1925), «Фамілійні спомини», «Хто був автором «Народних оповідань» Марка Вовчка?», «Про Желехівського Євгена, вчителя в Станіславі», «Бандитизм на Угорській Русі».

Наймолодший із трьох братів Заклинських — Корнило (18 червня 1857, с. Марампіль—13 лютого 1884, Львів) був чи не найобдарованішим. Роман Гнатович у своїх начерках 9 травня 1923 р. зазначав, що брат, маючи всього сім місяців, повторював за нянькою мелодію пісні «По садочку походжаю». Чуючи це; люди дивувалися, як дитина ще не може говорити, а вже «таке розумне».

І справді, Корнило відмінно навчався в гімназії, опановував мови, глибоко вивчав філософію, історію. Будучи в 7-му класі, він підробляв як домашній учитель у Петра Сосенка, священника в Межигірцях. Як свідчить лист П. Сосенка до К. Заклинського (29 січня 1876 р.), він відмовився від послуг домашнього вчителя Корнила, бо той достарчує «молодшому моему синові книжок, власттю неудобренних, що потягає за собою, зарозумілість, неповиновеніє властей». В кінці листа є примітка, зроблена сином Романа Гнатовича Богданом: «Старий гнівався, що К. З. (Корнило Заклинський.— В. К-) освідомив так его синів, що сталися патріотами».

К. Г. Заклинський був також активним у суспільно-громадській роботі. Як згадував В. Левицький, тодішній гімназійний учень, члени «Громади» збиралися на свої засідання в домі парі Заклицької, а «душею сходи́н був за тих часів наймолодший син Корнило, який викладав нам і перепитував на сходах історію України... Єго старший брат Роман учив нас трохи географії України...». О. Ярема в начерку «Гімназійні, військові і університетські часи в коротких епізодах» згадує про Корнила Гнатовича як близького приятеля, що «впоїв мене відразу національною свідомістю... Був щирий палкий українець-патріот». Корнило мав авторитет і серед студентства, коли навчався у Львівському університеті.

К. Заклинський пробував свої сили в прозі. Записка (без дати) редактора «Зорі» О. Партацького свідчить, що він прийняв від Корнила для опублікування якесь оповідання. Р. Заклинський пригадував, що Корнило носив свої твори на суд до О. Огонівської Професор «прочитав їх та видав осуд, що є талант особлива в змалюванні типів і характерів».

В опублікованих оповіданнях «Домарчук», «Федиха», «Безталанний», «Чесна бабуся» порушуються переважна питання школи, виховання, людської моралі, й написані вони, на живому конкретному матеріалі. Переписуючи з журналу «Весна» (1880. №№ 16—20) оповідання К. Заклинського «Федиха», брат Роман робить примітку, з якої випливає, що твір написано на біографічному матеріалі про жінку Федиху з с. Рибне коло Станіслава. Діється усе в Пасічнім, окраїні міста, в маєтку діда автора оповідання — Антона Вісофера.

К. Заклинський цікавився, етнографією, фольклором. Підтвердження тому — виписки з книги А. Новосельського «Lud ukraïnski» (1857), з видання Руліковського про Васильківський повіт. Він записував народну говірку, окремі слова у селах довкола Станіслава (Рибно, Загвіздя та ін.), планував укласти словник народної мови.

К. Заклинському належать історичні, історико-літературознавчі праці «Йосиф Годермадський, іменованій єпископ мункацький, і плани Петра Великого щодо Північної Угорщини», «Літопис Хмельницька», «Зносини цісаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні російсько-турецькій 1592—1594 рр.» та інші, які він опублікував у журналі «Зоря». К. Заклинський був учнем польського історика Ксаверія Ліске, професора Львівського університету, ініціатора створення у Львові «Історичного товариства» (1886).

Шанобливо ставився до молодого вченого І. Франко, вік користався його працями й висловив жаль, що «доля поступила віку і не дала йому вповні розвинути його вроджений талант». В «Огляді української літератури за 1880 рік». І. Франко згадує розвідку К. Заклинського «Руські літописи і літописці. XVII століття», надруковану 1800 р. в журналі «Зоря» (№ 6—10, 14—19, 21, 23).

Про Цінність історико-літературних праць К. Заклинського говорить хоча б такий факт, що Лебединцев із журналу «Кієвская старина» звертався (21 січня 1883 р.) в газету «Діло» з проханням надіслати два примірники книжки «Зносини цісаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні російсько-турецькій 1592—1594 рр.».

К. Заклинський прожив усього 27 років, та залишив по собі ще багато праць, які досі невідомі читачам. Це історичні, літературознавчі розвідки, студії «Якого роду і народности був Михайло Хмельницький, отець гетьмана, і історія Богдана Хмельницького від его молодих літ аж до спору з Чаплинським», «Про німих і живих свідків руської бувальщини», «Письмо до академіків», «Семен Ковцуняк,

війт з Ковалівки», «Про Т, Шевченка», «Михайло Максимович і його заслуги для української літератури», «Павло Полуботок», «Історія нападу татарів на наддністрянське Підгір'я 1594 р.», «Критичний розгляд українського альманаха "Лука"», «Університетські скрипти», «Самійло Грондський», «Кайдашева сім'я»: критичний розбір», «Провідні гадки в повістях Стороженка і Марка -Вовчка», «Оцінка повістей Квітки-Основ'яненка».

У Романа Гнатовича Заклинського було вісім синів. Усі вони тією чи іншою мірою прислужилися Україні, її боротьбі за свою волю й незалежність, національній культурі, літературі, науці. «Майже всі гартували свою свідомість під прапорами Січового стрілецтва, декому довелося скласти голову на полях битви з ворогом.

Найстарший син Богдан Романович Заклинський (псевдоніми й криптоніми: Богдан 3-ий, О. Правдолюб, Б. 3.; 19 серпня 1886 р. — 12 квітня 1946 р., Львів) народився у Станіславі, де здобув гімназальну освіту. Відтак були роки наполегливого навчання на філософському факультеті Львівського університету, важка виснажлива праця вчителів по селах і містечках Станіславщини, Львівщини, Тернопільщини, Волині, Закарпаття (села Рудники, Кривопілля, Монастирське, Медведівці, Великий Бичків; селища, й міста Золочів, Жаб'є, Старі Кути, Львів, Гмінд (Нижня Австрія)). А коли почалася перша світова війна, Б. Заклинський з радістю вигукнув: «Я вже стрілець!» Коли ж воєнне лихоліття минулося, підхорунжий Богдан Заклинський повернувся до Львова і поринув у педагогічну, наукову, письменницьку працю. Писав вірші й «малу прозу», активно співпрацював з редакціями газет і журналів, укладав і видавав підручники для шкіл, збирав і досліджував фольклор, писав розвідки з етнографії, займався літературознавством, краєзнавством, мистецтвознавством. Був обраний у члени етнографічної секції НТШ. У радянські часи деякий час працював науковим співробітником у системі Академії Наук України.

Літературні твори про школу, про дітей («Гайда в дорогу», «Між своїми», «Господар», «Андрій Кузьмик», «Діточий дарунок»), публіцистичні статті про пластовий рух, рецензії та огляди на художню літературу, праці з фольклору чи етнографії («Січове свято в Коломиї», «Т. Шевченко», «Матеріали до історії таємної організації учнів-українців середніх шкіл м. Станіслава», «Спогади про український пластовий рух на Рівенщині у 1927 р.», «Про слово "княгиня"» Б. Заклинський опублікував у популяр-

них тоді газетах і журналах «Дзвінок», «Світ дитини», «Учитель», «Рідне слово», «Пчілка», «Свобода», «Жіноча доля», «Діло», «Шлях», «Жінка», «Будуччина», «Учительське слово» та ін.

Практично все, що він пропонував для газетно-журнальної періодики, мало прямий стосунок до освітньо-виховної справи. У листі (30 жовтня 1913 р.) до Христі Алчевської Б. Р. Заклинський запитує: «Яка Ваша думка про такі писання для дітей, як «Цвіт папороті»? (оповідання Б. Заклинського.— *В. К.*) Се ж записано з народа, етнографія. Такий матеріал я збираю для Н. Т. Ш., Етн. ком. (Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові.— *В. К.*), а се тільки-принагідно написав». Далі автор бідкається, що є «ще одне готове до друку оповідання "Зруйновання Батурина", та жде «щасливої хвилі» вже півроку, бо фондів немає. Моя платня уч. (учительська.— *В. К.*) така мала, що неможливо з неї одтягати».

Б. Заклинський розробляв анкети, розповсюджував їх по селах Станіславщини в надії зібрати потрібні матеріали про читальні «Просвіти». Заохочував багатьох освітян, письменників писати для дітей, приміром, у листі (17 лютого 1917 р.) до А. Баб'юка (Мирослава Ірчана) просив його «написати щось для дитячого видавництва».

З ряду листів довідуємося про широту інтересів Б. Заклинського, про його творчі наміри, уподобання. В листі (28 вересня 1910р.) до Ф. Вовка Б. Р. Заклинський повідомляв, що на замовлення Всеукраїнського видавництва готує другу частину «Географії України», з листа (5 липня 1916 р.) до фірми у Львові «Унія графічна» довідуємося, що Б. Заклинський ще перед війною через редактора Дмитра Катамая передав туди кільканадцять фотографій, із яких мали виготовити кліше для «Ілюстрованої України». Автор листа цікавиться, чи готові кліше і чи можна їх нарешті викупити.

Б. Заклинський залишив нащадкам понад десять підручників та популярних книг, серед яких найважливішими є своєрідна дидактична хрестоматія «Що треба знати кождому українцеві?» (1915), «Читанка для волинських дітей» (1918), «Букварева читанка» (1919); Протягом 1919—1920 рр. Б. Заклинський разом з Миколою Угрин-Безгрішним вів редакційну справу у видавництві «Довбуш» (Косів), метою якого був випуск книжок для початкових шкіл краю. Тільки в 1919 р. тут побачили світ книги Б. Заклинського «Хто це Тарас Шевченко?», «Читанка для II класу (перший піврік)», укладена у віршованій формі. У Коломиї Б. Заклинський випускає 1919 р. першу частину задуманої

серії «Історія українського виховання (педагогія)». У цьому історико-педагогічному нарисі автор намагається закласти основи теорії української педагогіки та подати принципи практичної, педагогіки, тобто «історію приватного і публичного виховання».

З популярних видань, що мали б і в наш час неабиякий методичний ефект, заслуговують на увагу «Національне виховання» (1927), «Про ощадність» (1927), «Про народну течію у вихованні» (1927), «Про народну пісню у вихованні» (1927), «Методика історії» (1927), «Діяльна школа» (1927), «Виховання провідників» (1928), «Класичні гімназії» (1928), «Видавничий фонд» (1928), «Вчимося числити, щоби добре жити» (1944).

Серед архівних матеріалів Б. Заклинського — значна кількість чернеток, підготовчих варіантів, незавершених розвідок, есеїв: «Старе і нове покоління», «Як то у нас критикують», «Про нові читанки», «Букварі», «Перегляд українського письменства», «Матеріали до антології „Українські вчителі-письменники“» та ін.

І сьогодні, гадаємо, стала б у пригоді вчителям праця Б. Заклинського «Методика усного і письмального стилю для всіх шкіл» (Львів, 1929. 191 с). Неперехідна її вартість полягає передусім у тому, що популярно, але на науковій основі, будь-яке питання трактується під кутом його стилістичної побудови («Стиль і правопис», «Модерні методи стилю», «Жерела Стилю», «Народна поезія і стиль», «Краєзнавство і стиль», «Лектура і стиль», «Історія і стиль», «Спів і стиль» і т. ін.).

Б. Заклинський намагався працювати і на полі фольклористики та етнографії. Він записував по селах народні пісні, приказки, казки, перекази, приповідки, а відтак дещо публікував в «Етнографічному збірнику» (Т. 17, 23, 28, 33). Збереглася збірка «Народні співанки і коломийки», яку Б. Заклинський записав 1929 р. До збирання етнографічних матеріалів заохочував Б. Заклинського І. Франко. У листі (20 червня 1905 р.) зі Львова він зазначав, що у зібранні Б. Заклинського «бодай 75 % нового» для нього і напучував ні в якому разі не покидати збирати цінні й маловідомі матеріали: «Дуже був би Вам вдячний, якби Ви в часі вакації продовжали свої пошукування по старих церквах та попівських стріхах або хлопських хатах за старими паперами, друками та писаннями (навіть приватні документи, тестаменти, інтердизи, акти процесів, циркуляри, все має свою вартість). Якби можна такі речі закуповувати до бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка, то се не виключене... Звертаю Вашу увагу спеціально на те, що, дру-

куючи IV том апокрифів, я подаю в ньому колекцію так званих Листів небесних, старих апокрифічних катехізмів, оповідань про померші душі, про рай і пекло, про антихриста і кінець світу. Подібних речей можна скрізь знайти немало у старих дяків та старих письменних селян. Якби Вам трапилося розпитати рукописи такого роду, то будьте ласкаві... На працю Вашого тата (про Лук'яна Кобилицю,— *В. К.*)...жду з великим зацікавленням».

I. Франко у дослідженні «До історії українського вертепу XVIII в.» характеризує руську пісню «Псалм на рождество Ісуса Христово», складену 1738 р., яка збереглася в одному з школярських рукописів і яку передав Б. Заклинський до бібліотеки НТШ. Франко подає повністю текст пісні, вважаючи її одним «із найінтересніших витворів нашого віршування», висловлює припущення, що саме цей текст складено на карпатському Підгір'ю або Покутті десь наприкінці XVII ст.

У передмові до першого тому «Галицько-руських народних приповідок» (1905) I. Франко називає з-поміж 50 збірок різних авторів та збирачів збірку «дуже гарних матеріалів, записаних у пов. Станиславівським, Богородчанським та Товмацьким (Тлумацьким.— *В.К.*)» Б. Заклинським. У передмові до другого тому (1908) він додає, що в зібранні Б. Заклинського є «дуже інтересні матеріали» і з Надвірнянського повіту.

Вболівання Б. Заклинського за стан фольклористики, його готовність допомогти бачимо і з деяких листів, а також практичних кроків. Наприклад, у листах, (17 та 23 лютого 1917 р.) до В. Гнатюка Б. Заклинський повідомляє, що живе в глухому селі на Волині, вчителює, записує пісні, збирає етнографічні речі для музею НТШ, уже «придбав дещо». В листі (17 лютого 1917 р.) до редактора журналу «Світ» у Львові М. Голубця він пропонує: «Можу Вам писати про Волинь і вишукувати до того відповідні ілюстрації, як сего потребуєте для своєї часописі». Далі автор листа висловлює свої міркування про характер видання, його тематичне спрямування. Пропонує видрукувати у видавництві «Світ» «Підручник забав».

У листі (1 вересня. 1937 р.) до газети «Станиславівські вісти» Б. Заклинський вітає думку редакції про потребу відкрити в місті музей і пригадує, що ще 1910 р. «дарував Станиславівській «Просвіті» багато експонатів для музею, переважно природничих».

Слід сказати, що Б. Заклинський намагався популяризувати знання про народне мистецтво, про кращих його представників. Так, він видав поштові картки з малюнками

народних типів Олени Кульчицької, написав і випустив книгу-нарис «Творчість Юрія Шкрібляка» (1945).

Цінні факти до життєпису Б. Заклинського приховали під покривом десятиліть листи. Піднімаючи їх на світло, сьогоднішнього духовного відродження, бачимо, що Б. Заклинський у різний час листувався з письменниками, суспільно-культурними й громадськими діячами Христею-Алчевською, М. Ірчаном, Ф. Вовком, В. Гнатюком, М. Голубцем, М. Грушевським, Оленою Кульчицькою, Д. Макогоном, О. Назаруком, І. Свенціцьким, А. Чайківським, М. Федюшком (Євшаном), П. Шекериком-Дониківим, М. Плевакою; регулярно відправляв пошту до вчителів, священників, сільських активістів: Миколи Божука, Михайла Марущака з Великого Бичкова на Закарпатті, Юрка Германюка з Кривогілля, Василя Йосипчука з Ясеня, Василя Робака з Жаб'я, Михайла Трем'яка з Коломиї на Станіславщині, Михайла Вахнюка, Івана Гуменюка, Івана Дороша, Івана Попеля, Генріха Коваля, Анни Твердохліб, Ерні Ціммерман... Б. Заклинський постійно слав ділову кореспонденцію до НТШ, головної управи «Рідної школи», львівської фірми «Унія графічна», дирекції книжкової друкарні в м. Софія, товариствам «Взаїмна поміч», «Союз українок в Перемишлі», «Український, сеймовий клуб у Варшаві», численним редакціям газет і журналів, на сторінках яких друкувався.

У листах до Д. Макогона в с. Луковиця, що на Буковині, датованих 3 і 27 листопада. 1913, 29 січня 1914 р., Б. Заклинський веде мову про можливість видати у Львові збірочку оповідань адресата за власний кошт («Подібно робить другий співробітник нашого вид. п. Шекерик (П. Шекерик-Доників.— В. К.). Підказує можливому авторові, аби пристарав до рукопису ілюстрацій («...фотографія Вашої школи зі школярами, або щось з тексту оповідань, або прогулька з дітьми»). В іншому ж пише про видавничі біди («що ж робити, коли „загальний крах"»), скаржиться, що і його збірка лежить без руху більше року («...все нема грошей»), Про твори Д. Макогона висловлюється: "Ваші оповідання і легкі, і патріотичні, і гарні. Одно замічу (прошу не прогніватися), що всі вони кінчають ся сумно або невдачею. А нема *побіди* (виділення автора.—В.К.)... А так все лиш «пасивний опір». А до оповідання «Вратував душу» чи не були б ласкаві додати менше-більше такі слова... Бо так, як тепер, то оповідання ділає некорисно на читача-селянина: сіє зневіру в вартість посилення дітей до школи. А нам залежить дуже на тім, щоби селяни як *найбільше* (виділення автора.—В.К.) посилали дітей до ви-

щик шкiл, бо треба нам iнтелiгентних провiдникiв... I маю надiю, що Ви ще напишете оповiдання на сю тему, бо нею iнтересують ся тепер всi. Вибачте, що так смiло пишу, але Ви бажали собi знати мою думку».

З листа до харкiвського бiблiографа М. Плеваки вiд 30 вересня 1913 р. видно, що Б. Заклинський вислав на його прохання три книжки, випущенi Всеукраїнським видавництвом. Тут же автор листа мiркує, що це ж видавництво радо б випустило кiлька книжок для схiдної України. Теми — це тi, що «зогрiвали б до працi для рiдного краю», «нац. (нацiонального.— В. К.) виховання».

17 лютого 1917 р. Б. Заклинський подякував у листi Оленi Нальчицькiй за малюнки, якi вона виготовила на його замовлення. А з листа, писаного 13 вересня 1917 р. в лiкарнi № 5 Нового мiста коло Перемишля до лiсничого, четаря УСС Миколи Саєвича, бачимо, що Б. Заклинський планував пiсля лiкування податися ближче гiр, i тому цікавився, «чи можна там (в горах.— В. К.) жити... чи можна там удержатися».

Нам пощастило натрапити на один лист Б. Заклинського до письменника Андрiя Чайкiвського, писаний 21 лютого 1929 р. в Коломию. З нього видно ставлення автора до творчостi А. Чайкiвського («Славу та добрий спомин за Вашi твори вже маєте. Скрiзь на Українi та найдальших закутках читають Вашi твори та ними захоплюються. Через Вашi твори Ви стали творцем нового укр. життя, повнiшого, кращого... Мистецьке слово — се перша наша помiч у тяжкiй добi!»).

Про дiтей Богдана Заклинського Олену i Святослава, на жаль, нiяких вiдомостей поки що не зiбрано. Дочка Орися була вчителькою, жила в Дрогобичi. Бiдувала. В листi вiд 20 грудня 1967 р. до Ростислава Романовича Заклинського бiдкалася: «Менi тяжко носити воду. Слизько i холодно. Менi не везе. Працюю 4 мiсяцi i вже ставку забирають i я мушу або iти геть i знову шукати роботи, або доїздити до Стебника, бо туди переносять ставку. Дуже то буде менi тяжко, але iншого виходу нема, бо коли я не робила — весною i лiтом,— то ми голодували».

О. Б. Заклинська листувалася з чеським ученим Павлом Мурашком. З листа вiд 5 -грудня 1967 р. П. Мурашка до О. Заклинської довидаємося, що вiн, в свою чергу, писав до дружини Корнила Романовича Аделiї. З названого листа збагнемо, що К. Р. Заклинський заповiв свiй архiв i розпочатi рукописи саме йому, П. Мурашку, з метою упорядкування й передачi там вiдповiднiй українськiй науковiй установi.

З листа також зрозуміємо, що Аделія просила вченого надіслати їй копії з архівних матеріалів К. Р. Заклинського.

В листі до О. Заклинської П. Мурашко скаржитися на недостачу відомостей до біографії та бібліографії К. Заклинського, які він хотів би доповнити.

Ростислав Романович Заклинський (20 жовтня 1887, Станіслав— 18 вересня 1974, Львів; псевдоніми і криптоніми: Славко, Закл., Рост. Ром., З. Я., В'юн) багато в чому на своїй довгій життєвій дорозі повторював свого старшого брата Богдана, батька та дядьків Леоніда й Корнила. В історію українського народознавства дослідники мають вписати Ростислава Заклинського як вістуну Січового стрілецтва, публіциста і редактора кількох газет, педагога середньої та вищої школи, історика, літератури й фольклориста, професіонала-музезнавця. Належав до групи письменників «Західна Україна».

Як і велося в родині Заклинських, Ростислав пройшов гімназійними порогами Станіслава, блискуче опанував іноземні мови; відтак були студії у Львівському, Віденському університетах (закінчив 1914 р.). Цінний лист Дмитра Вітебського від 14 липня 1910 р. зі Станіслава проливає світло на деякі біографічні моменти Ростислава Заклинського. Так, з адреси («Славко Заклинський, студ. прав. Львів, ул. Батория, в'язниця») зрозуміло, що автор листа збирається розкрутити «пару крейцарів» і послати ув'язненому, скаржитися, що ніхто не подав звіту про збори в с. Ямциця до «Громадського Голосу». Сам же Р. Р. Заклинський доповнює лист цінною приміткою про те, що в'язниця містилася на вул. Баторого (нині Князя Романа) у Львові, і там «перебували студенти-українці, арештовані під час демонстрації у Львівському університеті 1910 р. Зразу ми були у слідчій в'язниці. А після голодівки нас перевели до в'язничої лікарні при вул. Городецькій (нині Курмановича-генерала). Після виздоровлення нас залишили у в'язниці при Городецькій вулиці».

Маємо поки що скупі відомості про життєдіяльність Р. Заклинського, але й вони дають можливість простежити його нелегке життя, збагнути ту обстановку, в якій доводилося (часто-густо в холоді й голоді) коротати дні, марнуючи неабиякий талант. Улітку 1918 р. Ростислав Заклинський, трохи працював в адвокатській канцелярії Льва Бачинського в Станіславі. 24 липня 1918 р. Ягеллонський університет у Кракові присудив йому ступінь доктора права. У цей час Р. Заклинський активно працює як публіцист,

діяч Української радикальної партії (з 1919 р. очолює її друкований орган — газету «Народ» у Станіславі), його часто запрошують до співпраці інші видання. Так, редакція львівської газети «Будуччина» не раз зверталася з проханням надсилати статті, бо, на її думку, матеріали автора «дуже подобають ся». Р. Заклинський пише й публікує ряд франкознавчих студій («Світогляд Івана Франка» (1916), «Іван Франко як публіцист» (1918), «Громадсько-політичний рух в Галичині та І. Франко» (1924)).

Протягом 1921—1924 рр. Р. Заклинський обіймає посади наукового співробітника, викладача Кам'янець-Подільського інституту народної освіти: у 1924—1929 рр. викладає в київських сільськогосподарському та художньому інститутах, директорує в Історичному музеї; відтак (до 31 серпня 1933 р.) на творчій дорозі Р. Заклинського постане Харків. Чимало сил і знань, організаторських здібностей віддасть він тут на благо всеукраїнської культури: працюватиме, редактором видавництва літератури й мистецтва, старшим науковим співробітником Науково-дослідного інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка й директором музею Шевченка при цьому ж інституті.

Але насувався зловісний 1933-й. За фальшивими донесами, нібито Р. Р. Заклинський був зв'язковим української таємної організації, його звільнили з роботи й вислали без суду і слідства до Сибіру, згодом до Карелії і Середньої Азії. Як згадував сам Ростислав Романович, «на наукову роботу я не міг повертатися через те, що втратив своє помешкання, продав свою наукову бібліотеку, відстав від тогочасного рівня розвитку моєї наукової спеціальності, а також через стан мого здоров'я».

Як і слід було чекати, документи Р. Заклинського про університетську освіту «пропали», вчений ступінь доктора права не брався до уваги, бо він здобутий «у буржуазному суспільстві», отже, довелося вступити заочно на географічний факультет Самаркандського учительського інституту, в якому за три семестри склав усі дисципліни «на відмінно» й 26 липня 1941 р. йому вручили диплом про вищу освіту радянського зразка.

Відтак були довгі роки митарств, пошуків місця вчительської праці. Разом з дружиною Марією Павлівною живуть в селах колишніх Перегінського та Чернелицького районів, зокрема в Долішньо-Петранецькій семирічці на Станіславщині; завідує Цитульською початковою школою в Нестерівському районі, що на Львівщині; в 60-х роках

живе і працює в Малих Кривчихах Новояричівського району Львівської області.

На період учителювання Р. Заклинського припадає досить плідна літературознавча, історико-народознавча праця. Переважна більшість з написаного ще чекає свого дослідника; ми можемо лише догадуватися, чому глибокоаналітичні статті, портрети, есеї Р. Заклинського не побачили досі світу; а залишилися в архівах. Але віриться, що колись у кількатомному зібранні творів Заклинських належно займуть своє місце й невідомі сьогодні дослідження Ростислава Заклинського «Класова боротьба в музеезнавстві Німеччини», «Музейне будівництво», «З історії всеукраїнського Історичного музею ім. Шевченка», «Дещо про перших мешканців Риму», «Правдяни 70-х рр. і М. Драгоманів», «Наш ідеал (наша остаточна ціль)», «Як представляв собі Тарас Шевченко будучину України?», «Читальня Просвіти у Відні», «Українці і москалі», «Хмельницький після Переяславського договору», «Соціальна політика в народній школі», «Життєвий та літературний розвиток М. Коцюбинського», «Перша повість І. Франка», «Т. Шевченко і його боротьба проти кріпацтва», «Музеї і музеезнавство на Заході». Його перу належить ряд статей про творчість Ю. Федьковича, Лесі Українки, М. Черемшини, М. Бажана та ін. З архівних джерел видно, що Р. Заклинський планував написати для шкіл віршовану «Історію України».

Працюючи в сільських школах, Р. Заклинський наприкінці 50-х років записував фольклор, переважно пісенні форми. На жаль, він не повністю паспортизував свої записи. З листа Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (23.01. 1956) довідуємося, що віщ надіслав до відділу рукописів шість зошитів із записами пісень, коломийок, з примітками та поясненнями окремих слів. Найоригінальнішими, на думку фахівців, є пісенні зразки «Ти думаєш, моя мамко», «Був собі хлопець», «Ой, мій Марко в воську служить», «Цвите лен біленький», «Бувай здоров, зелен лісочку», «Болять мене руки, ноги», «Ой, Федоре, Федорику» та ін.

Примітки до листа самого Р. Заклинського свідчать, що записи здійснено від однієї співачки («Дівчина, яка, співала ці пісні, не могла, не вміла їх диктувати. А кілька разів співати ту саму пісню — було їй скучно. Отож я поспішав, щоби записати всі пісні, які вона знала (за винятком соромицьких і політичних, які не хотіла співати)... Запис не закінчений. Причина: 1) я записував інші фольклорні матеріали, з якими треба було поспішати; 2) щоденні справи, які

відтягали мою увагу від цих записів. Але я виконав свій план...»

Значне за своєю соціально-історичною та естетичною вартістю листування, величезне за обсягом. Надто цікаві грані випромінюють думки кожного з адресантів Р. Заклинського. Йому писали колишні Січові стрільці Володимир Кипріян, Володимир Лихий, Василь Лучинський, Володимир Микицей, Олесь Микиця, Іван Німчук, Микола Опока, Микола Саєвич, Микола Сисак, Микола Стемпурський, Роман Сушко... Маємо в своєму розпорядженні кілька листів (1917—1918) Василя Бобинського, поета-січовика, до Ростислава Заклинського. В одному з них автор пише: «Від імені гуртка товаришів, що занялися гладженням антології стрілецької творчості, удаюся до Вас із проханням взяти участь у тій праці присилкою матеріалів. Річ, над котрою працюємо, се збірник творів поезії, белетристики, музики й малярства, *творів виключно січових стрільців*» (курсив наш.— В. К.). Збірник виконується вручну в міру того, як напливає матеріал, причім твори по можливості ілюструються. 1 травня 1918 р., пересилаючи Р. Р. Заклинському перший номер видання «Хвилі», додає в листі: «Прохаю о причинки чисто літературного змісту, що найвище можуть бути спомини з війни в артистичнім обробленні. «Антологія стрілецької творчості» вже вийшла в фотографічній репродукції; перший наклад 820 прим. На жаль, на хід її розпродажі не маю впливу і тому не можу постаратися о примірник для Вас. Не належу вже до складу її редакції».

У фонді Заклинських є чимала колекція листів Андрія Баб'юка (М. Ірчана) до Ростислава Романовича, датованих 1916—1918 рр., які він підписував псевдонімами Юрко П'ядицький, А. Коломиєць. За змістом ці листи (у формі поштових листівок) конкретні, у них автор просить надсилати йому книжки та часописи, а також матеріали до календаря для жовнів, ділитися видавничими планами тощо. У примітці до цих листів Р. Р. Заклинський пише: «Листи Баб'юка Андрія в тому часі, коли він був редактором і видавцем... відзначаються теплим, незлобивим гумором. Падишашком називає мене автор листа, мабуть, тому, що я тоді був немов невибраним головою дуже веселої життєрадісної компанії товаришів: Опока Микола, Харак Гіляр, Баб'юк Андрій, О. Балицький, мій брат Корнило і час від часу ще дехто. Ми часто влаштовували екскурсії, не пропускали ні однієї нової опери у двірській опері, в людській опері; відвідували концерти, гастролюючих танцюристів» музеї, тощо».

З листа М. Ірчана (6 лютого 1918 р.) з Відня до Р. Р. Заклинського довідуємося, що автор разом з Богданом Заклинський працюють над укладанням читанки для дітей; він просить Ростислава передати свіжі номери журналу поручникові Д. Катамаю, читареві К. Коб'єрському та підхорунжому М.Опоці.

Майже до останніх днів життя Р. Заклинський вів ділове листування з багатьма літераторами, громадсько-культурними діячами. Платоніда Хоткевич у листі (12 жовтня 1967 р.) до Ростислава Романовича пише про видання творів Г. Хоткевича, вкраплює спогади. «Як з перших днів виїхавши з Гуцульщини затужив за нею Старий (Гнат Мартинович.— *В. К.*), так все життя до останнього дня все згадував і тужив. Очі переймалися сумом, глибоке зітхання без слів оповідало «про жель за горами...».

Впродовж тривалого часу листувався з Ростиславом Романовичем письменник Євген Куртяк, про що свідчать листи, датовані 1968 р. У більшості йде мова про Мирослава Січинського, над романом про якого, працював літератор. Зокрема, в листі (14 лютого. 1968 р.) Р. Заклинський категорично висловлюється проти заголовків майбутньої книжки («Нижній Мирослав» або «Русини»), подає цікавий спогадовий матеріал про зустрічі матері М. Січинського з сином, коли той сидів у тюрмі.

Писали до Р. Заклинського в різний час І. Врона, Я. Полотнюк, Ф. Андрусевич, С. Бурко, М. Вахнюк (Швейцарія, Берн), Ф. Гаврилюк, А. Жила (Будапешт), П. Загадайло, М. Загаєвич (Дубівка коло Царицина), В. Зуммер, Софія Копертинська...

Ще один із родоводу Заклинських — Корнило Романович (1 серпня 1889, Львів—1 квітня 1966, Прага; псевдоніми й криптоніми: Корн., Анко, Л., К. З.) — продовжив династію освітянських діячів. Здобувши освіту у Станіславській гімназії та на філософському факультеті Львівського університету (1913), він учителював у с. Вашківці на Буковині, з 1921 по 1930 р. викладав у приватній українській гімназії в м. Берегове на Закарпатті, працював на педагогічній роботі в Празі, в Унтер Вільяндсі (Нижня Австрія). Був відомий як пластовий діяч на Закарпатті.

Архівні документи й матеріали, а також автографи дають нам право вести мову про неабияке поетичне обдарування К. Заклинського. Переважна більшість поезій, датованих 1908—1914 рр., має публіцистично-закличний характер, звернена до читача, у якого мала б «підвестись струна» національного духу, свідомості, патріотизму («З вечірною

зорею», «Прадідівський, наказ», «Надія», «Пісня будучи-ни»).

До рукописного зошита «Нові пісні» (1914) увійшли вірші «Я йшов...», «Життя», «Лебединий спів», «С. Руданському (вражінь з картини його могили)», «Блаженна смерть», «Встану рано... (з Г. Гейне)», «Сповідь», «Із дум недужого», «О лісе, храме зелені», «Баляда (за М. Лермонтовим)», «Заповіт», ін. Як і попереднім віршам, їм притаманні романтизм, нерідко меланхолійно-сентиментальна тональність. Автор пише, що його «задума в росі купалась», «все життя я рвавсь до світла», «чи мають загинути безслідно надхмарні злети мого духа», «я був загинув в раю кохання», «доля невмолима». Однак завершують збілочку рядки життєрадісні, оптимістичні, сповнені віри в сутність життя, майбутню славу України. І автор виголошує: «Незнана, могутня сила призвала мене до життя...», «Спочинь, батьку, спи, соколе, ти, нещасний за життя, бо пісень твоїх нікри не покриє забуття!»

К. Заклинський був добрим мовознавцем, педагогом-істориком, краєзнавцем. Нерідко свої дослідження публікував у журналах «Українська хата», «Життя і революція». Після себеоставив видання «Латинська читанка для 2-ї класи гімназійної» (1928), «Латинсько-руський і Русько-латинський словар для нижших класів, гімназійних» (1926), «Народні оповідання про давнину (Історія Підкарпатської Русі в переказах)» (1925). Як фахівця-мовознавця К. Заклинського було запрошено 28 червня 1941 р. представником на іспит з української мови та українознавства в «Дитячий клуб» жіночої секції УНО у Відні.

Дуже мало свідчень про життя і творчість братів Володимира (1896, Станіслав— (?), Маркіяна (.1899, Станіслав— (?), Омеляна (1901, Станіслав — 20 червня 1917), Зіновія, Мирона. Знаємо лише, що всі вони побували в горнілі війни і не всім, на жаль, доля дарувала довге життя.

Про Мирона Заклинського. (псевдонім Миронко), хоч і не виявлено фактів біографічного характеру, можна напевно стверджувати, що був він непереверченим літописцем Січового стрілецтва.

Нариси, що увійшли до збірки, написані протягом 20 років (1915—1934) на основі особистих вражень та переживань, але на міцній фактологічній, базі листів та записок тієї пори. Як справедливо застерігав автор у вступі, «зміст, воєнних споминів залежить від світовідчуття автора, в великій мірі й від становища, яке він займав кожночасно у

воєнній машині. Є два підходи, два способи бачення воєнної дійсності: старшинський і стрілецький».

Дуже важливо, що автор, хоч і намагався привнести до загальної оповіді образний, живий струмінь, усе ж дбав, як сам зізнається, «якомога точно передати факти, щоб на них могли спиратися майбутні історики».

З нарисів М. Заклинського довідуємося багато нового, досі незнаного, уточнюємо ряд фактів. Ось, приміром, автор доказово пише, що організація «Січові Стрільці» існувала між університетською молоддю у Львові ще 1912 р.; що першим організатором і комендантом «Пласту» в Станіславі був семінарист М. Шкабрій, який організовував пластові вправи ще з осені 1911 р. А ще М. Заклинський, іноді штрихами, ескізно, подає відомості про малознані або й досі невідомі, забуті постаті, як ось студент, поет Іван-Балюк, який був потім четарем і заступником сотника Вітовського. Саме за почином І. Балюка стрільці-фронтовики почали збирати гроші на пресовий фонд, щоб відразу по війні видавати журнал («Балюк дав одного разу на фонд цілу свою місячну старшинську платню, а стрільці в кількох сотнях, за його прикладом 10-дnevну платню, так що фонд більшав безупинно»). Загинув І. Балюк у бою над Золотою Липою коло села Завадова; після його смерті всі зібрані кошти віддано на журнал «Шляхи». Як пише М. Заклинський, про нього було багато згадок у газетах та часописах, його поезії друкувалися 1917 р. на сторінках «Шляхів» та «Стрілецького Альманаху», а серед стрільців ходили різні книжки з його дарчими написами. М. Заклинський розповідає далі, що на початку 1919 р. роздобув рукописну збірку поезій та записник І. Балюка, «темою цих поезій — душевна боротьба, сумніви й мука їх автора, що відкинув міфологічне розуміння змісту й суті світу, а рівночасно відкинув і матеріалізм, шукаючи духової основи й цілі світу... Чуття в них могутнє та стихійне, як вулкан... Записник має подібну тему: в ньому автор слідкує за своєю душевною боротьбою, з'ясовує її генезу та стежить за цілим ходом; попри це, з великим обсерваційним талантом малює своє довкілля гучнів, професорів, село».

З цієї проблематики М. Заклинський видав нарис-портрет «Дмитро Вітовський: Спроба життєпису й характеристики» (Львів, 1936. 32 с.).

Працюючи якийсь час учителем, М. Заклинський займається краєзнавством, видає кілька популярних нарисів. Книжка «Пізнай свій край: Опис мандрівки по Карпатах» (Львів, 1937. 64 с.) є зразком, як описати мандрівництво, як навчити записувати свої враження, адже, на думку авто-

ра, мандрівництво відіграє важливу роль в національному вихованні («Рідний край не повинен бути в духовості члена нації якоюсь відірваною думкою, що не має ясного змісту. Слово «батьківщина» повинно викликати в уяві цілу низу ярих образів: гір, рік, міст, моря і простору між ними. Що викличе це слово в того, хто не знає рідного краю, хто поза кількома містами й їх околицею не бачив своєї батьківщини?...»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Арсенич П.* Заклинський Борис Романович//Українська літературна енциклопедія: В 5 т. К., 1990. Т. 2.
- Арсенич П.* Заклинський Кирило.Гнатович//Там само.
- Арсенич П.* Заклинський Леонід Гнатович // Там само.
- Арсенич П.* Заклинський Роман Гнатович // Там само.
- Арсенич Б.* Заклинський Ростислав Романович// Там само.
- Арсенич П.* Этнографическое изучение Гуцульщины народными учителями (1900—1917) //Карпатский сборник.- М, 1976.
- Арсенич П. Р.* Заклинський // Нар. творчість та етнографія. 1987. № 3.
- Заклинський Б.* Що треба знати кожному українцеві? Відень, 1915.
- Заклинський Б.* Читанка для волинських дітей. Львів, 1918.
- Заклинський Б.* Історія українського виховання (педагогія). Коломия, 1919.
- Заклинський Б.* Букварева читанка. Львів, 1979.
- Заклинський Б.* Хто це Тарас Шевченко? Косів, 1919.
- Заклинський Б.* **Національне виховання.** Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Про ошадність. Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Про народну течію у вихованні. Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Про народну пісню у вихованні. Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Методика історії. Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Діяльна школа. Львів, 1927.
- Заклинський Б.* Виховання провідників. Львів, 1928.
- Заклинський Б.* Клясичні гімназії. Львів, 1928.
- Заклинський Б.* Видавничий фонд. Львів, 1928.
- Заклинський Б.* Методика усного і письменного- стилю для всіх шкіл. Львів, 1929.
- Заклинський Б.* Народні співанки і коломийки. Львів, 1929.
- Заклинський Б.* Вчимося числити, щоб добре жити. Львів, 1944.
- Заклинський К-* Руські літописи і літописці XVII століття//Зоря. 1880. Ч.6-10,14-19.21,23. 21, 23.
- Заклинський К.* Федиха//Весна, 1880. Ч. 1,6—20.
- Заклинський К-* Пісня будучини // Під прапором свободи: Вибір патріотичних декламацій. Львів, 1912.
- Заклинський М.* «А ми тую стрілецькую славу збережемо»: Спомини з визвольної війни. Львів, 1936. Ч. 1.
- Заклинський М.* Дмитро Вітовський: Спроба життєпису й характеристик. Львів, 1937.
- Заклинський М.* Пізнай свій край: Опис мандрівки по Карпатах. Львів, 1937.
- Заклинський Р.* Географія Руси. Львів, 1887. Ч. 1.
- Заклинський Р.* Писанка Осипа іоріз Федьковича. Львів, 1902.

Закланський, Р. Пояснення одного темного місця в «Слові о полку Ігоревім»//Записки НТШ. Львів, 1906. Т. 71. Кн. 3.
Заклинський Р. Українські коловії. Камінець, .1919.

БОЯН ГАЛИЦЬКОЇ РАТИ (причинки до біографії Антоня МОГИЛЬНИЦЬКОГО)

Так складалася наша історія і так писалася-укладалася історія української літератури, що сотні й тисячі імен чесних ратаїв на культурно-просвітницькому полі невідомі, значна частина, таких постатей замовчувалася. Про багатьох якщо й написано, то досить скупю, а часто-густо й не-об'єктивно. Про Антона Могильницького в одній з енциклопедій маємо тільки скупі рядки, що він був греко-католицьким священиком, деканом, висувався делегатом до галицького сейму й;австрійського парламенту і що йому належать кілька поезій («Русин-вояк», «Скит Манявський»), розвідки про українську мову. По суті, не дає ширшої інформації й енциклопедичне видання 1982 р. За весь період із публікацій, творів А. Могильницького та про його життя й діяльність звернемо увагу на статтю-огляд І. Франка «Знадоби; до життєписі А. Л. Могильницького» (Зоря. 1885. № 20—22, 24) та бібліотечку «Зорі», в якій, під редакцією О.- Партицького протягом 1884—1886 рр. вийшло 11 книжок, в одній із яких і зібрано писання А. Могильницького під заголовком «Письма Антонія Любича Могильницького» (Львів, 1885). 1906 р. коштом товариства «Просвіта» у Львові під редакцією Ю. Романчука вийшов у світ третій том серії «Руська письменність», де поряд із творами Шашкевича, Головацького, Устияновича подано й дещо з доробку Могильницького. Правда, І. Франко досить критично відгукнувся на неповноту цього видання, неідентичність текстів, хоча загалом вітав бажання дати, галицькому читачеві «по змозі повні збірки творів наших старших письменників з метою популяризації нашого письменства серед широкої маси читачів». За радянських часів твори А. Могильницького були включені до «Антології української поезії» (К., 1957. Т. 1) та томика «Українські поети-романтики» (К., 1987, С 456—487) із серії «Бібліотека української літератури».

Народився Антін Любич Могильницький 3 березня 1811 р. в с Підгірки Калуського повіту в родині убогого священика. На другому році життя помер батько, й свої дитячі роки майбутній письменник і громадський діяч провів з матір'ю та вітчимою у селищі Солотвино, Пільназіяну

освіту здобував у Бучачі, Чернівцях, Будапешті. 1837 р. А. Могильницький вступив до Львівської греко-католицької семінарії, яку через три роки успішно закінчив*.

Саме в стінах Духовної семінарії під безпосереднім впливом творчості М: Шашкевича А. Могильницький пише свої перші ліричні вірні народною мовою, а також складає панегірики по-польськи («Голос радості во день імянин его преподобія Грегорія Яхимовича») та сатиричні вірші латинською мовою («Tempora mutuntura et nos mutamur in illis»

(Часи змінюються й ми міняємося разом із ними), «Nomilia Дмитро» (Гомілія до Дмитра). Виявляє й неабиякі ораторські здібності. Зберігся конспект промови, виголошеної перед семінаристами 19 листопада 1839 р., «Про обов'язки підданих». Це високопатріотичний і, змістовний текст, викладений староукраїнською мовою, що є блискучим зразком красномовства. Тут немало глибокофілософських, морально-етичних сентенцій, що й досі не втратили своєї ваги, Тим більше — наукової цінності. А. Могильницький застерігає семінаристів від «засліплення і злості», закликає не тішитися чужим горем, нещастям, бути подалі від «огидних иоступків. Поступаймо борше чесними слідами пам'ятних праців і праотців наших...»

Промова пересипана численними приказками: автор наводить для аргументації своїх Думок народнописенні рядки («Колись русин з-під бескида так тяженько не думав»). Є тут і своєрідна поема (на 19 строф) про безсмертя рідного слова, про мову:

Кожний, нарід, хоч би дикий,
Любить свій родинний край,
Любить отцівські язики,
Свою мову — свій звичай...

Миліший йому край родинний,
Миліший отців тісний Кут.
Так багатий світ ізмінний,
Де з золотих кубків п'ють...

У тодішній семінарії Львова панував дух просвітництва, любові й шани до свого народу, його культури. Як писав І. Франко у статті «Руський театр у Галичині», семінарія «містила в своїх мурах під той час найліпші сили духові. Відти іно що вийшли Шашкевич і Вагилевич, тут були ще Головацький, Могильницький, Козанович. Мох, Устиянович, Вербицький, Щухевич, Скоморовський і багато других, що опісля позанимали більше або менше видні становища чи

* Архівні матеріали про життя і творчість А. Могильницького див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. 164. Од. зб. 2—11.

то в руській літературі, чи то в житті публічному». У передньому слові до видання «Переводи, і наслідування Осипа Шухевича» (Львів, 1883) І. Франко зазначав, що, власне, час навчання в семінарії уже названих осіб — це «роки найбільшого і найкращого руху духового в львівській духовній семінарії руській. Семінарські мури містили тоді в собі найкращий цвіт галицько-руської молодіжі і мужів, котрі опісля мали стати головними провідниками духового і літературного відродження руського народу в Галичині».

Під впливом слов'янського відродження, польського українофільствуючого романтизму й перших проявів українського письменства постала «Руська трійця» й пустила коріння вглиб національного ґрунту; її традиції утворює наступна «трійця»: А. Могильницький, І. Гушалевиц, М. Устиянович. .

Після закінчення семінарії й прийняття духовного сану у червні 1841 р. А. Могильницький прибув у невеличке сільце Хитара. Через чотири роки перейшов у с. Станків, приєднав до парафії Збори побіля Калуша, а ще через два роки опинився завідуючим капеланією Комарова під Галичем. Тут прожив він з 1846 до 1859 р. Матеріальні нестатки (мав на утриманні тринадцятеро дітей) постійно давалися взнаки, й він змушений був заробляти, де міг і як міг, «розмінював на гроші свої величезні здібності і пам'ять». Готував до початкової школи дітей священників сусідніх шкіл, писав селянам різні скарги, заяви, прохання польською, німецькою і латинською мовами, займався численними селянськими і священницькими судовими процесами. А ще вдячні нащадки мали б знати, що А. Могильницький заснував у Комарові парафіяльну школу, сам навчав у ній дітей..

Та поряд із щоденними турботами про хліб насущний, про виховання дітей і піклування про їх здоров'я приходили до А. Могильницького й світлі хвилини, коли творча муза не давала спокою серцю й душі — брався за перо. Він пише вірші «Згадка старовини» (Вінок русинам на обжинки. Відень, 1846. Ч. 2. СІ 42—44), «Пробудися, солів'ю» (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. Львів, 1909. С 265—266), «Ученим членам Руської Матиці (Нового року 1849)» (Новини. 1849. № 6. С. 23—24; № 7. С. 28; № 9. С. 37—38; № 10. С. 40—44), «Судьба поета». У поезії «Ученим членам Руської Матиці (Нового року 1849)» він говорить про Русь «від Сяну до Дону», згадує про козацьку славу й висловлює віру в те, що загомонять «славою Дніпрові пороги». У цей період А. Могиль-

ницький створює баладу «Русин-воjak», про яку І. Франко занотував коротко: «...відмовляти йому всякої літературної вартості було б зовсім несправедливо». Не відомо, який текст передував: поетичний чи прозовий (оповідання «Русин-воjака»), але сюжетна канва у них майже ідентична. На основі спогадів старого солдата наполеонівських часів автор прагне в поетичній формі передати криваву битву під Леньяно, де героїчно бився галицький загін. Мабуть, ця поетична річ — чи не найдосконаліша з художнього боку з усього поетичного, доробку автора. Для І. Франка — це «напрочуд живе і мальовниче оповідання...».

Десь у цей період (1848—1852) А. Могильницький створює велику поему «Скит Манявський» про гірський монастир, що до 1783 р. був останньою фортецею православ'я в Галицькій Русі. Уривки поеми вперше побачили світ у тижневику «Пчола» (1849. № 14. С. 209—213; № 15. С. 225—228) та газеті «Зоря галицька» (1849. № 58. С. 347—348; № 60. С. 359—360; № 61. С. 367—368; № 63. С. 379—380; № 64. С. 383—3.84) під заголовком «Уломок з повісті народної Скит Манявський, написаної в трьох частих, язиком народним галицько-руським ним через Антонія Могильницького». Окреме видання вийшло 1852 р. у Перемишлі під заголовком «Скит Манявський. Піснетвореніє епічеськое, основане на повістях протонародних руських. Сочинене Антонієм Любичем Могильницьким».

Поема є переспівом народних переказів про заснування Манявського монастиря. З літературних та історичних джерел відомо, що Манявський Скит був заснований 1612 р. Іовом Княгинецьким з Тисмениці біля с. Маняви нинішнього Богородчанського району й був твердою опорою проти поступу католицизму й Ватикану в Галичині. Про Іова розповідали в народі цілі легенди, а згодом було видруковано його життєпис у газеті «Зоря Галицька як Альбом» (1800). І. Княгинецький зажив такої слави, що був викликаний до Києво-Печерської лаври «для встановлення там ушішнга духа подвижничества и строгой монастырской жизни...».

1 липня 1785 р. з'явилось розпорядження цісаря Йосифа II за № 18060 про закриття Скиту. Причиною було те, що унія в його околицях не могла розвиватися. А 6 вересня 1785 р. комісар Станіславського уряду І. Ф. Яжевський і завідуючий Солотвинськими камеральними посілками Штрассер пиконали наказ цісаря. Заслугою ченців було те, що «держалися сильно віри своїх прадідів, зносили всякі знущання і не покорилися Римові й унії...».

Чимало є суперечливих міркувань і суджень про су-

спільно-історичну та художню вартість поеми «Скит Манявський». Одні дорікали авторові, що сама основа твору неісторична, хибна; інші міркували над правдоподібністю описаного. І. Франко по-різному трактує поему: то він вважає, що вона мала б стати «народною епопеєю Галицької Русі, але не стала...», то підкреслює її значимість? «...там, де його (А. Могильницького.— В. К..) муза залишає сферу духу і правдиво малює дійсність, щоденне життя ченців у пустині, старий і теперішній Галич тощо,— вона творить чудові розділи, які ніколи не втратять своєї вартості в українській літературі».

А. Могильницький намагався продовжувати поему, але крім уривку (Скит Манявський. Дві початкові пісні з ч. II// Слово. 1864. № 100), нічого більше не опублікував.

З ряду листів, а особібно ж із листа від 29 грудня 1882 р. з Дрогобича до видавця; О. Портацького дізнаємося, що цей твір мав вплив на І. Франка, який узяв за основу своєї поеми ту саму сагу, що й А. Могильницький: «Я зовсім не твердив, щоб ченці займалися знахарством,— противно, приписав деяким з них серйозні відомості лікарські і хірургічні... Се й з історією згідне».

Очевидно, що на період проживання в Галицькому повіті припадають фольклорно-етнографічні розвідки письменника. Адже в той час руські попи й поповичі кидаються «по селах збирати й списувати хлопські пісні, прислухаються ближче хлопській мові, хлопським оповіданням, учаться докладніше руської історії, починають глибше заглядати в душу свого народу...». Серед рукописів А. Могильницького зберігається етнографічний нарис «Опис Галича топографіческій».

1859 р. А. Могильницький переїхав у с. Бабче, де посів парафію й одночасно консисторія призначила його богородчанським деканом. 1860 р. його обирають до першого крайового сейму, де він дуже часто виступав. Сейм делегував А. Могильницького до віденської Державної Ради. Однією з кращих є його промова, виголошена у Відні 27 червня 1861 р.: «Яко русин з роду, говорю я з глибини руського серця, що руський язик є цвітущий, совершенний і був колись язиком польського королівського двора і дворян... Нині твердять наші противники, що руський язик не спосібний до шкіл, до науки...»

Така оборона українського народу і його раціональної мови мала велике загальнонаціональне значення. Недарма віденська газета «Ostdeutsche Post» видрукувала життєпис А. Могильницького, а українські поети відгукнулися до нього українськими віршами. «Навіть найбільший в тому

числі поет Федькович зложив йому поклін, вітаючи піснею «пресвітлого Бонна галицької рати...»

Важливою стороною у висвітленні останніх років життя письменника є його боротьба з єпископом Спаридоном Литвиновичем. Після виступу А. Могильницького у Відні з промовою єпископ почав його всіляко утискувати, цькувати. Письменник, будучи вразливою натурою, дуже від цього потерпав (про що свідчить лист Івана Могильницького 1864 р. до Амврсія Шанковського). Особливо вразили письменника підозри митрополита (Литвинович 1863 р. став Львівським митрополитом) з приводу «неприятних дописів» до «Слова», А. Могильницький спростував подібні твердження, називаючи митрополита «разячо жорстоким». Про те, що «Литвинович належав до тих людей, що не дозволяли нікому зачепити публічно своєї амбіції...», писав Я. Гординський у статті «Віденська греко-католицька духовна семінарія в рр. 1852—1855». Більше того, «випадок у Державній Раді в 1863 році, коли Литвинович обізвав Могильницького... омрачив й глибоко огірчив його».

Литвинович нібито був згоден «пробачити» письменнику з умовою, що той «поверне на дорогу потрібну». Проте А. Могильницький категорично відмовився. Навернути його на «вірний шлях» намагався і брат письменника. В листах до А. Шанковського він просив, щоб той допоміг «вплинути на Антона і переконати його про замір Литвиновича поетові простити...».

Думки, що «розріз між письменником і Литвиновичем був безумовно однією з причин його упадку...», висловив Т. Лебединцев у листі від 10 липня 1866 р. до брата. До цього спричинилося й те, що «розпорядженням від 14 липня 1864 року А. Могильницького позбавлено почестей Богородчанського декана з надатком попереднього слідства політичної влади першого ступеня».

Навіть із тих архівних матеріалів, що уціліли, видно, що на А. Могильницького постійно влаштовували нагінку вищі церковні сановники. Так, 20 документів латинською та німецькою мовами з 1840—1843 рр. розповідають про розслідування Львівською - митрополичою консисторією претензій до А. Могильницького його особистих кредиторів; 9 документів з 1841—1845 рр.— про звинувачення А. Могильницького в порушенні приписів про сплату богослужбових відправ; 7 документів з 1852—1854 рр.— різні прохання А. Могильницького до вищих церковних інституцій.

Листи А. Могильницького, писані, як правило, німецькою мовою- із с. Бабче поблизу Солотвина до брата Олек-

сандра (25 червня 1867 р.), до двоюрідного брата Осипа (30 вересня 1867 р.), до товариша по семінарі, пароха в Золотому Потоці Григорія Боднара (11 червня 1871 р.), підтверджують активну громадську діяльність А. Могильницького, його некорисливе заступництво за простий трудовий люд. А в листі від 28 лютого 1871 р. до священика в Перевозці Прокопа Белея А. Могильницький порушує питання, як би це заступитися за громадян з Войнилова, з яких незаконно «через зраду адвоката зі Стрия, которого должно було боронити громаду от кривди, бо за тоє дали йому 300 р. (ринських.— В. К.)», стягнуто судом на користь Поструцького 5 тисяч ринських. А. Могильницький пише, що звернувся особисто двома листами до-двох «високопоставлених достойників у Відні, щоби справу тую на сторону громади подперали». Як на нього, то, депутат від Войнилова Гринь Борисюк, що обіцяв розглянути справу, нічого не зробив, окрім «торжественно» обіцяти, бо минуло п'ять місяців, а результат — ніякий.

Знесилений морально, він не міг довго протягнути— 13 серпня 1873 р. А. Могильницький пішов із життя.

Чи не найбільша заслуга в популяризації та оцінці творчості А. Могильницького належить І. Франку. Так, він перекладає з німецької мови й публікує в газеті «Зоря» (1884.-№ 1. С 4) оповідання Могильницького «Конгруа о. Жагеловича», бо воно є цікавим причинком «до характеристики не тільки повістярського таланту о. Могильницького, але і до характеристики тих, хоч і не дуже-то давніх, але для нас майже цілковито замерклих часів...». Це оповідання, на думку І. Франка, «свідчить про немалий засіб гумористичного таланту у Могильницького». Чимало прислужився Каменяр І до поширення творів А. Могильницького. У листі (20 березня 1885 р.) до М. Драгоманова він інформує про вихід щомісячного літературно-наукового й політичного журналу «Братство», на сторінках якого мають друкуватися твори видатних письменників, в тому числі й А. Могильницького: в листі (11 лютого 1887 р.) до товариства «Січ» дає згоду на участь у новому альманасі й пропонує до відділу белетристики ряд творів Руданського, Старицького, Бодянського, Федьковича, а також недруковані вірші А. Могильницького.

У кількох статтях-оглядах І. Франко називає А. Могильницького талановитим прихильником народної мови в нашому письменстві. Зокрема, в статті «Літературна мова і діалект» він веде річ про талановите послуговування бойківським діалектом А. Могильницьким і М. Устиновичем. «При посередництві тих письменників,— пише І. Франко,—

деякі бойківські слова і форми... здобули були право горожанства також у галицьких шкільних книжках і в письменстві».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Антологія української поезії. К., 1957.
Бесіда. Львів, 1986. Т. 9.
Вінок русинам на обжинки. Відень, 1846. Ч. 2.
Дзвони. 1932. № 5.
Життя і знання. 1931. № 2.
Зоря галицька. 1949. №-58.
Качкан В. Краснопілля... Ви знаєте таке місто? // Прикарп. правда. 1966. 27 листоп.
Качкан В. Завмерли століття//Молодь України. 1967. 9 верес.
Качкан В. След Краснопольского замка // Кома правда. 1968. 3 февр.
Качкан В. Мандрівка до руїн Манявського Скиту//Життя і слово (Канада). 1968. 23 жовт;
Качкан В. Ентузіаст-краєзнавець О. А. Феданко//Укр. іст. журн. 1970. № 7.
Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. Львів. 1909.
Могильницький А. Скит Манявський: Піснетвореніє епічеськое, основане на повістях протонародних руських. Перемишль, 1852.
Новини. 1849. № 6, 7, 9, 10.
Нові шляхи. 1929. № 2.
Письма Антонія Любяча . Могильницького. Львів, 1885.
Пчола. 1849. №14—15.
Слово. 1864. № 100.
Українська загальна, енциклопедія. Книга знання: у 3 т. Львів; Станіславів; Коломия, 1934. Т. 2.
Українські поети-романтики. К., 1987.
Франко І. Руський театр у Галичині//Зібр. творів: у 50 т. К-, 1980. Т. 26.
Франко І. Кость Лучаківський, Антін Любич Могильницький, його життя, його значення // Там само. Т. 27.
Франко І. Русько-український театр, (історичні обриси)//Там само. 1981/Т. 39.
Франко І. Руська письменність. Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устияновича, Антона Могильницького//Там само. 1982. Т. 37.
Франка І. Українсько-руська (малоруська) література// Там сама 1984. Т. 41.
Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині//Там само. 1986.Т. 48, 49.

«СПІВАТИМУ, ДОКИ ГЛАСУ СТАНЕ...»

(перечитуючи писання
Миколи Костомарова)

Видатний діяч європейської культури та історії М. І. Костомаров (псевдоніми Ієремія Галка, Іван Богучаров) залишив дослідникам безцінні скарби думки і слова, що охоплюють практично всі галузі гуманітарної діяльності. Маємо в сучасному набутку двотомник його творів, упорядкований Є. Шабліовським (К., 1967. Т. 1. 414 с; Т. 2. 450 с), двокнижжя, підготовлене В. Смілянською (К., 1990. Т. 1. 538 с; т. 2. 780 с), куди відібрано краще з поетичного доробку письменника (зі збірок «Українські балади», «Вітка», «Поезії різних років (1841—1880)», переклади («З єврейських мелодій Байрона», «З Краледворського рукопису», «З В. Шекспіра»), близько десяти драм, найпопулярнішими з яких є «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Кремуций Корд», дещо з малої прози (оповідання «Син», «Холоп», «Большая», «Фаина», «Ольховняк», «Тайновидец» та ін.). На жаль, з літературознавчого, публіцистичного та фольклорно-етнографічного набутку вченого й літератора М. Костомарова в двотомнику 1990 р. — ані рядка, а у виданні 1967 р. вміщено всього сім статей, оглядів наукових праць, рецензій, зокрема «„Народні оповідання" Марка Вовчка», «Слово над гробом Т. Г. Шевченка», «Споминки про Шевченка» та ін. А тимчасом перу М. Костомарова належать сотні вагомих праць з історіософії, етнокультури, народознавства, інтелектуально-духовний потенціал яких міг би успішно працювати на утвердження національної самосвідомості, розширення духовного поля українознавства.

Варто нагадати про книгу «Етнографічні писання Костомарова, зібрані заходом етнографічної комісії української історіографії» (К., 1930. 352 а), що вже стала бібліографічною рідкістю. Сюди увійшли такі праці: «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843), «Казка про дівку Семилітку» (1840), «Народные песни, собранные в западной части Волынской губ. в 1844 году», «Славянская мифология» (1846), «З приводу „Записок о Южной Руси" П. Куліша» (1887), «Запорожская песня» (1861), «Несколько слов о славяно-русской мифологии и языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзією» (1873), «Историческая поэзия и новые ее материалы» (1879), «З приводу „Малорусских народных преданий и рассказов". М. Драгоманова» (1877), «Относится ли песня о взятии Азова к событиям XI века?» (1882).

У передмові до цієї збірки М. Грушевський зазначає, що етнографія відіграла важливу роль у всеслов'янському відродженні, у пробудженні національної свідомості. «В світлі етнографічних студій,— пише академік,— формувалися програми національного визволення, піднесення селянських мас, заведення народної мови до літератури...». На етнографії виростали політичні і революційні імпульси. Вона давала їм гасла, традицію, героїчні фігури...»

Справді, розглядаючи українську етнографію не як суто літературну дисципліну чи історію народознавства, а як одну з основних складових частин соціальної та політичної історії, історії національної самосвідомості й, визвольної боротьби, М. Костомаров ішов, таким чином, до читачів із цілісною системою культурологічних, соціоісторичних і етнофілософських поглядів.

Народився Микола Іванович Костомаров 16 травня 1817 р. у с. Юрасівка Острогозького повіту тодішньої Слобідсько-Української (нині Воронежської) губернії у селянсько-дворянській сім'ї (мати—кріпачка, батько—поміщик-дворянин). Навчався у Воронежі, Харкові (університет), глибоко вивчав фольклористику й етнографію. Як згадував у своїй «Автобіографії» сам М. Костомаров, на нього мали значний вплив збірник М. Максимовича «Малоросійские песни» (1827) та фольклористичні й славістичні студії професора Харківського університету І. Срезневського.

Відтак М. Костомаров служив у армії, вчителював у Києві, викладав історію в гімназії (м. Рівне). Перша серйозна фольклористична праця М. Костомарова — його дисертація «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843) — була глушливо зустрінута журналістом О. Сенковським; скептично до цієї праці поставився й критик В. Белінський. У ній автор простежує, як вивчалася народна поезія в Європі; веде мову про недостатність історичних документів; за народними джерелами, зокрема міфами, розкриває параметри духовного життя. Тут, зокрема, використано багатющий пісенний матеріал.

Студіюючи фольклорно-етнографічні матеріали, зокрема записані на Волині, М. Костомаров надавав неабиякого значення народнопоетичній символіці, вбачаючи в ній не лише, філософсько-поетичний, а й історико-етнографічний зміст. Ця символіка, як гадав дослідник, пояснює характер, поведінку, погляди народу. За свідченням Б. Кирдана, рукописний збірник М. Костомарова «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 г.» зберігається в одному з архівних сховищ С.-Петербурга,

1846 р. М. І. Костомаров став професором кафедри російської історії Київського університету. Він був одним із засновників і активних учасників Кирило-Мефодіївського братства, куди залучив і Т. Шевченка. Як «політичний злочинець» М. Костомаров відбував адміністративне заслання (Саратов, 1849—1856) із заборобою «служить по ученой части». Будучи на засланні, він збирав фольклорні матеріали, що згодом публікувалися в «Саратовских губернских ведомостях», «Летописях русской литературы и древности» Н. Тихонравова (1863), в інших збірниках, зокрема у виданнях Д. Мордовцева.

Ще в юнацькі роки М. Костомаров активно дописував до альманаху «Сніп», згодом став одним із упорядників кількох книг своєрідної літературно-наукової антології «Молодик». Як М. Костомаров боровся за українське слово, як відстоював, його в палких дискусіях і полеміках, свідчать його виступи в «Современнике», «Вестнике Европы» («Малорусское слово», «О малорусском слове», «По поводу малорусского слова»). Вчений був активним в організації першого в Росії українського журналу «Основа» (1861—1862), співредактором «Вестника Европы», систематично друкувався в «Отечественных записках», «Современнике», «Киевской старине», «Русской старине», інших прогресивних виданнях. Проти нього не раз учиняли нагілку «Московские ведомости», «Вестник», «Русское слово», «Сион», «День», «Время», «Современная летопись», «Библиотека для чтения».

М. Костомаров залишив значну епістолярну спадщину, що є унікальним матеріалом до характеристики суспільно-політичних і соціокультурних поглядів вченого. Звернемо увагу читачів на бодай одне таке джерело—лист М. Костомарова до О. Герцена як видавця журналу «Колокол». М. Драгоманов вважав цей лист не лише цікавим свідченням «характеристичного на свій час погляду на історію України», на політичний напрям, «цікавим документом до історії політичних ідей на Україні», а й «характеристичною прикметою» культурологічних устремлінь українців.

У листі М. Костомаров порушує такі кардинальні питання всеукраїнського поступу, як: «існування в нас *власної* (підкреслення наше.— *В. К.*) народної мови і спроможність її літературного розвитку»; «козацтво... було розсадником свободи і перешкодою до двоякого деспотизму...»; «українці ненавиділи всяке вивищування і привілеї... поетична мова України стала предметом зневаги й насмішок... Українська історія або була закинена, або представлялася в перекрученій формі, відповідно до благих цілей і намірів

правительства»; «ми бажали би, аби правительство не лише не перешкоджувало нам, українцям, розвивати свою мову, але аби допомогло нам у сій справі викладати предмети на рідній, зрозумілій мові...»

До останніх днів життя М. Костомаров проводив значну за обсягом роботу в Археографічній комісії (помер 19 квітня 1885 р. в С.-Петербурзі, де і похований).

Навіть простий перелік основних віх творчого життя М. Костомарова говорить про невсипущу енергію цієї людини, її постійне жадання відкривати нове в історії і духовності народу. Романтичні вірші в стилі народнопісних традицій, козакофільські поезії, філософська лірика — це ті поетичні береги, до яких прибивалася творча фантазія молодого Костомарова. Як зазначав І. Франко, «було в тих віршованих творах дещо відмінне від усіх сучасних українських творів, щось енергічніше, хоч здержане, в усякім разі характерне, хоч не блискуче».

Славлячи народну пісню як основне джерело законодавчої в ньому історії («Пісня моя»), М. Костомаров уже з університетської лави почав художньо освоювати історичні періоди та славні сторінки з життя видатних постатей (драми «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Кремуций Корд», «Элины Тавриды», прозові твори «Син», «Кудеяр», «Холоп», «Черниговка»), по-науковому підходити до пояснення питань суспільного й, зокрема, культурного життя. В «Обзоре сочинений, писанных на малороссийском языке» (1842), що призначався для харківського альманаху «Молодик» і, по суті, був одним із перших оглядів української літератури від «Енеїди» І. Котляревського до 40-х років XIX ст., М. Костомаров на повен голос заявив; «Язык, называемый обыкновенно малороссийским, которым, говорят в юго-западных губерниях России и в Галицком королевстве, *не есть наречие языка русского*, образовавшееся в последнее время; *он, существовал издавна и теперь существует* (курсив наш. — В. К.) как наречие славянского корня, занимающее по своему грамматическому и лексическому устройству средину между восточными и западными наречиями огромного славянского племени, наречие правильное, богатое, гармоническое и способное к развитию литературной образованности».

Незаперечною вартістю і сьогодні має праця М. Костомарова «Книги битія українського народу». Це не що інше, як сто чотири афоризми М. Костомарова, написані стилем «Біблії» й не без впливу «Книг польського народу» А. Міцкевича та особистих зустрічей із Т. Шевченком. У цих коротких філософської спрямованості фразах відчувається

глибоке знання Історії й життя українського народу. Вражають гармонійна цілісність твору, його висока духовність. Тут зливаються воедино й містицизм, і захоплені патріотичні почування. Кожен рядок М. Костомарова будив зі сну свідомість. Недарма царський шеф жандармів Орлов лякав автора ешафотом, натякав, що саме від нього, М. Костомарова, залежить, чи «здіймете зо свого хребта хоч половину тої кари, на котру ви заслужили».

Дуже прикро, але мусимо констатувати, що практично не осмислено і не проаналізовано як слід такі нині малодоступні публікації М. Костомарова, як «Про народні свята І народний календар» (1843), «Про релігійний культ» (1843), «Синтез космічного, світогляду слов'янського і українського в Саратовській губернії. Надзвичайну джерельну цінність складає 3-й том «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край» (СПб., 1872. 488 с), куди увійшли звичаї та обряди, описані за порами року.

Значний інтерес у дослідників фольклорно-етнографічних проблем викличуть досі маловідомі есеї М. Костомарова «Об отношении русской истории и географии и этнографии» (1863), «Об этнографических трудах московского митрополита Иннокентия» (1868), «Историко-географический и этнографический очерк Подолии» (1875), а також «Программа юго-западного отдела императорского русского Географического общества для собирания сведений по этнографии», в розробці якої брав діяльну участь учений, Практично залишилися поза увагою дослідників і цінні публікації М. Костомарова, яким по сто і більше років. Так, наприклад, стаття «О воспоминаниях борьбы казаков с мусульманством в народной южнорусской поэзии», написана 5 грудня 1875 р., послужила основою публічної лекції автора 12 січня 1876 р. перед художниками С.-Петербурга.

Непересічне значення має великий етнокультурний нарис «Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества», який продовжує тему попередніх творів такого ж спрямування: «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества», «История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества».

Зацікавлює нас етнографічний нарис М. Костомарова «Сорок літ: Малоросійська легенда» (М., 1881. 93 с.), написаний наче з народних вуст.

Привертають увагу культуролога й такі науково-популярні статті М. Костомарова, як «Начало Руси», «Борьба

украинских Козаков с Польшею в первой половине XVII-го века, до Богдана Хмельницкого», «Отрывки из истории южнорусского козачества, до Богдана Хмельницкого», «О казачестве: «Ответ „Виленскому вестнику"», «О мифическом, значении горя-злочастія». Розбираючи рукописи Погодіна, М. Костомаров знайшов народну сповідь про Горе, яку згодом зі своїм коментарем і надрукував у журналі «Современник».

Своєрідним народознавчим матеріалом є статті й розвідки М. Костомарова «Об изменении быта крестьян остзейских губерний», «Сцены в пустыне», «Нищество и благотворительность» (1860), «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях», «Четыре месяца в Бейруте», нариси-репортажі «День персиянина: Очерк частной жизни в Персии», «Два месяца в Праге» (1859), що публікувалися на сторінках «Современника», «Русского вестника».

Найважливіші з маловідомих і, на жаль, ще й малодоступних народознавчих, фольклорно-етнографічних, літературознавчих публікацій М. Костомарова такі: «О цикле весенних песен в народной южнорусской поэзии» (1843), «Народный плач дочери над могилою матери» (1852), «Из могильных преданий» (1860), «Козачья Дуброва, иначе Козачья Слобода или Козачье» (1882), «Бытовые очерки из русской истории XVIII в.» (1883) та ін.

Як бачимо, М. І. Костомаров залишив нам велику інтелектуальну спадщину. Аби її до кінця осмислити, потрібні зусилля багатьох дослідників.

Фольклорно-етнографічний, радше міфологічний потік свідомості вченого М. Костомарова був настільки багатим і різнобічним, що часто-густо диктував своєрідний спосіб художнього мислення та вираження. Письменниця, літературознавець Н. О. Білозерська наголошувала: «Нередко от мифологии Н. Ив. (Костомаров.— В. К.) непосредственно переходил к поэзии. Помню раз, по поводу Прометея, он припомнил «Кавказ» Шевченко и продекламировал его наизусть, от первой строфы до последней...»

За філософськими поглядами М. Костомаров радше ідеаліст у релігійно-християнській формі, що беззастережно заперечував значення матеріалістичної філософії. «Матеріалізм,— писав він,—приваблює до себе людей убогої духовності своєю легкістю і доступністю для кожного розумника раціональних доказів, придатних у сферах побутових, але зовсім не придатних для високих питань про божество, про дух і безсмертя». Як Справедливо писав М. Драгоманов, сила М. Костомарова в тім, що він став визначним

просвітителем і будителем народного духу, національної свідомості. «Пробудження слов'янських народностей бистро отразилось в Україні і підняло з летаргічного сну-народну мисль і чувство. Явилось стремление возродить умирающую під кнутом московським і штиком санктпетербурзьким народність...»

Цікаві й цінні спогади про М. Костомарова як людину і вченого залишив Г. Вашкевич. Він за дорученням М. Костомарова займався підготовкою до видання частини етнографічних матеріалів, зібраних етнографічно-статистичною експедицією. Близько і добре знав Г. Вашкевич М. Костомарова, тому так-широ і тепло писав про нього: «Живе відчуття поезії і незвичайна сприйнятливість до художніх впливів складала основну рису морального обличчя Миколи Івановича». Він, на думку автора спогаду, особливу цінність вбачав у народних обрядах, захоплювався їхньою красою й поетичністю.

М. Грушевський в одній із оглядових статей писав, що публіцистичні й полемічні писання Костомарова, критичні огляди й апології «служать необхідним доповненням до його наукових творів. Вони часом резюмують і дають синтез його наукового досвіду далеко ясніший і виразніший, ніж його наукові розвідки, зібрані в «Монографиях». Синтетика взагалі не була найсильнішою стороною його писань; у них переважав характер описовий; свою аргументацію великий історик рідко збирав у виразні, докладно сформульовані тези в своїх наукових працях: вони звертались не так до розуму, як до почуття і уяви читача. Тим часом у своїх статтях, публіцистичних і полемічних, він часто відчував потребу дати точну формулу своїх поглядів в тім чи іншій питанні — ясну і виразну, де не було б нічого недоговореного, ніяких зайвих слів і деталей, які могли б відтягнути увагу і притемнити головне...»

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Белозерская Н.* Николай Иванович Костомаров в 1857—1875 гг.// Рус. старина. 1886. № 4—6.
- Вашкевич Г.* Из воспоминаний о Николае Ивановиче Костомарове. К., 1895.
- Господин А.* Микола Костомаров. Вінніпег, 1986.
- Грушевський М.* З публіцистичних писань Костомарова//Укр. іст. журн. 1992. № 4.
- Етнографічні писання Костомарова, зібрані заходом академічної комісії української історіографії/За ред. акад. М. Грушевського. К., 1930.
- Качкам В.* «Співатиму, доки гласу стане...»: Перечитуючи писання М. Костомарова//Микола Костомаров — історик, письменник, педагог. Івано-Франківськ, 1993.

Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии. Харьков, 1845.; Письмо до видавця «Колокола»/3 передм, М. Драгоманова. Переклав В. Гнатюк. Львів, 1902.

Костомаров Т.А. Твори: У 2 т. К., 1990.

Попов П. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968.

Савченко ф. Заборона українства 1876 р. К., 1930.

СБлянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова // *Костомаров М.* Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 1.

Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890р.// Збір. творів: у 50 т. К., 1984. Т. 41.

РОЗКРИЛЛЯ ТАЛАНТУ (феномен Антона Петрушевича)

В одному з полемічних- виступів І. Франко категорично висловився, що на полі духовному від 1848 р. багато занедбано через брак інтелектуального потенціалу. Були аматори, поодинокі збирачі; була купка вчених «старомодного крою», але не було широкого «руху наукового». Для бідної, «невеличкої інтелігентної галицько-руської громади,— вважає І. Франко,— праця наукова видавалась довгі літа недосягим люксусом».

У Франкових словах, звичайно, є досить правди, але вони все ж надто категоричні. Бо ж насправду досить назвати такі постаті, як В. Охримович, Г. Цеглинський, О. Огоновський, О. Барвінський, В. Шухевич, Ю. Целевич, В. Гнатюк, брати Заклинські, аби бодай частково заперечити Франкові.

На широкому полі української науки і красного письменства зростає і така постать, як Антін Петрушевич, що наполегливою щоденною працею зібрав собі високі титули історика і філолога, археографа й археолога, фольклориста й етнографа, нумізмата й бібліофіла, геральдиста й лексикографа. Він став дійсним членом Академії наук у Кракові (1874), Академії наук у Празі, почесним членом Академії наук у С.-Петербурзі (1904), членом НТШ у Львові.

Звідки бере свій початок генеалогічне древо Петрушевичів, однозначно сказати нелегко. Один із зарубіжних дослідників стверджує, що існує принаймні «три родоводи цієї родини». Є й інші думки. Але цілком імовірно, що прапочатки родоvodu Петрушевичів сягають у далекі пласти Литовського князівства.

Батько майбутнього літератора Антона Петрушевича Степан Григорович (1770—1860) закінчив теологічний і філософський факультети у Львівському університеті, працював парохом у с. Добряни, відтак був деканом у Стрию й інспектором народних шкіл у Стрийській окрузі. Брав

діяльну участь у народному відродженні, релігійно-політичному житті Галичини. Мав неабиякий хист до літературних занять. Його першим друкованим твором був вірш-панегірик «Glos ludu ruskiego w dzien poswiecenia na bispstwo grecko-katolickie Lwowskie...» (1799). Ще ряд панегіриків опублікував 1801 р. Записував народні пісні, прислів'я, складав п'єси за народними мотивами та поширеними побутовими сценами («Муж старий, жінка молода»).

У збірці рукописів А. Петрушевича є кілька давніх універсалів, переписаних С. Г. Петрушевичем, а також неопублікований уривок його поеми «Uroczystosc obzynu albo-zrzazek Sielanki». Як писав академік М. Возняк у статті «Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині ХІХ-го сторіччя», жаль, що «ця ідилія не збереглася в цілості, бо вона змальовує вірно і пластично чарівні сцени обжинок».

Антін Степанович Петрушевич (криптоніми і псевдоніми А. из Д.; А. П.; А. С П.; І. С. П. Н. М. У.; П, А. С; С Ю.; S. P. z Dobrazan; А. из Добр.; Ант. Петр.; Антоній из Добрян.; Галичаненко, А.; Галичанин; Галицький, А.; Подкова, Иван; Русин. Галичанин; Русолюбович, А.; Тотсамович, А.; Юрьевич, Святослав,-Аз Покой) народився 18 січня 1821 р. в с. Добряни Стрийського повіту (у сім'ї був одинадцятю дитиною). Уже 9-річним читав «Апостола», Після трикласної школи з німецькою мовою викладання в Стрию (1833) продовжував навчатися в гімназії отців Домініканів у Львові, де виявив особливе зацікавлення до історичних наук. Після завершення шестикласної гімназії (1839) вступає до Львівського університету і незабаром стає улюбленцем визначного галицького історика Дениса Зубрицького. За бажанням батька Антін переводиться на теологічний факультет (1841), після закінчення якого (висвятився 1847 р.) працював у церкві Перегінська колишнього Долинського повіту, згодом на запрошення митрополита Михайла Левицького — в Уневському василіанському монастирі. Став капеланом і нотарієм митрополичого уряду, а 17 січня 1851 р. дістав титул консисторського радника. 1856 р. йому було надано парафію в с. Новиця Калуського повіту, але туди не поїхав, залишився при митрополиті. Протягом 1858 р. упорядковував у Перемишлі капітульну бібліотеку й архів, запровадивши там систематичні каталоги. Об'їздив Галичину, Буковину, Закарпатську Україну, Чехію, де збирав стародруки, давні церковні рукописи.

1861 р. А. Петрушевича вибрали послом до галицького сейму, де він показав, себе неперевершеним знавцем історії української та польської мов. Його промови без скоро-

чень друкувала популярна газета «Слово», деякі виходили окремими брошурами. Того ж року А. Петрушевич був іменованій дійсним крилошанином, вів митрополичу канцелярій? і водночас як глибокий знавець архівної та бібліотечної справи завідував капітульного бібліотекою.

Значну роботу довелося проводити А. Петрушевичу в іпостасі посла до австрійського парламенту (1873—1878) від округи Калуш — Ділятин — Богородчани.

Прожив А. Петрушевич довге і плідне творче життя, вивівши у люди двох синів: Михайла (12 листопада 1803 р. с Добряни — 24 липня 1876 р. с Печеніжин) і Петра (1808, с.Добряни —9 травня 1872 р. с Руда).

Помер 23 вересня 1913 р. у Львові, похований на Личаківському цвинтарі.

Але залишив Антін Петрушевич вагомий доробок. Як і багато хто з його побратимів по гімназії та університету, починав віршованими спробами. У різних газетах були надруковані його поезії «Плач матері руської над блудним сином», «Бог», «Рей, хто русин, веселися!», «Слава богу — в нове літо», «Lwow nierosnany Roku 1789», «В мене нині свято», «Радісна піснь русина-галичанина» та ін. У більшості віршів А. Петрушевич продовжив традицію «Руської трійці» в обороні української мови. У вірші «Братам Галичанам» (1848) писав:

Гей, хто Русин, веселися!
Покинь смуток,
Отри слези,—
Не журися!..
Ще не згбло руське слово,
Так нам миле,
Що го чути наоколо.

Антін Петрушевич виступив на поле суслільно-громадської праці 1848 р. з брошурою «Slow kilka w obronie ruskie narodowsci », в якій «з молодечим запалом і гарячим серцем та з поважними науковими доказами станув в обороні самостійності південноруської народності».

1850 р. А. Петрушевич публікує брошуру «Die ruthenische Frage in Galizien», у якій дає рішучу відсіч наклепницьким твердженням про походження русинів. Він підтримує книжкові видання, які працювали на національне відродження, сам редагував і вів коректуру деяких книг, що їх друкувала «Галицько-руська Матиця». Редагував і двічі видавав «Читанку» М. Шашкевича (1850, 1853).

На цей час припадає початок активної публіцистичної, Культурно-просвітницької діяльності А. Петрушевича. Зі статтями, фейлетонами, сатиричними віршами, науковими

історичними розвідка'ми та есеями він виступає у виданнях «Зоря Галицкая», «Пчела» «Церковная газета», «Семейная библиотека», «Временник Ставропигийского Института», «Церковный Вестник» (Будапешт), у чеській та польській періодиці. Водночас веде інтенсивне листування. А. Петрушевичу надсилали найрізноманітнішого змісту листи організації, товариства, установи, навчальні заклади «Академічна громада», Академія мистецтв у Кракові, Імператорська Академія наук у С.-Петербурзі, Акасіетія Котапа (Румунська Академія наук), Угорська Академія наук, Чеська Академія наук, університетські бібліотеки у Відні, Перемишлі, «Галицко-русское благотворительное общество», «Императорское одесское общество истории и древностей», Інститут Ставропигійський у Львові, Капітула митрополіча у Львові, «Товариство археологічне у Львові», «Товариство Галицько-руської матиці», «Общество Нестора Летописца», Товариство «Przytulisko polskie», Товариство ремісників «Зоря», «Товариство славістів Віденського університету», видавничі, виборчі та церковні комітети, магістрати й ко'нсисторії, музеї, монастирі, народні домми, староства, суди, редакції газет, журналів «Osterreichische literarische Centralblatt», «Русская беседа», «Prezglasz Katolickij «Redakcja Słownika języka polskiego», «Зоря», «Временник», «Слово», «Галичанин», «Новый галичанин», «Вестник Народного. Дома», «Литературный сборник», «Пчела», «Галицкая Русь».

А. Петрушевич залишив дослідникам значну за обсягом епістолярну спадщину, в якій порушено суспільно значущі проблеми.

Поряд із основною працею служителя церкви А. Петрушевич робив переклади, зокрема з Польської (Т. Падура) та німецької (Ф. Шіллер, І. В. Гете, Е. Х. фон Кляйст) мов. Йому належить один із перших перекладів «Слова про Ігорів похід» на українську мову.

А.Петрушевич протягом 1850—1900 рр. зібрав унікальну колекцію видань з питань всесвітньої історії, історії, філософії, археології (15 700 назв), карт, рисунків (1500 назв), слов'янських стародруків (400 назв), рукописів (258). Деяку частину рідкісних стародруків колекціонер передав до С.-Петербурзької Академії наук, до бібліотеки Київського університету, до Львівського церковного музею. Про те, якого значення він надавав цій пошуковій роботі, як оцінював знахідки, свідчить один із його дописів до газети «Слово»: «На вашій святій Русі зберігається ще чимало дорожчих писемових пам'яток. Цими днями отримав я з Буковини листи, в яких повідомляють мене про

пергаменові євангелії, писані старослов'янською мовою, які зберігаються в монастирі Путна. Одна євангелія писана рукою господаря Стефана наприкінці XV-го сторіччя. Свящ. Соневицький пише мені з Кімполюнга, що в монастирі Ватра-Молдавиця зберігається більше ніж 150 старовинних рукописів і грамот, писаних в руській мові! Те все дуже заохочує мене податись з початком червня на Буковину. Якщо знайду там що-небудь цікаве, не занедбаю негайно повідомити вас про всі подробиці».

Усі рукописи, зібрані А. Петрушевичем, як справедливо зазначав І. Свенціцький, поділяються на дві частини: перша—це рукописи, близькі до старослов'янського світського та церковного письменства; друга — русько-польські збірники XVIII ст. і деякі твори ртців церкви, рукописи суто церковного характеру, як от списки православно-католицької полеміки XVII ст., богослов'я, вчительні євангелія та проповіді, Святе Письмо, канонічне право, богослужебні книги, метрики, пом'яники, новіше карпаторуське письменство.

Навіть побіжне знайомство з рукописним фондом* переконує, що він дає багатющий матеріал до того, аби збагнути наявність світського повістиво-новелістичного елемента, особливо ж у житіях святих. Водночас помітний значний польський вплив, що виявився надто сильним у житейниках XVII—XVIII ст. Повістиво-оповідний елемент у рукописних текстах проступає найбільше саме в тих біблійних оповідках, де йдеться про церковне моральне правило (різні оповідання-видіння про жінку, яка зарізала двох рідних діток, аби вийти заміж за любого чоловіка; про жінку, що жила на безлюдному острові; про сотника Готика, котрий обманом одружився вдруге; оповідання про бурю на морі через присутність на кораблі грішника). Тут чітко простежується взаємозв'язок двох світоглядів — нового, християнського й старого.

Рукописні матеріали колекції письменника і вченого А. Петрушевича — це і блискучі, неперевершені зразки риторики у формі високопоетичних, пафосних описів пустелі та її місця в житті Йосифа і Марії; плачу матері (в оповіданні про Маковеїв); суперечки землі з морем, розлучання душі з тілом, розмови помираючого зі смертю. Якщо долучити до цього оповідки про правду і неправду, про Олексія—божого чоловіка, про Андрія-юродивого, то матиме-

* ЛНБ. Ф. 77 (АСП). Од. зб. 3, 14. 667, 690-696, 728, 739, 748, 761, 796, 880, 885.

мо прекрасну сторінку маловідомого репертуару дійсно артистичного письменства.

Прискіпливий читач може зробити докір, мовляв, багато що тут «іде» з Візантії. Але дослідники апокрифічної літератури, давньоукраїнського письменства глибоко переконані в тому, що «з елементів візантійських», та болгаро-сербських староруські компілятори творили напіворигінальні компіляції та збірники, що були для свого часу не лише предметом домашньої науки, але також енциклопедіями виховання та кодексами духовного і світського життя». Ну і, звичайно, не можемо забувати, що таки на візантійській основі виростало оригінальне староруське письменство.

Писання А. Петрушевича дають нам необхідний фермент до питання про взаємовпливи народної словесності та світогляду, несуть у собі значну кількість правил і повчань, які, по суті, кодують основи християнської моралі, внутрішньої віри, узгодження людського, життя із законами Христа. Рукописний фонд А. Петрушевича — то те безцінне джерело, до якого припадатимуть і йтимуть учені. Ось орієнтовні параметри цього надбання: а) картотеки до «Етимологічного старо-чеського словника» — 524 позиції; до «Каталога місцевостей в давній Польщі, які отримали в різний час німецьке право» — 1208 позицій; до історії Львова — 498 позицій; до історії церкви, братств, монастирів — 773 позиції; б) на-черки, чорнові варіанти статей «Хорваты западные, хорваты восточные» — 21 аркуш; «Історія Русі» — ПО аркушів; до історії торговельних шляхів в Україні — 12 аркушів; «О каменном истукане Хорса Даждьбога, открытом в русле реки Збруча в 1851 г.» — 18 аркушів; «Про значення руського-слов а „гаразд“», «О новооткрытом памятнике Белеса», «О древнейших изображениях божества Солнца у скандинавцев», «Про видавничу справу Ф. Скорини», «До історії друкарства на Русі», матеріали з проблем нумізматики, матеріали до словників — сотні аркушів; в) зібрані матеріали з питань: палеографії — 26 сторінок; історії іконопису — 29 сторінок; історії церковного календаря та хронології — 21 сторінка; історії «гайдамаччини й козаччини — 103 сторінки; історії Галичини, Волині — 62 сторінки; археології — 94 сторінки; про городища та могили — 189 сторінок; до подій 1848 р. в Галичині — 35 сторінок; бібліографії староруської і церковно-слов'янської літератури — 316 сторінок; бібліографії слов'янських стародруків — 289 сторінок; мовознавчих дисциплін — 284 сторінки історії роду князів Острозьких — 71 сторінка; історії південно-західних дворянських родів —

297 сторінок; походження литовських та литовсько-українських родів — 232 сторінки; діяльності фольклориста й етнографа Зоріана Доленги-Ходаковського — 49 сторінок; життєпису А. Міцкевича — 13 сторінок.

Чимало з рукописного надбання А. Петрушевича, з його колекції прислужилося дослідникам. Про цінність старовинних рукописів, зібраних і почасти досліджених А. Петрушевичем, пише І. Франко в ряді праць, у листах. Так, в огляді «Археологічно-бібліографічна виставка» (1889) він підкреслює особливу цінність упорядкованої А. Петрушевичем колекції друкованих найдавніших руських пам'яток, зокрема острозьких, вільненських, почаївських, львівських, стратинських.

А. Петрушевич зібрав багатющу бібліотеку світського й релігійного характеру українською, польською, німецькою, латинською мовами. Чорновий варіант заповіту на майно А. Петрушевича, складений ним 7 січня 1878 р., свідчить про те, що власник заповів усю бібліотеку, колекції рукописів, актів, інші цінні документи бібліотеці Народного Дому.

А ось історичні студії. Йому належать десятки, фундаментальних праць і розвідок, які свого часу мали неабиякий успіх завдяки насамперед широкій джерелознавчій базі. Він — автор праць «Жите Іова Княгинецького, основателя Скиту Манявськог, написане Ігнатом з Любарова» (1860), «Иосиф Шумлянский» (1862), «Волынско-галицкая летопись, составленная с концом XIII в. 1205—1292.. Издал и объяснил А. С. Петрушевич» (1871), «Про чеський Короледворський рукопис» (1879), «О подложных старочешских письменных памятниках: Суде Любужи»; «Евангельском отрывке св. Ионна, Краледворской рукописи и подорожных чешских глосах в пражской рукописи "Mater Verborum"», «Столетняя годовщина рождения В. Копитара» (1880), «Иван Федорив — руський первопечатник: Историко-библиографические рассуждения» (1883), «Вопросы и ответы: Библиографическо-исторические 'письма» (1893). Безумовно, що значний вплив на розвиток історичної науки мала його праця «Сводная галицко-русская. летопись» (Львів, 1874. Т. 1; 1887. Т. 2. Ч. 1; 1889, Т. 2. Ч. 2). Це своєрідна хроніка історичних подій у Галичині та Наддніпрянській Україні протягом XVII—XVIII ст. .

Про цінність історичних праць А. Петрушевича маємо ряд згадок І. Франка, зокрема в книзі «Причигіки до історії України-Руси», в розвідках «Иосиф Шумлянский, последний православный епископ Львовский и его "Метри-

ка"», «Галицьке краєзнавство», «З поля нашої науки», «З історії брестського собору 1596 р.», «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784—1890 рр.»

1886 р. побачили світ два випуски «Літературного збірника», в одному з яких стараннями А. Петрушевича подано «Слово про похід Ігоря», де текст розділено на короткі вірші. Наступного року до 50-літнього ювілею літературно-наукової діяльності А. Петрушевича у цьому збірнику опубліковано його наукову розвідку, написану латинською мовою, про найдавніші слов'янські переклади Біблії та чотири розділи його «Лингвистическо-исторических исследований».

А. Петрушевичу належить ряд ґрунтовних досліджень з історії церкви, прийняття християнства («Любушкин суд», «Краледворская рукопись и спорщики подлинности», ін.). «Краткое историческое известие о времени введения христианства в Галичской Руси, особенно же об учреждении святительских столиц в Галиче и Львове и о святителях, сидевших на упомянутых столицах» — дослідження-есей,

що, на думку І.Франка, є праця, може, найліпша з усіх праць Петрушевича...».

Помітний слід залишив А. Петрушевич на ниві фольклористики та етнографії. З архівних джерел відомо, що він записував по селах приповідки, повір'я, байки, крилаті вислови, рідковживані слова, пісні, зокрема колядки та гаївки. За 1869—1875, 1876—1888 рр. А. Петрушевич нагромадив 16 записних книжок, у яких позанотовував короткі оповідки, притчі з народних вуст: «Призначення чоловіка», «Диво люцьке», «Закони», «Боязнь. Страх», «Право», «Обов'язок моральний», «Оправдання грішника». Траплялося, що занотовував А. Петрушевич і лікарські поради, дрібні історичні звістки. На жаль, більшість матеріалів залишається і досі в архівах. Частина праць, підготовлених до друку, він опублікував 1857 р. у польському журналі «Przyjacieł Domowy». Окрім того, у 1866 р. уклав і видав у Львові «Общерусский дневник церковных, народных, семейных праздников и хозяйственных занятий, примет и гаданий».

Перу А. Петрушевича належить чимало досліджень, підготовлених на стикові ряду галузей наук, як ось історії, етнографії, археології тощо. От, приміром, студія «Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича, теперь костеле св. Станислава оо. Францисканов, яко древнейшем памятнике романского зодчества на Галичской Руси с первой половины XIII столетия» (1881). Про значну історичну й етнологічну вартість цієї праці можемо

судити з професіональних оцінок історіографів, антропологів, які вважали, що «ся праця звернула на себе увагу різних людей і була, мабуть, першим товчком до розкопок в околицях Галича на більший розмір, особливо там, де й досі траплялися принагідні нахідки».

З 1883 р. Народний Дім у Львові став видавати невеликий місячник «Вестник Народного дома», на сторінках якого і була опублікована більшість історико-етуографічних досліджень А. Петрушевича: «Археологические находки близ города Галича» (1883), «О городе Галиче за Луквою» (1884), «Короткое описание старинных предметов, открытых на залуковских полях близ города Галича» (1885), «Известие о древнейшем греческом письменном памятнике из IV или III ст. перед рожд. Хр., находящемся в монастырской церкви в Драгомирне близ города Сучавы» (1886), «О предградии Галича за рекою Днестром» (1887), «О мнимой старинной карте царств Галицкого и Владимирского» (1887), «Археологическо-историческое рассуждение о начатках города Львова» (1889). А. Петрушевич опублікував у тодішній галицькій періодиці такі фольклористичні дослідження, як «Историческая песнь карпаторуссов из 1683 г.», «Народная песнь о Романе Мстиславиче Волынском, бывшем потом Галицким князем», «О древнейших иконах с кириллическими надписями, находящихся в Риме», ін.

Власними записами А. Петрушевича, а також його збіркою користалися вчені. Як пише про це І. Франко, з рядом староукраїнських притч він ознайомився в Народному Домі, де зберігалася унікальна колекція А. Петрушевича. Саме тут він простудіював збірник релігійно-моральних повчань «Ізмарагд», укладений на східнослов'янських землях у XIV ст. Так само опрацював І. Франко низку текстів молитов, зокрема за ворогів, народних оповідань про Кия, Шека і Хорива, болгарських легенд про святого Костянтина, кирило-мефодіївських легенд. У фольклористичних розвідках «Пісня про ляшка», «Пісня київській братській богородиці», «Битва під Хотиним», «Пісня про Варшаву», «Бандурка», «Пісня про комара» І. Франко використав оригінальні тексти, а також варіанти, записані А. Петрушевичем.

Прислужився А. Петрушевич і мовознавству. Майже все життя він збирав матеріали до «Етимологічного словника», яких нагромадив 50 папок, опрацювавши, на жаль, усього кілька слів. Цей матеріал учений передав до імператорської бібліотеки в С.-Петербурзі, де він, як вважав І. Франко, «ніколи не діждеться оброблення»,

А. Петрушевич укладав своєрідний словник «Синтагма», у якому прояснював чужі, незвичайні та малозрозумілі слова; тут же додано деякі матеріали до української міфології під назвою «О mitologii guskiej wedlug podania ludu». Він був знаним у Європі працями «О происхождении письма у Словен», «Корочун-крок»,

І. Франко відзначав славістичні розвідки, праці з порівняльної філології А. Петрушевича, шанував ученого за його начитаність, «критичну бистроумність» і водночас виявляв у нього «брак наукового методу», схиляння до полемізування з приводу дрібних деталей. Він присвятив А. Петрушевичу вірш «Антошкові ІХ (Азь покой)», уперше надрукованому в «Літературно-науковому віснику» (1902), у якому гостро поставив питання боротьби за українську літературну мову, проти знецінення рідної мови та чолопклонства перед чужими мовами:

Діалект, а ми його надишем
Мишцю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів. Чикаго, 1967. Przyjacieł Domowy. 1857. №№ 25—35, 37—38, 41, 44—45, 47—48.
- Свенціцький І. Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича. Львів, 1906. Ч. 1.
Слово. 1861. № 29.
- Франко І. Студії над найдавнішим київським літописом (частина перша) // Збір. творів: у. 50 т. К., 1976. Т. 6.
- Франко І. Наше літературне життя в 1892 р. (Листи до редактора «Зорі») // Там само. К., 1981. Т. 29.
- Франко І. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського // Там само. К., 1981. Т. 32.
- Франко І. Aleksander Brukner / apokryfy sredniowieczne? czesc druga // Там само. К., 1982. Т. 35.
- Франко І. Откровеніє св. Степана: Студія над одним маловідомим апокрифом // Там само. К., 1982. Т. 36.
- Франко І. Кінцеві записки в староруських рукописах // Там само. К., 1982. Т. 37.
- Франко І. Притча про гадюку в домі // Там само. К., 1983. Т. 39.
- Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. К., 1984. Т. 41.
- Франко І. Громадські шпихліри - і шпихліровий фонд у Галичині 1784—1890 рр. // Там само. К., 1985. Т. 44. Кн. 2.
- Франко І. Иосиф Шумлянський, последний православный епископ Львовский и его «Метрика» // Там само, К., 1986. Т. 46. Кн. 2.
- Франко І. Иосиф Шумлянський, русский епископ Львовский от г. 1667 дог. 1708 // Там само. К., 1986. Т. 47.

«ШЛЯХ ДО ВИТИЧЕНОЇ МЕТИ...»
(сторінками писань
Омеляна Огоновського)

Омелян Михайлович Огоновський (псевдоніми й криптоніми: Ом. Огоновський, Ом. Огонов., Ом. Ог., О. Г., Емиліян) народився 8 серпня 1833 р. в с Григорові Рогатинського повіту на Опіллі в родині священника. У сім'ї розмовляли українською мовою, берегли від діда-прадіда старосвітські звичаї, традиції.

Навчався Омелян у гімназіях Бережан та Львова, відтак — у духовній семінарії, оскільки мріяв продовжити, сімейну традицію. Закінчив семінарію 1857 р., одружився з дочкою парбха в Чесниках Фалиною Недвецькою. З 1858 р. працював, учителем в академічній та польській гімназіях. Здоров'я не дало змоги бути, сільським душпастиром, і О. Огоновський їде навчатися до Львова (філософський факультет університету). Одночасно заробляє собі на прожиток викладанням української мови в академічній, гімназії, де з 1863 р. дістав постійне місце для праці. Про те, що О. Огоновський був на викладацькій роботі в 2-й академічній гімназії Львова, свідчать записи Ф. Бостеля та різні фотоілюстративні матеріали, зібрані ним*.

Постійна праця над собою шляхом самоосвіти приносить О. Огоновському 1865 р. титул доктора філософії; з 1867 р. він стає суплентом (заступником завідуючого) кафедри української мови і літератури університету (до речі, в 1848 р. цю посаду обіймав Я. Головацький). З 1870 р. О. Огоновський посів посаду професора.

О., Огоновському як-професорові-україністу дісталася важка, запущена ділянка. Треба було активно, аргументовано-доказово воювати з мертвим церковнослов'янськомоековським язичієм, піднести приспаний національний дух у, значної частини знеохоченого до праці студентства.

Самовіддана праця, невичерпність енергії, прекрасне знання української мови, поетичність усного стилю, лагідність, товариські стосунки зі своїми підлеглими при їх захопленні до праці — чинники характеру і вдачі особистості О. Огоновського вкупі западали у здобрений високими національними ідеями ґрунт і давали відчутні результати.

О. Огоновський був діяльним членом «Руського Това-

* Архівні матеріали до життєпису О. Огоновського зберігаються: ЛНБ. Від. рук. Ф. ОН (окремих надходжень). Од. зб. 15; Ф. НТШ. Од. зб. 340; Ф. 11 (Барвінських). Од. зб. 2000/126, 4550/297; Ф. 155. Од. аб. 53/3.

риства Педагогічного» (1881), згодом — «Рідної школи»; керував філологічною секцією НТШ; був членом-засновником «Народної Ради», «Просвіти», а 8 грудня 1888 р. обраний її Першим головою (не прийняв довіреного йому крісла й працював як член товариства). Після смерті Ю. Лаврівського фактично став заступником голови (з 1872 р.), найактивніше працював у літературній секції, рецензував і редагував численні рукописи, дбав про видання книжок. Коли ж таки 31 травня 1877 р. його обрали головою «Просвіти», повідав всесесному зібранню: «...не мала річ стояти на чолі людей, що поставили собі за завдання підносити просвіту народу». Саме в цей час активно працювали в «Просвіті» О. Партацький, Д. Гладилевич, Ю. Целевич, В. Барвінський, О. Стефанович та ін. Якщо, скажімо, 1877 р. «Просвіта»-налічувала 564 члени, товариства, то 1894 р. вже 7385», Вона тримала в своєму полі уваги читальні по всій Галичині; проводила загальні збори у Станіславі (1889), Коломиї (1890), Тернополі (1891); видавала і розповсюджувала значну кількість книжок у містах і селах; проводила національно-виховну роботу (організація концертів-вечорниць, виставок, похоронів визначних діячів, позички на організацію товариств, гуманітарні пожертви, оборона прав української мови, створення бібліотек тощо).

Ранні літературні спроби О. Огоновського припадають на гімназійний період. Так, перші вірші, невеличкі оповідання він умістив у часописі «Зоря галицька яко альбом» (1860). Поему «Хрест», баладу «Руська піснь», інші вірші публікував у «Галичанині», «Зборнику».

1861 р. О. Огоновський пише свою першу історичну драму в п'яти діях «Федько Острозький», яку 1882 р. переробив для сценічної вистави. Ця драма, що розкриває боротьбу українців за самостійність, хоч і має надмір любовних перипетій та подекуди хибує на композиційну стрункість, подобалася глядачам. Її досить високо оцінював В. Барвінський (Діло. 1882. Ч. 80). З музикою М. Вербицького на конкурсі «Руської Бесіди» 1882 р. п'єса була відзначена премією.

1885 р. на львівських сценах з успіхом ішла історична драма О. Огоновського «Гальшка Острозька», де вдало розкрито політичні змагання польської аристократії щодо тодішньої України. За літературно-мистецькою вартістю, безперечно, ця річ стоїть значно вище за «Федька Острозького». Критик справедливо зазначав, що у творі «характери консеквентні і всюди умотивовані, діалоги плывуть природньо, невимушено, чувства розвиваються поступенно на

очах зрителя... Композиція знаменита, а інсценізація так удачна, що удержує зрителя враз в великій цікавості».

О. Огоновський на ниві української науки та культури мав визначні успіхи. Як вчений-лінгвіст він залишив нащадкам Студії і розвідки про багатство й красу української мови, її говірок. Низка досліджень вченого, писани польською та німецькою мовами, стала до послуг європейських дослідників-мовознавців. Завдяки його промовам на різних зібраннях, вічах, у товариствах та академічних інституціях «наше громадянство вже раз позбулося тої язикової язви, того туману, що його десятки літ напускали на нашу бідну країну московські наймити-москвофіли чим довго здержували культурну працю, підривали національну й політичну силу українського народу».

О. Огоновський займався студіями фольклору, про це свідчать факти. У його бібліотеці збереглася рукописна збірка українських народних пісень Івана Жучка, улана 3-го полку, який і записував їх під час служби в австрійській армії протягом 1876—1879 рр. Якщо переглянути й проаналізувати жовнірські пісні («А в неділю дощик іде», «Там в полі могила», «Горда вдова», «Ой дуб на ялину», «Гей, курилася бита доріженька», «Сиротка», «Пасе улан коня», «Що там чути в нашім краю», «Ой зацвіла калина в порозі», «Хто ти буде рани завивати», «Під білою березою»), записані переважно від хлопців родом зі Львівщини, то можна припустити, що цей живрджерельний матеріал був потрібний ученому для його історико-літературних розвідок.

1876 р. у Львові О. Огоновський видає дослідження під назвою «Слово о полку Игореве. Поетичний пам'ятник руської письменності XII віку», в якому, по суті, дав один із перших перекладів твору на українську мову, зробив спробу пояснити ряд слів, окремі незрозумілі місця в тексті.

Не втратила етнографічно-історичної вартості оглядова стаття О. Огоновського «Kleinrussen. Etnographische, geschichtliche und literar-historische Studie», що в перекладі з німецької на українську мову Осипа Барвінського друкувалася 1886 р. на сторінках «Діла». Наскрізною думкою дослідження є: «русини як під зглядом етнографічним, так і язиковим суть осібним племенем від великоросів».

О. Огоновський укладав граматики, читанки, писав і видавав для читачів «Просвіти» та шкіл дохідливі книжки. З-поміж найпопулярніших його видань того часу назвемо: «Оповідане о житю святих мучеників Бориса і Гліба» (Львів, 1876, 52 с), «Хрестоматія староруська для висших

кляс гімназіяльних: Текст з поясненнями, додатком граматичним і словарцем» (Львів, Ш81. 494 с), «Маркіян Щашкевич; Про его жите і письма» (Львів, 1886. 104 с), «Грамматика руського языка для шкіл середніх" (Львів, 1889: 288 с.). Вченому-літературознавцю належить ряд розвідок та окремих книг про Т. Шевченка, як от «Жите Тараса Шевченка: Читанка для селян і міщан» (Львів, 1876. 193 с). У своїх критичних студіях О. Огоновський наскрізно проводить думку не про вплив народної поезії на творчість Кобзаря, а про те, що через всотування в себе духу народної пісні поет видихав органічну поезію, «співав такі пісні, які голосить лиш апостол правди і науки».

Про двотомне видання «Кобзаря» О. Огоновським І. Франко стверджує: «нема ніякого сумніву, що се видання має свою ціну особливо для галичан, де від часу неповного і надто вже безграмотного Сушкевичівського видання не було жодного повного видання Шевченка».

Значною віхою в культурно-літературному житті України була шеститомна «Історія літератури руської», яка приходила спочатку до читачів зі сторінок часопису «Зоря», починаючи з 1886 р. Можна впевнено сказати, що це була спроба першої повної історії української літератури. Ніби на підтвердження загальної концепції сам автор писав: «Літературу свою має той нарід, у котрого єсть своя історія, свій питомий світогляд і своя мова. У такого народа не запропасться життя літературне, хоча б він і втратив самостійність політичну, бо слово не загине мимо ворожих змагань тих, що приказою «об'єдиненія» мйрочать духа слабших, незрячих...»

Обстоюючи національне обличчя, української літератури, він наголошував, що наш народ має свої, притаманні тільки йому, фізичні й духовні прикмети, свої звичаї та обряди, свої традиції, свою мову і свій історичний характер.

Літературознавчо-історичні праці О. Огоновського мали достатню кількість рецензентів як у Галичині, так і далеко прза її межами. Навіть такий «українолюб», як О. Пиши, на сторінках «Вестника Европы» (1890. № 9. С. 250) позитивно відгукнувся на дослідження О. Огоновського, вважаючи його одним із видатних учених в «руській Галіції».

Ілля Кокорудз, загалом характеризуючи капітальну працю, справедливо зазначив, що саме шеститомник О. Огоновського, словник Є. Желехівського та бібліографія І. Левйцького — «сильні підвалини під будову нашого словесного і наукового храму».

Досить високу й об'єктивну оцінку фундаментальної

праці О. Огоновського Дав. І. Франко. Він писав, що вона «є немов увінчанням усіх дотеперішніх праць детальних... а разом є широким фундаментом для дальших праць, з котрих» многі тільки на її основі показуються можливими. Треба сказати — що признають найостріші критики,— що праця проф. Огоновського на довгі літа буде невичерпним скарбом многоцінних біографічних і історико-літературних фактів і подробиць».

З інших праць О. Огоновського, що не втратили своєї актуальності й нині, назвемо розвідки автора «Погляд на історію руської літератури в часі татарщини», «Огляд історично-літературний».

У творчій біографії О. Огоновського багато важить його епістолярна спадщина. Саме тут, у рядках листів, віднаходимо не лише значні факти, дотичні до його життєпису, творчості, а й безліч безцінних думок, висловлювань, що мають стосунок до характеристики й оцінок тогочасного соціального, політичного становища в Галичині й усій Україні.

Протягом двадцяти літ (1874—1894) О. Огоновський листувався з О. Г. Барвінським. Ті матеріали, що лежать в архівах, і, на жаль, ще не були в науковому вжитку,— то своєрідний культурний пласт у нашій літературі, історії, культурі.

Ось спробуємо простежити за амплітудою інтересів, думок, уподобань, що зринає до нас через століття: 23 листопада 1874 р. О. Огоновський дякує за надіслані йому твори Гребінки, просить найповніших історичних праць М. Костомарова й запрошує О. Барвінського до активного співробітництва в «Правді». В листі від 21 січня 1876 р. О. Огоновський порушує важливі питання життя українських гімназій та реальних шкіл. 3 вересня 1876 р. автор листа підтверджує, що надіслав О. Барвінському з дарчим написом свою книгу-розвідку про «Слово о полку Игоревім». 3 листа від 18 лютого 1878 р., довідуємося, що О. Барвінський розповсюдив 20 примірників книги О. Огоновського прр «Слово...»; видно також, що О. Огоновський надіслав адресатові свою «розправу о прийменниках в мовах старослов'янській, руській і польській», котру мала видрукувати Академія Краківська ще 1874 р. В кінці листа читаємо цікаву примітку О. Огоновського: «Проф. Портацький назвав мене в своїй газеті ректором університету, між тим, кили я сего року есмь деканом ниділу філософічного». 3 листа, датованого вереснем 1881 р., довідуємося, що О. Огоновський цікавився на той час слов'янським пісенним, фольклором і просив надіслати йому або «на Різ-

двяні Свята привезти» розвідки О. Русова, М. Лисенка, О. Міллера,

О. Огоновський у своїх листах до О. Барвінського по-рущує широке коло суспільно-культурних, літературних, громадських, видавничих питань, не кажучи вже про справи житейські, приватні: «Ваша стаття про руські інституції є вельми цінна; по Вашій волі поміститься в календарі...» (17 липня 1885 р.); товариство «Просвіта» виділяє О. Барвінському певну грошову суму, і О. Огоновський просить написати про братства взагалі, а «Ставропігійського брацтва зокрема» (31 жовтня 1885 р.). О. Огоновський вимагає підготувати рукопис до середини грудня 1885 р. з тим, щоб у січні наступного року можна було вчитувати коректуру. В листі (29 листопада 1885 р.) подає поради щодо правописних норм, в наступному — просить для негайного опрацювання «Основу» за 1862 р. Цінні шкіци до взаємин, а також до інтересів учених, дослідників маємо і в наступних листах О. Огоновського до О. Барвінського. Ось, скажімо, лист від 21 січня 1886 р., з якого бачимо, що розвідка О. Барвінського про Ставропігійське братство друкується і буде готова до початку загальних зборів «Просвіти» 2 лютого. А ось і думки самого О. Огоновського, що проливають світло на характер його тодішніх наукових розвідок, студій: «Прошу мені ласкаво сказати, хто то Переніс назву «Русь» на Москву: чи Петро В., чи Катерина П., і взагалі, відколи москалі стали уживати слова «Русь» — «руский»? 21 травня 1886 р. О. Огоновський висилає листом гроші з проханням «пре-нумерату на руску историчну бібліотеку, почавши від Гтому». А майже через рік (15 липня 1887 р.) дякує колезі-професору за підтримку: «Спасибі Вам, що мою історію русько-української літератури поминаєте незлим-тихим словом. При безнастанних напастях наших ренегатів-кацапів такі сердечні слова суть неначе водою цілюшою й живушою для мого духа. Друга часть сего твору довершиться при Вашій помочи аж восени року слідующего». Тут же нагадує, аби О. Барвінський не бавом підготував для нього «свою біографію», вказавши літературні твори та переклади. Маємо в листі також інформацію про підготовку вечора пам'яті М. Шашкевича. В одному з листів (30 травня 1888 р.) О. Огоновський дякує за надіслані йому твори П. Куліша, а також Білецького-Носенка, просить О. Барвінського допомогти йому в розшифруванні ряду псевдонімів та криптонімів письменників, в іншому (8 травня 1888 р.) розмірковує над поетичною добіркою Я. Щоголіва, вміщеній в альманасі «Молодик» за 1844 р.; радіє, що

О. Барвінський мав би невдовзі посісти посаду професора у Львівській учительській семінарії («Мило нам буде, коли Високоповажний Пан Професор житимуть стійно між нами»). Радить О. Барвінському, що при укладанні ним «Читанки» можна відібрати з досліджень О. Огоновського уривки із «Слова...», уривок із його статті «Маркіян Шашкевич» (червень, 1888). Цікавиться казками М. Костомарова «Торба», «Лбви» {19 вересня 1888 р.}, драматичними творами М. Старицького. Висловлює своє захоплення від Тернопільської художньої виставки й від імені «Просвіти» дякує О. Барвінському «за те, що хлопотались чимало в сій справі, (в організації виставки.— *В. К.*) (10 жовтня 1888 р.). О. Огоновський цікавиться байками Крилова під редакцією М. Старицького (14 жовтня 1888 р.). Засилає побажання від себе й родини О. Барвінському з нагоди його уродин: «Дай Боже, щоб Високоповажний Пан Професор в крузі родини прожили ще много щасливих літ і з таким хісном, як доси, працювали в сій важкій добі нашого народного й просвітного відродження» (2 липня 1890 р.).

З листа (13 серпня 1890 р.) О. Огоновського до О. Барвінського бачимо, що деякі рукописи О. Барвінського він пересилав Ю. Целевичу, а той відписував, що «на все годиться, що все зовсім добре». Тоді сам О. Огоновський їх читав, редагував і готував до друку, час від часу вимагаючи від автора деяких уточнень, як ось: «На стор. 191 говориться про кількократне реестроване козаків. Яке було воно? І коли відбулось? В попередній частині сказано, що русинам, прийнявши унію, призволено придержуватись «церковних обрядів». Треба додати: «і звичаїв» (14 серпня 1890 р.). В іншому листі (20 серпня 1890 р.) О. Огоновський, схвалюючи змістовний бік рукопису, пише, що «тільки стилістично треба працю подекуди вигладити». Лист від 27 червня 1891 р. розкриває нам складність боротьби у Львівському університеті за українські кафедри. О. Огоновський повідомляє, що 20 листопада 1880 р. 76 слухачів подали до сенату петицію «про виведення кафедри руської гістррії». Сенат ніби не заперечив, але й не дав дозволу, оскільки «не поставлено би внеску про отворене катедри гісторії польської на Львівським університеті». 28 липня 1881 р. сенат відповів студентам, що тепер «до згаданої петиції прихилити ся не може». З листа також довідуємося, що О. Огоновський збирав матеріали про родину Барвінських, захоплювався промовами посла О. Барвінського в сенаті, зокрема його виступом «в справі голодовій». Як бачимо з Іншого листа (26 жовтня 1891 р.), між О. Огоновським і С. Смаль-Стоцьким були певні тертя, однак, як

пише О. Огоновський, «я більше підніс добрі, ніж слабі сторони» (йдеться про відгук на мовознавчі праці професора з Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького, зокрема на його граматики.— В. К.). 8 липня 1893 р. О. Огоновський повідомляє О. Барвінського про засідання філологічної секції, де йшлося про «ковані слова і москадізми в нашій мові».

10 травня 1894 р. О. Барвінський пише з Відня до О. Огоновського, що переслав йому книгу О. Хониського «Парубочий вік Шевченка», просить організувати на неї рецензію та обговорити книжку на Секції НТШ. 16 травня 1894 р. О. Огоновський повідомляє, що читає й готує до друку розвідку О. Кониського «Парубочий вік Шевченка»; про цю річ доповідь на засіданні філологічної секції НТШ.

О. Огоновський писав у справах видавничих, гімназійних та діяльності товариства «Просвіта» до Т. Грушкевича, М. Бучинського, Є. Желехівського, В. Навроцького, В. Ільницького. Наприклад, у листі від 16 травня 1878 р. до Є. Желехівського О. Огоновський дякує за поради та зауваги про видання «Просвіти» у Львові. Водночас висловлює цікаві думки, що стосуються характеру тодішньої періодики. «А вже ж нігде правди діти, що часопис для нашого люду дуже трудно видавати,— пише він,— позаяк ми, городяне, не зовсім еще перейнялись его думками і потребами». 13 грудня 1884 р. О. Огоновський як голова товариства «Просвіта» у Львові пише листа до Осипа Григоровича Барвінського, брата Олександра, заохочує до написання дво-, триаркушевих книжечок під назвою «Руська народна читальня» й гарантує йому всіляку підтримку в їх виданні.

Про працю О. Огоновського говорилося й писалось порізному. Коли, приміром; М. Павлик в одному з листів до М. Драгоманова підкреслив «совістність точного чоловіка», то адресат насмілився підмітити в творчому змаганні О. Огоновського «зразок поверхового лінивства», хоча добачав у його історії української літератури «звід матеріалу про галицьких писателів...»

Але й маємо чимало поцінувань, найвищих суперлятивів на адресу науково-літературного доробку О. Огоновського. І. Нечуй-Левицький вважав працю вченого з історії української літератури «здобутком широкого вивчення джерел, фільольогічних вислідів про український язик Мікльошича, Максимовича, Потебні, Срезневського, Житецького... докладних вислідів народної поезії і давних книжних літературних пам'ятників». Високі оцінки творчого по-

двигу О. Огоновського висловлювали Д. Мордовцев (Зоря. 1888. Ч. 56), Василь Лукич (Зоря. 1892. Ч. 1), М. Драгоманов (Народ. 1894. Ч. 11—12; Житте і слово. 1894. Т. 1). В. Коцовський (Правда. 1895. Ч. 146, 187, 216, 254, 313), О. Макарушка (Діло. 1895. Ч. 154)...

1894 р. на загальних зборах товариства «Просвіта» у Львові О. Огоновський виголосив: «Не забудьте, браття-громадяни, пом'янути нас незлим-тихим словом, бо хоч ми й недовершили великої просвітньої будівлі, то все ж були ми, мов ті робітники, що двигали велике каміння на засновок народньої святині. Тепер уже легше будувати далі, коли покладено кріпку основу — вже легше йти вперед, коли перші робітники зладили битий шлях, що веде до витиченої мети».

Ніби сам собі адресував ці слова О. Огоновський, бо того ж таки 1894 р., 28 жовтня перестала пульсувати думка — завмерло серце. Через день на Личаківському цвинтарі з жалібним словом промовляли Данило Танячевич, Олександр Барвінський, Іван Верхратський, Єротеї Пігуляк, Остап Макарушка. Присутнім роздавали аркушик з віршем Сильвестра Яричевського «Грудка на могилу д-ра Омеляна Огоновського дня 30 н. ст. жовтня 1894».

Кончина відомого культурного діяча відгукнулася словами спогадів, поетичними рядками. Юрій Кміть із Самбора написав цикл віршів («Спочивай, наш батьку Омеляне», «Ангельська мова», «Смерти люта...», «Плаче Русь-Україна»). У вірші «Слеза на могилу Омеляна Огоновського» (8 грудня 1894 р.) він, зокрема, сказав:

Чи то високий Бескид розвалив ся?
Ой чи небесний то звід потемнив ся?
Чи то Дністра, Дніпра филі
Посохли, сконали, на віки пропали?..
Ой чи батько на могилі,
Чи ненька в родині сумненько ридали,
Що звони за сльозами співають,
Грудь руську, руське серце вбивають?..

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Брик І.* Омелян Огоновський: У століття народин великого громадянина; Львів, 1933.
Вестник Европы. 1890. № 9.
Діло. 1882. Ч. 80; 1895. Ч. 154.
Жите і слово. 1894. Т. 1.
Зоря. 1888. Ч. 56; 1892. Ч. 1.
Кокорудз І. Професор; д-р Омелян Огоновський: Огляд его життя і наукової та літературної діяльності//Записки НТШ. Львів, 1895. Т. 5.
Народ. 1894. Ч. 11—12.

- Нечуй-Левицький І.* Українство на-літературних позвах з Московщиною//Діло. 1891. Ч. 7.
- Огоновський О.* Оповідане о житю святих мучеників Бориса і Гліба. Львів, 1876.
- Огоновський О.* Житє Тараса Шевченка: Читанка для селян і міщан. Львів, 1876.
- Огоновський О.* Гайдамаки. Поема Т. Шевченка: Студію» Львів, 1879.
- Огоновський О.* Хрестоматія староруська для висших клас гимназіяльних: Текст з поясненнями, додатком граматичним і словарцем. Львів, 1881.
- Огоновський О.* Маркіян Шашкевич: Про его жите і письма. Львів, 1886.
- Огоновський О.* Граматика руського языка для шкіл середніх. Львів, 1889.
- Огоновський О.* Історія літератури руської: В 4 ч. Львів, 1887—1893.
- Переписка Михайла Драгоманіва з М. Павликом (1876—1845). Чернівці, 1911. Т. 8.
- Правда. 1895. Ч. 146, 187, 216, 254, 313.
- Савойський І.* З літературної спадщини В. Ільницького // Записки НТШ. Львів, 1906. Т. 66.
- Франко І.* Омелян Огоновський // Зібр. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 43.

«ЗАМАНІФЕСТУВАВ СЕБЕ РУСИНОМ» (українознавство Василя Ільницького)

Помітне місце в письменстві 70-х років XIX ст. та й загалом у суспільно-культурному русі займав Василь Ільницький, поет, прозаїк, історик, педагог, редактор, видавець, громадський діяч І. Франко з великою повагою ставився до цієї постаті, добрим словом згадував у листах до І. Белея, Ольги Рошкевич, М. Павлика, І. Колесси, М. Драгоманова.

В. Ільницький мав неабиякий вплив на суспільну громадськість, на формування національного обличчя багатьох літераторів, учених, зокрема Остапа Терлецького, який саме під його впливом «заманіфестував себе русином».

Народився Василь Степанович Ільницький (псевдоніми та криптоніми: Стефанович В.; Стефанович В. Д.; Василько Мудрагель; Денис; Денис з Покуття; Denis z Rokutia; Денис із-під Серета; Denis znad Seretu; Подолянин; В. Д. Р., В. И.; Д. из П.; Ст.; В. Д.; В. І.) 22 квітня 1823 р. в с. Підпечари.Тисменицького повіту на .Станіславщині (нині — Іва-

* Архівні матеріали про життя і творчість В. Ільницького див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. 155 (Ільницьких); Ф. 11 (Барвінських); Ф. 17 (Бучинських); ЦНБ. ВІХ рук. Ф. 1, 3.

но-Франківська обл.; помер там же 15 квітня 1895 р.) в І сім'ї священика з давніми й добрими традиціями християнської моралі. Із «Записок біографічних Василя Ільницького» почерпуємо, що його батько «був приходником в Підпечарах, деканом Тисменицьким, а відтак почесним крилошатшном, був то чоловік на свій час світлий і многоповажний... Отець був мовчаливий, на око грізний і поважний, мало заходився з дітьми, хоч любив їх по-своєму,— беріг батьківським оком і дбав про їх поведення і виховане...».

Дуже ширі й теплі слова-спогади залишив син і про матір, яка «була жінщина людяна, добра, чесна, богобоязлива і від всіх люблена і шанована...». І хоча Василько був «трохи пустий», зате «хлопець живий, до всякого діла скорий», мати часто-густо збирала до себе малих дітей, «голубила їх около себе, як квочка маленькі курятка: чесала їх, умивала, кормила, оповідала казки, научала молитви, провадила к доброму і простувала все, що нечесне або нечесне. То ж діти маму дуже любили, хоч часом її не конче зараз услухали...».

Спочатку Василько навчався руської, тобто української мови, у дяка Шелестинського, а вдома старша сестра вчила його читати й писати по-польськи. Мовна ситуація й оточення, на жаль, не сприяли тому, щоб В. Ільницький удосконалював рідну літературну мову. Як згодом зізнався, «писати по-руськи научився аж по укінченню теології, будучи вже священником в р. 1848», бо й пройшов «через цілі школи народні, середні і висші, не почувши ні словечка руського, хіба прибувши домів на вакацію; мимо того дитинячі впечатління: бесіда з сільськими хлопцями і слугами, народні пісні, коляди, гаївки, церковно-народні обряди зжилися так тісно з Денисом (один з найперших псевдонімів В. Ільницького.— В. К.), що становили часть его душі і серця на ціле жите. Денис полюбив шире рідне слово, рідне жите, свій нарід, і ані на волос не віддалився в житю своїм від народних ідеалів. Як настала для него пора говорити, писати і ділати, то ж він проявив ясно свою душу і серце шире руське, народне...».

З дитинства милувався природою, довколишніми розквітливими садками, дубовим лісом, річкою Вороною, рядами косарів на сінокосах — усе це «розвивало і збагачувало его молоду фантазію. Не один з тих образів перейшов відтак живцем до его повісток в різнійшій віці».

Навчався Василь у гімназіях Станіслава, Тернополя, Львова. Саме про цей час майбутній літератор і вчений виніс найсвітліші спогади. Із своїх учителів тепло згадував А. Могилиницького, а також Копистинського, чоловіка по-

важного й лагідного, що ніколи не взяв у руки різку. Саме тут, серед гімназійної молоді, юнак став «спокійним, пильним і задумливим. Поведене его... було взорове». Перебування в такому оточенні «розбудило жадобу й охоту до читання». Читав польську, німецьку літературу, студіював твори Шпіса, Крамера, Вольтера, Нобля, Шіллера, Клопштока, робив виписки з історії, географії, психології, філософії, астрономії, природничих наук, з повчально-релігійних псалмів, записував казки, байки, народні пісні, зокрема колядки, щедрівки, гаївки, а також приповідки та прислів'я. Сам згадував, що «науки гімназійні перебував легко і без труду... Домашня лектура доповняла науку шкільну і розвивала більше сили духа, як наука шкільна, котра була переважно механічною».

Десь у четвертому класі зробив перші спроби писати вірші німецькою мовою. І хоча вчитель похвалив юного гімназиста, та не було кому, на думку самого ж В. Ільницького, звернути «уваги, що в той спосіб не зайду далеко».

Добре малював, грав на скрипці, навіть мав непогані спроби компонувати музику, але покинув ті заняття, бо відчув нахил до «спеціального якогось предмету», тобто до творчості літературної.

У гімназії В. Ільницький був «дуже живого і веселого успособління, що му не раз неприємну стягнуло хвилю от старшини... ніколи не зрадив би був ученика, раз в третій нормальній класі строго притерпів кару невинно за свого сусіда, котрого прецінь не видав... Співученики любили і почитували Василя — з одним бідним учеником ділився раз через цілий рік булочков, котру мав щорання до кави».

На початку нового навчального року (1840/41) В. Ільницький прибув до Дьова. Ставши студентом Львівського університету, він пильно студіював польську літературу, історію, філософію, естетику. На переконання батька, синові не варто вчитися на урядника, бо «вони не ходять до церкви, віра у них вітріє. Світові марниці заповнюють душу, і чоловік часто пропадає...», краще осилити теологію і стати священиком. Син не смів перечити батькові, отже, поїхав до Відня.

Протягом 1842—1846 рр. В. Ільницький навчався в «Цісарському конвікті» (у Відні не було руської духовної семінарії, — В. К.).

В. Ільницький не тільки пильно студіював науки, він спрагло вивчав мистецтво, часто відвідував художні виставки. Відень, за його спогадом, став важливим чинником «розвою образоване», розширив «круг мого, погляду на

світ; тут поклав я сталі підвалини до моїх наук і відомостей».

І хоча В. Ільницький здобув сан священика (якийсь час працював у с. Воскресінці під Коломиєю), все ж присвятив своє життя просвітницькій та літературно-науковій діяльності. З 1 травня 1849 р. він викладав українську мову в Станіславській гімназії, згодом — історію в Тернопільській та Львівській гімназіях. 1855 р. В. Ільницький поїхав за поглибленням знань до Відня. Звідти повернувся до Станіслава. А з 1858 р. вже очолив другу українську гімназію у Львові. 1861 р. він став директором гімназії в Тернополі, був членом Ради шкільної. З 1868 р. знову замешкав у Львові, де вів дирекцію в академічній гімназії. Саме завдячуючи наполегливій праці В. Ільницького в 70-х роках ця гімназія, на думку Франка, «ступенево із польської перемінилася в руську».

Постать В. Ільницького настільки інтелектуально багата й різнобічна, що виокремити, скажімо, літературну грань із суспільно-культурної, громадсько-просвітницької практично неможливо, тут усе взаємозумовлене, взаємодоповнює.

Коли 1848 р. в Австрії вибухнула буржуазно-демократична революція, на західноукраїнських землях спалахували селянські повстання як форма протесту проти феодального абсолютизму. У Львові була скликана «Головна руська рада». Саме в цей час В. Ільницький брав участь у львівському «Соборі руських учених» (19—26 жовтня 1848 р.). Скликання з'їзду українських учених було помітною подією в житті Галичини. Науковці серйозно задумалися над долею свого народу, над актуальними науковими проблемами. Як свідчать записи В. Ільницького про цей з'їзд, працювали секції історії, філології, природничих наук, математики, філософії. На секції філософії В. Ільницький виголосив доповідь на тему «Слов'янська філософія за Лібельтом».

Безперечну цінність складають науково-публіцистичні записки В. Ільницького з національного життя, галицьких русинів («Собор учених русинів 19—26 жовтня 1848», «Проект органу "Матиці"», «Рік 1848», «Зав'язане ради руської в Станіславові. Буча польська», «Виклад про слов'янську філософію», «З'їзд учених в Львові», «Способи, якими поляки галицькі намагаються розслабити організм народний русинів» та ін.), в яких «автор слідив за кожним проявом народньої роботи, сам брав в ній активну участь, а станувши раз твердо на народнім ґрунті, зістав на нім

щирим робітником до останньої хвили свого життя... зістав вірним сином того народу, з посеред якого вийшов».

Так, у невеликій замітці «Рік 1848» В. Ільницький розповідає про себе, пише, що, висвятившись, першу свою продить факти нетактовної поведінки тодішнього польського друкованого органу русинів. Автор стверджує, що «русини мали перед віками свою самостійну отчину, що мали своїх князів, свою свободу, свій рай! Що ми тут, у Львові, стоїмо на нашій питомій руській землі, а що поляки суть тутка пришельцями, котрі розпаношилися на нашім добру, виперши нас з него, а тепер навіть нас і за окремий народ узнати не хотять».

Важливим матеріалом, який розкриває боротьбу свідомої галицької інтелігенції за свої національні права, що показує, як гуртувався народ навколо своїх ідейних, культурно-просвітянських лідерів, є нарис В. Ільницького «Зав'язане ради руської в Станіславові. Буча польська», провідною думкою якого і є потреба створення в Станіславі руської ради, яка б розбудила суспільство від довгого сну, згуртувала «народність нашу і забезпечила дані нам свободи».

Стаття В. Ільницького «Мисли об освітаню малоруського язика» фактично є відповіддю на полеміку між М. Устияновичем і П. Костецьким з приводу виступів у пресі Б. Дідицького. У цій статті дана об'єктивна характеристика літературного напрямку 40-х років XIX ст., показана нестійкість намагань деяких представників красного письменства ввести в літературу не мову свого народу, а чужу, «образовану», якою користувалися вищі верстви великоруської суспільності.

Виступи й публікації В. Ільницького в періодиці будили громадську думку, працювали на піднесення національної свідомості. Наприклад, стаття «Рутенська мова у її відношенні до інших слов'янських діалектів», написана німецькою мовою, очевидно, в 40-х роках під час перебування В. Ільницького у Відні, розкриває наукові засади автора в обороні статусу руської мови, її прав.

Цінні матеріали до теми про суспільно-громадську діяльність В. Ільницького почерпнемо з чорновиків статей, есеїв, історичних розвідок, полемічних виступів і відгуків, які друкувалися в таких виданнях, як «Батьківщина», «Діло», «Газета шкільна», «Зоря», «Ластівка» («Про патріотичне виховане женщин» (1848), «Честное собраніє», (1848), «Думане при гробі» (1850), «Спогади про події

1848 р. в Галичині та замітки про шляхи і способи мати-нізації релігійного життя» (1883)).

Великий масив листів визначних громадських діячів (наприклад, Павла Коженіцького з Відня від 9 січня 1848 р., Богдана Дідицького зі Львова від 11 травня 1862 р., Омеляна Огоновського зі Львова від 10 грудня 1867 р., Гната Онишкевича від 13 березня 1879 р. та ін.) до В. Ільницького Засвідчує широту його суспільних інтересів, розмах громадської діяльності.

Значно розширюють наше уявлення про діяльність В. Ільницького й численні його листи до письменників, учених, політиків, церковних діячів, керівників державних установ, редакторів і видавців. Ось, приміром, у листі від 16 лютого 1863 р. з Тернополя до редактора журналу «Мета» Ксенофонта Климковича В. Ільницький сповіщає про те, що переслав для публікації казку—«...як наш народ беседує». Далі висловлює свою думку про спрямування та характер редагування цього видання: «Я цілком згоджаюся щодо стремління «Мети» в Двох взглядах: а) щодо принципу, аби мова людова з своїми отінками вироблялася, щонайліпше виконати можна се в поезії і повісти; в) що я принципу: пиши так, як мовиш..»

28 жовтня того ж року В. Ільницький писав адресатові, що зробив передплату на «Мету» на 1864 р., інформував, що готує якусь статтю (очевидно, полемічну з В. Шараневйчем.— В. К.).

У фонді Барвінських Львівської наукової бібліотеки вбереглося кілька десятків листів В. Ільницького— до Олександра Барвінського зі Львова, Бродів, Болехова протягом 1870—1872, 1880, 1885—1886 рр. У них також є цікаві відомості про діяльність різних товариств, організацій, видавництв у Галичині.

В. Ільницький звертався листами до церковнослужителів, не раз писав до Болехівського деканату, порушуючи, зокрема, питання про стан бібліотек. Відомо, що він 13 березня 1885 р. звернувся до першого руського священника в Америці Івана Волянського, про що повідомляла газета «Діло» (1885. Ч. 68). Автор листа повідомляв, що послав йому дещо із своїх писань і висловлював надію: «Може би Вам таким чином удалося заложити ряд «читалень»... Як би щасливі були хвилі тоті для наших селян в Америці, наколи би они змогли бодай десь колись в свята зійтися, почути прочитане рідне слово; а може котрий з них уміє ігор'уськи читати. Послідства того були би благодійні для наших
краян...»

В. Ільницький значною мірою сприяв відроджійю в

Галичині театрального життя. Ось характерний приклад: 22 червня 1893 р. за підписами голови Комітету будови руського народного театру у Львові Василя Ільницького та секретаря Костя Левицького було розповсюджено звернення до земляків-галичан, у якому говорилося про те, що духовне життя галицьких русинів «стає з кожним роком плисти чимраз ширшою струєю. Просвіта, а за нею свідомість народна вникають щораз глибше у всі верстви народу нашого. Круг людей умних, ревних тружеників для добра Руси росте безперестанно... Скорим по змозі кроком мимо всяких перепон спішить побіч других культурних народів Європи і народ руський до спільної всієї людськості мети — до образованости...». Далі йшлося про те, що «Бесіда руська» з ініціативи Юліана Лаврівського вирішила заснувати свій русько-народний театр. Називалося 15 осіб, які склали комітет. Відозва закликала всіх свідомих галичан збирати кошти на свій майбутній театр.

Про неабиякий авторитет В. Ільницького серед просвітницьких діячів промовляє й той факт, що його поряд із Корнилом Сушкевичем, Наталем Вахнянином, Омеляном Огоновським, Омеляном Партицьким, Максимом Михалюком, Іваном Комарницьким, Юліаном Романчуком було обрано до першого виділу «Просвіти» у Львові. Щоправда, він зразу ж відмовився від посади і його місце посів Корнило Устиянович.

Не можна, обминути ще одну важливу грань життєдіяльності В. Ільницького — педагогічну. Як викладач гімназії він розумів ті гострі проблеми, які слід було вирішувати засобами шкільництва, його перебудови, шляхами поліпшення викладання та загалом виховання. Пригляньмося до тих турбот, які зафіксував час у рядках листів, зокрема до О. Барвінського. 8 квітня 1870 р. В. Ільницький висловлює радість, що «Бережани для руського народу гарно працюють... а крім Бережан не дає жодна інша гімназія ні сліду животності; навет Тернопіль заумер. Може бисте мали якого знакомого в Тернополи, да збудили тих заспаних до діла; бо гріх та й сором так дурно сидіти». А в листі від 10 липня він занепокоєний тим, що невеселі фінансові справи затримують видання шкільних підручників, зокрема читанки Костя Лучаківського. 10 листопада він просить О. Барвінського розповсюдити його книжки «по школах людових в Бережанах і в околиці, хотьби по дешевій ціні», лише б дійшли ці книжки до читачів, головно ж — до учнів. 12 грудня В. Ільницький інформує О. Барвінського про те, що укладена ним читанка «вже ся друкує».

7 березня 1877 р. В. Ільницький пише до О. Барвінського розлогого листа й веде мову про потребу видання читанки для недільних шкіл. «Знаю,— продовжує,— що Ви се діло добре уложите, особливо, що ся стикаєте з молодежею шкіл людкових і з народом сільським,— чого нам у Львові не доводиться; отже, попрацюйте на відповідний тон, такт, методу, уклад... Але она (читанка.—В. К.) має бути дуже популярно (виділення автора.— В. К.) і любо з серцем написана. Книжка та повинна бути досить значного об'єму. Отже, збирайте матеріали, заохочуйте і других до збирання...»

Турботою про стан шкільництва, про поліпшення якості підручників та забезпечення ними всіх галицьких шкіл пройняті листи В. Ільницького до О. Барвінського від 12 квітня 1886 р., 8 липня 1887 р.

8 архіві В. Ільницького збереглися чорнові проекти заміни викладання в галицьких школах українською мовою замість німецької, різні плани та програми, листування в 70—80-х роках з крайовою шкільною радою та культурними діячами Галичини.

В. Ільницький писав багато проповідей релігійного змісту, чимало богословських текстів уводив до шкільних читанок і програм. Зокрема, про це свідчать листи зі Львівської греко-католицької митрополичої консисторії від 25 вересня 1884 р., 28 грудня 1893 р., 10 січня 1894 р., у яких йдеться про стан викладання релігії в школах.

Велику роботу проводив В. Ільницький як викладач мови, літератури, історії, як передовий на той час методист. Численні записки, сотні Виписок з історичних книг, творів Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, Є. Гребінки, Л. Глібова, Марка Вовчка, тексти народних пісень, і зокрема історичних дум, балад, ілюструють невтомну працю В. Ільницького в підготовці шкільних читанок. До речі, 1884 р. він переклав підручник із всесвітньої історії А. Гінделі; 1894 р.— підручник з історії стародавнього світу О. Семковича «Світ старинний»; для гімназій — «Історію біблійну» Тіца та «Історію церкви» Дорфлера. В. Ільницький уклав і видав читанки: «Читанка для молодіжна (1886. 54 а), «Читанка для молодіжи: Звірята, товариші чоловіка» (1886. Ч. 1. 46 с; Ч. 2. 53 с.).

Про відданість В. Ільницького педагогічній справі, просвітянству, й зокрема громадсько-культурному рухові в галицьких гімназіях, свідчать слова професора Михайла Полянського, мовлені на вечорі, приуроченому 30-річчю педагогічної праці В. Ільницького: «Тую то бідну, поругану руську матір полюбив наш високодостойний ювіляр так

щиросердечно, що для прославлення її, окрашення і звеличення жертвував весь свій вік...»

В. Ільницький залишив значний слід і в українській історичній науці. Навчаючись у гімназіях, університеті, він дбайливо збирав, нагромаджував різні матеріали, робив конспекти з історичних праць, античної міфології, опрацьовував польською та німецькою швами праці з середньовічної історії, загальної історії, історії Австрії, історії відносин Австрії та Угорщини.

Про широту й масштабність історичних зацікавлень та інтересів В. Ільницького свідчать його листи до Володимира Антоновича., Зокрема, з листа, датованого, 8 лютого 1884 р. зі Львова, довідуємося, що він планував поїхати до Києва—«...розглядати толі, старовинні святощі Києва та українські,..». В. Ільницький дякує за надіслані йому «прехороші і дорогі книжки», каже, що «жертвовав до бібліотеки мого сина, аби традиція од Вас перейшла на него, коли мене не стане».

15 травня 1885 р. В. Ільницький інформує Київського професора від імені археологічного комітету про перенесення роботи археологічного з'їзду, у Львові з липня на першу половину вересня. Також нагадує, аби В. Антонович «були ласкаві *запросити* (виділення автора.— В. К.) від імені комітету тих учених українців, котрі схотять мати відчит на з'їзді археологічним.. Темати для відчиту мають бути чисто археологічні, а не історичні, ані літературні».

З листа В. Ільницького без дати бачимо, яку високу оцінку дає він журналу «Кіевская старина» («...читаємо приліжно і учимося з него не одного красного і пожиточного. Наші сили суть ослабі, щоби ми могли змочися на таку працю...»).

Першою історичною розвідкою В. Ільницького була стаття «Олександр, князь Белзький», що її опублікувала 1860 р. «Зоря галицькая яко альбум на год 1860», Протягом 1861—1862 рр. історик випускає в світ нариси-дослідження «Стародавній Звенигород» (Львів, 1861. 23 с.) та «Стародавня Теревовля» (Львів, 1862. 38 с.). У першому, присвяченому Звенигородському парохіві Григорію Савчинському, дослідник послуговується не тільки літописними джерелами, а й авторитетним художнім словом, зокрема поетичними рядками А. Могильницького. В. Ільницький довів історію міста до XIV ст., глибоко розкрив його роль в історії Галицького князівства. У другій праці історик досліджує історію до XIII ст., особливо ж акцентує увагу на Теревовлі як столиці окремого феодального князівства (1092—1141).

Феодалному періодові історії української державності присвячено двочастинну працю «Вісті про землю і дії русинів».

Неабиякий інтерес і для сьогоднішньої історико-етнографічної науки мають дослідження, розвідки В. Ільницького «Перегляд південно-руської історії від 1337 до 1450» (окремою книжкою побачила світ 1875 р.), «Русь дістається під Литву і Польщу», «Перші напади татар на Русь», «Князь Лев», «Початок Русі», «Василько, князь Тербовельський і Володар, князь Перемиський», «Русь Галицька за князя Володимира», «Марія Тереза», «Нестор — перший літописець руський», «Упадок еамостійности Великого Новгороду».

В. Ільницький як історик залишив помітний слід в осмисленні козаччини. Його перу належать дві ґрунтовні праці «Історія України за часів Петра Великого. Павло Полуботок. Петро Калнишевський» (1886), «Уступи з історії України і козацтва. Україна перед роком 1646. Дві облоги Львова Хмельницьким (1648 і 1655)».

Прекрасною ілюстрацією розквіту в той час такого жанру, як історичний портрет, була серія публікацій «Життя знаменитих князів, гетьманів, героїв і інших мужів руських на сторінках газети «Руський Сион» протягом 1876—1877 рр. В. Ільницький на історичній основі створив образи князів Володимира, Ярослава, Василька, Володимирка, Ярослава Осмомисла, Володимира Мономаха.

Перу В. Ільницького належить кілька географічно-природничих та етнографічних студій («Жидівська гвардія народна 1848 р.», «Геологічний чоловік в Європі» (1879), «З різних країв і народів» (1884), «Море і його чудеса» (1885), «З життя совісного чоловіка і забобони в селі» (1894), «Образи" з світу альпійського», «Образки з Угорщини» (1894).

В. Ільницький був також талановитим літератором. Він залишив значний доробок поетичної, прозової, драматургійної та літературно-критичної творчості.

Як і більшість письменників, В. Ільницький прийшов на літературне поле через фольклор. Увібравши ще з дитинства дух народної пісні, казки, він згодом зайнявся записуванням, упорядкуванням пісенних зразків та їх варіантів. В одному з київських архівів зберігається рукописна збірка записаних ним українських народних пісень. Аналіз текстів дає змогу зробити висновок, що більшість з них — то варіанти широко побутуючих у всій Україні родинно-побутових пісень. Є чимало й таких, що відбивають галицькі регіональні особливості, характер носіїв пісенного

матеріалу тощо. Ось такі назви: «Немерівна», «Високий тин бачу та й перескочу», «Козаченько гарний», «Ой з-за гори чорна хмара встала», «Іди, татку, іди, батьку, сина виглядати», «Жила вдова», «Ой з-за гори курно та й димно», «Моя мати зле робила», «Я, вчора не був, сьогодні не був», «Києм кину, києм кину», «Моли бога, дівчинонько, щоб вернувся з війська», «Ляшки стрінуть зброю», «Піди, коню, та й під батьків двір», «Летів пугач та й сів на могилі».

Безперечним є те, що саме під впливом народнопісенного оточення, тієї стихії, яка нуртувала в тодішній газетно-журнальній періодиці та альманаховій літературі, В. Льницький писав власні поетичні твори. Серед перших спроб — рядки про високість Божої науки та незнищеність тієї християнської моралі, яка передається батьками своїм дітям («Бог — опіка наша», «Святий Отець Николай», «Святкуйте», «Думка при гробі»).

Інша група віршів — це поетичні ескізи, малюнки з натури, де автор повертає до себе читача передусім точністю побутової деталі, мовним розмаїттям («До корчми взяв ходити», «Мрачний поранок», «Калина», «Вже сонечко пізно сходить», «Верховина», «В стодолі збіже молотили», «На ковзанці», «У лісі», «Сівач», «Приятелі», «Несподіванка», «Осінні цвіти»).

Як прозаїк В. Льницький починав писати до газет невеличкі етюди та образки, оповідання, побудовані переважно на автобіографічному матеріалі, які несли в собі виховне начало («Коваль клепле, поки тепле» (1863), «Школяр на вандрівці» (1863), «Дурний Івась» (1865), «Суджена» (1871), «Образки з життя» (1873), «Горбатий» (1877), «Свати» (1881). Життєвий досвід згодом підказав авторові можливості розширення тематики, глибшого наповнення творів соціальним ферментом. В оповіданнях, невеликих повістях «В своїй хаті своя правда», «Вовк на обзоринах», «Нечемні діти», «Плебанія», «Вірна мамка», «Селянин І его кінь», «Пустинник», «Хліб», «Срібний zegарок», «Чудне пуделко», «Скарб», «Роман Дуля», «Честь рільництву», «Я в нього хлібом, а він в мене каменем», «Образок з життя чесного чоловіка» В. Льницький продемонстрував блискуче знання народного життя, побуту, культури й передусім мови.

Слід сказати, що, пишучи «малу прозу», він активно публікував і нариси, есеї. Так, 1864 р. у «Слові» він опублікував «Записки руського путешественника», у яких детально розповів про свою мандрівку до Відня, Праги, Дрездена, Берліна. В «Русі» за 1866—1867 рр. друкувала-

ся «Подорож школяра до Італії». У цій же газеті вийшли критичні огляди театрального життя в Тернополі. Опублікував у «Правді» повість «Сторонись», у «Слові» — «Ведля чого» (обидві 1867 р.).

В. Їльницький на історичному матеріалі написав кілька художніх творів — повість із кінця X ст. «Рогніда-Горислава» (Львів, 1860. 46 с), драму «Настася» з історії Галицької Русі другої половини XII ст. (Львів, 1872. 79 с).

Із різних жанрів художніх творів В. Їльницького пробивалося «чисте малоруське прямуване, в повістях стає чисте, ніжне, часом ревне чує, нерідко легкий гумор. Щодо мови, то не всюди панує безперечна чистота; видко, як зразу з старослов'янщинов боровся і як поволи язик щораз більше од неї освобождується і стається чистішим».

Творчі обрії та інтереси В. Їльницького розкриваються також і в численних листах відомих осіб до нього. Це ми бачимо, наприклад, з листів Б. Дідицького, Р. Моха, Г. Онишкевича та ін. Кожен рядок — то своєрідне доповнення до портрета людини, що залишила в нашому народознавстві помітний слід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Белей І.* Двадцять і п'ять літ історії товариства «Просвіта»-Львів, 1894.
- Їльницький В.* Рогніда — Горислава. Львів, 1860.
- Їльницький В.* Стародавній Звенигород. Львів, 1861.
- Їльницький В.* Настася. Львів, 1872.
- Їльницький В.* Перегляд південно-руської історії від 1337 до 1450. Львів, 1875.
- Їльницький В.* Геологічний чоловік в Європі. Львів, 1879.
- Їльницький В.* З різних країв і народів. Львів, 1884.
- Їльницький В.* Море і його чудеса. Львів, 1885.
- Їльницький В.* Історія України до часів Петра Великого. Павло Полуботок. Петро Калнишевський. Львів, 1886.
- Їльницький В.* Читанка для молодіжи. Львів, 1886.
- Їльницький В.* З життя совісного чоловіка і забобони в селі. Львів, 1894. -
- Їльницький В.* Образки з світу альпійського. Львів, 1894.
- Їльницький В.* Образки з Угорщини. Львів, 1894.
- Кравець М.* Зерна науки і добра // Жовтень. 1968. № 4.
- Мороз З.* На позиціях народності? Дослідження: У 2 т. К-, 1971. Т. 1.
- Созанський І.* З літературної спадщини Василя Їльницького // Записки НТШ. Львів, 1905. Т. 66.
- Франко І.* Руський театр у Галичині // Збір. творів: У 50 т. К-, 1980. Т. 26.
- Франко І.* Наш театр // Там само.
- Франко І.* Остап Терлецький: Спомини і матеріали // Там само, К., 1982. Т. 33.
- Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. 1984. Т. 41.

«СТУК НОВОГО ДУХУ...»
(про Костя Горбалья)

Кость Гаврилович Горбаль (псевдоніми і криптоніми: Кость Горб.; Горб.; К. Н. Rumer; Г-ль, К.; 29 травня 1836 р.; містечко Тисмениця, нині районний центр Івано-Франківської області—14 січня 1903 р., м. Пшемисль, Польща) був одним із визначних діячів, що великою мірою -сприяли суспільно-громадському та культурно-освітньому рухові в Галичині в 60-х роках ХІХ ст.* Зауважимо, що ті діячі, котрі групувалися навколо часопису «Вечорниці» (виходив у Львові 1862—63 рр., редактором був Федір Заревич), чимало доклали сил до піднесення національної свідомості української молоді. Серед учнів та вихованців К. Горбалья такі значні постаті на полі українознавства, як Євген Олесницький (1860—1917) та Володимир Охримович (1870—1931).

Дорога К. Горбалья до храму освіти й культури була довгою й нелегкою. Батько кушнірував. Спочатку син брав приватні уроки, відтак дядько по матері Меланії — Андрій Юревич поглибив його знання початкової грамоти. Навчався хлопець у дядка, в німецькій школі. Та справжнім учителем для Костя був Антін Страхоцький, що приїхав зі Львова.

Після смерті матері батько з чотирма дітьми ледве давав собі раду, і Кость практично навіть не міг розраховувати на достатню й постійну матеріальну підтримку.

1853 р. К. Горбаль став гімназистом у Станіславі. Невдовзі помер батько, і юнаку довелося підробляти на хліб насущний приватними уроками. Екстерном удалося 1861 р. закінчити гімназію в Чернівцях, після чого працював приватним учителем. Саме тут, на буковинській землі, К. Горбаль запізнався з Ю. Федьковичем, з яким підтримував згодом товариські стосунки.

Протягом 1861—1864 рр.-К. Горбаль студіював природничі та філологічні науки у Львівському університеті, підробляв лекціями, допомагав молодшому братові, який згодом став учителем у гімназії Варшави.

Проявивши неабиякі організаторські здібності та журналістський хист, К. Горбаль редагує й видає 1865 р. літературно-науковий журнал «Нива» (вийшло 20 номерів), а з 1867 р. разо'м із Федором Заревичем — політичну газету «Русь» (вийшло 75 номерів).

* Архівні матеріали див.-. ЛНБ. Від. рук. Ф. 11 (Барвінських). Од. зб. 968; Ф. ОН (Окремих надходжень"). Од. зб. 1153.

І. Франко у статті «Українські «народовці» і радикали», вперше опублікованій у польській газеті «Kurjer Lwowski» (1891. 14, 20, 24, 26 листоп.), відзначав «Русь» як напівурядовий часопис, досить високо редагований К. Горбалем, людиною «надзвичайно чесною і незалежних, поступових поглядів».

Аналізуючи матеріали «Ниви», звертаємо передусім увагу на те, що К- Горбаль дав широку дорогу творам Т. Шевченка, О. Стороженка, Марка Вовчка, М. Старицького, А. Міцкевича, Ю. Федьковича, Данила Млаки (С. Воребкевича). Крім цього, тут публікувалися художні твори Ф. Заревича («Загубидуш», «Повінь», «Землячка»), В. Льницького («Подорож школяра»), дописи В. Шашкевича різні матеріали про культурне, мистецьке, зокрема театральне життя. «Нива» чимало прислужилася своїми публікаціями до піднесення національної свідомості місцевого населення, до переконання різних верств у необхідності єднання українців по обидва боки Збруча, творення власної державності. Недарма Франко у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) розглядав публіцистичні та літературно-критичні виступи К. Горбала («З питання про малоруську літературу» (1877), «Як повстають пом'якшені приголосні у польській та українській мдах» (1881), «Різниця в пом'якшенні приголосних у польській та українській мовах» (1881), «Спомини з моїх літ» (1887) та ін.) як такі, що були «гострою критикою галицько-руських відносин... Сі дві чернівецькі брошури були немов першими ластівками нової весни народовецького ржу з ЧИСТО народним язиком у письменстві г з радикально-фонетичним, чеським правописом для руської мови, а також із зародками філософічного і соціального радикалізму...»

З жовтня 1868 р. К. Горбаль виконував обов'язки суплента (помічника) гімназійного вчителя в Тернополі. Учень цієї гімназії Є. Олесницький, згодом визначний громадський і політичний діяч, адвокат і дипломат, згадував про цей час і, зокрема, про К. Горбала: «Се був один з замітніших людей нашого відродження в 60-х роках у Львові був редактором «Ниви», «Руси», отже, одним з корифеїв українського руху».

Склавши 1876 р. (доповнив іспитом з німецької мови 1889 р.) екзамен на вчителя реальних шкіл, К. Горбаль виїхав до Стрия, де пропрацював 14 років. У листі від 9 листопада 1877 р. до О. Барвінського він жалівся, що почувается тут самотньо, навіть «між учителями чуюсь чужим».

Але К. Горбаль і тут до глибини душі проймався су-

спільними й громадськими проблемами, повністю віддавав-ся просвітницькій діяльності. Володимир Охримович, Історик, фольклорист та етнограф, що навчався у К. Горбала з 1881 по 1888 р., згадував: «Зверхний вигляд Костя Горбала затамив я собі ліпше від інших давних знайомих. Був се чоловік середнього зросту, присадкуватий, доволі товстий; волосся на голові чорне, досить довге, гладко догори зачесане, чоло високе, брови чорні, очі сині, лице повне, рум'яне, ніс невеликий і рівний, уста повні, волосся на лиці і бороді довге, сильно шпаковане, запущене природно в повну, округлу бороду, рідко коли підстригану і звичайно занедбану. Вираз лица серйозний... Образ душі був би такий: дуже велика інтелігенція, але слаба воля; незвичайна здібність до теоретичної конструкції та аналізу, зате слабкий змісл практичний, добра пам'ять, бистре і вірне помічуване; дуже велика начитаність, але дуже слаба продуктивність. При тім був то чоловік чесний, одвертий, правдомовний, скромний, ретельний і дуже людяний, однак іноді любив немилосердно кепкувати та іронізувати з людських гріхів і слабостей».

Викладаючи в гімназіях, К. Горбаль цілеспрямовано збирав старовинні книги, рідкісні рукописи та автографи, поповнював цим духовним багатством власну бібліотеку, до речі, якою захоплювався й І. Франко, який побував у К. Горбала в Стрию 1883 р. Франка вражала ерудиція педагога, його чарівна жива мова та «просте товариське поведження зо мною, страшним тоді «арештантом» та «революціонером», якого іноді знайомі з острахом оминали на вулиці. Горбаль належав до тих рідких людей, що з бурь життя, в яких зламалась їх енергія, все таки виносять золоте серце та щиру прихильність до чоловіка й його змагань. Свобідний, ніякою догматикою неотінений погляд на людські відносини заховав Горбаль до останнього часу».

Першими літературними спробами К. Горбала були його громадсько-просвітницькі бесіди, опубліковані ще 1861 р. «Slovo na slovo do redaktora „SLOVO"» (у співавторстві з Антоном Кобилянським) та «Holos na holos dlia Halycynu», у яких, на думку І. Франка, «почувся уледве в Галичині (після пліснявої дрімоти 50-х років) свобідний, народолюбний і, як на ті часи, радикальний голос. Чути було стук нового духу часу до зачинених наглухо воріт галицько-руського шкаралупництва. Все тут було нове, починаючи від нечуваного, чеського правопису, приложеного до руської мови, а кінчаючи віршами Федьковича, що були першим смертним позвоном мертвому, схоластичному галицько-руському віршоробству».

К. Горбаль записував народні пісні, готував невеликі народознавчі розвідки. На його думку і тверде переконання, народна поезія — «то правдивий рай! Коби всьо відступило від нещасного народу, сила, віра змінилася, загинула чужинів... лиш одна поезія питома загрівала, надію плекала, сил додавала, она была ему товаришкою від коліски до гробової дошки; лиш сказки та приповідки були его школою. Чи може нова ніби поезія наших недоуків, котрих всіх ледве варто споминати, чи їх безладні вівороти словами гідні називатися поезійов, «іскусною», як кажут, де ми донині вже тільки світу нагідної поезії таємно зачивши від українців?»

Серед літературних творів К. Горбала певну художню цінність мають автобіографічні оповідання «Три брати шукають долі», «Мати», «Виїзд на посаду» (всі опубліковані в «Руслані» за 1904 р. (Ч. 244—252). В газетах «Нива», «Мета», «Руслан», «Діло» він також видрукував ряд нарисів, зарисовок, невеликих фейлетонів, сатиричних шкідців суспільно-політичного й просвітницького характеру («Прощальне слово», «Проломови», «Освідомлюване народу, поділ праці», «Дешо про відозву наших «раскольників» до своїх друзів і ревнителів «русскова» діла»).

Справді, К. Горбаль залишив невелику за обсягом спадщину, але вона, як зауважив О. Барвінський, «вельми цікава і характеристична».

З багатьох листів І. Франка до М. Драгоманова, Василя Лукича 1886—1888 рр. довідуємося про те, що К. Горбаль займався історичними студіями (в газеті «Правда» за 1877 р. надрукував рецензію-розвідку на брошуру М. Драгоманова «Турки внутренние и внешние»; підготував статтю «Историческая Польша и великорусская демократия»).

К. Горбаль як натура творча, «замітний серед наших педагогів чоловік...», підтримував молоді таланти. Так, він заохочував до писання віршів рано згаслого Олександра Козловського, автора єдиної і то посмертної збірки «Мірти й кипариси», опублікованої з передмовою І. Франка 1905 р. у Львові.

Горбаль мав гарні стосунки з Федором Заревичем, Данилом Тянякевичем, Ост-апом Левицьким, Олександром Барвінським, Ксенофонтом Климковичем та ін.

Цікавим штрихом до біографії педагога і літератора К. Горбала є його стосунки з Юрієм Федьковичем. Так, у часи військової служби Федьковича Кость Горбаль надсилав йому українські книжки, зокрема «Кобзар» Т. Шевченка, два томи творів Г. Квітки-Основ'яненка, повісті

Марка Вовчка, романи П. Куліша «Чорна рада», «Хмельниччина», інші видання.- Про це читаємо в листі Ю. Федьковича до К. Горбала від 3 липня 1862 р. Треба думати, що про пакунок із книжками Ю. Федькович розповів і в нарисі «Кобзар і живняри».

Відомо також, що Поема Ю. Федьковича «Новобранчик» присвячена К. Горбалу, у якого і зберігався автограф твору, згодом подарований бібліотеці НТШ у Львові. Як вважав Г. Франко, копія поеми Ю. Федьковича, що була у його розпорядженні, повніша від тексту оригіналу, і пояснював це так: «...Федькович прислав Горбалеви поему з тим, щоб її надрукувати у «Вечорницях» (літературно-громадський тижневик, виходив у Львові в 1862—1863 рр.— В. К.) та, боячися клопоту з цензурою, сам попереджував і викрапував деякі дразливі місця». Додамо, що поема «Новобранчик» та ще дев'ять листів до К. Горбала були опубліковані в «Зорі» (1889. Ч. 27; 1892. Ч. 17).

Маємо підстави стверджувати на основі листів Ю. Федьковича до К. Горбала, що перебували вони в ширих приятельських стосунках. Так, у листах, датованих 1863, 1867 рр., Ю. Федькович детально розповідає про своє військове життя-буття, про творчі наміри, називаючи адресата «братом Костиком», «любчиком».

Листи Ю. Федьковича до К. Горбала — важливий матеріал і до усвідомлення, як формувалася національна гідність буковинського поета, яким він був свідомим патріотом. «Я наш нарід цілим серцем люблю, і душа моя вішує, що его велика доля жде... Німчики мене, братіку, доідають,—сповіщав велищій буковинець своєму другові 1867"р.— Кажут зрікатися свого народу, свого краю, свої музи, аби подякувати їм за пенсію... Я гадав піти до Коломиї і там яке белетристичне письмо (видання.— В. К.) основати. Але почесне бродкого пана добродія примусило мене і своїй музі ледащій подякувати за'хліб-сіль літературьку, а самому стати на громадського писаря. Діло дуже прозаїчне, але позиточне. Що ж робити?..»

У статті-розвідці «Етимологія і фонетика в южноруській літературі» (1894) І. Франко справедливо пов'язує з іменем К. Горбала відновлення народної мови в літературі початку 60-х років, утвердження фонетичного принципу правопису, на якому «набирався русько-народного духу Федькович».

У нарисі «Южнорусская литература» І. Франко прямо пов'язує відхід Ю. Федьковича від німецького оточення та влиття в лоно народної поезії, української літератури з іменем К. Горбала. Дослідник вважає, що саме під впли-

вом К. Горбала та А. Кобилянського онімечений офіцер відчув себе русином, згадав своє гуцульське дитинство і зробився захопленим поетом та літописцем своєї рідної сторони.

В іншій оглядовій статті І. Франко серед письменників, учених та дослідників творчості Ю. Федьковича — С. Смаль-Стоцького, М. Бучинського, Р. Заклинського, Ю. Романчука, П. Кирчіва, Д. Левкевича, О. Барвінського, О. Стефановича — називає й Костя Горбала.

Як до глибокого знавця творчості Ю. Федьковича звертався до Костя Горбала в багатьох листах Франко. Так, 6 листопада 1888 р. він писав, що почав у «Правді» «стягати і критично сортувати матеріали до біографії Федьковича». Оскільки, на думку Франка, є й досі багато невідомого і нез'ясованого, він просить К. Горбала допомогти йому, себто надіслати копії листів, інших матеріалів. К. Горбаль відповідав Франкові, що всі листи, які в нього збереглися, він передав Іванові Вахнянину для опублікування...

На жаль, так склалося, що не тільки про К. Горбала, але й про значну частину визначних суспільно-громадських діячів-народознавців, культурологів наша колишня філологічна й історична наука або мовчала, або ж трактувала їх життєвий і творчий шлях спотворено. Сьогоднішні умови дають ученим реальні можливості для об'єктивних оцінок внеску тієї чи іншої постаті в духовний розвій України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- GORBAL K. SLOVO NA SLOVO DO REDAKTORA "SLOVA". LVOV, 1861.
GORBAL K. HOLOS NA HOLOS DLIA HALYCYN/LVOV, 1861.
Горбаль К. З питання про малоруську літературу. Львів, 1877
Горбаль К. Споми́ни з моїх літ. Львів, 1887.
Горбаль К. Як повстають пом'якшені приголосні у польській та українській мовах. Львів, 1881.
Зоря. 1889. Ч. 27; 1892 Ч. 17.
Охримович В. Спо́мин про Костя Горбала//Діло. 1912. Ч. 6.
Руслан. 1904. Ч. 232.
Федькович Ю. Поетичні твори, прозові твори, драматичні твори
Листи. К., 1985.
Франко І. Українські «народовці» і радикали//Зібр. творів: У 50 т.
К., 1980. Т. 28.
Франко І. Етимологія і фонетика в южноруській літературі // Там
само. 1981. Т. 29.
Франко І. Перше повне видання творів Федьковича//Там само.
1982. Т. 33.
Франко І. Кость Горбаль//Там само. Т. 34.
Франко І. Олександр Козловський// Там само. Т. 36.
Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р //
Там само. 1986. Т. 41.
Юрій Федькович в довідках та матеріалах. К-. 1958.

«Я ОДКРИВ САМ СОБОЮ УКРАЇНСТВО»

**(маловідомі віхи біографії
Володимира Антоновича)**

Володимир Антонович як історик та етнолог відіграв визначну роль в історії українського національного відродження. Він ніколи не був прихильником науки для науки. Як пише М. Грушевський, «громадянські інтереси були сильно розвинені в нього і могутньо кермували його науковими заняттями... Інтереси наукові, тісно сполучені у нього з інтересами громадянськими, національними та політичними, стояли в тісній залежності від них, звідси відбирали імпульси свої і навзаєм приносили підставовий матеріал для його суспільних, політичних-, національних поглядів й їх обґрунтування. В історичних дослідках шукав він відповіді на питання з сфери соціальної чи політичної, які приносили йому життя народу, суспільності, до котрої належав, і навпаки — ті відомості й факти, які давав йому науковий дослід, він використовував для розв'язання проблем соціальних та національних, культурних і політичних сучасного життя».

Народився Володимир Боніфатійович Антонович 6 січня 1834 р. в с. Махнівка колишнього Бердичівського повіту Київської губернії, як він сам згадував, «при річці Гнилоп'яті, в кутку близько границь колишніх губернь Київської, Волинської та Подільської» *.

По батьковій лінії в Антоновича текла угорська кров, його дід Матяш Джидай — революціонер-республіканець — утікач до Галичини, бабця по материній лінії була дочкою польського князя Любомирського. Прийmemo до уваги те, що виховувала в малому Володимирові бабуня-«добрий геній» світогляд, «опертий на любові до людей та доброті», що навчала вона внука любові до рідної землі, до знань про її минувшину.

Десятирічним підлітком, перебуваючи в помешканні поміщика Оттона Абрамовича, В. Антонович слухав розмови молоді, яка збиралася там. З перчитуваних вечорами довістей К. Чайківського вперше довідався про козаччину. «...я перший раз побачив якийсь новий світ, не мавший нічого спільного з шляхетським складом і одрізнявчийся від його особливою бадьорістю, живучістю і енергією... Ці образи Чайковського засіли мені глибоко в душу і ніколи не стерлись, положивши першу підвалину українофільст-

* Архівні матеріали див.: Центральна наукова бібліотека ім. В. Вернадського (далі — ЦНБ). Від. рук. Ф. 1. Од. зб. 8086.

ва». Отже, можемо сказати, що першим світоглядно формуючим інгредієнтом було похбдЖення майбутнього вченого, тобто антропологічна лінія; другим і третім — стали виховання та власна ініціативність.

Освіту здобував В. Антонович у Київській та Одеській гімназіях; 1850 р. вступив на медичний факультет Київського університету, відтак перевівся на історико-філологічний. «В гімназії я виростав під впливом педагога іностранця Джидая, чоловіка з глибоким демократичним пересвідченням,— зізнався згодом В. Антонович.— Виховувався я, головним чином, на літературі французькій. В старших класах успів перечитати твори Монтеск'є, Руссо, Вольтера і деяких інших енциклопедистів, під впливом котрих склався мій світогляд... В шляхетській суспільності всякий зустрічавшийся чоловік, всяка аксіома того суспільства робили на мене враження чогось нажданного та архаїчного... Став я придумувати на своєму ґрунті примінити загальні принципи теоретичної демократії. Оказалось, що демократичний елемент в краю — це селяни... Притулюючи свої нелюдячі мені чути ніколи ні слова) до загальної демокоатичної французької теорії, *я одкрив сам собою українство*. І чим більше займався наукою, чим більше читав і знайомився з історією, тим більше переконувався у тому, що *відкриття мос—була не зайва вигадка*» (курсив наш—В.К.).

Якщо (за М. Грушевським) умовно розділити життєвий шлях В. Антоновича на три періоди, то перший, що завершується третім десятком років,— це шукання доріг, захоплення громадською роботою.

Вирісши під небом двох чужих і вічно ворогуючих світів (польсько-панським і українсько-хлопським), молодий Антонович інстинктивно, стихійним чуттям прихилився до другого, кріпацького світу — покривдженого й пригніченого, але сповненого високого згальнолюдського змісту. «Українська народна стихія стає для нього предметом-все свідомішого студювання — і культу». Разом з кількома товаришами-однодумцями, що поділяли його «хлрпоманські» погляди, він обійде пішки великі простори Волині, Поділля, Київщини, Холмщини, Херсонщини, Катеринославщини, вивчатиме народне життя в найрізноманітніших і найнесподіваніших його формах вираження, переймаючись при цьому глибокою й органічною спорідненістю з творцями цього життя: І коли польська суспільність, занепокоєна такою діяльністю — еретицтвом, кинула виклик молодому Антоновичу і його групі дослідників, він, не вагаючись, по-

риває з шляхетським суспільством і безповоротно стає на стезю служіння українському національному рухові, запліднюючи свої думки ідеями кирило-мефодіївців.

У 1860—1863 рр. В. Антонович працює в Першій Київській гімназії, викладає в кадетському корпусі; з 1863 по 1880 р.— в канцелярії генерал-губернатора, ведучи розбір, редагування й видання давніх міських актів. Здобувши вчений ступінь магістра (1870), він не зупиниться на першій сходинці до наукового визнання. Після одержання докторського ступеня (1878) невдовзі стане професором, очолить деканат історико-філологічного факультету Київського університету (1880—1883), упродовж багатьох років (з 1872 р.) завідуватиме кабінетом давнини при університеті.

Починаючи з 1860 р. В. Антонович нагромаджує величезний емпіричний матеріал і створює цілу галерею історичних образів-портретів які, на думку М. Грушевського, «з незвичайною силою і талантом відкривають перед нами соціальний устрій і жите українського народу під польським режимом і неприміромні суперечності його з польсько-шляхетським устроєм». Одне за одним виходять у світ історичні, історико-етаологічні, філософські дослідження В. Антоновича: «Исследование о крестьянах в юго-западной России по актам 1700—1798 гг.» (К., 1870. 64 с), «История Великого князівства Литовського від найдавніший часів аж до занепаду» (Тернопіль, 1887. 207 с), «Бакотський Скальний монастирь: Объяснение к рисункам» (Київська старина. 1891. Т. 35. Кн. 10. С 108—116). Він досліджує питання землеволодіння в Південній Україні у XV ст.; його глибоко хвилюють проблеми українсько-польських відносин, особливо з XVII ст. В. Антонович пише й публікує 1900 р. нарис про становище православної церкви в Україні з XVII до кінця XVIII ст. Того ж року видав у Львові у співавторстві з Орестом Левицьким книгу Нарисів «Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII в.», де в популярній формі викладу простежується становище західної церкви в Польсько-Литовській державі; становище православної церкви аж до кінця XVIII ст.

Щоб читачам було легше сприймати інші грані творчої діяльності В. Антоновича, мусимо, бодай побіжно торкнутися політичного кредо вченого, бодай узагальнено спунктувати параметри його діяльності в національно-політичному українському житті, другої половини XIX ст. Для цього вдамося до характеристики М. Грушевського, котрий визнає Антоновича як провідника польсько-українсько-

го «хлопоманства», одного з фундаторів "київської української громади, найвизначнішого репрезентатора київського «українофільства» 1870—1880 рр. з його концепцією «неполітичного культурництва», одного з ініціаторів національної організації російських українців кінця 90-х років, з котрої потім постала українська демократична партія.

Наголосимо тут, що «хлопоманський» рух у тій формі, яку він дрибрав собі в 60-х роках ХІХ ст., треба вважати за цілком природний і розумний кінець соціально-політичних, гуманітарних ідей, що «прокинулися з початком ХІХ в. серед українсько-польської шляхти, розвою і зросту демократичної свідомості і романтичного народолюбства». Спочатку, як відомо, ці гуманітарні ідеї, це романтичне народолюбство й демократична свідомість виявилися в науці (шонайбільше в етнографії, почасти в історії, зокрема в працях Ходаківського), відтак у літературі, зокрема в поезіях та белетристиці Гащинського, Мальчевського, Чайківського, Падури, Грабовського та ін.

Течія, яку очолив історик В. Антонович, мала на своєму прапорі заклик до праці для перебудови соціальних відносин в Україні, на перший план поставивши науку та просвітництво, геть" відцуравшись, по суті, від політичної діяльності.

У своїй «Сповіді» В. Б. Антонович висловлював віру й надію, що «з часом серед польського шляхетського суспільства, котре живе на Україні, поворот до народу й усвідомлення трудитися на його користь рано чи пізно стануть моральною потребою не лише окремих осіб, як тепер, а загалом всіх...».

Як свідчить Катерина Мельник-Антонович, серед архіву В. Антоновича є кілька незавершених публіцистичних статей і нарисів на оборону української ідеї та українофільства. Один матеріал підготовлено, очевидно, як відповідь на виступи «Вестника Юго-Западной и Западной России». Другий, насиченіший фактами й аргументований, теж стосується цього друкованого органу. Третій писаний авто-«К вопросу о галицко-русской литературе», яка вийшла 1990 р. на сторінках часопису «Кіевская старина». У спогаді К. Мельник-Антонович йдеться також про чорновик публіцистичної статті, яка є своєрідним документом до пояснень на допитах жандармських або слідчих комісій з приводу тенденційних наклепів І. Огризка (очевидно, цей матеріал підготовлено 1866 р.).

Зіставляючи ці матеріали, бачимо, як людина, що виробила ще замолоду основні принципи життя та діяльності,

незламно й непорушно керувалася ними цілий свій вік. Водночас робимо висновок про те, яким «повільним кроком посувався розвиток громадської думки на Україні і серед російської інтелігенції, коли на протязі так довгого часу доводилось однаково полемізувати проти тих самих нападів... темних сил українських, польських та російських».

У другій половині 1880-х років помітні в В. Антоновича «виразні прикмети вичерпання й втоми» (підставами цього були й тяжкі обставини суспільного життя 80—90-х років, і роздвоєння в українській громаді на «політиків» та «культурників», і крах польсько-української угоди в Галичині); він від соціальної історії переходить до історичної географії, до передісторичного побуту, а вже наостанку - до антикварної нумізматики.

Ще одна сторінка творчого портрета В. Антоновича, яку не годен зітерти ні час, ні суспільно-політичні віяння, — це науково-навчальна, педагогічна праця зі студентами історичного факультету Київського університету, де він читав великі курси: «Древний период русской истории», «Історія литовської Русі», «Українська історіографія». Оскільки офіційно читати курс з історії України було неможливо, то професор В. Антонович практично «накривав» його першими двома курсами лекцій. Студентство діставало, таким чином, глибокі й ґрунтовні знання з періоду козащини, джерелознавства.

В одному з листів (листопад 1912 р.) Василь Сімович писав, що група студентів записувала з живого слова Володимира Антоновича розповіді про козацькі часи, зокрема робив це Василь Доманицький. Записи, перевірені Андрієм Кучинським, було передано для надрукування Олександрові Кониському, який за відсутності автора додав власноручно: «Бесіди». Коли В. Антонович переглянув друкований примірник, змінив ряд термінів і слово «бесіди» — на «виклади». У домашній бібліотеці довго зберігався примірник із власноручними поправками В. Антоновича, але згодом загубився.

У відділі рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського АН України зберігається програма лекційного курсу з історії Росії. Вона передбачала поряд із читанням лекцій з історії так званої «домонгольської Русі» викладання курсу «Литовської Русі». На той час це було надто сміливою спробою, якщо взяти до уваги факт, що навіть російському історику К. М. Бестужеву-Рюміну цензура заборонила внести до першого тому «Русской истории» розділ з історії Литви. Поступово професор В. Ан-

тонович увів до програми ряд інших важливих курсів, таких як «История Галицкой Руси», «История малорусского козачества».

Як пише сучасний дослідник, наукова сумлінність В. Антоновича, виявлена при підготовці лекцій, ставить перед нинішніми дослідниками не тільки важливу проблему популяризування, але й розуміння спадщини В. Антоновича. При цьому виступають дві проблеми, а точніше, дві складових цієї проблеми: методичний підхід професора до викладання лекційних курсів і пошуки тих принципів, які слід покласти в основу всіх курсів історичного циклу. Своєрідний методичний стиль, вироблений В. Антоновичем у лекційних курсах, безпосередньо впливав і на структурний характер його наукових праць, що, як правило, мають «ескізний характер з елементами фактологічної констатації».

Свій духовний, національно-патріотичний зв'язок зі слухачами-українцями вчений здійснював у домашній лабораторії, у власному кабінеті серед унікальної книгозбірні, де поруч із раритетами, стародруками та рукописами чарували присутніх археологічна й нумізматична колекції. «Суворому стилю кабінету й усього приміщення взагалі відповідало й занадто просте убрання самого професора, що приймав відвідувачів в старому одязі — якомусь пальті замість піджака. Це просте вбрання, яке відповідало і його внутрішньому демократизмові, було «притчею во язицех» серед сторонніх кіл київського суспільства». Академік

Д. Багалій згадував, що професор В. Антонович мав на лекціях, як правило, перед собою програму або ж конспект, який слугував йому схемою для розповіді (у відділі рукописів ЦНБ ім. Вернадського АН України зберігається текст лекцій В. Антоновича «История Галицкой Руси» обсягом 296 сторінок). Професор підкоряв аудиторію не ораторським цафосом, бо читав тихо, а натомість захоплював студентів змістом, високою науковою вагою й історичними узагальненнями. Через те, що викладати українською мовою було заборонено, він знаходив розраду душі у приватних курсах, де викладав історію козащини, історичну географію України. Великий інтерес у студентства викликали семінари, на яких поглиблювалися важливі питання, окремі теми. Професор В. Антонович пропонував питання не випадкові, а такі, що згодом, у разі наукової розробки, могли б друкуватися в Записках університету. Так, Н. Дашкевич писав реферат про добу Данила Галицького, Н. Молчановський — історію подільської землі, П. Голубовський і Д. Багалій — історію чернігівсько-сіверської

землі, В. Ляскоронський— про край переяславський. Ці публікації «заповнили собою ту прогалину, яка існувала в історичній науці».

В. Антонович часто виступав на засіданнях історичного товариства ім. Нестора-літописця.

Чимало цікавого про життя й діяльність В. Антоновича як ученого й людини довідуємося з листів до його учня Д. Багалія, з котрим єднала професора багаторічна дружба. Це унікальний культурологічний пласт, у якому приховані невідомі факти біографії В. Антоновича, якісь рисочки його творчих нахилів та уподобань, тонкощі стосунків із багатьма вченими та суспільно-громадськими діячами. Скажімо, в листі від 8 квітня 1880 р. зі Львова В. Антонович пише, що розбирає латинську рукописну "хроніку, яка обіймає події з 1614 по 1703 р., що разом із професором І. Шараневичем досліджують документи Львівського магістрату. В наступному листі (19 травня 1880 р.) вчений вітає свого учня з успішною здачею магістерського іспиту, радо сповіщає про свої бібліотечні та архівні знахідки-матеріали з часів козащини, повідомляє, які саме книги придбав для нього. Через три роки, 15 вересня 1883 р., В. Антонович лише з Києва до свого учня в Пирятин, що повернувся з археологічних розкопок і готується до археологічного з'їзду в Одесі. 12 жовтня 1884 р. В. Антонович бідкається в листі, що через студентську демонстрацію проти чорносотенницького режиму тодішнього ректора Матвіїва закрили університет до 1 січня, плетуться інтриги, збираються листи-наклепи. З листа також довідуємося, що В. Антонович повернувся з Одеси хворим, у нього кровоточить горло, болять легені.

Наступний лист (2 листопада — 7 грудня 1887 р.) проливає світло на моральний стан і здоров'я історика («Сильно я оплошал... главным образом по лирическим мотивам. Имел я в течение года очень много и очень больших неприятностей и в силу этого моя рабочая- энергия упала...»); показує, як він радів, перечитавши окремих виданням докторську дисертацію Д. Багалія «Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства» (М., 1887); турбується занепадом часопису «Кіевская старина». З листа від 27 грудня 1896 р. дізнаємося, що В. Антонович відчуває «совершенный упадок сил» і їде на лікування до Італії, а рядки, датовані 26 травня 1902 р., свідчать про те, що він прохворів більше двох років і не може виголосити на з'їзді в Києві реферату.

Д. Багалій у вступному слові до листів Володимира Антоновича до нього з квітня 1880 р. й до травня 1902 р.

(чотирнадцять листів) зазначає, що «Громадська праця у В. Б. (Володимира Боніфатійовича.— В. К.) виключно на українській ниві органічно й постійно зливалася з науковою, була потребою його природи... він ніколи не був лише «кабінетним» вченим, хоч був вченим у самому широкому значенні цього слова, нагадуючи, скажемо, О. О. Потебню строго науковою методологією в розробці джерел, самостійністю й обережністю висновків і узагальнень, які входили в науку, як її міцні підвалини... Вражав своїм світлим, ясним, високим інтелектом, що поставив його на найвище місце серед українських істориків його часу».

Д. І. Багалій як голова I відділу української академії і як колишній учень професора В. Антоновича 1919 р. уклав значну за обсягом збірку маловідомих матеріалів ученого, що проливають світло на багато сторін його біографії та громадської діяльності. Щоправда, ця збірка так і не побачила світу. Саме там було вміщено цінні матеріали В. Міяковського, як ось: «Нові сторінки з автобіографії В. Б. Антоновича» (Україна. 1924. № 1—2. С. 151—160), статті, есеї-спостереження О. Єфименко, М. Грушевського, Д. Багалія, листування В. Антоновича з Б. Познанським. Д. Багалій підкреслює, що умови царату аж ніяк не сприяли виданню будь-яких матеріалів про громадську діяльність В. Антоновича, він завжди був «на великому підозрінні у влади як хохломан, сепаратист, мазепинець і навіть у, польських поміщиків — як комуніста, завжди чекав трусів та висилки, жив під наглядом поліції, його притягали до слідства й суду...». Праці В. Антоновича видодили мізерними тиражами — по 200—300 примірників. Та й за радянських часів не дуже поправилася справа, бо не зважали на те, що в дослідженнях В. Антоновича присутній багатющий документальний матеріал із соціально-економічної історії України, з археології. Вбачали інше: немає тамл«марксівського підходу»,

Працюючи в університеті, В. Антонович веде інтенсивні пошуки, розбирає архіви, досліджує міські акти, займається археологічними розробками. Так, він описує монети стародавнього світу, що зберігалися в нумізматичній колекції університету; описує результати розкопок курганів у Західній Волині; укладає археологічну карту Київської (1895) та Волинської (1900) губерній; його хвилюють історичні подробиці знищення у Києві Валу Ярослава. З-поміж археологічних досліджень варто згадати ряд нарисів В. Антоновича про долю Києва з XIV по XVI ст., про міське управління (1885) такі праці, як «Города южнорусского края: Предисловие к 5-й части 1-го тома Архива юго-за-

падной Руси» (К., 1869. 94 с), «Археологические находки и раскопки в Киеве и в Киевской губернии в течение 1876 г.» (К., 1879. 18 с), «Дневники раскопок, произведенных в Черниговской губернии 1881 г.».

В. Данилевич розповідав 1928 р. у нарисі про історію створення в Київському університеті археологічного музею. Тут є кілька важливих штрихів, що значно доповнюють наші знання про інтереси В. Антоновича, його досягнення в галузі археологічної науки та музеєзнавства. Наприклад, із 1873 па 1898 р. В. Антонович зареєстрував у каталогах 6062 речі, 583 назви книг та 429 карт, малюнків, планів. Читаючи лекції з археології, насичував їх унікальними ілюстративними матеріалами, створював, таким чином, порівняльну методику. Археологічний музей був, по суті, вогнищем українознавства, етнокультури.

Значну частину свого життя В. Антонович віддав дослідженню й поясненню причин перших гайдамацьких рухів в Україні. Цьому питанню він присвятив окреме дослідження «Исследования о гайдамачестве по актам 1700—1768 гг.» (К., 1876. 128 а). Вагомий внесок В. Антоновича і в розробку теми українського козацтва.

Безперечно вартість мають такі раритети, як «Исследования о козачестве по актам с 1500 по 1698 год» (К., 1863. 530 с), «Последние времена козачества на правой стороне Днепра: По актам с 1679 по 1716 год» (К., 1868. 193 с. До речі, саме тут нагромаджено багатющій етнографічний фактаж, зокрема до звичаєвої та обрядової культури козаків), «История малорусского козачества: Лекции» (К., 1882. 168 с), «Бесіди про часи козацькі на Україні» (Чернівці, 1897. 159 а). Зауважимо принагідно, що ця книга витримала кілька видань, які набули неабшшої популярності в читачів західноукраїнських земель.

В. Антонович серйозно ставився й до фольклорно-етнографічних досліджень. Досить згадати двотомну працю «Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (К., 1874. Т. 1. 336 с; 1875. Т. 2. 166 с), де йдеться про потребу систематичної класифікації уснопоетичної творчості українського народу, наукового пояснення поетичної історії суспільних явищ тощо. При цьому автори-упорядники вже тоді застосовували для ідейно-естетичного аналізу порівняльний метод. Ця своєрідна фольклорна антологія мала особливий попит серед інтелігенції. На думку дослідника, це «такий важний твір, що без нього не може обійтися ніхто, хто тільки займається українською словесністю».

Розширюючи коло своїх етнографічних інтересів, В. Ан-

тонович досліджував походження шляхетських родів у південно-західній Русі, вивчав окремі епізоди з Брацлавської землі (див.: Грановщина: Эпизод из истории Брацлавской Украины), збирав матеріали з етнографії Волині та інших регіонів. У своїх етнографічних студіях порушував і проблеми похоронних обрядів, традицій в різних етнічних місцевостях України.

На жаль, ми досі практично нічого не знали про те, що історик та етнолог В. Антонович досить серйозно займався демонологією, міфологією; його перу, зокрема, належать такі ґрунтовні дослідження, як: «Колдовство: Документы, процессы, исследования» (СПб., 1877. 139 с), «Чари на Україні» (Львів, 1905. 78 с). У передньому слові до першої з названих збірок видатний етнограф П. Чубинський писав 1 травня 1874 р., що чи не найбільша цінність зібрання, упорядкованого В. Антоновичем, саме в тім, що тут є незаперечний фактичний матеріал до характеристики повір'їв і забобонів населення південно-західного краю; матеріал історико-юридичний. В. Антонович, по суті, розкриває генезис проблеми з наукового погляду і як ілюстрації подає 70 документів польською мовою з 1700 до 1772 р.

Володимир Гнатюк, переклавши книгу В. Антоновича «Чари на Україні», вперше опубліковану в 1877 р. російською мовою, писав у передньому слові про її актуальність. Він уважав, що «розправа ця оперта в цілості на документи», і в Галичині «не зроблено в тій сфері науки нічого».

В. Антонович як історик розібрав майже сто актових справ XVIII ст. у Київському центральному архіві, як антрополог, зокрема як етнолог, звернув увагу на унікальні матеріали, які підтверджували в різних людських конфліктних ситуаціях аж до судових загально поширеної в суспільстві й глибоко вкоріненої в суспільній свідомості віри в безпосередню участь злого духа в усіх, навіть у найдрібніших проявах життя. Тому він глибоко цікавився джерелами, які потрапляли йому до рук, студіював їх, відтак приходив до цікавих, часто-густо несподіваних висновків, узагальнень і передбачень, прогнозів. Так, він справедливо стверджує, що демонологія протягом багатьох століть панувала в людській уяві й збагачувалася найрізноманітнішими поняттями, «зачерпненими зі старих культів східно-азійських та класичних народів і з дитинних вірувань та нескристалізованих ще міфологічних понять південних народів, що заселяли континент Європи».

Серед студій, які доповнюють творчий портрет істори-

ка В. Антоновича, є немало таких, що мали стосунок до літературно-мистецького життя, лінгвістичних процесів. Ось хоча б нарис ученого «К вопросу о галицко-русской литературе» (К., 1900. 28 с). Цей полемічний виступ професора В. Антоновича на захист галицько-руської літератури й української мови, зокрема, був викликаний появою восени 1899 р. в газеті «Кдевянин» циклу статей професора Т. Флоренського, де він намагався з антинаукових, шовіністичних позицій нав'язати ряд положень на зразок «русский народ как в антропологическом, так и в лингвистическом отношении представляет единое целое». В. Антонович, глибоко аналізуючи літературний процес у Галичині, розкриваючи його роль і місце в духовному та суспільно-громадському житті краю і всієї України, підкреслює, що висновки Т. Флоренського, нібито галицька мова штучна й ефемерна, надумані й нежиттєздатні.

Перечитуєш книги, численні історико-антропологічні статті й есеї В. Антоновича й не перестаєш дивуватися, як могла одна людина все це осягти: він досліджує соціальний бік розвитку промисловості в південно-західних окраїнах України в XVII ст.; розшукує, описує й видає грамоти литовських князів з 1390 по 1569 р.; пише рецензії та огляди на наукові праці; публікує статті про розкопки на землях древлян; видає матеріали лекцій з історії Литовської Русі, записки з історії Русі; редагує й випускає в світ 13 томів «Архива Юго-Западной Руси»; редагує збірники українських літописів. Ведучи мову про редакторсько-видавничу діяльність В. Антоновича, відзначаємо особливу й пильну його увагу до документальної точності, ілюстративної доповненості, текстуальної чіткості, ясності.

За спогадами М. Грушевського, Володимир Антонович був дуже делікатною людиною. Боротьба, полеміка, конфлікти викликали органічну відразу вченого, історика-філософа, схильного до синтезу і схематизації, що не стільки вводив читача у лабораторію власної думки, як подавав готове окреслення доби, певного складного історичного або ж- соціального процесу.

Виснажлива щоденна праця не додавала здоров'я, а вкорочувала віку, і 21 березня 1907 р. його не стало. Та вчений лишив для нащадків величезну, духовну, спадщину, для всебічного вивчення котрої потрібні роки й роки. Коли ж бодай окреслити узагальнено овиди світогляду В. Антоновича, то можна сказати таке; скептик і позитивіст, гуманіст у поглядах на життя, послідовник французького раціоналізму, він сповідував релігію людства. Він органічно полюбив український народ, його стихійну гармонію, висо-

ку красу побуту і глибоко природну логічність мислі, «хилив чоло перед його високими культурними і соціальними інстинктами, високо гуманною вдачею і тонким етичним почуттям, гарячою жагою і непохитним жаданем справедливості». Як переконаний еволюціоніст В. Антонович на вірив в успіх революцій, він до кінця днів своїх залишився на позиціях народоправства, автономізму¹ й федералізму. Панування, насильство, визиск, поневолення, хоч би в якій формі вони проявлялися, були ненависні вченому. Зате національна ідея була «провідною ниткою його діяльності, була й зоставалася не впливом національного егоїзму, а вишшвом його гуманних, демократичних поступових переконань і в повній згоді й гармонії з ними зосталася до кінця».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Антонович В.* Исследования о козачестве по актам с 1500 по 1698 год. К., 1863.
- Антонович В.* Последние времена козачества на правой стороне Днепра: По актам с 1679 по 1716 год. К., 1968.
- Антонович В.* Города южнорусского края: Предисловие к 5-й части 1-го тома Архива Юго-Западной Руси. К., 1969.
- Антонович В.* Исследование о крестьянах в юго-западной России по актам 1700—1798 гг. К., 1870.
- Антонович В.* Исследования о гайдамачестве по актам 1700—1768 гг. К., 1876.
- Антонович В.* Колдовство: Документы, процессы, исследования. СПб., 1877.
- Антонович В.* Археологические находки и раскопки в Киеве и Киевской губернии в течение 1876 г. К., 1879.
- Антонович В.* Дневники раскопок, произведенных в Черниговской губернии 1881 г. М., 1881.
- Антонович В.* Історія малоруського козачества: Лекції. К., 1882.
- Антонович В.* Історія Великого князівства Литовського від найдавніших часів аж до занепаду. Тернопіль, 1887.
- Антонович В.* Грановщина: Эпизод из истории Брацлавской Украины //Кіевская старина. 1888. Т. 20. Кн. 1—3.
- Антонович В.* Бакотский Скальный -монастырь: Объяснение к рисункам// Там само. 1891. Т. 35. Кн. 10.
- Антонович В.* Бесіди про часи козацькі на Україні. Чернівці, 1897.
- Антонович В.* К вопросу о галицко-русской литературе. К., 1900.
- Антонович В.* Чари на Україні. Львів, 1905.
- Антонович В.* Мемуари//Літ.-наук. вісн. Львів, 1908. Т. 7—9.
- Антонович В.* Виклади про козацькі часи на Україні. Чернівці, 1912.
- Антонович В.* Коротка історія козаччини. Коломия, 1919.
- Багалій Д.* Листи до мене проф. В. Б. Антоновича як матеріал до його біографії. К., 1929.
- Грушевський М.* Володимир Антонович: Основні ідеї його творчості і діяльності. К., 1909.
- Дашлевич В.* Професор В. Б. Антонович та археологічний музей І. Н. -0. К., 1928.

Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. К., 1874. Т. 1—2.

Качкан В. «Я одкрив сам собою українство»: Маловідомі віхи біографії Володимира Антоновича//Прикарпат. правда. 1992. 28, 31 жовт.

Киян О. Кафедральне «Вірую» Володимира Антоновича: 3 неопубліковані спадщини//Київ, старовина. 1992. № 3.

Матушевський Ф. В. Б. Антонович при світлі автобіографії та даних історії. К., 1909.

Мельник-Антонович К. Матеріали до біографії В. Б. Антоновича: 3 невиданих рукописів В. Антоновича//Україна. 1924. № 4—6.

Сімович В. Про жите та діяльність Володимира Антоновича // Антонович В. Виклади про козацькі часи на Україні.

Ткаченко М. Археологічні студії Володимира Антоновича. К., 1930.

«СОТВОРЕНИЙ НА ДУХОВНОГО ПРОВІДНИКА ВЕЛИКОЇ НАЦІ...»

**(праця Михайла Драгоманова
на українському полі)**

Визначний полтавець Михайло Петрович Драгоманов (1841—1895) пройшов великі університети життя — від полтавської гімназії, через-казковість і таємничість фольклорно-етнографічного багатства, яке ще жило у пам'яті та побуті, аж до «Истории государства Российского» Карамзіна: через поглиблені студії Київського університету — аж до високого професорства у Софійському університеті та найвищих щаблів вселюдського пошанування й визнання як ученого-історика, культуролога, етнолога, як суспільно-політичного діяча.

Про М. Драгоманова (найвідоміші псевдоніми й криптоніми: Михайло Галицький, П. Кузьмичевський, М. Толмачов, Громадянин, Далекий, Липський, П. Петрик Гурист, Українець, Учитель, Чудак, Гордієнченко, Шгато, А., М. Д., Р. Л. Н.) — визначну постать у європейській історії та культурі — писали за його життя й уже по смерті видатні суспільно-культурні діячі, філософи, історики, літературознавці й мовознавці Ю. Бачинський, І. Франко, Б. Грінченко, М. Павлик, К. Студинський, Софія Русова, О. Огоновський, М. Бучинський, А. Крушельницький, М. Грушевський, С. Єфремов, М. Лозинський, В. Левинський, М. Смушка, Б. Кистяківський, О. Терлецький, Я. Довбищенко, О. Дорошкевич, О. Дейч, М. Шляхтиченко, П. Атанасов та ін. Дещо з досліджень нового часу теж потрапило до читача. Але чимало з цих видань і публікацій у періодиці, на жаль, ще далекі від об'єктивних оцінок такої гігантської постаті, якою був і залишається

на науково-культурологічному небозводі України М. П. Драгоманов.

Це був учений, що став активним учасником історико-культурного процесу; він заявляв, що «воліє краще сам творити історію, ніж про неї писати».

Обстоюючи в політиці федералізм, у соціальному житті — демократизм, у культурі — раціоналізм, М. Драгоманов Доклав чи не найбільше зусиль до культурологічної, народознавчої справи. Тому навряд чи можна сприйняти як науково виважений висновок Д. Заславського про те, що «українська робота для Драгоманова була тим рідним на чужині кутком, куди можна було відійти, від житейських і партійних хвилювань» і що «...українська робота стала джерелом найважчих випробувань».

Як основу пізнання народу М. Драгоманов вважав живі враження від подорожування. Так, молодий учений, викладач загальної історії Київського університету в кінці липня 1875 р. розпочинає свою тривалу мандрівку по Україні, зокрема на Волинь, Галичину та Закарпатську Україну. Бачене, почуте, осмислене й стало основою солідного видання «Австро-руські спомини» (Львів, 1869). Молодого історика й культуролога цікавили сторінки народно-визвольної війни 1648—1654 рр., питання розвитку культури, літератури, народної творчості. Відвідавши у Почаєві лавру, М. Драгоманов захопився шедеврами архітектурного ансамблю, стародруками XVII ст.

Перебуваючи на Тернопільщині, М. Драгоманов жваво цікавився українською усною народною творчістю, збирав пісні, перекази тощо. Зокрема, на Кременеччині записав народні перекази про Шолудивого Буняка — легендарного героя Визвольної війни 1648—1654 рр., які використав у статті «Байка Богдана Хмельницького». Як зазначає Г. Чернихівський, у народі ще тоді, в XIX ст., ходили перекази, що Буняк, який загинув у двобої з польським шляхтичем, був похований дець між Крем'янцем і Дубном, а деякі селяни навіть старалися відшукати цю могилу й показати її Драгоманову.

Значний публіцистичний доробок М. П. Драгоманова донедавна був недоступний для читачів. Дослідникам, як правило, залишалося аналізувати твори М. Драгоманова переважно політичного звучання. Сьогодні, на щастя, є можливість поглянути на маловідомі пласти публіцистики вченого. Ось, приміром, книга «Рай і Поступ» (К., 1906. 95 с.), до якої увійшли нариси, побудовані на ґрунті історичних фактів і найрізноманітніших міфологічних версій. Будуючи кожний есей як документально-наукову річ, автор

прагнув доступної форми вислову, Переважно дотримувався усталеної традиції оповідної народної прози. Кожен невеликий за обсягом твір («Старі -оповідання про райські віки та райські, країни», «Думки старих персів про втрату і, повернення раю», «Думки старих жидів про їхнє майбутнє царство», «Думки християн про царство-боже і царств небесне», «Зворот європейської думки до життя на землі», «Утопії або вигадки про вірцеві порядки», «Зріст думок про поступ», «Показ поступу в історії людей») має в собі вкраплення з різних джерел: то думки стародавніх єгиптян, індійців, греків, римлян про людський ідеал; то розповіді римського поета Овідія; то народні колядки; то виписки з перських книг; то з єврейської книги «Премудрість Соломонова» і т.д.

Ця філософсько-публіцистична книжка є своєрідним і безцінним етнокультурним джерелом до пізнання звичаїв, традицій багатьох народів світу. Як писав автор в «Останніх увагах», думка про поступ тим корисна, що «вона пояснює усе минуле, теперішнє і майбутнє життя всього роду людського... дає міцний ґрунт для праці кожної людини і навчає людей ніколи не тратити надії на кращі часи і єднатися для спільної праці... Наука про поступ не підтинає ні одної доброї думки про способи, як заслужити царство небесне, вона також навчає людей, що треба любити других, як себе самих...»

Через рік автор видає брошуру «Про волю віри» (К., 1907. 16. с), в якій на значному соціологічному, матеріалі розкрито економічні, ітोलітико-ідеологічні, правові та моральні основи неволі віри в тодішній Росії. На підставі історичних даних та власних досліджень М. Драгоманов стверджує, що неволення будь-якої віри приносить тій чи іншій суспільності, тому чи іншому народові лише поневолення, приниження, нищення як духовне, так і фізичне. Автор робить актуальні висновки про те, що «тільки державна воля тиожє дати... спочатку хоч віротерпимість, а потім і повну волю віри». Досить актуальні й співзвучні з наведеними думками слова віднаходимо в праці М. Драгоманова «Віри і громадські справи». «Всякий примус,— зазначає автор, — у справах віри є річ погана і шкідлива для громади і для самої віри, і що різниця в думках людських виходить з самої природи людей і не тільки не шкодить люднім, а служить їм до того, щоби доходити до правди та випередити одно другого наукою та добротою».

Значну увагу приділяв Михайло Драгоманов проблемі виховання підростаючого покоління. Із статей про шкільні проблеми варто звернути увагу на ті, що були опублікова-

ні в «С.-Петербургских, ведомостях» 1866-р., «Вестнике Европы»; «Земство и местный элемент в народном образовании», «О педагогическом значении малорусского языка», «Народные наречия и местный элемент в обучении», «Народные школы» та ін. У цих та в інших публікаціях М. Драгоманов розробляв питання про тип посібника для навчання в умовах формування національної школи. Ці ідеї займали значне місце в ряді його публікацій: на сторінках таких видань, як «Друг», «Громада», «Громадський друг», «Народ», «Буковина», «Правда» (Три листи до редакції «Друга»//Друг. 1876. МБ 13—15; Народні школи//Громада. 1878. № 2; Австро-руські спомини// Народ. 1892. № 2§ 4—12, 15—18; Листи 'на Наддніпрянську Україну// На/од. 1893. №15—22; 1894. № 1—2).

Перу М. Драгоманова належить цінна документально-публіцистична праця «Про школи на Україні», що проливає світло на проблему українських шкіл в Україні. Уже в «Передньому слові» автор створює відповідну тональність на сприйняття подальшого тексту: «Ми шукали в царства московського 'помочі' проти панства і єзуїтства польського, обіцяючи йому взамін захист і поміч од, розбишак татарських і турецьких, що грабували і нас, і москалів. І яку ж ми найшли поміч, що з нами зроблено було тими, -хто в себе поступував з своїми підданими так само, як польські пани і єзуїти поступали з нами і майже так само, як баші турецькі поступали з поневоленими ними ж братами нашими?.»

На широкому достовірному фактажі (звіти, анкети, усні опитування, реєстри і господарські книги шкіл та установ освіти, дані преси тощо) автор показує планомірний повний розвал народної національної школи як основи суспільства, б'є на сполох піднятися інтелігенції з руїн і протиставити тотальному омосковненню систему нового національного відродження через школи й на основі нової школи.

Ім'я М. Драгоманова по праву увійшло до скарбниці світової культури. Про нього переважно писали як про ієторика, філософа-позитивіста, міфолога, а щонайбільше — як про політика, що стояв на порозі зародження радикального руху і його партії в Галичині. Водночас М. Драгоманов зробив вагомий внесок в україністику, в етнокультуру, історіософію, в український менталітет, бо сьогодні, приміром, ніяк не можна осягати глибини й широти народознавства без студіювання фольклористично-етнографічної спадщини вченого. Якщо взяти до уваги два-томи його «Исторических песен малорусского народа с объяснениями

Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (К., 1674. Т. 1; 1876. Т. 2), збірник народної прози «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876), два томики «Політичних пісень українського народу XVIII—XIX ст. з увагами» (Женева, 1883. Т. 1; 1885. Т. 2), розвідку «Нові українські пісні про громадські справи (1754—1880)» (Женева, 1881), численні статті, огляди, рецензії, що друкувалися в газетно-журнальній періодиці українською, російською, німецькою, англійською, французькою, чеською, італійською, польською, болгарською та іншими мовами, що їх зібрав, переклав і видав М. Павлик під назвою «Розвідки Михайла Драгоманіва про українську народну словесність і письменство» (Львів, 1899. Т. 1; 1900. Т. 2; 1901. Т. 3; 1907. Т. 4), то стане очевидним, що як би там не ставився часом упереджено до М. Драгоманова І. Франко, все ж у своїй аналітичній статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX ст.» (1900) справедливо й об'єктивно зауважив: «Незвичайно критичний ум, фаховий історик з широкою європейською освітою, він вніс у студіювання етнографічного матеріалу строгий історичний метод, гостро виступив проти дилетантства і міфологічних апіорних фантазувань, жадаючи порівняних студій і докладного відрізнена в етнографічних матеріалах того, що міжнародне, запозичене, і того, що повстало на власнім ґрунті. Епоху творило тут видання українських історичних пісень... а також його виступ на київському археологічному з'їзді 1874 р. ...»

Багато праць М. Драгоманова, присвячених фольклористично-етнографічному напрямку науки, давно потрапили в силове поле дослідників. Однак численна кількість його культурологічних, міфологічних, історіософічних, культурософічних статей, оглядів, есеїв, начерків так і залишилися публікаціями в періодиці або в мало кому нині доступних наукових збірках. Ось хоча б такі розвідки вченого, як «Україна в її словесності», «Відгук лицарської поезії в руських народних піснях», «Українські пісні про волю селян», «Найстарші руські драматичні сцени», «Байка Богдана Хмельницького», «Заздрі боги», та ін.

Етнографічна розвідка М. Драгоманова «Байка Богдана Хмельницького» цінна сьогодні саме тим, що вона містить текст оповіді і його інтерпретації в різних народів. Дослідження розкриває погляди на народні вірування, народну словесність і взагалі на народність. І. Франко писав, що «розвідка М. Драгоманіва про «Байку Богдана Хмельницького», оповідану послам Любовицькому та Грондйському, дуже гарно ілюструє перехід казкового моти-

ву про відносини гадюки до чоловіка із старовини до новітніх часів та з далекого сходу на захід і також до нас, на Україну. З погляду на методу оброблення теми та на багатство матеріалу статтю М. Драгоманіва можна вважати бездоганною».

У «Політичних піснях українського народу» (Женева, 1883. Ч. 1. 226 с.) нас теж зацікавлює народознавчий, етнокультурний аспект. У вступі до розділу «Гетьманщина і Слобідщина (1709—1765)» М. Драгоманов підкреслює історичну відразу простого народу до підмосковського поневолення, упокорення. «У всіх досі спом'янутих піснях не тільки нема й сліду прихильності до царського уряду, а навіть видно досить подібний показ усього лиха, котре виходило од нього для тодішньої України... От чого вилічував свої лиха в піснях...»

Для дослідника-філолога, а також культуролога неабиякий інтерес має народнопісенний матеріал, згрупований у розділах «Семен Палій та Мазепа», «Канальна робота», «Смерть козака в московщині, в неволі», «Панщина на Гетьманщині», «Кримський похід 1735 р.», «Москалики і волики», «Над річкою Синюхою», «Погонці в пруському поході», «Нема в світі правди!..»

Серйозно опрацьовуючи проблеми фольклору, М. Драгоманов пише спеціальну розвідку «Порча українских народных песен» (К., 1893. 15 с), у якій ставить питання про вимирання та псування народних пісень. Розбираючи пісенний матеріал, дослідник приходив до серйозних прогнозів про деморалізацію, денационалізацію народу, а отже, і втрату пісенності національно-регіонального, етнічного колориту й особливостей.

Колосальний джерело-культурологічний матеріал містить чотири томне видання праць М. Драгоманова (Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство; Зладив М. Павдик." Львів, 1906. Т. 3. 362 с; 1907, Т. 4. 399 с). Варто звернути особливу увагу на ті студії та розвідки, котрі не увійшли в найновіше (1991) однотомне видання творів М. Драгоманова («Етнографічні студії в Києві» (1874), «Археологічний з'їзд у Києві» (1874), «Археологічний конгрес у Києві в серпні 1874 р.» (1875), «Студії народної словесності в Великій і Малій Русі» (1876), «Із історії вірші на Україні» (1886), «Науковий метод в етнографії» (1888), «Побожні легенди болгар» (1888), «Слов'янські оповідання про пожертвування власної дитини» (1889), «Слов'янські варіанти одної євангельської легенди» (1890), «Для починаючих фольклористів на Україні» (1891).

Значний народознавчий матеріал містять такі статті М. Драгоманова, що практично були недоступні широким інтелігентським колам, не кажучи вже про масового читача: «Исторические песни малорусского народа» (К., 1874. Т. 1. С. 1—24; дістала прекрасні відгуки славистів М. Костомарова, В. Ягича, О. Веселовського, В. Морфіла та ін., була відзначена Уваровською премією); «Положение и задачи науки древней истории» (вперше надруковано: Журн. Мин-ва нар. просвещения. 1874. № 10. С. 152—181); «Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI—XVII столетии» (вперше надруковано: Отечественные записки. 1875. № 2. С. 445—494, № 3. С. 75—134); «Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880): Про видання списків українських пісень про громадські справи в XVIII і XIX ст.» (як післяслово до окремого женецького видання «Нові українські "пісні про громадські справи» (Женева, 1881); «Чудацькі думки про українську національну справу» (вперше надрукована: Народ. 1891. № 7, 9, 10, 11, 13—14, 17, 18, 20, 21,

Ще чекають серйозного студювання такі малознані І праці М. Драгоманова, як «Україна в її словесності», «Відгук лицарської поезії в руських народних піснях», «Українські пісні про волю селян», «Найстарші руські драматичні сцени» та ін.

Неоціненний народознавчий і культурологічний матеріал таїть у собі багатюща епістолярна спадщина М. Драгоманова. Знамениті листи вченого до редакції журналу «Друг» (1876), статті й розвідки «В справі відносин українців до російської літератури» (1889), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893), його діяльність у періодичних виданнях «Громада», «Народ», «Хлібороб» та інших дають живий інтелектуальний матеріал, служать джерелом справді наукового розуміння зв'язку літератури з життям народу, поєднання національних інтересів з інтересами загальнолюдськими.

Безперечно цінність як первісний матеріал для істориків та соціофілософів, етнографів і фольклористів має збірник із 130 листів до М. Драгоманова, авторами яких були В. Антонович, П. Житецький, О. Кдстяківський, Т. Лебединець, М. Лисенко, М. Старицький, Є. Тригубов, Ю. Цвітковський, члени «Старої громади», члени «Молодої громади». До кожного з листів подано докладний примітковий матеріал. (Архів Михайла Драгоманова: Листування київської «Старої громади» з М. Драгомаиовим (1870—1896 рр.). Варшава, 1937. Т. 1. 445 с),

Інший збірник "*Драгоманів М. Листи до їв. Франка і інших* (1887—1895): Видав Іван Франко. Львів, 1908. 436 с.) має неперехідну вартість з огляду на кілька обставин: по-перше, в ньому зібрано малодоступні листи М. Драгоманова до І. Франка з 1887 по 1895 рр.; по-друге, тут уміщено передмову І. Франка до згрупованих листів. Із передмови стає зрозуміло, що керувався І. Франко в оцінках М. Драгоманова як людини і вченого. «Тепер,— писав укладач цього тому,— обіймаючи всю цілість, я розумію ясно, як мало ми, його ученики, розуміли його, за його, життя, як мало ми здібні були піднятися на ту висоту знання і поглядів, на якій він стояв і з якої не спускався ніколи. Він був для нас правдивим учителем, і впевні безкорисно не жалував праці, писань упімнень і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, виростлих у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Можна сказати, він за вуха тяг нас на той шлях, і коли з генерації, що більш або менш стояла під його впливом, вийшла яка користь для загального і нашого народного діла, то се в найбільшій мірі заслуга пок. Драгоманова... Він був немов сотворений на духовного провідника великої нації... він зробився і буде довго ще сумлінням нашої нації, ясним, непідкупним і непоблажним, правдивим компасом» «для грядущих поколінь, як[^]м жити і як працювати». А ще не менша історико-культурна вартість збірника полягає в тому, що у «Додатку» є деякі листи М. Драгоманова, його полемічні дописи, малознаний спогад О. Андровича «Пам'яті учителя», що містить цікаві; оціночні моменти, та відомі, популярні серед молоді на той час «Три листи до редакції „Друга“», Самі ж листи опубліковані у виданнях літературно-наукової та публіцистичної спадщини М. Драгоманова. Тут же, у збірнику 1908. р., є цікаві, невідомі примітки І.-Франка, які, по суті, розкривають багато моментів, що стосуються ідейно-естетичного спрямування часопису «Друг» до народознавства, переведення друкування на українську мову і т. п.

/Незаперечну вартість мають листи М. Драгоманова до редакторів, що згодом увійшли до окремого збірника (Листи Михайла Драгоманова до редакторів російського видання «Вперед» (1876—1878): 3 архіва «Вперед» / Зладив і видав М. Павлик. Львів, 1910. 58 а). З «Передмови» М. Павлика бачимо, що М. Драгоманов мав намір видавати в Лондоні україномовний часопис «Вперед» паралельно з уже існуючим, російськомовним під ідентичною назвою. Однак, як засвідчує листування: М, Драгоманова з П. Дав-

ровим, позиції різко розійшлися тоді, коли Драгоманов заходився обстоювати поширення української мови в масах, заснування самостійних українських видавництв, систему поступової роботи, взагалі культури, і виступив проти публікування «слабого і темного» (М. Павлик) роману М. Чернишевського «Пролог Пролога».

Листи, свідчать, що до будь-яких проблем культурницького будівництва М. Драгоманов ставиться як гуманіст, із загальнонародських позицій; він проводить чітку грань між історієписанням та історієробленням.

Широкі обриси народознавчої діяльності М. Драгоманова дивують гігантським розмахом творчих планів та їх реалізацією. Так, задумуючи видавати збірник українського фольклору, зокрема історичну пісенність народу, М. Драгоманов і його однодумці мали на меті передусім повернути для духовного вжитку неоціненні скарби, показати, що в автентичному пісенному матеріалі закодована справжня історія України. Недарма в огляді М. Грушевський зазначав, що «се мала бути історія українського народу, розповіжана ним самим у поетичній формі».

Виданий М. Драгомановим збірник української народної прози став першою спробою наукової класифікації цієї прози, серйозним осмисленням різночасових нашарувань знань народу про самого себе, про свою історію та навколишню природу, втілених у вироблених традицією формах казки, легенди, притчі, переказу, оповідання. Як справедливо зауважив С. Мишанич, системний підхід до такого складного багатокомпонентного і поліфункціонального явища, яким є народна проза; був значним кроком у переході від звичайного-нагромадження емпіричного матеріалу, спорадичних аналітичних спостережень до його наукового узагальнення.

При осмисленні сьогоднішніх проблем народознавства як важливого фундаменту духовної будівлі національного відродження безцінними є думки й погляди М. Драгоманова — вченого й публіциста на історичність поетичного мислення українців як етносу, на народний і професійний театр, на специфіку усного народного віршування, на характер засвоєння фольклором мандрівних сюжетів і, нарешті, на пояснення різноаспектних за своїм змістом і формами побутування явищ народної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Грушевський М. П'ятдесят літ «Исторических песен малорусского народа» Антоновича і Драгоманова//Україна. 1924. Кн. 1—2.

Довбищенко Я. Михайло Драгоманов: його життя, наукова, політична і громадська діяльність. Х. 1919.

- Драгоманов М.* Про школи на Україні. Женева, 1878.
Драгоманов М. Порча українских народных песен. К., 1893.
Драгоманов М. Рай і поступ. К., 1906.
Драгоманов М. Про волю віри. К., 1907.
Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших (1887—1895). Львів, 1908.
Драгоманов М. Віри і громадські справи. Львів, 1912.
Довгич В. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова. К., 1991.
Заславський Д., Романченко І. Михайло Драгоманов: Життя і літературно-дослідницька діяльність. К., 1964.
Іванова Р. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II полов. XIX ст.). К., 1971.
Канкан В. Михайло Павлик: Нарис життя й творчості. К., 1986.
Кирилюк Є. Іван Франко: Біографічний нарис. К., 1956.
Лысенко О. М. Драгоманов про історичний прогрес//Укр. . іст. журн. 1968. № II.
Діісяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Мюнхен, 1973.
Лукеренко В. Світогляд М. П. Драгоманова. К., 1965.
Мишанин С. Фольклористична спадщина видатного українського вченого//Нар. творчість та етнографія. 1991. № 4.
Міщук Р. Сторінки великого життя // *Драгоманов М.* Вибране. К., 1991.
Назаренко Ф. Економічні погляди М. Драгоманова // 3 історії економічної думки на Україні. К., 1961.
Новиченко Л. Шевченко в суспільно-культурній концепції М., Драгоманова//Слово і час. 1990. № 2.
Романченко І. Михайло Драгоманов — літературний критик і публіцист // Михайло Петрович Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. К., 1970. Т. 1.
Черняхівський Г. Михайло Драгоманів і наш край//Тернопіль. 1991. № 3.
 Штрихи до наукового, портрета Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. К., 1991.
Шурат С. Рання творчість Івана Франка. К., 1956.

3 КОГОРТИ ЕТНОГРАФІВ

(до творчої біографії
 Володимира Шухевича)

Серед видатних етнологів минулого визначне місце займає Володимир Осипович Шухевич * (15 березня 1849 — 10 квітня 1915). Він народився в с. Тишківці Городенківського повіту на Станіславщині в сім'ї греко-католицького священика, його батько був людиною високоосвіченою, робив удачі спроби в красному письменстві, перекладав твори Вергілія, Гердера, Вальтера Скотта.

Здобувши гімназійну й університетську освіту, В. Шу-

* Чимало досі невідомих матеріалів про В. Шухевича зберігається: ЛНБ. Від. рук. Ф. 11 (Барвінських). Од. зб. 494, 3598, 3901, 4912, 4913/313, 5048; Ф. НТШ. Од. зб. 120, 530; Ф. Марк. ОА зб. 182/7,

хевич цілком присвятив себе просвітньо-культурній, педагогічній, видавничо-редакторській, науковій праці:- Поряд з цим невіддільно стояла різноаспектна змістовна громадська діяльність, до якої він залучив і свою дружину Терміну (стала організаторкою жіночих товариств у Галичині, очолювала спілки «Труд», «Клуб русинок») і дочку Дарію (організаторка й перший голова «Кружка українських дівчат» у Львові, редактор журналу «Мета»).

Працюючи спочатку викладачем середніх шкіл у Львові (з 1876 р.), В.Шухевич сповна віддається етнографічній, історичній науці. Багато їздить, записує фольклор, узагальнює, готує етнографічні розвідки, організовує численні виставки, музеї, колекціонує мистецькі речі, переважно ті, що репрезентують матеріальну й духовну культуру Гуцульщини.

Відомо, що 1885 р. в Коломиї було засновано кооперативне товариство «Гуцульська промислова спілка», на яке багато хто з культурних діячів, у тому числі й І. Франко, покладали великі надії, бо вважали, що вбно сприятиме «успішному розвитку загального добробуту гуцулів як господарських одиниць». В. Шухевич спеціально надіслав листа зі Львова, в якому заявив про свій вступ до спілки як член-засновник. Він повідомив, що має багато замовлень, на гуцульські вироби й подав дві пропозиції: «1) щоб спілка піклувалась про свого представника в комісії для справ промислових при крайовому відділі і 2) щоб умовляла українських промисловців вживати рослинні фарби і відмовитися від мінеральних».

Досить звернутися до одного, архівного документа-свідчення, щоб збагнути, яку колосальну збирацьку роботу вів В. Шухевич замолоду.. Уявімо лишень, 28-річний учений 19 червня 1887 р. складає повний список назв мистецьких речей із власної колекції, які передає на етнографічну виставку в Тернополі (1867). Це 157 писанок, 79 узорів герданів, 1 фелон, вишиваний сільськими дівчатами, 1 низка коралів, 2 великі хрести, 10 коліщаток до ременя, 1 перстень, 1 люлька, 2, ремені, 2 пари постолів, 2 пари капчурів, 2 дзьобні, 4 запаски, 2 хустки, 1 штани, 1 сорочка л'вчача, 2 сукні,святочні, 4 пояси, ткані золотом, 5 гердан в, 1 кожушок, 2 крайки, 1 сіряк, 2 сорочки, 8 переміток, 19 капчурів тканих, 2 рушники церковні, 2 топірці, 1 келеф, 1 килим, 2 сорочки парубоцькі.

В. Шухевич багато мистецьких предметів зібрав в експедиціях разом із професорами В. Дзедушицьким та Л. Вержбицьким. До речі, в музеї ім. Дзедушицьких український вчений відкрив.-природничий **відділ. Крім того,**

В. Шухевич організував подорож хору «Боян» на виступи до Праги (1891), затим у відповідь — чеських «Соколів» до Львова. (1892). Неабияке значення для піднесення рівня етнографічної науки, збудження зацікавлень у молоді мав організований ще 1887 р. похід, до. Високого замку у Львові.

Існує немало підтверджень наукових авторитетів про те, що зібрання В. Шухевича мало неабияку цінність. Так, І. Франко¹ в огляді «Археологічно-бібліографічна виставка», опублікованому в польській газеті «Kurjer Lwowski» (1889. 15 лют. С. 2—3), розглядаючи колекцію етнографічних матеріалів В. Дзедушицького, високо оцінює зібрання з Гуцульщини В. Шухевича, що експонувалося в музеї краєзнавства у Львові.—Недарма В. Шухевича було обрано членом австрійського товариства народознавців (1901) і членом етнографічного товариства Чехо-Словаччини (1903).

Зрозуміло, що зібраний матеріал, з одного боку, не раз виставлявся в експозиціях музеїв, приватних колекцій, а з іншого — науково осмислювався й був використаний В. Шухевичем при підготовці унікального п'ятикнижжя енциклопедичного характеру «Гуцульщина». Можемо з утіхою сьогодні мовити як про неповторний у науці подвиг однієї людини, аналога якому немає. Але для науковця важливо знати її про деякі факти, що розкривають наслідні умови та обставини, в яких народжувалася на світ та чи інша праця, розвідка, студія. На дослідницькій дорозі В. Шухевича траплялося немало перепон, які виставляли недоброзичливці, заздрісники, а нерідко й друзі. Чимало клопотів пережив етнограф при підготовці своєї фундаментальної праці (про це свідчить лист до, невідомого автора від 7 березня 1905 р.). Навіть на загальних зборах НТШ робилися йому якісь закиди, ніби він «предложив невірні документи, спрепаровані асі Нос»¹ (лат.—до цього.—В. /С). Була створена комісія (проф. Сидір Громницький, профі Василь Білецький і д-р Володимир Кобринський), яка на трьох сторінках тексту виклала «як докази, так і свої виводи».

. Донедавна була невідомою одна з рецензій І. Франка на перші три томи «Гуцульщини», в якій автор називає В. Шухевича найкращим знавцем гуцулів. Закидаючи авторові фундаментальної праці, що обрав це той метод, а «майже, виключно описовий», що ця праця не «глибоко наукова монографія», Франко шукає в ній слабкі місця, прорахунки й знаходить: «замало відомостей з етнології»; недостатньо повно використано публікації про гуцулознав-

ство інших авторів; не зовсім сприймає критик особливість авторського методу трактування всієї Гуцульщини як чогось цілком одноманітного; «його завдання не є чітко локалізовані»; «автор інформує нас, що він займається тільки галицькими гуцулами»; «ніде не вживає порівняльного методу»; «систематика і планомірність окремих частин (у другому томі.— В. К-) вимагають більшого»; «ця збірка (пісенного матеріалу в 3-му томі,— В. К-), на жаль, науково не систематизована ні повністю, ні частково ні не відредагована відповідно до загальноприйнятих принципів, застосованих у таких публікаціях».

Навряд чи все, висловлене-І. Франком, можна сприймати сьогодні беззастережно як науково виважені, аргументовані висновки. Більшість зауважень усе ж таки відбивають авторське бачення проблеми — не більше; в них, на жаль, багато побажань, які вже не могли бути реалізовані в наступних томах.

В. Шухевич, нагромаджуючи для своїх узагальнюючих праць значний за обсягом етнографічний матеріал, робив і фольклорні записи, цікавився діалектними говірками на території Галичини тощо. У фондї НТШ у Львові зберігся «Малий словарець уживаних слів гуцульських, зібраних в Жаб'ю» В. Шухевича. По суті — це великий альбом на 92 сторінки, в якому рукою автора зроблено численні замальовки .типів людей, гуцульського одягу, життя тощо. Є тут цікавий пісенний зразок—«Коляда гуцулска», записана 1896 р. в Жаб'ю.

Професійний рівень В. Шухевича як фольклориста 'засвідчує теж немало матеріалів. Коли, скажімо, 20 грудня 1907 р. у Львові було скликано «Руську комісію для збирання руських пісень в Галичині та в Буковині», то на засіданні оголосили про створення комітету, головою якого обрали професора В. Шухевича. Члени комітету вважали за нагальну потребу- не тільки збирання, наукову обробку фольклорних матеріалів, а й видання їх у спеціальному збірнику.

В. Шухевич залишив помітний слід і на ниві освітянській. Ще 1881 р. він уклав і видав, читанку для «малих і старих» під назвою «Веснянка», яку прихильно зустріли фахівці та критики. До книжки увійшло кілька казок і народних оповідань («Пригоди молодії вивірки Бобочки», «Ново-фундлянський пес»), образків з природи («Огонь і вітер», «В степу», «Що там чувати на півночі?», «Про псів»).

Аналіз цих матеріалів, спостереження над їх стилістикою схиляє до думки; що це не є фольклорні зразки,

а хіба Шо на основі почутих розповідей укладені оповідки самим В. Шухевичем.

Здатність до написання дидактичного характеру книжок для шкіл демонстрував В. Шухевич неодноразово. Скажімо, «З-під Бескида до Андів» — це оповідання з елементами етнографічного нарису. Воно несе в собі великий виховний і патріотичний заряд: розповід-ається, як тринадцятирічний хлопчина Марко з багатодітної селянської сім'ї не витримує розлуки з матір'ю, що подалася до Аргентини на заробітки, їде з випадковими людьми в чужу країну й, нарешті, після довгих, поневірянь, знаходить маму Палатну, і своєю появою повертає їй надію та віру в життя, вирятовує з важкої хвороби.

В. Шухевич був ініціатором організації, одним із керівників ряду товариств («Руське товариство педагогічне», «Руська бесіда», «Боян», «Музичне товариство ім. М. Лисенка»). У 80-х роках новозасноване «Руське товариство педагогічне» розпочало 1884 р. випуск у власному видавництві науково-популярних книжок «Хімією» англійського автора Генрі Роско в перекладі В. Шухевича.

Він — засновник і редактор просвітницько-педагогічних періодичних видань «Дзвінок» (1890—1895), «Учитель» (1893—1895), співредактор «Зорі», «Діла», «Руської читанки». Нерідко в листах до своїх читачів та авторів об'єднана редакція журналів «Учитель» і «Дзвінок» за підписом В. Шухевича запрошувала подавати відомості про справи руського шкільництва, а також різні матеріали науково-дидактичного характеру та літературні твори різних жанрів. Він надсилав багато листів власним кореспондентам, спрямовуючи їхню діяльність, дбаючи таким чином про характер майбутніх публікацій.

В. Шухевич був фахівцем з багатьох галузей знань. Мав авторитет непересічного літературознавця. Відомо, що він як культурно-громадський діяч неодноразово входив до складу оргкомітетів з проведення шевченківських вечорів. Як свідчить один з полемічних виступів І. Франка «Іде в справі „Гуса“» (Kurjer Lwowski. 1891. 18 квіт. С 1—2), В. Шухевич завше займав об'єктивно-наукову, чесну громадянську позицію і ніколи не піддавався на «москвофільські» впливи чи гру під «народовців».

І. Франко нерідко звертався до наукового авторитету, професійної, компетенції В. Шухевича. Так, приміром, пишучи проблемно-оглядову статтю «Руський театр» (Kurjer Lwowski. 1893. № 349 (17 груд.); № 351 (19 груд.); № 356 (24 груд.); № 361 (30 груд.)), критик добре простудіював статтю В. Шухевича в газеті «Діло» під назвою

«Після, гастролей українського театру у Львові», у якій він слушно вказав на різні недоречності в декорації, режисерській роботі і костюмах.

На праці -В. Шухевича як на серйозні й незаперечні джерела до пізнання не лише етнографічного боку життя-буття, гуцулів, а головно ж їх світогляду, ментальності покликається І. Франко у своїх великих за обсягом і значних за змістом працях.

В. О. Шухевич залишив дослідникам чималу епістолярну спадщину, яка розпорошена по різних архівних колекціях ще й досі не впорядкована. Епістолярій ученого — то унікальне й неповторне джерело для з'ясування багатьох досі не знаних нам фактів його біографії, життєдіяльності. Доторкнімося до його рядків, збагнемо його цбіисли, тривоги, надії.

У багатьох листах до своїх близьких, приятелів, знайомих І. Франко згадує В. Шухевича. Наприкінці лютого 1882 р. він повідомляє з Нагуєвичів І. Белею, що перекладає «Мертві душі» М. Гоголя, готує кореспонденції до газет і писатиме листа В. Шухевичу. 21 квітня 1884 р. інформує М. Драгоманова, що ось-ось В. Шухевич надішле йому «Зеркало».

ВАЖЛИВІ питання суспільно-культурного життя обговорює І. Франко в листах до О. Кенійського, Уляни Кравченко, Ольги Хоружинської, Ф. Ржегоржа, Ольги Франко, М. Грушевського, Ф. Вовка, Б. Грінченка, В. Гнатюка. І в кожному йдеться в тій чи іншій ситуації про В. Шухевича.

В листі (зберігся уривок, кінцівка), від 4 січня 1890 р. П. Куліш просить передати О. Барвінському, щоб при підготовці до друку його роману «Чорна Рада» «попередправляв усі глаголи... на *ати, ити, оти, ути, яти*» (виділення автора.— В, К.).

С Воробкевич (Данило Млака) в листі від 13 жовтня 1890 р. до В. Шухевича висловлює свої поради щодо змісту та загального спрямування журналу. Він вважає, що «треба от часу до часу дітям будь яку відповідну пісеньку з нотами яко гостинчик — колачик, медівничок — подати, бо задача листочка (тут: журналу.—Д, К-) для дітей єсть і та: в дитячому серці чувство естетики будити, їх до здорового розвою допровадити». І в тексті листа на закінчення подає вірш «Сварилися горобці» для журналу «Дзвінок»,

Із Звенигородки, що на Київщині, неодноразово писав до В. Шухевича А. Кримський, зокрема, повідомляючи, що йому регулярно надходить «Дзвінок» (19 липня 1891 р.).

24 червня 1892 р. М. Коцюбинський засилає В. Шухевичу листа з с. Каменча (Бесарабія), в якому зізнається, що закинула його химерна доля туди, «поміж нарід, чужий для мене і мовою і звичаями. Весело на чужині згадать про рідну країну, лбо промовить до кого рідною мовою...; Ви, Ласкавий Добродію, певно не сидітимете ціле літо у Львові, а поїдете в гори подихати гірським повітрям та побільшити свій музеум цікавими річами?». Далі автор листа просить передати його прохання Олександрові Барвінському, щоб друкував його повість «На віру» не під псевдонімом Захар Кобзу, «а під моім власним назвиском».

У редакційному архіві, ілюстрованого двотижневика для дітей і юнацтва «Дзвінок», редактором якого був В. Шухевич, збереглося кілька листів М. Лисенка. В листі від 28 жовтня 1892 р. М. Лисенко повідомляє, що пані Є. Лінева з Брукліна Ё Нью-Йорку планує на всесвітній виставці 1893 р. в Чікаго прочитати «5 чи 4 лекції публичні про народню музику російську й українську». Композитор з огляду на те, що «нашу народність висвічуватимуть аж за океаном при вселюдній збірні...», просить, аби В. Шухевич підготував малюнки народних типів і це передав через нього, або ж сам їй переправив. З грудня 1892 р. М. Лисенко пише: «Радію ревно, що видавництво Музичної Бібліотеки перейшло нарешті в певні руки «Бояна». Як не як, а все ж Товариства не так худко зникають і розходяться, як поодинокі люди». Обіцяє, як буде щось нового, надіслати В. Шухевичу для опублікування. И продовжує: «Є у мене, бачте, ціла кантата на слова «Радуйся, ниво неполитая»... «Жалібний марш» вишлю, але його треба переписати партитурою, себто, голоси з фортеп'яновим супроводом. Сам не маю часу...» В листі від 18 лютого 1893 р. М. Лисенко повідомляє „В. Шухевича, що закінчив «нову у 2 дії оперетку для дітей».

Писав В. Шухевич листи до Я. Головацького, пароха І/ Глинського, Т. Реваковича, М. Бучинського, до родини, Барвінських. Ось, наприклад, з листа В... Шухевича від 17 лютого 1897 р. до Євгенії Барвінської бачимо, що він в цей час був головою львівського товариства «Боян». З листів В. Коцовського до Т. Коцовського від 11 жовтня та 27 грудня 1903 р. дізнаємося, які брудні інтриги плели недоброзичливці навколо діяльності «Бояна» і його голови.

Як свідчить лист Олександра Барвінського від 21 серпня 1897 р., Володимир Шухевич жив у селищі Брошнів Рожнятівського повіту. З листа видно, що йдеться про фінансові справи журналу «Дзвінок». В листі (без дати, але,

очевидно, лист Писаний наприкінці травня або на початку червня 1905 р.) до Володимира Шухевича О. Барвінський повідомляє, аби той звернув увагу на замітку «Слаба оборона», вміщену в газеті «Діло» за 1905 р. (Ч. 104. 23 трав.), в якій іде мова про незадовільну роботу в шкільній крайовій раді О. Барвінського, бо йін, мовляв, «перебував майже все поза Львовом».

; Як бачимо, В. Шухевич залишив науковцям, широким колам народознавців значну спадщину, яка повинна стати в наш час предметом сумлінних студій як істориків, етнографів, так і фольклористів, літературознавців, лінгвістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Канкан В.* З когорти етнографів (на берегах творчої біографії Володимира Шухевича)//Нар. творчість та етнографія. 1993. № 3.
- Мороз М.* Зв'язки Івана -Франка з австрійським народознавчим товариством: маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича «Гуцульщина»//Записки НТШ. Львів., 1992. Т. ССXXXIII.
- Франко І.* Студії на полі карпато-руського письменства XVII—XVIII вв.//Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 32.
- Франко І.* Уваги про галицько-руський театр // Там само. 1982. Т. 33.
- Франко І.* Українська література за 1899 рік//Там само;
- Франко І.* Лисенкове свято в, Австрії//Там само. Т. 35.
- Франко І.* Львівський театр і народна честь // Там само.
- Франко І.* Наша театральна мізерія // Там само.
- Франко І.* Етнографічна експедиція на Батьківщину//Там само.
- Франко І.* Перше засідання руської комісії для збирання народних пісень // Там само. Т. 37.
- Франко І.* Літературна мова і діалекти // Там само.
- Франко, І.* Празник святого Спаса: Причинок до історії староруського письменства і культури // Там само. 1983. Т. 39.
- Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. II, Там само. 1984. Т. 41.
- Франко І.* Українсько-руська (малоруська) література // Там само.
- Франко І.* Етнографічна виставка у Тернополі//Там само. ,1985. Т. 46. Кн. 1.
- Франко І.* Йосиф Шумлянський, последний православный епископ львовский и его «Метрика» // Там само. Кн. 2.
- Шухевич В.* З-під Бескидів до Андів. Львів, 1895.
- Шухевич В.* Гуцульщина: Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899. Ч. 1; 1901. Ч. 2; 1902. Ч. 3; 1904. Ч. 4; 1908. Ч. 5.
- Шухевич В.* Записки школяра. Львів, 1906.

«ВАРТО ТРУДИТИСЯ ДЛЯ МОЛОДІ»
(про діяльність
Григорія Цеглинського)

Поміж іменами визначних просвітницьких діячів, культурно-громадських подвижників українського духовного відродження кінця ХІХ — початку ХХ ст. (В. Ільницький, Є. Харкевич, Ю. Целевич, Д. Гладилович, О. Борковський, С. Недільський, О. Огоновський, П. Огоновський, І. Огоновський, М. Соневицький, І. Кокорудз, С. Громницький, С. Зарицький, Ю. Левицький, О. Авдикевич, М. Примівний...) по праву слід назвати Григорія Івановича Цеглинського.

Народився Г. Цеглинський (псевдонім Григорій Григорієвич) 9 березня 1853 р.* в м. Калуші в сім'ї міського службовця. Початкову освіту здобув у рідному місті. Навчався в гімназіях Коломиї, Станіслава. Після студій, у Станіславі (1874) Г. Цеглинський їде до Відня, де вивчає класичну і слов'янську філологію, стає членом студентського товариства «Січ». Завершивши навчання (1879), молодий учитель приїздить до Львова й розпочинає тут свою педагогічну, громадську та літературну діяльність. Г. Цеглинський відразу зарекомендував себе вдумливим фахівцем, прогресивним педагогом. Тодішня крайова шкільна рада доручала йому не тільки рецензувати шкільні підручники, а й самому їх упорядковувати.

Обійнявши посаду управителя рівнорядних українських відділів при польській гімназії (1888), він, докладая максимум зусиль до організації самостійної української гімназії, стає директором цього другого за часом відкриття середнього навчального закладу в Галичині (1895).

Г. Цеглинський на вигляд був грізний, сердитий, навіть неприступний, а насправді найвищим педагогічним законом і принципом у його житті було те, що нема, за окремими винятками, невіправних учнів, що кожне молоде деревце, кожного молодого «урвителя» чи провинника можна поправити, якщо до кінця зрозуміти його спонуки, пориви, якщо 'заглянути в його душу. До нього «горнулися» всі «волоцюги» й непоправні грішники, повикидані з різних гімназій, а він їх усіх приймав як добрий батько, що хоче поправити своїх «блудних синів...». Будучи людиною високоосвіченою, Г. Цеглинський мав прекрасні знання з класичної філології, української, польської та

* Архівні матеріали див.: ЛНБ. Від, рук. Ф. ОН (окремих надходжень). Од. зб. 1993.

німецької літератури, філософії. Він викладав грецьку, латинську мови, пропедевтику філософії.

Саме на перемишльський період життя Г. Цеглинського і припадає розмай його педагогічно-освітянської та літературної діяльності (драматичні твори «Ворожбит», «Торговля жемчугами», «Кара совісти»). Спочатку як керівник українських «паралельок» (гімназійних класів з українською мовою навчання), відтак як директор автономної гімназії він зміг «уповні реалізувати свої плани й програми шкільно-виховної праці, виявити своє педагогічне «вірую» й переводити його у практику. Тут він уже зразу... виявив себе щирим батьком та опікуном молоді, що розумів її, жалів і бажав допомогти їй під матеріальним та виховним оглядом і дати їй велике знання та ідейний світогляд із цією шляхетною метою, щоб наш нарід мав освічених, обов'язкових і творчих громадян». Г. Цеглинський розглядав школу як органічну клітину культурно-суспільного життя, стверджував, що добрий виховник мусить працювати на широкому громадському полі, аби добре зрозуміти потреби рідної нації, щоб виховати в альтруїстично-суспільному дусі молоде покоління. «Йому,— як писав у спогаді один із дослідників,— не було байдуже життя молоді й громадян. Брав чорне життя, яке воно є, і виконував попри урядову, теж громадянську, хочби дрібну, але реальну працю. А те все робив тому, що силу народу покладав в освіті, характері, моральності й доброму вихованні».

На громадсько.-добротворчій, освітньо-культурницькій Дорозі Г. Цеглинського — заснування 1888 р. бурси ім. Святого Миколая (членами-засновниками були також єпископ К. Чехович, священники М. Мриц, М. Подолинський, І. Стрийський, активно допомагали адвокат Т. Кормош, суддя Л. Шехович); праця в товаристві «Український дівочий інститут»; заснування 1903 р. першої української середньої школи для дівчат у Галичині — ліцею; праця в «Братстві ім. Святого Миколая», яке гуртувало в свої ряди найсвідоміше духовенство, світську інтелігенцію та міщанство. Чимало зусиль віддає Г. Цеглинський товариству «Просвіта», бере участь у заснуванні кооперативно-економічних установ у Перемишлі" («Віра», 1894), «Українські шадниці» (1906), «Народний Дім»); засновує Українську національно-демократичну партію. Як її член об'їжджає повіти, виступає на зборах і вічах, запалює слухачів ораторським пафосом, а голвно ж силою аргументованих доказів, висновків. 1907 і 1911 р. буц. вибраний послом до австрійського парламенту як представник Пере-

мишльської землі. Свідченням цього є виступ Т. Цеглинського у Відні 19 грудня 1907 р. Він не підспівував своїм попередникам-промовцям, що розпиналися про розквіт культури, а в гостропубліцистичній формі говорив про соціально-економічне становище Галичини як «правдивої долини сліз і горя... Ся нужда, мої панове, така велика, така незмірима, що вона словами не дасться представити. Вона мусить бути представлена живими образами, типовими примірами... з сего новітнього Дантового пекла». І промовець для аргументації наводить ряд незаперечних фактів, аналізує причини соціального й економічного занепаду в Галичині в часи австрійського панування, починаючи з 1772 р.

Г. Цеглинський увійшов в історію української культури як блискучий публіцист-популяризатор, критик, прозаїк, драматург. У тодішніх часописах, журналах «Зоря» (1887—1888 рр. був її редактором), «Правда», «Діло», «Зеркало», «Нове Зеркало», «Перемиський вісник», «Літературно-науковий вісник» друкувалися його новели й оповідання («Дві пари», «Сини», «На білки», «Різдвяні образки»); розвідки та есеї («Де Гіппонакте Ефезію ямбографо», «Шевченко і його сучасна критика», «Отець і син (про Маркіяна й Володимира Шашкевичів)», «Перший вінок— жіночий альманах», «Оч. Ю. Гординський-Федькович», «Руський театр», літературно-мистецькі огляди тощо). Він займався дослідженням творчості Т. Шевченка, писав і друкував науково-публіцистичні розвідки, виголошував доповіді та промови. Так, у березні 1886 р. у Львові, він виступав на вечорі пам'яті поета з промовою, у якій виголосив ряд програмних моментів народовської партії. «Ми є народово-консервативна «народовська» партія. Ми вважаємо віру основою нашої національності й основою дальшого національного розвитку. Ми проголошуємо це відверто як перед духівництвом і його владою, яка беспідставно запідозрює нас у релігійній байдужості, так і перед тими радикальними елементами, які, працюючи в галузі народної освіти, хотіли б віру залишити осторонь. Крім того, ми є партією народною, яка, йдучи за проводом Шевченка, за останніх 26 років здійснила в Галичині справжню суспільну революцію, бо усунула перегородку між народом і інтелігенцією».

А між іншим, хоч І. Франко й мав критичний погляд на розробку шевченківської тематики в українському літературознавстві («...ми й досі не маємо в літературі українській цінної праці...»), все ж солідно відгукувався на статті М. Драгоманова, О. Барвінського, М. Павлика,

Г. Цеглинського, зокрема на його статтю-огляд «Шевченко і його сучасна критика».

Різні грані суспільно-громадського й культурно-просвітницького життя, до якого мав безпосередню причетність Г. Цеглинський, порушує І. Франко в листах до О. Кониського, М. Драгоманова, В. Лукича, Б. Грінченка, Ольги Франко, М. Павлика, Олени Пчілки, А. Кримського, інших діячів. Але треба зауважити, що стосунки І. Франка з Г. Цеглинським склалися неоднозначно. Нерідко письменник впадав в амбіцію, дозволяв собі такі висловлювання, які були далекими від об'єктивних оцінок діяльності Г. Цеглинського. Про це — незаперечні факти: 1887 р. в Стрию В. Лукич видав літературний збірник «Ватра». Г. Цеглинський, готуючи рецензію для газети «Зоря», писав в оглядовому плані про оповідання Д. Мордовця, О. Кониського, П. Мирного, І. Нечуя-Левицького, вважаючи, що всі вони «майстерні щодо мисли і форми». Розмірковуючи над особливостями натуралістичного методу, відзначаючи талант І. Франка, Г. Цеглинський аналізує його оповідання «Місія», робить закиди, що «герої в оповіданнях Франка, чи робітники, чи пани, чи попи, чи хлібороби — се не люди, що вийшли з об'єктивної уваги життя, а люди лише з іменем реальні, подобою і світоглядом видумані фантазією писателя, суб'єктивно перетворені». Г. Цеглинський-редактор відхилив оповідання І. Франка. Цей же в свою чергу звернувся з «Письмом до редакції», вимагаючи опублікування «в інтересі публічної дискусії над справами літературними». І. Франко, з одного боку, висловлював вдячність періодичному органу, за «перший хоч скільки-небудь докладніший розбір моєї праці в галицько-руській публіцистиці», а з іншого боку, виправдовувався перед Г. Цеглинським, що його «натуралістичні образки» з оповідання («лизання шкіри», «витікаючий мозок», «забавка дітей випавшим людським оком», «різання дітей батьком з матір'ю». — В. К.) — не витвір голої фантазії, а «взяті мною живцем...»

Ну, що ж, як кажуть, кожен висловився, захистив, здавалося б, свою позицію. Але І. Франко, похвалившись, що оповідання вже було опубліковане у «Ватрі» й ось-ось разом з іще двома творами малої форми мало побачити світ окремою книжечкою в Коломиї, робить гоноровий висновок про те, що «провінція має погляд ясніший і менше боїться примар, створених власною фантазією, ніж львівські «консервативні народовці».

У січні-лютому 1887 р. І. Франко написав поему «Пан-

ські жарти», яка увійшла до збірки «З вершин і низин» (Львів, 1887). Загалом сприйнявши збірку не як явище в літературному житті, а скоріше всього як «римовану прозу і революційну тенденцію», критик Г. Цеглинський високо оцінив поему. «Панські жарти»,— відзначав рецензент,— суть окрасою не тільки поезій Івана Франка, але руської поезії взагалі. Ми не вагаємося сказати,, що від Шевченка немає кращої поезії в літературі руській. Під смирним написом «Оповідання» криється тут епічна поема першорядної краси і першорядної ціни. Поет ніби оповідає подію одного села, але се подія з життя цілого народу малоруського; його терпіння й гуманність — се риси не одного села, а цілого народу».

І навіть після схвальної оцінки Г. Цеглинським поеми 4т Франка «Панські жарти» поет у листі до В. Лукича від 15 травня 1891 р., тобто через чотири роки, пише, що подібне йому було встидно читати, бо, мовляв, критик «не зрозумів: не старався зрозуміти моїх інтонацій», що йому варто було «дошукуватися глибшого смислу». В листі від 13 березня 1895 р. зі Львова до М. Драгоманова, тобто ще після спливу чотирьох літ, І. Франко підкреслено заявляє, що постоїть за «Панські жарти» і висловлює своє невдоволення, критикою на цю поему, що вийшла з-під пера Г. Цеглинського, О. Огоновського, Н. Кобринської.

У ряді листів до О. Кониського І. Франко ставить Г. Цеглинського поруч із А. Вахнянином і М. Подолінським, критикує їх ідеал газети, виступає проти їх діяльності «маніфестувати свій патріотизм». У листі від 5—7 березня 1890 р. до М. Драгоманова скаржиться, що Г. Цеглинський «ані похвалити, ані поганьбити не вмів...».

Відомо, що з 1882 до 1888 р. Г. Цеглинський разом із Дем'яном Гладилевичем, адміністратором газети «Діло», багато часу та організаторського хисту віддавав етановленню українського народного театру, власником якого було товариство «Руська бесіда». Більшість драматичних творів Г. Цеглинського писалася безпосередньо для сцени й несла в собі актуальні та животрепетні для того часу суспільно-моральні й національно-виховні ідеї. Ці п'єси, комедії, на думку І. Франка, були зародком «оригінального галицько-українського репертуару», а їх автор «відразу посів майже винятково-керівне становище в справах театру», став «головою літературного руху старшого табору галицьких українців народовців».

Досить популярними в ті часи були перші комедії Г. Цеглинського «На добродійні ціди» (1883) та «Соколи-

кй» (1884). Перша з них висміює хиби значної частини української інтелігенції, недоліки її освіченості; друга була їдкою сатирою на старих галицьких парубків. Однак І. Франко досить критично поставився до цих творів, їх сценічної інтерпретації, оскільки герод, на його думку, «сплять, їдять, вживають ліки, навіть читають газети, особливо відомості про просування по службі... влаштовують вистави й концерти на добродійні цілі... ні про який патріотизм, ні про „яку Русь ніколи й не думають».

«Тато на заручинах» (1884) — комедія з насмішливо-повчальним пафосом. Автор, висміюючи хиби й лихі/вчинки одних, подає як взірці цілком сформовані характери інших. Комедія Г. Цеглинського — добротний матеріал для тих «доробкевичів», які ладні перескочити з міщанських кіл, в інтелігентські. Та своєю зарозумілістю, надмірною гордістю й пихатістю породжують сміх — не більше. Пани Порожницькі та їх гості на заручинах думають, що вони значать більше-в суспільстві, ніж Простогуби, міщаньткачі. Великопанська орієнтація, однак, не перешкоджає Порожницьким спробувати втягнути у свій родинний вир заможних Простогубів. Але Осип Простогуб вчасно зрозумів ситуацію і в обороні зневажених батька й матері жертвує своїм щастям, дає добру «науку» панам, звертаючись до нареченої Банди; «Красні ваші очі, панно Вандзго, але ще краще тота сукмана, що мене виживила, виховала, в людей вивела, а тепер і поблагословити мала, та, спаси Біг вам, що не поблагословила. І сукмана має свій гонор, моя пані, більший ще може, як ваш куций фрак- що кождому готов служити та хвостиками завивати». Людиною з розвиненим почуттям своєї власної гідності « нетерпимістю до всякого фальшу та поверховості є батько, головний герой твору. Він — «найсимпатичніша постать в цьому дотеперішньому репертуарі... пана Цеглинського». Про загальний успіх вистави І. Франко писав і пізніше, відзначаючи її як таку, що належить «до найбільш вдалих у представленому циклі». Ця одноактівка, як писав Я. Гординський, мала великий успіх на сцені «із-за гарної національно-суєпільної -тенденції».

В одноактному жарті «Лихий день». (1885) темою взята сучасна авторові подія — вибори депутата до сейму у провінційному містечку. І хоча тут не дуже глибоко розроблено задум, не все як слід умотивовано, все ж сценічний жарт показує нам позитивні сторони народного характеру—стійкість в обороні своїх, добре чи зле зрозумілих інтересів, і оцей, хоча ще: не зовсім виразний, але: помітний поступ до розвитку, до народної свідомості; який «тв-

пер проявляється в нашому селянському русі» й «додає віри в краще майбутнє». Високу оцінку вистави дає І. Франко і в пізніших оглядах. Так, у газеті «Kurjer Lwowski» (1888. 13 жовт.) критик умістив рецензію «Лихий день» Г. Цеглинського і «Пошилися в дурні» М. Кропивницького». Відзначаючи блискучу гру акторів, І. Франко робить висновок, що саме «народна комедія з співами — ось найвідповідніша ділянка, на якій може себе виявити український театр, найбільш підходяща ділянка для виявлення його сил і мистецьких засобів». Згадує критик успішне сценічне життя твору Г. Цеглинського і в огляді «Наш театр» (Народ. 1892. №9, С 125).

Комедія Г. Цеглинського «Шляхта ходячкова» (1887) є найкращим драматичним твором автора. В комедії є кілька природно схоплених постатей загонової шляхти, з великою сценічною вмілістю тут змальована виборча боротьба у підгірському селі, яке наполовину заселене «хлопами», а наполовину — «ходячковою» шляхтою. І хоча з літературного боку ця комедія чи не найкраща, на сцені вона, на жаль, мала менший успіх, ніж «Соколики». «Причини цього факту, — як висловлювався І. Франко, — треба шукати, напевне, в тім, що ходячкової шляхти в Галичині відносно небагато, отож мало хто з львівської публіки мав нагоду зблизька бачити її звичаї та побут, а тому, що цього життя публіка не бачила в дійсності, то й ціла дія надуваним». Про цей твір, що в мініатюрі є карикатурою на багату шляхту, Франко веде мову і в оглядовому матеріалі «Наш театр», в есеях «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)», у статтях «Українсько-руська (малоруська) література», «Професор Омелян Огоновський», «Южнорусская литература», в етнологічному нарисі «Українці», в соціолого-літературознавчій праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.».

У статті-огляді «Наш театр.» (1892) І. Франко висловився прогноуюче. Спробою зазирнути в душу «тої одинокі і найважливішої верстви нашої інтелігенції (церковнослужителів.— В. К-), розібрати її психологію, її ідеали й бажання, показати в її нутрі різні відтінки і течії, різні типи і характери», були драми Г. Цеглинського «Торговля жемчугами» та «Аргонавти». І хоча світло рампи було не зовсім яскраве для сценічного показу цих творів Г. Цеглинського, про «Аргонавти» І. Франко сказав добре слово, а неуспіх побачив у тому, що «її (драму.—) «народовці» задля попівського крику таки в колищі закопали».

За драми «Кара совісти», «Ворожбит» і комедію «Тор-

говля жемчугами» автору було присуджено премію на драматичному конкурсі 1911 р. «Кара совісти» довго йшла на галицьких сценах. Успіх, очевидно, пояснювався тим, що драми були написані, на живому місцевому матеріалі й порушували важливі морально-психологічні аспекти людського життя.

Різні, нерідко діаметрально протилежні оцінки драматичної спадщини Г. Цеглинського винесли критики на суд читачів. С. Єфремов позитивно оцінював спроби драматурга, вважаючи, що він «своїми комедіями розворушив був український театр у Галичині. Твори його, поруч своєї побутової вартості, цікаві, як *перші в Галичині спроби сатиричної комедії...*» (підкреслення наше.— В. К.). Водночас він робить закиди щодо розвитку дії, його разила нібито силоміць пришта мораль деяких дійових осіб, що не випливала з самої дії, вчинків. Корили його також В. Козовський та М. Євшан.

Театрознавець С. Чарнецький зазначав, що «перші твори (маються на увазі драматичні твори.— В. К.) Григорія Цеглинського публіка, як новість, вітає дуже прихильно. Бо й справді у своїх комедіях з життя інтелігенції автор виявив себе оригінальним, бистрим спостерігачем цього життя, зручно схоплював його найменші характеристичні дрібнички».

Режисер і постановник драматичних творів Г. Цеглинського Григорій Лужницький говорив, що хоч автор за своїм характером, вдачею, родом діяльності не був сатириком у справжньому розумінні цього слова, проте його комедії «є комедіями типів, він свої персонажі брав з нашого галицького життя 80-х рр., але він їх не викривлював у сценічному дзеркалі, він не робив з них механічних фігур. Його «Шляхта ходячкова» чи його «Соколики» живуть ще посьогодні в закутинах нашого краю, та й сьогодні ще можна зустріти «Аргонавтів», для яких посаг є «золотим руном». Має рацію Г. Лужницький, зауваживши, що коли значна частина драматичних творів Г. Цеглинського у 80-х роках минулого століття «тільки бавила глядачів», то нині ці твори сприймаються вже не тільки як живе свідчення нашої минулої епохи, не тільки як історичний документ,— вони є значним «збагаченням нашого театрального галицького репертуару». І хоча, на думку критика, не всі твори з композиційно-сценічного боку «штудерні», вони мають свій неповторний чар, свіжість, жвавність і легкість, і тому вони «такі рідні й такі близькі, як тільки й можуть бути нам... портрети наших близьких і дальших кривних».

Відзначаючи Письменницькі заслуги Г. Цеглинського, коитик М. Євшан писав: «...вони чи не найбільш тривкі, чи не важніші й більші навіть, як педагогічні, а відтак громадські як парламентарного посла». Подібний акцент на значенні літературної діяльності Г. Цеглинського зробив і М. Рудницький (Діло. 1937. 24 жовт.).

У нашому народознавстві на" сьогодні «білою плямою» є висвітлення діяльності брата Г. Цеглинського Романа (1859—1914), визначного освітнього діяча, викладача класичної філології у Львівській академічній гімназії, директора української гімназії в Тернополі, автора багатьох підручників з грецької та латинської мов.

Непересічною постаттю, в суспільно-культурному русі був син Г. Цеглинського Микола (1883—1956)—журналіст, літературний критик. Доля М. Цеглинського склалася так, що він, полишивши рідний Львів, опинився в роки першої світової війни в Швейцарії, співпрацював з «Союзом визволення України», переїхавши до США, редагував українські газети «Оборона України», «Народна воля», був співробітником «Української громади». Помер у Нью-Йорку.

Із його критико-публіцистичних праць, вартих уваги й сьогодні, є есей про І. Франка, де він не просто переповідає основні віхи життя та громадської діяльності Камєняра, а, розмірковуючи над соціально-політичними обширами Франкової діяльності, наголошує на тому, що саме І. Франко підняв безкомпромісний голос проти зденационалізованих українських інтелігентів, за їх бездіяльність у галузі освіти, науки, мистецтва. «І замість їх брудної і самолюбної політики і пустих язикових і правописних сварок він виставив нову і небувалу в Галичині платформу... оборони робочого народа... боротьби проти громадської, клясової і економічної неправди». І дійсно, як підкреслює автор, І. Франко досить сильно «обернувся до селянства в справах науки і політики».

Маємо віру й велику надію, що постать Г. Цеглинського найближчим часом займе належне місце в історії української літератури, його драматичні твори увійдуть до вузівських і шкільних хрестоматій, збірників, антологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гординський Я. Двадцятип'ятиліття товариства «Українська громада». Львів, 1935.

Грищак Є. Великий педагог і громадянин//Укр. школа. 1938. № 6.
Грищак Є. Великий педагог і громадянин: У 25-річчя смерти Григорія Цеглинського. Львів, 1938.

- ; Діло. 1§37, 24 жовт.
 Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1984. ТЛО.
Єфремов Сі Історія українського письменства. К., 1916.
Зарицький С. Некролог (Директор Григорій Цеглинський//Звіт Дирекції ц. к. гімназії з руською викладавою мовою в Перемишлі за шкільний рік 1912/1913. Перемишль, 1913.
 ..Зоря. 1887. № 15—16.
Кевець Д. Пам'яті Григорія Цеглинського//Рідна школа. 1912. № 6.
Левицьтій І. Галицько-руська бібліографія XIX ст. (1801—1886). Львів, 1895., Т. 2
Лужницький Г. Передмова // *Цеглинський Г. Кара*, совісти: Народна драма в 4-х діях. Львів, 1938;
Франко І. Панські жарти: Поема з останніх часів панщини // Збір. творів: У 50 т., К., 1976. Т. 2.
Франко І. Українська альманахова література//Там само. 1980.
Франко І. Українська література в Галичині за 1886 рік// Там само.
Франко І. Письма до редакції.// Там само.
Франко І. Наш театр//Там само. 1980. Т. 28.
Франка І. Листування//Там само., 1986. Т. 49, 50.
Цеглинський Г. На добродійні цілі. Львів, 1883.
Цеглинський Г. Соколики. Львів, 1884.
Цеглинський Г. Тато на заручинах. Львів, 1884.
Цеглинський Г. Лихий день. Львів, 1885.
Цеглинський Г. Бесіда посла, виголошена на засіданню палати послів при бюджетовій дебаті дня 19 грудня 1907 р. Перемишль. 1908.
Цеглинський М. Іван Франко. Нью-Йорк, 1918.

**«Я ВІД ВАС НІКОЛИ НІКУДИ НЕ ЙШОВ...»
 (Михайло Павлик — пресознавець)**

Дивуємося, як могло так статися, що один з найближчих друзів і соратників! Франка на ниві української культури й літератури, учень і послідовник М. Драгоманова, один з першопрохідців, національного відродження, видатний суспільно-громадський і культурно-освітній діяч демократичного крила, поет, прозаїк, журналіст, редактор, видавець, бібліограф, перекладач, історик, філософ, фольклорист, етнограф — Михайло Іванович Павлик, по суті, є невідомим широкій громадськості, а у вченому світі знають про нього переважно на рівні загальному та ще й з тим оціночним підтекстом, який донедавна домінував в ортодоксальній радянській історіографії та літературознавстві. Писалося про М. Павлика переважно як про суспільно-політичного діяча, пропагандиста наукового соціалізму, як про людину, що поширювала марксизм у Галичині та поза її межами. Інші суттєві сторони й грані титанічної праці одного з горстки українських Каменярів були або сфальси-

фіковані, або ж невідомі, або ж тенденційно відсувалися на другий-третій план.

Михайло Павлик залишив значну наукову літературно-критичну та художню спадщину — філософські, соціологічні, історичні, економічні, історико-літературні, критичні та публіцистичні статті, поетичні та прозові твори, переклади з-багатьох іноземних мов, що частково вже стала цариною для досліджень. Однак ще недостатньо вивчено й простежено життя і творчість М. Павлика, зокрема його видавничо-редакторську, публіцистичну, фольклористичну, етнологічну, народознавчу діяльність.

Усе, що почерпнув письменник із духовної скарбниці народу, він переробив" своїм невтомним талантом у щоденній роботі—і повернув трудящим у Новій якості. Його пристрасне, публіцистичне слово—статті, виступи, промови, полемічні нотатки, оперативні відгуки в пресі, рецензії — завжди мало десятки й сотні прихильників та однодумців. Воно підмивало ідеологічні основи ліберальної інтелігенції, партій «народовців» і «москвофілів». Його гостре слово й нині на часі, бо є не тільки документом історії, а й живою сторінкою в розвитку прогресивної суспільної думки в Україні, зброєю в боротьбі з шовінізмом, клерикалізмом, фашизмом.

Діяльність М. Павлика високо оцінили свого часу І. Франко, Леся Українка, В. Гнатюк та інші прогресивні діячі. Згодом про нього з'явився ряд досліджень, у видавництвах Києва та Львова"побачили світ твори письменника. В періодиці з окремими статтями виступали дослідники-літературознавці, письменники — М. Возняк, А. Брагінець, І. Басе, О.Дей, П. Колесник, М. Бернштейн, Ф. Погребенник, О. Шемет, В. Дмитрук, І. Єтебун, П. Манзенко, О. Засенко, В. Полек, С. Злупко, А. Пашук, В. Яременко, О. Лисенко, П. Яшук, І. Денисюк, . автор цих рядків та інші критики й науковці.

І все ж, день нинішній і прийдешній змушують нас уже не задовольнятися тільки мозаїкою окремих Виступів до ювілейних дат, популярними нарисами, а підступитися до об'єктивного розгляду різнопланової творчості М. Павлика, на сучасному рівні літературознавчої науки розкрити читачам значення цієї дивовижної постаті в суспільно-культурному поступі України.

* Численна кількість архівних матеріалів зберігається: ЛШЗ. Від. рук. Ф. 160; Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН України (далі — ІЛ). Від. рук. Ф. 3, 59; ЛЦДІА. Ф. 663 (Павлика); Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського АН України (далі — ІМФЕ). Від. рук. Ф. 28—3.

І знову виникає запитання: як могло так статися?.. Перечитуючи силу-силенну архівних та інших маловідомих матеріалів, звернімо увагу ось на цей факт: 18 червня 1887 року Осип Маковей залишив у своєму щоденнику запис: «Павлик казав, щоб я списав все точно про рух молодіжи в нашій гімназії. Се здасться на пізніше.

Сердечний чоловік, той Павлик. Шкода і жаль його. Біда далась йому надто взнаки, і, як на лихо, всі, що йому сприяють, не суть настільки молоді, щоб йому допомогти. Не дивно, що для хліба, не маючи пристановища у русинів, «товчуться они» — Павлик і Франко, — як кажуть старі народовці, — «по польських кутах». Най они собі там які хочуть будуть, а я їх дуже шаную, бо суть людьми.

Павлик "Низенький ростом, статний лицем і виглядом, борода, вус чорний, голова лиса, голос — м'який, — і коли у Франка мова різка, виявляє нездавленого духа і уособлення веселе і-байдуже ще на злидні життя, то у Павлика в голосі пробивається мовби спокійне сумовиння через незavidну долю, згода з нею і безнадійність. Павлика мені дуже жаль... так світ платить...»

Для нас важливим моментом є формування -естетико-культурологічних поглядів і засад молоді засобами періодичної преси. В цьому плані саме М. Павлик нагромадив значний досвід, осмислення якого — то своєрідний ключ до знань, нерідко до правильної переорієнтації в поглядах на життя.

Відомо, що «Академічний гурток» з квітня 1874 р. по липень 1877 р. видавав щомісячник «Друг», зі сторінок якого вийшли на широке літературне поле М. Павлик, М. Вагилевич, І. Франко, А. Дольницький, І. Белей, С. Лабаш, П. Кумановський та ін. І хоча це видання спочатку було «редаговане зовсім по-дилетантськи, в звичайнім москвофільським дусі», згодом стало/наближатися до народу — «почала брати верх народна мова і реальніший зміст». Саме тут, у «Друзі», М. Павлик опублікував свої перші віршовані спроби, літературознавчі та фольклористичні розвідки. На сторінках цього часопису вперше появилися «Бориславські оповідання» І. Франка.

Журнал «Друг» почав виходити в світ як орган «москвофільської» студентської організації «Академічеський кружок», що існувала у Львові з 1871 р. поряд з «народовським» гуртком «Дружний лихвар». Протягом 1874—1875 рр. «Друг» фактично видавали троє студентів — М. Павлик, А. Дольницький і С. Лабаш.

З приходом у редакцію М. Павлика починаються принципи реорганізації. З протоколу від 29 жовтня 1874 р.

довідуємося про розходження серед членів редколегії в питанні про мову: «При дебаті о язиці розділилися товариші на дві партії. Дольницький і Павлик требовали мало-руського (живого) языка с правописью точно отдаючого звуки виговора,— Кордасевич же і Лабаш — аби язык «Друга» хилился больше до общерусского, вслідствие чого розійшлися, не рішивши нич». Про суть цієї дискусії писав і сам М. Павлик 1880 р. у статті «Рух галицько-руської молодіжі», що мала друкуватися в «Сла-вянськом альманахе»: «В самім же редакційнім комітеті «Друга» в кінці 1874 р. найшлися вже люди різних партій общеруської (ред. Ієронім Кордасевич і Стефан Лабаш), галицько-мужицької (М. Павлик) і галицької (Ант. Дольницький),— і тут зразу пішла завзята боротьба проти партії общеруської в редакційнім комітеті, в боронившій її виділі й товаристві».

«Друг» виходив «язичієм» і, як справедливо писав професор О. Дей, «на першому етапі свого існування не виходив-з орбіти галицької москвофільської журналістики, був примітивним, безбарвним і вузьким літературно-науковим виданням, що ставило собі дуже обмежену просвітницьку програму, виглошувало декларативно-романтичні «патріотичні» заклики про «руський народ», романтизувало старовину, проповідувало «євангеліє любові» до «найменшого брата»... Журнал зовсім не цікавився конкретним щоденним життям трудових верств, не вмістив жодної статті чи твору, де б відображалися справжні соціальні і побутові картини цього життя».

Та щоденна праця давала свої наслідки. Поволі «Друг» публікує прозові й поетичні речі, дещо вартісного з наукової публіцистики та белетристики. Центром всієї уваги редакції і читачів став написаний весною 1875 р. лист М. Драгоманова під назвою «Письмо в редакцию „Друга"», який співробітники переклали з російської мови на «язичіє» і після довгого та гарячого дискутування все ж таки опублікували.

В центрі свого першого (пізніше «Друг» опублікує ще два листи М. Драгоманова) листа Драгоманов поставив таке животрепетне для галицьких умов питання, як єднання інтелігенції з народом, а звідси й питання про потребу літератури в Галичині на українській мові. М. Драгоманов добре знав політичні програми «москвофілів» і «народовців», був обізнаний з реальними тенденціями суспільно-культурного розвитку в краю й тому був твердо переконаний у ворожості москвофільської практики в галузі мови та літератури, не раз говорив про потребу єднан-

ня Галичини зі Східною Україною. Писав про ці проблеми М. Драгоманов у західноєвропейській, російській періодичній пресі. Гостро розвінчуючи галицьке «москвофільство», а також консерватизм «Друга», М. Драгоманов зауважив у першому листі, що виступи проти української літератури зі сторінок галицьких консервативних видань аж ніяк не популярні в Росії, а у «лучших людей они ніколи і не мали кредита», як то можна видети по увазі, якую Тургенєви, Полонський, Плещєєви, Добролюбови, Пипіни і т. п. свертали на Шевченка, Вовчка, і др.». Відкидаючи потребу в пустопорожніх дискусіях, М. Драгоманов радить редакції: «По-моему, впрочем, - лучше не спорити, а заняться спільною роботою в безспорнім напрямленю: просвещенієм народа на его язиче і сближенієм висших кляс с народом межі іншим за помощью, літератури о народе на народном язиче. Розв'язанье же дальшого вопроса о розмірах малорусской літератури оставити жизни». І далі критично зауважує, що в пропаганді російської літератури, зокрема творів М. Гоголя, О. Пушкіна, І. Тургенєва, «безліч германізмів та полонізмів». Підкреслюючи, що для Галичини є два реальні шляхи ввійти у зв'язки з російською літературою — через українську літературу і через безпосереднє поширення тут кращих зразків російської літератури, як от творів М. Гоголя, І. Тургенєва, М. Некрасова та ін.— М. Драгоманов пише, що такий шлях приведе до-народолюбства, котре не має нічого спільного з «українофільством».

І хоча редакція зробила спробу «Отповеди на письмо г. Украинца», називаючи допис М. Драгоманова «апостоліським подвигом» з «занадто, суб'єктивними» судженнями, там не було жодного аргумента на свою користь, окрім розпачлив-их волянь типу «дайте нам спокій з українщиною і з великорущиною, ми маєм свій язик!», розгубленості та безсилля.

Образи образами, а лист М. Драгоманова справив помітний вплив. М. Павлик, А. Дольницький закликають до публікування матеріалів розмовною мовою, критикують такі видання, як «Слово», «Карпат», утверджуються в думці, що витворити літературну мову — «письменний язик» — можна тільки через пресу, літературу. Підтримуючи загальні позиції Дольницького та інших товаришів, М. Павлик, мав рацію, кидаючи докір на адресу і Дольницького, і загалом на редакцію «Друга» за ту помилку, що живу мову галицько-руської інтелігенції (т. є. сумішку Людової з церковщиною, польською і німецькою) брав за одно з живою мовою галицького люду».

Спроба перетворити журнал «Друг» із «москвофільського» на демократичний орган вимагала зробити наступний, не менш важливий крок — «досягти народності змісту художньої продукції». Саме цій меті й був підпорядкований другий лист М. Драгоманова під промовистим заголовком «Українщина или рутенщина?», написаний весною 1876 р.

М. Павлик, випереджаючи ряд слухних думок М. Драгоманова, а саме — про завдання інтелігенції, літератури, журналістики, науки, у статті «Академічне общество», що прийшла до читачів «обкровоною», звинувачує інтелігенцію, її молоду генерацію в тому, що «не приносить желаного хісна нашій народності (читай: нації.— В. К.), бо кожний учиться лише для себе, а станувши на своем становищі, уживає шастя з набутих наук, а забуває, що всі прості люди мають таку саму душу і так само бажають для себе пільги в своей нужді матеріальній і моральній, котра якби тот тяжкий камінь придавила їх до земл>”” Подряд з дискусіями в «Друзі» з’являється ряд критичних праць І. Шухевича («Письма о русской літературі»), І. Франка («Женщина-мати»), І. Белея та ін., які стверджують демократичний вибір часопису. М. Павлик та І. Франко палко пропагують народну мову, сперечаються з тими, хто заперечує самостійність, гнучкість і багатство «нашої народної бесіди».

Внаслідок зусиль передової молоді на чолі з М. Павликом із весни 1876 р. у «Друзі» остаточно перемагає й утверджується народна мова. Цьому безперечно сприяли й перший, і другий листи М. Драгоманова. Після обнародованої нової позиції журналу у «Завізанні до передплати», опублікування праці М. Павлика «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині», виголошеної як доповідь на вечорі на честь 33-х роковин з дня смерті М. Шашкевича, журнал став активніше пропагувати передові суспільні, літературно-естетичні погляди. Цікаво, що М. Павлик задалегідь сповіщав М. Драгоманова: 24 червня 1876 р. серед усіх «руських» товариств Львова відбудеться «Музикально-декламаційна „вечорка“», на якій «про нарид багато говоритися буде». Хоча, як зізнався М. Павлик, його промова на вечорі і пройшла «со страхом», усе ж — з величезною користю для публіки «вечорка», особливо приїжджої — селянської.

Найсильнішим, звичайно, був у «Друзі» критико-публіцистичний відділ, що тримався, по суті, на плечах М. Павлика та І. Франка (за 1876 р. було вміщено більше 40 виступів, 11 з яких належать Павлику, 9 — Франку). Ще ак-

тивно виступали М. Драгоманов, А. Дольшцький, І. Белей, В. Левицький та ін.

Характеризуючи діяльність І. Франка-критика в журналі «Друг», М. Бернштейн тенденційно і безпідставно відсуває М; Павлика на другий план, вважаючи, що «з усіх поглядів вони (публікації.— В. /(.)) були слабшими за виступи Франка». Цілком мав рацію дослідник-франкознавець О. Дей, коли підкреслював піонерську роль М. Павлика у перетворенні часопису на демократичний орган. Так, саме Павлик ніс нові думки, виступив істинним поборником народної мови, нового змісту. Треба сказати, і то однозначно, що саме завдяки дружбі з М. Павликом І. Франко швидше подолав нерішучість і хитання під час ідейної боротьби в редакції. За прикладом М. Павлика він вклучився в цю боротьбу своїми критичними статтями та рецензіями в «Друзі».

. Аналізуючи тематику й проблематику журналу «Друг» нової орієнтації, підкреслимо, що чи не найважливішою з-поміж усіх була проблема народності не лише в етнографічному, краєзнавчому уявленні, а в конкретно-соціальному, соціологічному розумінні й постановці. В цьому аспекті актуальними й досить дійовими були виступи І. Франка («Слівце критики», «Поезія і її становисько в наших временах»), рецензії та огляди М. Павлика, подані під псевдонімами та криптонімами; «Третє письмо Украинца в редакцию „Друга“». Цей лист продовжував розвивати думки з попереднього, надрукованого уже, до речі, не «язичієм», а мовою оригіналу, себто, російською. Наголошуючи на тому, що справжнє призначення літератури — в служінні народу, а не якійсь верхівці, М. Драгоманов писав: «Украинщина» — это не только литература на народном языке, т. е. языке большинства; это передача ему результатов мировой цивилизации, преимущественное, если на всецелое посвящение интеллигенции, которая могла воспитаться только потому, что народ работает, обливаясь потом, на службу этому народу, нравственную, политическую, йнциально-экономическую, с целью удалить от народа невежество, безнравие, эксплуатацию».

Відводячи «Друга» від «просліпительської» (М. Павлик) діяльності «москвофілів» та «народовців», Павлик, Франко, інші товариші повели своє видання в русло глибокого народознавства. На сторінках журналу друкуються фольклорно-етнографічні матеріали, художня проза, переклади з європейських літератур, белетристика, критика, публіцистика. Ідеї третього листа М. Драгоманова, що трактував питання-художньої літератури й науки як пер»

шочергові, головні теми, а літераторів орієнтував на реалізм європейського красного, письменства («Без знання європейських языков и литературы, какой же и европеизм?»), діставали своє втілення у новостворених рубриках, у характері публіцистики, прози, в загальній редакційній, літературно-естетичній концепції ' «Друга», що став провісником української демократичної журналістики.

Розвінчування тодішньої системи, суспільної дійсності і державних порядків, боротьба з консервативною Інтелекцією, захист принципів демократичної преси, її естетики — таким було кредо часопису.

Згодом, на відстані часу немало суспільно-культурних діячів, і передусім І. Франко, скажуть своє добре й об'єктивне слово про журнал «Друг», про основні засади в його діяльності, про ту роль, яку відіграв М. Драгоманов в ідейно-проблемному й тематичному спрямуванні цього періодичного видання.

Так, відгукуючись на статтю М. Павлика «Москвофільство та українофільство серед австроруського народу» (спочатку надруковану польською мовою у газеті «Оіоз» 1884. 8, 9, 18, 19, 21, 23, 26 листоп.), а згодом — окремою брошурою (1906/р.), І. Франко дає високу оцінку журналу «Друг», у якому, на його переконання, було піднято «прапор праці для народу, народною мовою і про народне життя».

Участь М. Драгоманова й особливо його три публіцистичних виступи у формі листів справляли колосальний вплив на тодішню молодь, спричинилися до своєрідної бурі. Ідеї Драгоманова, за свідченням І. Франка, «стали вихідним моментом нового, радикального руху серед української молоді і разом з тим — початком нового розвитку літератури».

Сам же Павлик писав, що молодь згодом назвала себе драгоманівською, вона й «справді зломилася під його впливом і признавала його думки». Павлик на конкретному прикладі — прикладі впливу концептуальних ідей М. Драгоманова на формування народознавчих симпатій і глибокої народної філософії І. Франка показав, як «драгоманівська хвиля» змила і з Франка «поверхневе москвофільство».

І. Франко у статті «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.» писав: «...його (Драгоманова.— В. К.) вплив на розвій етнографічних студій на Україні і в Галичині був дуже великий... Вплив сей зазначився вже в і 70-х роках тим, що нові збирачі, під його впливом, значно

розширюють обсяг своїх обсервацій, не в явчучись ні статистициними, ні історичними, ні міфологічними формулами...»

А в другому розділі огляду «Українсько-руська (малоруська) література» І. Франко, об'єктивно оцінюючи галицько-руське духовне життя, особливо 70—80-х років, правомірно акцентує на особі М. Драгоманова, на його впливі на всі сфери та грані суспільно-культурного життя. «Жодна партія,— зазначає Франко,— жоден із видатних письменників не уник його впливу; можна сміливо сказати, що Драгоманов європейзував галицьких русинів, перетворив доти панівне сентиментальне українофільство в свідоме змагання за здобуття не тільки національних, а й загальнолюдських прав українському народові». І це дійсно так. Його учнями були М. Павлик, І. Франко, О. Терлецький, так чи інакше, але його впливу зазнали В. Навроцький, В. Будзиновський, Ю. Бачинський, В. Шурат, Д. Лукіянович, Б. Лепкий, В. Стефаник, О. Кобилянська, Н. Кобринська, інші письменники.

Народознавчі аспекти діяльності М. Павлика розширювалися й поглиблювалися разом із розширенням його творчих інтересів. Однак все це слід розглядати в тісному контексті з тією епохою, в якій він жив і творив. Так, М. Павлик як суспільно-громадський діяч був продуктом свого часу-, певної соціально-історичної епохи, відповідного ступеня її розвитку. Тому й оцінювати його громадську, культурницько-освітню, народознавчу працю слід, виходячи з цієї передумови, адже «всяка діяльність чи особи, чи групи з одної сторони залежна від обставин, серед яких повстає, а з другої сторони впливає на дальшу формацію обставин».

Справді, М. Павлик діяв у часи, коли найбільші і найвпливовіші партії "у Галичині не стільки боролися за інтереси трудового народу, скільки дбали, аби народні маси відстоювали інтереси горстки тієї інтелігенції, яка, власне, і становила ядро партії. Фактично лідерів партій і народну масу розокремлювала прірва.

М. Павлик був різнобічно обдарованою людиною. В українській культурі він залишив глибокий слід. Як справедливо зазначив М. Лозинський, Павлик був передусім публіцистом, редактором, видавцем. «На його долю випала найтяжча і найневдячніша робота: редагувати, відповідати на злобу дня, тратити талант і час на дрібниці, справляти праці других. Публіцистика забрала в нього весь час, не даючи ані розвинути його визначному белетристичному талантові, ані сконцентруватись в якійсь більшій науковій діяльності. Та публіцистика, якій віддається всею своєю істотою, нищеш кров'ю свого серця...» Та не в

усьому мав рацію М. Лозинський, бо, як побачимо трохи далі, М. Павлик своєю публіцистичною, редакторською працею витісував ті підвалини, на яких згодом утвердилася передова суспільно-культурна думка в Галичині, зводилося українське духовне відродження.

М. Павлик, як і його друг та соратник І. Франко, був одним з перших редакторів в історії української газетно-журнальної періодики, видавцем, популяризатором наукових знань, художньо-мистецьких цінностей. Новаторський характер редакторсько-видавничої діяльності М. Павлика ґрунтувався на наукових принципах: а) кожне видання повинне мати чітко виражене творче обличчя, свою ідейно-естетичну програму, а також систему принципів, реалізація яких дасть змогу реалізувати мету, цілі; б) в основі редакторської діяльності мають лежати принциповість, правдивість, об'єктивність, колегіальність, чітка організація й плановість роботи, уважне ставлення до індивідуальної творчої манери кожного автора, тісний зв'язок редактора з автором.

М. Павлик у ряді своїх гостропубліцистичних статей, оглядів і рецензій ставив питання про діалектику матеріального й духовного в життів людини, про потребу докорінних змін в організації фізичної праці, наголошував на тому, що тільки висока моральність усіх прошарків і груп гарантуватиме просування вперед, до рівності, до союзу робітників і селян.

На жаль, дехто з сучасних дослідників намагається штучно повернути М. Павлика до наукового соціалізму, вигадує, ніби Павлик у своїх судженнях дотримувався виключно класового курсу.

Аж ніяк не можна сприймати беззастережні твердження одного з дослідників творчості І. Франка про те, нібито Франко критикував Павлика за «переважання в його творчості полемічного тону і помітне намагання робити висновки стосовно майбутнього часу». Якби ж так, якби М. Павлик так ясно й оптимістично прогнозував майбутнє України, її народу, то тільки й цим він би возніс собі вічний пам'ятник ще за життя.

Сам же Павлик в одному з матеріалів ще 1877 р. підкреслив, що упередженість, тенденційність завше «робили політику» в Галичині. Іноді за членством якоїсь особистості «пришивалися ярлики» до того чи іншого товариства. Як казав Павлик, «майже в кожному товаристві почали добачувати соціалістів». Павлик належав до товариств «Акад. Кружок» і «Просвіта» — значить «Акад. Кружок» і «Просвіта» — «соціалістичні товариства».

Письменник і вчений Павлик завжди виступав за згуртування робітнього люду як у містах, так і в сільській місцевості, агітував на численних зібраннях і вічах організовуватися¹ в різні товариства, спілки, кооперативи, бо тільки в єдності поглядів і цілей вбачав найважливішу передумову досягнення бажаних результатів. Цікавим для дослідників, а тим більше для читачів є виступ Павлика на вічі у Львові. Промовець намалював загальну картину організації працюючого люду в різні товариства в Австрії, Німеччині, Польщі, а зокрема у великих містах, як Відень, Львів, про що писала газета «Батьківщина». Виступаючи в основному серед представників селянства, оратор, уявляючи собі можливість створення «Руського мужицького товариства», висловив цілу програму його закладання, намітив основні лінії програми і статуту, обрисував стратегічні й тактичні завдання та методи їх досягнення. Висловлюючи немало надію на те, що в цій справі не останню роль відіграють віча та селянська газета, М. Павлик узагальнює: «...тепер тільки той-народ може мати надію на якусь ліпшу долю, серед котрого найліпше впорядковані робітні люди і котрий найбільше береся світської науки, штуки і практики...»

Про те, як обдурювали галицькі політики трудовий народ, М. Павлик показує у своїй статті під назвою «Галицькі політики і народ». Він відкритим текстом подає нищівну критику австрійських проурядових кіл і їх галицьких служак, котрі під вивіскою будівництва залізниці, «осліплюючи публіку градом слів про вузчу (польську), і ширшу вітчизни (Австрію), Набивають собі мошенницьким образом кишені грішми... конечно, на щот галицького податного людства та тих робітників, що своїми руками будуть єї будувати,— бо решту грошей, що не взяли великі злодії (барон Шварц і поляк Д. Камінський.— В. К-), возьмуть менші підприємці при тій будові, а робітникам заплатять уже остаток».

У другій половині 70-х років починається новий етап літературно-теоретичних змагань, на змісті яких безпосередньо відбилося дальше піднесення революційного руху в Росії, загострення боротьби в суспільстві, вплив передових ідей.

М. Павлик свою теоретично-критичну концепцію утверджував поступово, діалектично. Він обстоював думку про переважання над «язичієм» української народної мови, а відтак від мовної проблеми перейшов до змісту друкованих, на сторінках «Друга» -матеріалів. До речі, тут же відчув опір деяких членів редакційного комітету.

У «Друзі» з'являються перші критичні, літературознавчі студії та розмови про передову російську літературу (маємо на увазі статті М. Павлика «Николай Васильевич Гоголь», А. Дольницького «Общественная сторона развития новейшей литературы русской»).

Переходячи 1876 року на демократичні позиції, журнал «Друг» чимраз більше віддає своїй увазі питанням літературно-теоретичної боротьби. Тільки протягом одного року тут публікує більше десяти статей і рецензій І. Франко («Слівце критики». № 2; «Поезія і її становисько в наших временах». № 3; «Літературні письма»; лист шостий — вперше опублікований у кн.: Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 2. Львів, 1949); рецензії на книги І. Верхратського «Стрижок». № 7, М. Клемертовича «Наша хата». — № 12 та ін. Чимало тут надрукував матеріалів і М. Павлик. І хоча в деяких його статтях і рецензіях ще немає того широкого літературознавчого погляду, глибини аналізу, аргументації, теоретичних висновків, блискучої, форми викладу, що є, скажімо, у І. Франка, все ж його виступи, часом локальні й більш публіцистичні, аніж критико-літературознавчі, мали неабияке значення у спрямуванні літератури в русло демократизму і реалізму. Так, у ряді своїх виступів він, підтримуючи І. Франка, гостро критикує небажані, шкідливі тенденції в розвитку літературної мови, у спробах відірвати літературу від життя.

Від номера до номера на сторінках «Друга» критика ставала соціально гострішою, ідеологічно наповненою, набирала політичної злободенності, революційної спрямованості, вела боротьбу проти політичної й літературної реакції. У своїх статтях і рецензіях («Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині», №№ 13—16; відгуки на книги О. Огоновського «Житє Тараса Шевченка» — № 9, І. Верхратського «Байки, приказки і повістки». № 9, на перекладену І. Верхратським поему Ю. Словацького — № 4) М. Павлик чітко формулює суспільно-політичні і літературні погляди, прямо й досить різко висловлюється проти тих, хто намагався утверджувати в літературі зверхнє ставлення до народу. Яскраво в ряді виступів Павлика-критика проявився їх полемічний характер. Звернімося до двох фактів.

Коли І. Франко виступив з критичними міркуваннями щодо писань К. Устияновича, М. Павлик, підтримуючи свого друга, бере під приціл критичних спостережень одне питання: про кого і для кого пише Корнило Устиянович. У праці «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» критик узагальнює: «Мені казали галичане, — що

д. Корнило Устиянович тому не пише про життя галицького люду, що оно «не дає тематів», (як галицькі) «общерусы» кажуть: «в высшей степени бессодержательная жизнь» — то й мусить вертатися в давні часи.

Серйозній критиці піддав М. Павлик усе зібране докупи І. Верхратським за те, що воно не позначалося ні серйозним змістом, ні досконалою формою. Рецензент радив орієнтуватися на реалізм байок Крилбва і Глібова. Однак автор поспішив відповісти М. Павлику, називаючи рецензію «огидною і поверховою дописсю». В наступному номері М. Павлик друкує статтю «Крайне слово», у якій, розвиваючи думки своєї попередньої рецензії, підкреслює, що література, має зображати життя не схематично, а «наглядним способом, в живих образах». Суть зображення, на думку М. Павлика, не в моралізаторстві, а у високохудожньому втіленні автором задумів, ідей. Наведемо уривок із статті, аби переконати в глибині й правоті Павликових суджень: «Минаючи те,— писав М. Павлик,— що п. Верхратський не може огризатися чесним способом,— поясню, чому іменно критикував я його «Байки» виписами. Я, порівнюючи його з Криловим, сказав, що у Крилова жите, а у п. В. нема його... Я кажу: п. В. розсуджує, моралізує лиш о красоті, а не дає її наглядним способом, в живих образах. Дивно, як може так влюбитися в самого себе, аби не бачити, куди би повела така література, яку зачав плодити п. В... Коротенька народна пісня засороміє всю «надобну» літературу п. В., «знателя язика». Тут жите, а в «надобній літературі» п. В. звід слів — трупі..»

Цікавим є факт, що проливає світло на питання, як формувався М. Павлик-критик. У журналі «Друг» (1877. 4. 5) у розділі «Література і хроніка» він умістив рецензію «Лихі люди. Один листочок з життя», в якій зазначив силу реалізму Панаса Мирного, новаторство автора, його глибоке знання життя.

Працюючи з І. Франком у редакції журналу «Друг», М. Павлик відстоює реалізм в літературі, живу народну мову. Публікуючи там статтю «Николай Васильевич Гоголь», критик високо оцінює творчість цього письменника за правдивість, реалізм, за соковиту народну мову.

Великою надією М. Павлика на загальнонародне відродження було новостворене видання «Громадський друг», про творче обличчя котрого І. Франко так писав у листі до М. Драгоманова: «Поки що я буду помагати П-ові видавати «Громадського друга», і коби лиш яка-така підпора, ми би, чень, поставили дещо трохи на ноги і докола нього згрупували Що талановитішого і живішого з молоде-

жі». Рівно через місяць І. Франко сповіщав Ользі Рошкевич про те, що живе з М. Павликом і заповзято, до самого вечора працював над «Громадським другом». Про характер цього періодичного газетного видання друг М. Павлика далі пише: «...се буде часопись абширніша всіх, які досі виходили в Галичині: щомісяця виходити буде книжками о 5—6 аркушах, в форматі трохи більшим, як «Вісник Європи». Печатати буде ся зовсім радикальною правописсю, а за редакцію відповідає Павлик. Я думаю, що зможемо Вам висилати його, хоть не знаю, чи тото схотять приймати».

Про спрямування задуманого часопису «Громадський друг» досить чітко сказав І. Франко і в статті «Каменярі». Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання: «...я не менше живо відчував той горячий запал, з яким горнулася де нових ідей часть галицько-руської молодезі, і се викликало в мене, при всій невідрадності економічних відносин, той бадьрий, бойовий настрій, яким' визначалося розпочате М. Павликом і мною видавництво...»

На сторінках «Громадського друга» піддавався критиці існуючий в Австро-Угорщині суспільний лад, захищалися права трудящих. Галицька реакція, «москвофіли» й «народовці» паплюжили видавців журналу, духівництво піддало його анафемі в своїх проповідях. Перший і другий номери «Громадського друга» поліція конфіскувала. М. Павлика як редактора й автора оповідання «Ребеншукова Тетяна» було знову засуджено на шість місяців тюремного ув'язнення. Про це сам Павлик повідомляв Драгоманова: «...солоні мені обійшлася «Ребеншукова Тетяна»— бо за неї я був таки засуджений». М. Лозинський стверджував, що Павлика було заарештовано за те, що він виступив у творі проти «святості родинного огнища». Однак прокуратурія в оскарженні писала, що основною думкою, яка впливає із змісту твору, є: «ліквідувати віру в бога і всяку релігію, скасувати закони подружжя, а замість них запровадити вільну любов, *знищити суспільні верстви і класи* (курсив наш.— В. К-), повалити правові поняття про сім'ю, майно, власність, викликати загальне замішання і зміну суспільних відносин...»

На сторінках цього журналу М. Павлик виступає зі статтями, в яких закликає літературну молодь спрямовувати свій талант на захист народу. Наприклад, він спонукав Михайлину Рошкевич до бойової, наступальної критики, бо, на його переконання, літератор не може бути індиферентним до життя, «...або вже зовсім не думати, або,

як кажуть моралісти, бути лагідною, задуманою, ангелом, ідеалом. або, думаючи, критикувати все, хоть би провадився і весь світ „моральний"...» Проблему ставлення письменника до народу порушує М. Павлик у низці статей і, зокрема, в книзі «Про галицько-руські народні читальні».

Протягом багатьох років він досліджував проблему українського культурницького поступу, зокрема, він збирав і узагальнював матеріали про роботу читалень, освітніх товариств і спілок, писав про назрілі питання освіти тощо. Так, у нарисі статистично-соціологічного характеру «Про руські народні читальні в Галичині і на Буковині», написаному, очевидно, 1887 р., М. Павлик наголошує на тому, що «останнім часом головна увага русинів звернена на читальні. Нема руської газети, котра б про них не писала, нема, мабуть, русина, котрий би ними не займався або бодай про них сяк чи так не думав. Навіть галицькі поляки ба, й за границею то дивуються, то й лякаються, що читальні руські так добре розвиваються та що їх так много повстало в такім короткім часі». І радо констатує автор, що буквально за кілька літ «повстало до 600 читалень» і раз-у-раз відкриваються різні просвітницькі товариства. Але М. Павлик застерігає, однак, аби некомпетентні люди не думали, що такий стан — це результат того, що інтелігенція кликнула народ до просвітництва, до книжки, до заснування читалень — і цього було предостатньо. Ні, цьому передувала велика, планова роз'яснювальна робота, ціла система агітації, пропаганди і, звичайно, організації.

М. Павлик розумів громадське й наукове значення цієї науково-дослідницької й популяризаторської праці, самкритично оцінював уже зроблене. Ось у листі від 11 березня 1888 р. з Кракова він пише до М. Драгоманова, що критично ставиться до першої частини своїх «Читалень», де, на його думку, «чимало ще бих, й по-моєму, та, що я не прочитав друкованого матеріалу про галицьке українофільство з 70-х років... Думалось, що воно не пропаде, аби дати вперед те, чого не було — т. є. факти...».

Актуальні питання організації читалень для сільського населення, праці інтелігенції для заохочення народу на поступ, просвіту, її поширення в Галичині розглядає письменник у статтях, оглядах «Про переетрій руських читалень», «Нужда в Галичині», «Наші селяни й радикалізм», «Про діяльність товариства «Просвіта» в Галичині», «Лист до робітних людей».

Серед найстаріших, відомих сьогодні українському лі-

тературознавству, пам'яток драматургійного жанру, є інтермедії до п'ятиактної драми Якуба Гаватовича про смерть Івана Хрестителя, поставленої на ярмарку в Кам'янці-Струмиловій на Львівщині 29 серпня 1619 р. На сьогодні не встановлено, яким тиражем була видана у Львові 1619 р. п'єса Я. Гаватовича окремою книжечкою. Відомо лишень, що один примірник зберігся в бібліотеці польського письменника Й. Крашевського, другий — у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН України. Свого часу інтермедії, драми Я. Гаватовича досліджували М. Драгоманов, М. Сумцов, О. Огоновський, О. Брюкнер, Ф. Лебединцев, К. Михальчук, П. Житецький, І. Стешенко, М. Возняк, І. Франко, Я. Гординський, О. Білецький, М. Гудзій, Л. Махновець. >

Звернувся до цієї важливої теми і М. Павлик, що здійснив критичне видання, уперше подав докладну біографію та описав літературно-просвітницьку діяльність Я. Гаватовича у своїй розвідці «Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з р. 1619». Чимало висловлено припущень, які заперечують твердження М. Павлика про належність інтермедійних текстів Гаватовичу. І все ж дуже важливо, що саме М. Павлик, прискіпливо проаналізував сюжети, Хоча, як твердить один з дослідників, суть не стільки в сюжеті, як у тому, що М. Павлик ще й ще підкреслив, доказово обгрунтував: обидві «інтермедії до драми Гаватовича *відзначаються всіма рисами української національної своєрідності в зображенні дійових осіб, їх поведінки...*» (курсив наш.— В. К-)- М. Павлику своїй розвідці передусім акцентує увагу читача на правдивості й життєвості матеріалу інтермедій до драми Гаватовича, який «усуває все фантастичне з реального життя своїх персонажів у сни (оповідання про небо й пекло), причому навіть не жахається гуморизування з неба — зовсім як у наших народних оповіданнях про подібні речі. Очевидячки, подібні оповідання, а може й вірші про небо та пекло існували серед нашого народу за часів Гаватовича, і він узяв із них чимало до своїх інтермедій, але знов обробив, те поетично».

Демонструючи неабиякі здібності на терені науково-дослідницької праці, М. Павлик уміло привносив, з одного боку, науковий елемент, систему аргументації в публіцистичну творчість і, з іншого — наукові розвідки вміло наснажував публіцистичністю, вливав у них фермент жвавості, злободенності, актуальності,— і тоді вони сприймалися як гостру теми сьогодення. Це прекрасно показав М. Павлик у ряді виступів, присвячених Т. Шевченку.

Значну частину свідомого життя віддав бібліотечній справі, про що наше літературознавство, на жаль, ще не сказало жодного слова. А проте М. Павлик має чималий здобуток як бібліограф, дослідник бібліотечної справи то-що. Працюючи бібліотекарем НТШ, він проводив значну бібліографічну роботу. Із статті І. Франка «Листи Шевченка до Бр. Залеського» довідуємося, що саме завдячуючи М. -Павликові, котрий після смерті польського літератора Ю. Крашевського розбирав і описував його архів, Франко дістав реальну можливість покористуватися рукописними копіями листів-Т. Г. Шевченка.

Відомо, що- М. Павлик збирав, упорядковував бібліографічні матеріали, які розкривають стосунки з ним та, І. Франком М. Драгомановй, О. Терлецького, І. Мандичевського, Лесі Українки, Наталії Кобринської та багатьох інших письменників і вчених. Окрім уже названих бібліографічних праць, згадаємо й покажчик, підготовлений М. Павликом до 25-ліття літературної діяльності І. Франка.

Письменник серйозно вивчав стан бібліотек і читалень. Нещодавно нами розшукані його нотатки «Про бібліотеки монастирів», які підтверджують те, що він обстежив більшість монастирських бібліотек колишніх територій Львівщини, Тернопільщини, Станіславщини і намалював хоч і реалістичну, але далеко не втішну картину стану тих бібліотек, їх роботи. Так, у Добромишльському монастирі, на думку Павлика, зібрано близько п'яти тисяч книг різного характеру, але більшість з них заборонені до читання. «Спис їх показує,— констатує автор,— що перше в монастирі проривалися дві течії: ліберальна і православна; Тепер там панує зовсім інший дух. У бібліотеці й по келіях повно видань з єзуїтським напрямком...» Дослідник пише далі, що у Лаврівській бібліотеці йому довелося переглянути й докладно описати понад 500 книг і «рукописів у теках». Павлик фіксує, що з 14 рукописів у 21 томі, з якими він детально ознайомився,— один з кінця XVI ст., всі решта — з XVII ст. Найцінніші матеріали, як гадає М. Павлик,— це рукопис Івана Златоуста з 1592 р. та «Устав церкви св. Лаври», датований 1601 р.

М. Павлик занотовує також, що, на превеликий подив, у Дрогобицькому монастирі він не надібав ніяких цікавих документів, а також книжок. Так само нічого не виявив дослідник і в Улашківцях та Михайлівцях на Тернопільщині. Щоправда, їдучи з Дрогобича до Гошева, мав велику надію, що саме в цьому монастирі йому пощастить на цікаві знахідки, а можливо, навіть і на відкриття. Та

ба. «В Гошівському,— пише Павлик,— є кількадесять книжок без вартості. Було колись більше і цінніших, як мені пояснено, *але* давніші тутешні василіяни повиносили їх до Бучача... Повертаючись з Гошева через Болехів, я заглянув до місцевого гр.-кат. пароха о. їв. Озаркевича (батька Н. Кобринської.— *В. К-*), що займався будівництвом мурованої церкви замість дерев'яної. В цій останній є багато давніх і дуже цінних образів в іконостасі, на хорах. У самого о. є рукописна євангелія з XVII ст., цікава збірка друків».

Тепер М. Павлик сподівався, що саме в Бучачі йому пощастить на знахідки. «В Бучачі,— констатує з сумом дослідник,— на котрий я мав найбільше надій, на котрий обернув найбільше часу й коштів, постигла мене катастрофа. О. Ткачук не впустив, зажадав дозволу звище...» Згодом Павлик -дістав змогу пересвідчитися, що тут книг, нібито перенесених з Дрогобича, не виявилось.

І як висновок вималювалася дуже нерадісна картина:- бібліотеки не впорядковано, подекуди книги скидано на купу; практично ніде немає спеціальних бібліотекарів, а з братчиків фактично ніхто не знає, як братися за впорядкування («Я скрізь давав пояснення...»). У тих бібліотеках відсутні каталоги, отже, вони недоступні для світських учених. Оскільки немає серйозного збереження, то «не диво, що вони горять».

Бібліографічно-дослідницьку працю Павлика високо оцінювали М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка. Так, в "оглядовій статті-рецензії «Галицько-русская библиография XIX столетия с узглядением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801—1886)» І. Франко називає найважливіші оглядові та бібліографічні праці М. Павлика поряд з виданнями Я. Головацького, В. Коцовського, О. Огоновського, О. Терлецького. А в «Матеріалах і увагах до історії австро-руського відродження 1772—1848» І. Франко підкреслює, що такі народознавчі дослідження, як «Розправи о язиці южноруськім і его наречіям» (1848), «Грамматика руської мови» (1849), «Народні пісні Галицької і Угорської Русі» (1878) Я. Головацького, «Спор о руськую азбуку» (1859) Б. Дідицького, «Життя і -значення Маркіяна Шашкевича» (1886) В. Коцовського, «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» (1876), «Про русько-українські народні читальні» (1876) М. Павлика, «Літературні стремління галицьких русинів у 1772—1872 рр.» (1895) І. Заневича, «кинули вже, без сумніву, багато світла на історію нашого народного і літературного відродження в Галичині».

Як бачимо, М. Павлик залишив нам значний культурологічний доробок, осмислення якого розширить наші знання в історії культури, життя свого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бернштейн М.* Діяльність Івана Франка-критика у журналі «Друг» // Слово про великого Каменяра. К., 1965. Т. 2.
- Возняк М.* Перший надністрянський прогресивний журнал: Нариси про світогляд І. Франка. Львів, 1955.
- Грабоовецький В.* Карпатське опришківство. Львів, 1966.
- Гудзій М.* Передмова //Українські інтермедії XVII—XVIII ст. К., 1960.
- Цей О.* Українська революційно-демократична журналістика: Проблеми виникнення і становлення. К., 1959.
- Денисюк І.* Михайло Павлик. К., 1960.
- Злупко С.* Теоретичні засади праць І. Франка про літературно-критичну творчість прогресивних діячів Галичини//Тези наукових доповідей. К., 1965.
- Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 2.
- Іван Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956.
- Калинович В.* Політичні процеси І. Франка та його товаришів. Львів, 1967.
- Качкан В.* Народні пісні в записах Михайла Павлика. К., 1974.
- Качкан В.* Весняний вітер його долі: До 130-річчя від дня народження М. Павлика//Наука і культура. Україна-83. К., 1984.
- Качкан В.* Михайло Павлик: Нарис життя і творчості. К., 1986.
- Качкан В.* Просвітницько-народознавчі студії в галицьких періодичних виданнях кінця XIX — поч. XX ст. // Популяризація науки в Україні: Історіям сучасність. К., 1992.
- Кріль О.* Із щоденників Маковця//Жовтень. 1967. № 2.
- Лозинський М.* Михайло Павлик // Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика (1874—1904). 3 портретами ювіляра, і його рідні. Львів, 4905.
- Маларенко Л.* Іван Франко — редактор. Львів, 1970.
- Манзенко П.* Суспільно-політичні і філософські погляди М. Павлика. К., 1962.
- Павлик М.* Пам'яті Михайла Драгоманова. Чернівці, 1902.
- Павлик М.* Вибрані твори. Львів, 1955.
- Павлик М.* Пропавший чоловік. Львів, 1959.
- Павлик М.* Твори. К., 1959.
- Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. Чернівці, 1910.
- Полек В.* Михайло Павлик: Бібліографічний покажчик. Львів, 1986.
- Рудько М.* Неопублікований лист М. Павлика до М. Драгоманова//Укр. літературознавство. Львів, 1970. Вип. 10.
- Франк І.* Южнорусская литература // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. СПб., 1904. Т. 41.
- Шалата М.* Маркіян Шдшкевич": Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. К., 1969.
- Яцук П.* Михайло Павлик. Львів, 1959.

«ВЕРХОВИННА ЕСТЕТКА»

(штрихи до портрета
Наталії Кобринської)

У 70—90-ті роки минулого століття на західноукраїнських землях поряд із такими велетами, як Іван Франко та Михайло Павлик, розгорнули свою громадсько-літературну, народознавчу діяльність Степан Ковалів, Тимофій Бордуляк, Євгенія Ярошинська, згодом — Осип Маковей, Денис Лукіянович, серед менш відомих, чиї імена іноді можна було надібати на сторінках часописів, альманахів та календарів,— Олесь Бажанська, Сидора Навроцька, Андрій Чайківський, Михайлина Рошкевич, Костянтин Бобикевич та ін. Із тієї когорти виділилась осібна група кінок-письменниць та культурно-громадських, просвітницьких діячок, які під значним впливом Івана Франка, Михайла Павлика та Остапа Терлецького прислужилися своєю помітною роботою емансипаційному рухові,

Чи не найпомітнішою постаттю серед значної кількості її письменників-народознавців була Наталія Кобринська (8 червня 1855 — 22 січня 1920) *, яку свого часу М. Павлик рекомендував Соломії Крушельницькій як «найпередовішу і найбільш заслужену для жіночої справи», як «найрозумнішу галичанку-русинку». За Н. Кобринською віддалися суспільно-культурній праці сестри М. Павлика Анна, Параска, Ольга Рошкевич, Наталія Окуневська, Катерина Довбенчук, Євгенія Ярошинська, Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер), Климентина Попович, ряд інших.

Н. Кобринська походить із с. Белелуї Снятинського повіту зі Священицької родини Озаркевичів. Її дід Іван Озаркевич був визначним культурним діячем, меценатом, знаним у Галичині аматором театру, -знавцем і шанувальником української народної творчості. Про це не раз писав І. Франко. Йому належить обширна стаття-огляд «Руський театр в Галичині». Спочатку він публікує її у варшавському тижневику «Рга-дайа», звідки Ф. Ржегорж передруковує і подає в одному із випусків «Зіоуапзкепо Зьогпіка». Відтак ця річ з'являється в журналі «Зоря» (1885. № 23. С. 268—270; № 24. С. 279—283).

Іван Франко пише про патріотичне піднесення і називає, зокрема, 1848 рік, коли в Коломиї священик І. Озар-

* Архівні матеріали про життя і творчість Н. Кобринської див.: ІЛ. Від. рук. Ф. 3, 100, 101; ЦНБ. Від. рук. Ф. 1, 3; ЛЦДІА. Ф. .663; Чернігівський державний літературно-меморіальний музей М. Коцюбинського. Ф. А.

кевич «піддав думку загрівати духа народного сценічним представленням деяких руських п'єс...».

Автор повідомляє, що Озаркевич «приладив» п'єси І. П. Котляревського «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник», а також твір Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» для коломийської сцени. А суть в тім, що п'єсу «Наталка Полтавка» І. Озаркевич переробив, давши їй назву «На милування нема силування», надрукував її того ж 1848 року в Чернівцях. Публіка, за словами Франка, «з великим восторгом повітала рідне слово, роздаючися з сцени, за кожним уступом обсипала граючих безконачними оплесками, коли представлення скінчилося, притьмом забажала побачити автора, не знаючи р тім, що той давно вже умер і то аж в Полтаві. Коли помимо вияснювань деяких людей оплески і викликування «Автор! Автор!» не переставали, виступив вкінці один з акторів, хочаки витолкувати клопітливе положення; але публіка не дала йому прийти до слова — мусив прийняти ті овації, котрі призначені були для небіжчика Котляревського. З тої забавної сцени зродилася опісля жартівлива поговорка, що «Котляревський 1848 року в Коломиї був».

Се перше представлення було, немов іскра, підпалююча ватру».

Далі зі статті І. Франка видно, що популярність переробленої п'єси росла неймовірно. Так, у ряді міст, містечок виникають аматорські гуртки, твір І. Котляревського ставлять у Перемишлі, Львові.

Після першої поїздки з батьком до Відня (1882), де вона познайомилася з Остапом Терлецьким, Наталія Кобринська поринає у вир суспільно-просвітницького, культурно-емансипаційного руху в Галичині. Побувавши у серпні 1883 р. на студентських-зборах у Коломиї, де ближче познайомилася з І. Франком, Н. Кобринська розширює поле своїх культурно-організаторських зацікавлень! вона організовує в Станіславі збори жіночого товариства, куди на її запрошення приїжджає І. Франко (1884); активізує свої письменницькі зусилля (пише оповідання «Судія», «Задля кусника хліба», прекрасні прозові твори малої форми «Янова», ряд статей-есеїв). Надто плідним з огляду на реалізацію творчих бажань Н. Кобринської був 1887 р. Вона багато подорожує за кордон, зокрема слухає лекції з політичної економії в Цюріхському університеті, побувала у, Женеві, Празі, Брно. Будучи за кордоном, молода літераторка вивчає діяльність польських і російських студентських товариств, особисто знайомиться з визначним польським публіцистом і громадсько-політич-

ним діячем Б. Лімановським, у Женеві знайомиться з М. Драгомановим. А ще цей рік визначає певний поворотний пункт у громадській діяльності Н. Кобринської: рона видає літературний альманах «Перший вінок», де й побачило світ її оповідання «Шумінська» (наступна редакція «Дух часу»).

Друкуючи 1887 р. тричастинну оглядову статтю «Українська альманахова література» (*Рга-ч/їа*. № 22. С. 260—261; № 24. С. 284—285; № 27. С. 320—321), І. Франко характеризує буквально кожне видання, починаючи від «Зорі», «Дністрянки», «Руської хати», «Дзвону», «Молота», «Громадського друга», «Ватри». Фактично, другий розділ статті — це огляд альманаху «Ватра», що його видавав Василь Лукіч у Стрию.

У третій частині йдеться про те, що кілька років тому в Станіславі з ініціативи й під керівництвом Наталії Кобринської було засновано «Товариство руських жінок». «Метою цього товариства, — зауважував Франко, — мала бути пропаганда жіночого питання з допомогою літератури, тобто, з одного боку, висвітлення українській громадськості шляхом лекцій та відповідних видань українською мовою сучасного становища і сучасної боротьби жіноцтва, з другого ж — піднесення свідомості українок у цьому напрямі і пробудження середних руху, аналогічного рухові жінок в інших освічених країнах. Це товариство спочатку розбудило великий ентузіазм, придбало близько сотні учасниць, але незабаром у самому керівництві почали виникати непорозуміння. Деякі люди доброї волі, але обмежених поглядів, стали підкопуватися, під програму товариства, бажаючи повернути його діяльність на улюблену стежку, української інтелігенції — на притулки, на поставання вбогим спідничок та панчішок, словом, бажаючи з освітнього товариства, заснованого для культурної праці, зробити товариство філантропічне».

Н. Кобринська невдовзі вийшла з товариства і разом з Оленою Пчілкою та на кошти обох видала альманах, про який Франко сказав як про «першу цього роду в українській літературі книжку, що є явищем надзвичайно важливим і симпатичним».

До альманаху обсягом близько 30 аркушів було включено 45 творів різних жанрів 17 авторок із Галичини й України.

І. Франко піклувався про вихід альманахів «Ватра» (в Стрию), «Веселка» (у Львові), «Перший вінок» (у Львові). Так, з приводу «Першого вінка» Наталія Кобринська з великою вдячністю писала Ользі Франко,

що без її чоловіка «не вдала би була его (альманах.— *В. К.*) сама видати, то дійсно не знаю, як і коли буду могла вашому чоловікові за тоту прислугу віддячитися. Натепер передайте наше руське спасибі!»

Наступні роки життя Н. Кобринської позначені творчими знахідками, зростанням. Вона пише оповідання «Виборець» (1889), «Ядзя і Катруся» (спочатку польською мовою надруковане 1890 р. в журналі «На пролом», у другій редакції — 1893 р. в журналі «Зоря»). 1892 р. Н. Кобринська створює оповідання «Перша вчителька», багато полемізує про свої релігійні погляди та переконання. Ось, приміром, 12 липня 1892 р. вона пише до І. Белея: «Цілком не належу до людей релігійних і признаю, що та каста (попівство.— *В. К.*) мусить колись зійти з лица землі... Я сильно пересвідчена, що головним стремлінням теперішньої суспільності є заміна форми індивідуальної на колективну».

1893 р. у Стрию вийшов перший випуск альманаху «Наша доля» (другий випуск—1895 р., третій—1896 р. у Львові). Це була перша книжка з серії «Жіноча бібліотека», що її видавала Наталія Кобринська. І. Франко в журналі «Жите і слово» (1894. Т. 1. С. 306—308) виступив 8 рецензією-оглядом на це видання. Він звернув увагу читачів на статті Наталії Кобринської «Жіноча справа в Галичині», на розвідку Євгенії Ярошинської «Чого нам боятись?», «Звістки з заграниці і з краю», Ольги Кобилянської й Наталії Кобринської та інші матеріали.

Франко акцентував увагу читачів на народну пісню про долю сиріт, про свекруху. Високо оцінив оповідання Ганни Барвінок «Праправнучка баїш-борця».

На рахунок публіцистики самої Н. Кобринської І. Франко висловлює скромну оцінку, бо вважає, що белетристикою вона може сприяти значно більше розвитку жіночої справи, аніж газетними дописами. Нарешті, оглядач кидє критичне око на зовнішній вигляд того видання, на його естетичну сторону. Називаючи його, за висловом Ю. Федьковича, «шанталавим» з технічного боку, І. Франко висловлює надії на те, що наступний випуск значно відрізнятиметься від згаданого.

1893 р. І. Франко пише велику розвідку «Руський театр» польською мовою і друкує під заголовком «Teatr polski» у польській газеті «Kurjer Lwowski» (1893. №№ 349, 351, 356, 361). У третій частині цієї чималої за обсягом аналітично-публіцистичної праці «Руський театр у Галичині до р. 1864» критик високо оцінює театральні зусилля Івана Озаркевича, діда письменниці, що був натурою ар-

тистичною, повен енергії, для цієї праці «не-щадив ні праці, ні коштів». Перенісши місце дії на рідне Покуття, використавши ряд покутських народних пісень і давши переробці новий заголовок, І. Озаркевич, залучив до вистави жінок різних національностей: Відомо, що великого успіху виставам сприяла музика М. Вербицького, котра «робила руський театр дуже популярним, а руські театральні пісні сталися модними по салонах, співані в супроводі фортеп'яна».

У жовтні 1898 р. з нагоди святкування 25-ліття літературної та суспільно-політичної діяльності І. Франка виступила й Наталія Кобринська. Маючи прекрасні ораторські здібності, вона виголосила у Львові промову на науковій академії в ювілей відродження русько-української літератури.

Живучи в Болехові, Н. Кобринська багато пише. Її оповідання друкують тодішні часописи, переважно у Львові, кращі оповідання включають до альманахів, колективних збірників тощо. 1908 р. у Варшаві вийшла антологія української прози «*Moloda Ukraina*», де серед новел І. Франка, Л. Мартовича, М. Черемшини, П. Мирного, О. Маковея, Ольги Кобилянської були надруковані твори Наталії Кобринської.

Наталія Кобринська залишила дослідникам літератури, народознавцям значне за кількістю й змістом листування, в якому порушувала широке коло питань духовної сфери життя в Галичині та й в усій Україні. Листувалася вона з Лесею Українкою, Ольгою Кобилянською, Соломією Крушельницькою, Євгенією Ярошинською, Уляною Кравченко, Оленою Пчілкою, Дніпровою. Чайкою, Ганною Барвінок. Серед її кореспондентів були І. Франко, М. Павлик, І. Нечуй-Левицький, В. Гнатюк, М. Коцюбинський, О. Маковей, О. Назарук, М. Драмоганов. Мала вона листовні зв'язки з діячами польської культури Б. Лімановським, Марією та Болеславом Вислоухами, М. Шелігою, чеської — В. Соколовою, Е. Красногорською, Ф. Ржегоржем, з німецьким соціал-демократом Августом Бебелем.

Н. Кобринська підтримувала зв'язки з багатьма українськими, німецькими, австрійськими, румунськими редакціями газет та журналів. Не любила екзотичних замилувань у листах. Хіба що не втрималася, та в листі до Ольги Франко подала швейцарський опис: «Я тут ходжу часами по горах, але вони не здаються мені кращі від наших коломийських гір... Та нагадую того гуцула, що десь у Парижі мав сказати: „Бігме, краща Коломия”».

У січні 1885 р. І. Франко писав до М. Драгоманова про

свою потребу поїхати до Києва, заручитися там підтримкою О. Кониського про організацію й видання літературно-наукової газети.

І. Франко звертається до здібної молоді з метою дістати, підтримку в його благородній меті. 20 березня він поспішає написати листа до Наталії Кобринської: «Сердечно жалую, що мені не довелося побачитись і поговорити з Вами після вечорка. А так бажаюсь порозумітись з Вами щодо нової задуманої мною газети, упевнитися о Вашій допомозі — про Вашу щирі прихильність до спільного нашого діла я й на хвилину не, сумніваюся... Вам і представити собі трудно, ласкава пані, з яким страхом і трепетом я приступаю до того видавництва. Але не йде мені о себе. А йде о тім, щоб допомогти, а не зашкодити тому святому ділу, котрому я взявся служити. І тим тяжче мені розпочинати видавництво, коли у нас з усіх боків бачу злу волю, ворожі та косі погляди, інтриги, сплетки і бог зна, які ще любезності... Тяжко мені, ласкава пані, розпочинали отее діло, так тяжко, як коли б я вибрався на війну, в котрій, крім певної смерті, а то ще й ганьби людської, не жде мене нічого. Але я чую, що розпочинати треба.

Чи можу просити Вас, ласкава пані, о підмогу Вашим знаменитим пером?»

У листі до Лесі Українки вона вказувала на можливого епоетно-тематичного попередника поеми «Одержима» — «Miriam und Jesus» И. Шлафе, згадувала деякі відгуки польської преси на публікацію Лесі Українки «Заметки о новейшей польской литературе», на збірку «Думи і мрії».

Значне за обсягом листування Н. Кобринської з Ольгою Кобилянською, яку не раз спрямовувала на те, щоб писати твори українською, а не німецькою мовою. «Важна, дуже важна хвиля! — у такому тоні- незмінної одержимості починається один із листів Н. Кобринської.¹ Чеські жінки подали петицію до ради державної, щоби в Австрії допускано жінок до університету. Так я зараз кинулася, щоби собі таку петицію вистосувати, зібрати підписи і першого мая подати на руки батька до Відня». Н. Кобринська просить Є. Ярошинську на цю тему писати до газети, адже на той час тільки одна жінка-галичанка Софія Окуневська здобула вищу освіту, і то в Швейцарії.

Дуже важливо, що Н. Кобринська застерігає багатьох письменниць, у тому числі Ольгу Кобилянську, не захоплюватися реакційними писаннями, особливо філософією Ніцше. «Не тратьте часу на Нічого (Ніцше.— В. К-), світ, літературний називає його літературним преступником. Зарозумілість того чоловіка має бути страшна, а де вже

велика зарозумілість, там мало зерен правдивого розуму».

Так само, підтримуючи соціальне спрямування твору Євгенії Ярошинської — повісті «Перекинчики», припинення друкування якої домагались деякі діячі буковинського православ'я, Н. Кобринська в листі від 14 березня 1898 р. пише: «Я повісті Ваші давно прочитала. Дві менші меншої вартості, хоть і там дуже багато гарного. Більшу мою увагу звертала довша повість «Над Дністром». У Вас прегарна легкість в оповіданню (тобто в стилі.— *В. К.*), всі особи ніби живі, та чудові описи життя на селі.

Се у Вас і важне, що Ви за рами для своїх героїв берете обставини щоденного життя та робите з того сирого матеріалу правдиву артистичну річ... Кажете, що не будете вже більше писати,— а мені видиться, що Ви власне повинні писати, коли Вам такі штуки удаються, що отак на Вас накидаються... Історія з Вашою повістю доказує також, що буковинська суспільність дуже низько стоїте, нижче, ніж галицька, хоть і галицька — боже! Змилуйся! Чи дали-сте що' до альманаху, котрий хотять видавати академіки в користь Франка?»

Н. Кобринська була добре знайома з польською громадською діячкою Марією Вислоух, яку І. Франко назвав «однією з найблагородніших, найбільш обдарованих альтруїстичним почуттям жінок, яких він знав особисто». Як "свідчать дослідники К. Кріль та І. Денисюк, збережений в архіві Вислоухів у Вроцлаві лист Н. Кобринської до невідомої жінки, написаний прекрасною польською мовою, з усією очевидністю адресувався Марії Вислоух.

Листувалася Н. Кобринська і з А. Бебелем. Як зізнавалася О. Кобилянській, «писала-м до Бебля, аби позволив на перевід «*Frau und Sozialismus*»,— позволив».

Чеський етнограф Ф. Ржегорж не раз протягом 1884—1890 р. перебував у Болехові, гостював у Кобринських, послуговувався їхньою багатою бібліотекою. Через нього письменниця передавала до чеських музеїв книги, етнографічні матеріали. Вона підтримувала тісні зв'язки з чеським жіночим товариством. Її приятельками стали Елішка Красноярска,- Кароліна Светла, друзями — художник Антон Замечніков, вчителька Вільма Соколова-Зайд'єва. Під впливом Ф. Ржегоржа Н. Кобринська записувала народні пісні, казки. Вона заохочувала до збирання фольклорно-етнографічних матеріалів О. Кобилянську, Є. Ярошинську, інших письменниць.

Як стверджують дослідники, у рукописних сховищах Праги зберігається чотири листи до Ф. Ржегоржа та 22 — до Вільми Соколової.

Є ряд матеріалів, зокрема листів, які проливають світло на стосунки Н. Кобринської із східноукраїнськими письменниками, про її наміри й бажання друкуватися в Києві. Ось, приміром, 6 лютого 1894 р. письменниця шле з Болехова листа Б. Грінченку, в якому шкодує, що він свою студію «Три жіночі постаті» не запропонував їй для «Жіночої бібліотеки». Пишучи Б. Грінченку 8 травня 1898 р., вона розкриває видавничі наміри і просить: «Знаючи в «Зорі» Ваше, Добродію, дільне перо, просилабим дуже, абисте схотіли ним і моє видавництво підперти» (підтримати.—В. ТС). Н. Кобринська просить коротку статтю «про існуючі або минувші прояви жіночого руху на Україні». Також вона розкриває своє розуміння жіночого руху» повідомляє, що 1892 р. на польським жіночим вічі у Львові виголосила реферат, який згодом опублікували в журналі «Народ». Надсилає вона Б. Грінченку листи 19 жовтня 1899 р., на, початку 1901 р. 27 березня 1901 р. повідомляє, що має «доста понаписуваних новел, новелок,, а навіть довших оповідань, але то все націховане іншим трохи характером, як попередні мої письма.

Вправді я не сходжу з дороги реалізму, але коли тепер згідно з усіма реалістами клала-м натиск на обставини життя, тепер більше кладу його на прояви душі...».

Не раз писала Н. Кобринська і Нечую-Левицькому. То вона дає йому звістку (16 листопада 1898 р.), що переробила за його порадою кінцівку твору «Ядзя і Катруся», то консультиється з ним про значущість слововживання, висловлює власні оцінки деяких його творів. Відомо, що, побувавши 1899 р. на XI археологічному з'їзді у Києві, вона відвідала І. Нечуя-Левицького (згодом написала нарис-спогад «У Нечуя»), а відтак поїхала на Чернігівщину. У листі до М. Коцюбинського від 19 вересня 1899 р. згадувала ту атмосферу, в яку потрапила по приїзді в Чернігів: «Цілком природно, що з мряки споминів виринає найвиразніше, те, що найглибше й наймиліше робило враження, тому-то ви, шановне панство,/стоїте перед мною так виразно,, що майже веду з вами розговори. Та не лиш бачу ваші постаті, але цілу вашу хату, ніби "зачарований в казках замок, котрого двері широко отвиряються на прибуття гостя, де він знаходить все, чого забажає. Комфорт і елеганція вашого дому залишиться в моїй пам'яті, як і невисказана сердечність, з якою мене у себе приймали-сте».

Чимало світла до громадсько-просвітницької діяльності Н. Кобринської додають нові матеріали, зокрема листи, а також публікації М. Павлика, Д. Лукіяновича. Із су-

часних матеріалів варто звернути увагу на розвідки, дослідження та есеї Я. Ланового, П. Ящука, О. Мороза, К. Кріль, О. Засенка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бутрин М.* Ламаючи старі погляди//Людина і світ. 1975. № 6.
Возняк М. Із кореспонденції Рудольфа Мох а//Записки НТШ. Львів, 1908: Т. 81. Кн. 1.
Воляняк М. Наталя Кобринська//Укр. мова і літ. в школі. 1960. № 1.
Засенко О. Наталя Кобринська//Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 2. -
Кобринська Н. Вибрані твори. К., 1958.
Кріль К. Листування Н. Кобринської з Нечуєм-Левицьким та Борисом Грінченком//Укр. літературознавство. 1970. Вип. 10.
Кріль К., Денисюк І. Наталя Кобринська: Штрихи до портрета// Там само. 1980. Вип. 6.
Кріль К. Нескорена жниця//Літ. Україна. 1980. 6 черв. Літературно-науковий вісник. Львів, 1898. Т. 4.
Лукіянович Д. Два документи до життєпису Наталії Озаркевич-Кобринської. Львів, 1939.
Мороз О. Іван Франко — вихователь українських письменників// Іван Франко: Статті і матеріали. Львів. 1960. Вип. 7.
Моторний В. Листи українських письменників у Празькому літературному архіві//Укр. літературознавство. Львів, 1968. Вип. 4.
Павлик М. Передне олово//Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893—1895). Львів, 1905.
Погребенник Ф. Українські матеріали в літературному архіві Національного музею в Празі//Рад. літературознавство. 1965. № 4.
Франко І. Українська альманахова література//Зібр. творіві У 50 т. К., 1980. Т. 27.

ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ВОГОНЬ СОФІЇ РУСОВОЇ

В історії української суспільно-громадської думки, просвітницького руху кінця ХІХ — першої чверті ХХ ст. помітною особистістю була Софія Русова. Здобувши гімназійну й університетську освіту, опанувавши майже всі європейські мови, жінка-українка усе своє свідоме життя віддала культурницькій, педагогічній праці. Доля так складалася, що Софія Русова жила й працювала в різних місцевостях України та за її межами. Вона читала лекції з дошкільного виховання в Катеринославі; з питань поза-шкільної освіти — в Київському педагогічному інституті; чимало сил і знань віддала кафедрі педагогіки Кам'янець-Подільського університету; допомагала створювати зразкові школи, в яких на практиці проходили апробацію її теоретичні концепції; вона створила свою власну школу

виховання дітей, згодом визнану й пошановану науковими університетськими кафедрами Варшави, Праги, Софії.

Неабияку вартість і сьогодні має ряд праць Софії Русової з методики навчання та виховання. Скажімо, її науково-популярний нарис «Націоналізація дошкільного виховання» (К., 1912. 19 с), згодом доповнений і перероблений, прийшов до читачів під назвою «В дитячому садку» (Полтава, 1919.20 с).

По суті справи, Софія Русова переводить на практичну площину теоретичні міркування, висловлені нею у статті «Націоналізація дитячих садів» (Світло. 1910. № 4. С. 3—11).. Брошура починається вступом: «Коли звичайної нормальної школи не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній педагогічній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний, ступінь, виховання й навчання», який, зрозуміло, тримає в собі ключ для подальшого розгорнутого роздумування над складовими проблемами. Авторка аргументовано веде мову про індивідуалізацію навчання: роль гри в садку; роль руху та співу; малювання та ліплення; вишивання й плетіння; читання й письмо. Деякі думки й погляди авторка повторила, поглибила й конкретизувала у статті-нарисі «Про колективне групове читання» (К., 1917. 20 с).

Буквально через рік виходить у світ книга Софії Русової «Дошкільне виховання» (Катеринослав, 1918. 163 с.).¹ Постає запитання, як назвати цю книжку: методичний посібник чи підручник із дошкільного виховання? Нарис це на педагогічно-виховні теми, а чи публіцистичний есей стану нашого дошкільництва тієї пори? Очевидно, жодне з визначень не відбиває суті, оскільки авторка зуміла талановито підпорядкувати публіцистично-експресивній, часом наближеній до художнього твору, формі цікавий дидактичний зміст. Тому-то й розділи книги («Дошкільне виховання», «Знання дитини», «Творці дошкільного виховання», «Зовнішні чуття», «Дитяча гра-забавка», «Ручна праця», «Розвиток мови дитини», «Річeve навчання», «Наука чисел у дошкільному вихованні», «Моральне виховання», «Морально-соціальне виховання», «Естетичне виховання», «Підготовка садівниць», «Сучасні дитячі садки», «Український дитячий садок») сприймаються й як окремі логічно завершені нариси, й водночас як доповнюючі, поглиблюючі один.одного.

У нарисі чимало афоризмів, ідіом, цікавих висловів із творів світової літератури, аналітичних висновків з наукових праць, фактичних прикладів про стан дошкільництва в країнах Європи, Америки тощо. .

Для духовного відродження в Україні, для поліпшення культурологічної праці на глибоко національних засадах актуальними сьогодні є думки Софії Русової: «Найдорожчий скарб у кожного народу — його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя»; «Коли дитячий «ранок» проходить у несприятливих обставинах, дитина виростає слабкою, з хисткою волею й з небезпечними нахилами»; «найкращим керманічем мусить бути рідна мати дитини — природна вихователька...»; «...дошкільне виховання є міст, що перекидається між школою й родиною...»; «...розум дитини — то багаття, до якого ми маємо лише підкладати дрова, а горітиме воно вже своїм вогнем»; «уся життєва енергія дитини йде на забавку»; «творити — це значить, що людина своїм власним розумом, власним натхненням фантазії щось нове відшукує й власними засобами виявляє його, утворюючи тим новий духовний скарб»; «в душі дитини заховано багато невимовленого змісту, який шукає собі найкращого виразу...»; «ручна праця — великий принцип, але не можна перевертати її в один пасивний мануалізм, пристосовувати до однієї мети — якнайбільше виробити усіляких речей».

Які б наукові положення освіти і виховання не розробляла педагог і вчений, вона завше думала і дбала про формування національно свідомого громадянина своєї держави. Так, у лекції, прочитаній у січні 1922 р., вона стверджувала: «Основна мета дитячого виховання є розвиток суспільного, громадського індивідуалізму дитини, бо індивідуалізм, що ґрунтується на найкращих здібностях дитини, впливаючися у соціальний колектив, яким є суспільство, додає до гармонійного життя його свій властивий тембр і тон, і тим тільки збільшує творчі змагання й вияви соціального колективу. Цим він глибоко відрізняється від індивідуалізму звірячого, властиво, від егоїзму особи, що своїм дисонансом роз'єднує громаду й розкладає її життя. Єдиний засіб вилічитися від такого індивідуалізму є закладання підвалин творчого, продуктивного суспільного життя ще з дошкільного віку дитини, коли егоїзм її ще спить, а альтруїзм визначається яскраво».

С Русовій як педагогу-практику й ученому-теоретику належить ціла низка монографічних та підручникових видань, зокрема: «Теорія і практика дошкільного виховання» (Прага, 1924. 123 а), «Український буквар: По підручнику О. Потебні уложила С. Русова» (СПб., 1906. 36 с; згодом

виходив кілька разів у Києві та Полтаві); «Початкова географія» (СПб., 1911. 112 с; неодноразово перевидавалася. Друге видання здійснене 1918 р. в Києві); «Методика початкової освіти» (К., 1918. 31 с). 1922 р. у Харкові С. Русова випустила підручник із географії для загальних шкіл. Перед цим, 1-1918 р. у Вінниці, вона видрукувала самовчитель французької мови. С. Русова була співредактором серій «Біографічна бібліотека», «Колективне та групове читання», «Позашкільне читання», «Українська педагогічна бібліотека», що їх вело видавництво «Українська школа» (Київ—Полтава).

Софія Русова володіла незвичайними здібностями оповідача, публіциста, пропагандиста наукових знань. З-поміж численних її науково-публіцистичних праць привертають і сьогодні увагу саме ті, в яких закладено пізнавально-виховний код, дух просвітництва. Ще 1888 р. у Херсоні окремим відбитком вийшов її популярний нарис про Київ та його минуле. 1898 -р. вона опублікувала нарис «Дніпро й Придніпров'я» (К-, 1898. 47 С). Неабиякий інтерес та зацікавлення долею багатьох інших народів, їхньою боротьбою за незалежність, демократію продемонструвала С. Русова в циклі дорожніх нарисів: «Сестра Катерина», (1893), «На щастливих островах Ао-Тео-Роа (Новая Зеландія)» (Ростов н/Д, 1904. 52 е.), «Биография Дж. Гарибальди, освободителя Италии» (Ростов н/Д, 1904. 36 с), «В стране вольного крестьянства (О Норвегии)» (Ростов н/Д, 1905. 32 с), «Як люди живуть в Норвегії» (СПб., 1906. 48 с), «Как болгары добыли себе свободу» (Ростов н/Д, 1905. 62.с), «Серед виноградарів південної Франції» (у співавторстві з Ф. Вовком. СПб., 1905. 64 с), «Швейцарія — свободная народная республика» (Ростов н/Д, 1905. 32 с), «Одне слово правди за євреїв» (СПб., 1912. 32 с), «Національні відносини в Бельгії» (Катеринослав, 1916. 21 с), «Чехія та її національне відродження» (Катеринослав, 1917. 30 с.) та ін. Показовим з цього серіалу є нарис «Братя Гракхи» (Ростов н/Д, 1903. 28 е.). У цьому творі С Русова розповіла про відомих в історії римських народних трибунів братів Гракхів, з чікими іменами й понині асоціюється законотворчість, демократія, справедливість. Цей історичний факт потрібен авторці для того, аби збудити в читачів віру у справедливість, любов до людини.

Серед малодоступних публікацій С Русової — значна кількість літературно-критичних нарисів та есеїв про творчість видатних українських літераторів-філософів, провідних діячів культурно-освітньої ниви. З багатьох такого

роду публікацій назвемо окреме видання «Странник Григорій Саввич Сковорода: Біографічний очерк» (Харків, 1894. 32 с). Нарис приурочено до 100-ї річниці від дня смерті видатного українського поета-філософа. У ньому переважає не фіксування відомих фактів біографії мандрівного філософа, а спроба вичленити з написаного Г. С. Сковородою моральне ядро: «Він залишив по собі вічну і добру пам'ять як навчитель життя; він і словом, і прикладом навчав людей любити передусім Бога, вчитися, аби пізнати істину, приборкувати свої почуття, очищати душу від дурних бажань, задовольнятися найменшим і бачити основне щастя у виконанні заповіді любові».

С. Русова 1894 р. пише й видає популярну книжечку біографію Г. Квітки-Основ'яненка. Наступного року публікує історичний нарис «Братства в юго-западной Руси» (Х., 1895. 49 с), де популярно оповідає про виникнення братств в Україні, їхню життєдіяльність, культурно-просвітницьку та господарську діяльність.

На початку 900-х років вона розширює свої дослідницькі інтереси. Так, 1902 р. в журналі «Русская мысль» (Кн. 4. С. 99—119) вона публікує критичний нарис-огляд «Современная провансальская литература»; окремою брошурою видає есеї «Божа іскра: Оповідання про Рафаеля» (СПб., 1904. 48 с).

Особливо плідними були для С Русової 1907—1911 рр. Зокрема, пишучи «Отзыв о сочинениях В. П. Милорадовича» (СПб., 1907. 37 с.) на праці фольклориста й етнографа В. П. Милорадовича «Житье-бытье Лубенского крестьянина» (К., 1904), «Степная Лубенщина» (К., 1904), які висувалися на присудження премії ім. Миколи, Гоголя, Софія Русова в характерному для її дослідницьких студій стилі не тільки будує ряд констатацій навколо названих вище творів, а й намагається додати чимало нового фактажу, в досліджувану тему, збагатити її власними спостереженнями та висновками. Так, аналізуючи трикнижжя вченого-етнолога, використовує найновіші відомості зі статистичних джерел Полтавського земства, наводить маловнані книжкові видання, в яких так чи інакше простежується ця концепція, і т. ін. Розділяючи всі дослідження В. Милорадовича на три важливі групи: а) фольклористичні праці: «Сборник свадебных песен Лубенского уезда», «Рекрутские песни», «Исторические песни», «Песни молодежи», «Песни о голоде», дослідження «Украинская ведьма»; б) фольклорно-етнографічні праці «Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии», «Улицы досвитки», «Рождественские святки в северной

частини Лубенського уезда», «На свадьбе у богача», «Житье-бытье Лубенского крестьянина»; в) народознавчі монографічні, зокрема дослідження «Снетинская старина», Софія Русова відсилає читача до журналу «Клевская старина» за 1895, 1897, 1890, 1894, 1900, 1902, 1903—1905 рр., де публікувалися ці та інші праці В. Милорадовича, а також, до «Сборника харьковского историко-филологического общества», до видань Полтавського статистичного комітету, де друкувалося чимало дослідницьких розвідок-ученого.

Розглядаючи до подробиць усі матеріали, С. Русова спирається на авторитетні наукові джерела. Так, скажімо, екстраполюючи концепцію професора Ратцеля (автора кількатомної монографії «Народоведение») на предмет власного аналізу, загострює увагу, що етнографія, яка в частиною антропології, не може розвиватися поза зв'язками, з історією, соціологією, географією. Тому й під змістом етнографії як науки вона розуміє таку, що складається: 1) зі збирання, спостереження, дослідження етнографічного матеріалу, точного його визначення та розподілу за виробленими наукою категоріями; 2) наукового опрацювання сирого матеріалу, висновків загальних синтетич-

них положень, які б проливали світло на весь хід розвитку більш чи менш крупних етнічних груп та приводили б до розуміння еволюції всього людства. Об'єктами етнографічних досліджень наука визнає предмети так званої зовнішньої, матеріальної культури та прояви культури духовної.

С. Русова постійно розширювала коло своїх творчих зацікавлень, мистецтвознавчих, обсервацій. Вона вивчає історію українського театру, біографії його фундаторів і корифеїв. Пишучи огляд-статтю «К двадцатилетию украинского театра (Посвящается глубокоуважаемой М. К. Заньковецкой)», авторка подає передісторію зародження українського театру, акцентує щонайбільшу увагу на творчості Марії Заньковецької, яка, на думку С. Русової, «заронила першу іскру національної самосвідомості і благородного прагнення служити своїй глибоко нещасливій Україні».

Неабияке значення для тодішнього читача мали літературно-критичні студії С Русової про творчість М. Гоголя, Т. Шевченка, де вдало поєднувалося дослідницьке начало з публіцистичною формою викладу. Ось хоча б її дослідження «Николай Васильевич Гоголь: Биографический очерк» (СПб., 1909. 51 с). Цей літературно-критичний з елементами публіцистики нарис підготовлено до 100-річчя від дня- народження М. Гоголя. Традиційно тут пере-

плітаються суто біографічні факти, деталі й подробиці з професіональним аналізом творів письменника; широко цитуються листи до М. Гоголя, наводяться аргументовані уривки з виступів тодішньої періодики й т. п. Але є в цьому нарисі, на відміну від багатьох літературознавчих досліджень, що з'явилися в радянський час і були переповнені одоспівними оцінками, тверезий погляд на М. Гоголя передусім як на людину, на складну для розуміння душу літератора, в якій співіснували добро і зло, дрібне, нище й велике. Гоголь думав найперше про себе, бо був честолюбцем, себелюбною натурою, що дбала про власну вічну славу. «Одна тільки слава по смерті знайома душі непідробного поета, — говорив М. Гоголь, — а сучасна слава не вартує й копійки».

Справедливий висновок зробила Софія Русова як публіцист, глибоко спостерігши умови формування творчої натури письменника. Вона збагнула: саме тому, що М. Гоголь відірвався від національного ґрунту, органічного середовища, яке живить митця не тільки ідеями, соціальними а'пріоріями, а й генетичними соками національної свідомості, ментальності, він залишився любителем української народної поезії, та страшенно далеким від істинно українського життя й українських письменників. Навіть у «Кобзарі». Т. Г. Шевченка, знаходячи «надто багато дьогтю», він так і не зміг відчутти й поцінувати високого натхнення поета-гуманіста.

Важливо підкреслити, що весь аналіз творчості Гоголя Софія Русова веде під кутом психологізму. «Запас літературних знань у Гоголя, — стверджує дослідниця, — був дуже невеликий, але в нього було величезне багатство реальних вражень життя, схоплених його спостережливостю, живим розумом; вони не ковзають по його душі, а глибоко западають і поволі-поволі перетворюються в безсмертні образи. Вся творчість Гоголя є не поривом натхнення, а напруженою роботою не однієї якоїсь спосібності, а всіх сил розуму, що переробляє усі дрібні зустрічі, враження, і створює велику цілісну картину...»

Певний інтерес для читачів мали літературні огляди С. Русової, в яких вона давала оригінальні оцінки історичному, соціальному тлу, на якому плинуло літературно-мистецьке життя. Оглядаючи літературний процес ХІХ ст., піддаючи серйозному безкомпромісному аналізу ряд критичних праць, С. Русова справедливо зауважує, що у великоросійській пресі часто заперечували самостійне значення української літератури, вказували на її залежність від літератури польської, великоросійської і в її демокра-

тизмі бачили підстави її скорого занепаду, а оскільки, на їх думку, «український народ складається із одного демоса (тут: простонароддя.— В. К.), без своєї національної аристократії», то і не годен вилеліяти власну змістовну літературу. Тому-то і виконувалися рецепти про найскоріше «духовне злиття з великоросійською, більш сильною культурою».

Дослідниця, аналізуючи доробок І. Котляревського, Т. Шевченка, твердить, що «багатомільйонний народ не піддається обрусінню, а продовжує думати, говорити і творити своєю рідною багатою мовою і жити своєрідними формами життя».

У статті «Украинская литература 1862—1900 гг.» С. Русова робить огляд розвитку журнально-газетної періодики, зокрема таких видань, як «Літературно-науковий вісник», жаття та діяльності М. Драгоманова, М. Павлика, І. Нечуя-Левицького, Ю. Федьковича, А. Свидницького, С. Руданського, Б. Грінченка, І. Франка, М. Коцюбинського, В. Самійленка, В. Стефаника, Т. Бордуляка, В. Винниченка та ін.

До 50-х роковин від дня смерті Т. Шевченка Софія Русова видає окрему книжечку-нарис «Тарас Григорьевич Шевченко — украинский народный поэт: Его жизнь и произведения» (Пг.; К., 1911. 80 с), де вдало поєднано біографічне начало й детальний розбір поезій, розкрито синтез аналітичного та художнього. «В художньому відношенні поезія Шевченка тим дорога, — загострює увагу дослідниця, — що вона поєднала в собі простоту й красу форми з істинним трагізмом і висотою ідейного змісту». Далі, аналізуючи ранні поетичні зразки («Причинна», «Тополя»), пізніші історичні поеми («Іван Підкова», «Гамалія», «Катерина», «Наймичка», «Гайдамаки», «Відьма», «Варнак», «Кавказ», «Москалева криниця» та ін.), Софія Русова звертає увагу на «яскраво виражений увесь жахливий реалізм» (курсив наш.— В. К.), на «трагічну правду», на специфічність художнього розкриття поетом жіночої душі: «в душу матері поет вкладає не тільки найбільшу силу надзвичайної любові, але й живе розумінням великих ідей, сприйнятих від дітей...» Простежуючи систему Шевченкової моралі, закодованої в поетичну форму вислову, критик стверджує, що поет стояв за моральне відродження людини, піднесення братнього почуття всепрощення (це добре простежується в поемах «Відьма», «Варнак», «Москалева криниця», у віршах «Не спалося, а ніч, як море», «Дівчата на луці греблі», «Між скалами неначе злодій», «Молитви»).

Цікаві думки залишила літераторка й про видатного суспільно-культурного діяча М. Драгоманова (стаття «Пам'яті М. П. Драгоманова» (Русская мысль. 1905. № 8. С. 50—71) та окреме видання «М. П. Драгоманов, його життя й твори» (К-, 1918. 45 с.)). Викладаючи популярно життєві й творчі етапи М. Драгоманова, вона вміло вкrapлює документальний матеріал, фрагменти спогадів сучасників, листи тощо. Особливо наголошуючи на тому, якого значення надавав учений розвитку української літератури, вона вдало вмонтує в розповідь такий уривок зі статті М. Драгоманова, що служить, серйозним аргументом у її судженнях: «Яку б силу виявило слав'янство, якби серед його запанувала федеральна демократія згідно з заповідями Костомаріва й Шевченка, а не сучасна германізація, русифікація, колонізація».

На етнокультурній ниві С. Русозої було чимало прекрасних перекладів із європейських мов. Досить згадати хоча б такий промовистий факт, що 1919 р. у Вінниці вона видала окремою книжечкою у власному перекладі оповідання польського письменника Г. Сенкевича «Івась-музика».

...Проминули літа, десятиріччя, давно немає серед живих відданої своєму народові дочки, невтомної трудівниці на культурно-освітній ниві — Софії Русової. Але назавжди позосталося з нами і серед нас те Добре, Вічне й Розумне, що вклала ця жінка у всеукраїнське багаття духовного утвердження нації. Той духовний вогонь і сьогодні греє всіх, кому дорогі рідна історія, культура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ,

- Білецький Л.* Софія Русова//Світло. 1922. Ч. 1—3.
Качкан В. Просвітницький вогонь Софії Русової// Прикарш правда. 1993. 26 трав.
Русова С. Странник Григорій Саввич Сковорода: Біографічний очерк. Х., 1894.
Русова С. Братства в юго-западной Руси. Х., 1895.
Русова С. Дніпро й Придніпров'я. К-, 1898.
Русова С. Современная провансальская литература // Рус. мысль. 1902. Кн. 4.
Русова С. Божа-іскра: Оповідання про Рафаеля. СПб., 1804.
Русова С. Пам'яті М. П. Драгоманова//Рус. мысль. 1905. Кн. 8»
Русова С. Український буквар: По підручнику О. Потебні уложила С. Русова. СПб., 1906.
Русова С. Отзыв о сочинениях В. П. Милорадовича. СПб., 1907.
Русова С. Николай Васильевич Гоголь: Биографический очерк. СПб., 1909.
Русова С. Націоналізація дитячих садків//Світло. 1910./Ч. 4.
Русова С. Украинская литература в XIX в.: Первый период с 1798 по 1862 г. СПб., 1910.

- Русова С.* Початкова географія. СПб., 1911.
Русова С. Тарас Григорьевич Шевченко — український народний поет: Его жизнь и произведения. СПб.; К., 1911.
Русова С. Націоналізація дошкільного виховання. К., 1912.
Русова С. Дошкільне виховання. Катеринослав, 1918.
Русова С. Методика початкової освіти. К., 1918.
Русова С. М. П. Драгоманов, його життя і твори. К., 1918.
Русова С. В дитячому садку. Полтава, 1919.
Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага, 1924.

З КОРИФЕЇВ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ **(суспільно-культурна праця** **Євгена Олесницького)**

Народився Євген Григорович Олесницький (псевдоніми та криптоніми: Євген; Євгеній, Д-р Є. О-й.; Е. О.; Е. О., др.; О.; О-ий; О-й, Е.; Скр., Е.) 5 березня 1860 р. у с Говилів-Великий Гусятинськбго повіту на Тернопільщині у сім'ї священика *. Його генеалогічне коріння сягає десь аж у ХІІІ ст. Відомо, що із старого польського роду у XV ст. вийшов кардинал і примас краківський — Збігнев Олесницький. Батько Євгена був ширим українцем, встидався свого польського походження, а якщо й згадував колись про це, то з усмішкою.

Таїна церковно-обрядового дійства, відправа служби божої, хрестини — все це повністю заповонило уяву хлопця. П'ятирічним він уже читав у церкві «Апостола» й «Вірую...», а в сім років не раз заступав батькові піддячого, особливо під час хрещення дітей. Є. Олесницький писав у своїх спогадах: «Хоч хата моїх родичів була тісна і низька, та було в ній все повно людей і життя. В родичів була велика гостинність. Часто з'їздилася родина і сусіди. До батька, що довгі літа був деканом, з'їздилося багато священиків. При родичах виховувалося багато з молодшого покоління, родини. Звідсіля посилали їх до шкіл, тут їх віддавали заміж, тут родилися діти. Говилів був довгі літа осередком усеї родини, звідси плило усе добро. Родичі не знали Скупості, і для кожного було отверте серце і кишень».

Мати була невтомною господинею, вставала ще вдосвіта, ткала полотно, робила свічки. Батько закладав у повіті школи, регулярно збирав датки на «Народний Дім» у Львові, членом якого став від самого початку, та на бур-

* Матеріали до життєпису Є. Олесницького див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. ОН (окремих надходжень). Од. зб. 1153; Ф. 11 (Барвінських). Од. зб. £001/316; Ф. НТШ. Од. зб. 493/62.

си, ширив просвіту серед односельців і по всьому повітові. З українських часописів передплачував багато, але полюбляв «Слово», «Неділю». Домагався справедливості під час виборів, за що мав неабияку шану й любов селян.

Як бачимо, жила й трудилася сім'я передового українського священика Олесницького за кращими традиціями визначних просвітницьких діячів-гуманістів. І. Франко з особливим пієтетом згадує священицькі родини Свідзінських, Олесницьких, Чернявських, Прислопських, де плекалася літературна мова, леліявся діалект мовний, де творилося загалом «цікаве огнище освіти...».

Читати й писати навчився Євген від господарського сина Тимка Киби, потім ходив два роки до місцевої сільської школи. З 1867 р. навчався у Терєбовлі. Тут захопився поезіями М. Устияновича, літературними та історичними студіями в «Слові», «Неділі», «Галичанині» (додаток до «Слова»). Потому Є. Олесницький розпочав свої восьмирічні студії в Тернопільській гімназії (1870).

З гімназійних учителів тепло згадував Данила Людкевича, Віктора Загайкевича, Петра Левицького, «визначну силу в своїм фаху» (у філології.— В. К.), Євгена Згарського («як професор був люблений-молодіжжю і мав на неї додатний вплив»), Василя Копитчака. Та схилився щонайбільше перед Костем Горбалем: «Се був один з замітніших людей нашого відродження в 60-х рр. У Львові був редактором «Ниви», «Руси», отже, одним з корифеїв українського руху». І це був не гіперболізм, а справді об'єктивне пошанування словом праці свого навчителя. Додамо, що про К. Горбала і його твори, високої думки був І. Франко; про публіцистичні писання говорив як про такі, з котрих «чути було стук нового духу часу до зачинених наглухо воріт галицько-руського щкарлупництва».

Є. Олесницький був надзвичайно обдарованим юнаком, володів феноменальною пам'яттю (з першого прочитання запам'ятовував цілі сторінки поезії або ж «цілі великі уступи прози»). Починаючи з шостого гімназійного класу, юнак підчував молодших гімназистів, за що одержував добру платню. Тут, у Тернополі, вступив до товариства «Тернопільська Громада», яка, за його ж словами,— «справдішня українська твердиня. Се була сильна, свідомою організація, яка вже в найранших літах лучила її в свідомий ідейний гурт». Гімназиста-п'ятикласника Є. Олесницького обрали невдовзі головою «Громади». Як згадував з роками її голова, «„Тернопільська Громада" лишилася навсе найкращим періодом мого життя. Се був період романтизму життя, та однак поклав він основи реальної ді-

яльності в будучині». Не раз усвідомлено повторював відомий на всю Галичину адвокат Олесницький, що прийшов він до міста Тернополя «хлопцем-дітваком, а вийшов з Тернополя зрілим молодим чоловіком, свідомим свого становлення і своєї задачі в світі».

З осені 1878 р. Є. Олесницький — студент правничого факультету у Львівському університеті. Як і більшість талановитої, національно свідомої молоді, він захоплюється журналістською й літературною діяльністю, пише вірші, які друкує, в періодичних виданнях «Боян», «Временник», «Новий пролом». Знайомство з І. Франком ще більше генерувало творчі можливості, кликало до інтенсивної суспільно-громадської праці. Про товариське оточення, зокрема про І. Франка, Є. Олесницький згадував: «На галицькій землі не було людини, що мала би такий вплив на сучасну молодь, який мав свого часу Іван Франко. Склалися на те його відомості і велика індивідуальність, повна бистрої обсервації і критичного змислу. Знайомість із Франком вводила нас, молодих, в інший світ, його незвичайне на тодішній час читання, його бистрий погляд на річі і строга, а дотепна критика сучасних відносин імпонували та єднали для нього молодь».

Починаючи зі студентських років і впродовж усього життя Є. Олесницький чимало трудився над перекладами з багатьох мов. Однією з перших його літературних спроб був переклад статті М. Добролюбова «Значення авторитету в вихованні». Перекладав твори Ч. Діккенса. Як стверджував І. Франко, доктора Олесницького «звали в приятельськiм кружку Скруджем» (персонаж повісті Ч. Діккенса «Святий вечір». — В. К.). Тільки протягом 1884—1890 рр. Є. Олесницький «переклав лібретто стихом» дев'яти драм, комедій та опер польських, німецьких і російських авторів.

Високу оцінку перекладацькій практиці Є. Олесницького дав І. Франко в листах до визначних суспільно-громадських і культурно-освітніх діячів кінця ХІХ—початку ХХ ст. — М. Павлика, М. Драгоманова, О. Барвінського.

Завершивши успішно університетські студії, Є. Олесницький працював у адвокатській канцелярії Корнила Сушкевича, відтак — у канцелярії Івана Попеля. За своїм темпераментом і характером Є. Олесницький належав до «рухливих людей», відданих суспільній праці; він проводив значну пропагандистську, просвітницько-культурну роботу по селах краю, в повітових містечках.

Із «Політичного огляду» І. Франка бачимо, що Є. Олесницький був активним організатором віч в Стрийському

повіті, за що його польська «Gazeta narodowa» називала проповідником радикалізму в Галичині. В інших працях Каменяр називає Є. Олесницького організатором нових осередків селянського руху.

Водночас Є. Олесницький не мислив собі повноцінного життя поза тісним співробітництвом з галицькими періодичними виданнями. У 1885 р. він відповідає за редакцію «Нового зеркала», відтак був редактором трьох випусків відновленого 1888 р. журналу «Правда». До 1890 р. активно співробітничав у газеті «Діло». Спочатку вів рубрику політичного життя, писав статті правової тематики, театральні рецензії. Згодом більше схилився до написання ґрунтовних студій на теми економічного життя. В той час у газеті «Діло» працювали Іван Белей, Корнило Кахникевич, пізніше — Іван Франко. Адміністратором видання був Дем'ян Гладилевич. Саме тут, на сторінках «Діла», Є. Олесницький опублікував ряд важливих наукових розвідок, таких як: «Краєве дорожнє законодавство в Галичині», «Краєвий консумпційний податок як средство зменшення недобору в краєвім фондї» (1887), «Примусова асикурація», «Право пропінації в Галичині» (1888), «Нові робітничі закони в Австрії» (1888), «Конкуренція шкільна на підставі обов'язуючих законів» (1889), «Школа історична політичної економії і її ювілей в літературі» (1889), «Другий з'їзд польських правників і економістів» (1889), «Конкуренція шкільна» (1890), «Рух людности в Австрії в р. 1888» (1890) та ін. Іноді виступав як критик і літературознавець. Фахівці дали високу оцінку його публікаціям у «Ділі»: «Володимир Навроцький, його значення і заслуги» (1888), «Історія літератури руської О. Огоновського: критичний огляд» (1889).

Численні архівні матеріали, зокрема листи Є. Олесницького до М. Бучинського, О. Партицького, О. Маркова, О. Барвінського та інших діячів культури, підтверджують думку, що Є. Олесницький значну частину творчого життя віддавав галицьким часописам і журналам. Приміром, у листі від 1 лютого 1888 р. він повідомляє Олександра Барвінського про свою зайнятість у редакції «Діла», називає кільканадцять найактивніших кореспондентів з міст, повітових центрів, на кого можна опиратися в щоденній журналістській практиці.

Та й потім, виїхавши зі Львова, Є. Олесницький систематично публікує студії з питань економіки краю, законодавства та правової освіти громадян, розвитку просвітництва в Галичині («Діло», «Правова часопісь», «Зоря»), Правові, соціально-економічні есеї, розвідки, огляди,

статті, полемічні виступи Є. Олесницького відзначалися найперше глибокою фактологічною основою, незаперечною силою аргументації й блискучою стилістикою викладу. Його публікації мали успіх як у рядових читачів, так і в професіоналів. У статті «Селянські заворушення з приводу шляхового закону» (1887) І. Франко аналізує не тільки політико-правову основу порушеної проблеми, а й не менш важливе питання, а саме: де економічні джерела формування тієї основи, хто і чий коштом повинен споруджувати, утримувати громадські шляхи. Він, зокрема, посилається на великий аналітичний виступ, поданий кількома подачами у «Ділі» Є. Олесницький під назвою «Наше шляхове законодавство», вважаючи, що саме така публікація дає «найкраще уявлення» про стан справ на місцях.

Подаючи історію галицького краєзнавства, Франко серед праць про суспільно-економічні відносини називає ряд досліджень І. Чемеринського, М. Малиновського, Б. Лімановського та відоме на той час дослідження Є. Олесницького «Право пропінації в Галичині» (Львів, 1889).

Хоча Є. Олесницький надто цікавився політичною економією і мріяв зайнятися економічними студіями, все ж «мусів дбати передусім про працю для хліба», отже, мав працювати передовсім в адвокатурі. Доводилося поєднувати правничі й журналістські знання, набутий досвід, З 1889 р. разом із Костем Левицьким та Антоном Горбачевським розпочав видання журналу «Правнича часопись», вів у «ньому економічний відділ, був фактично співредактором.

У травні 1891 р. Є. Олесницький з дружиною переїхали до Золочева, де він мав намір відкрити власну адвокатську канцелярію. Друзі, знайомі умовляли Олесницьких осісти в Чорткові, Стрию, Дрогобичі. Перемогли стріяни, із 1 серпня 1891 р. Є. Олесницький замешкав у Стрию. Поринувши в юриспруденцію, адвокат Олесницький не залишився осторонь суспільно-культурного, просвітницького життя. Тут він заприятелював з Іваном Вахнянином, «душею кожного національного почину», Юліаном Федусевичем, «гарячим патріотом і невтомним народним діячем», Олексою Бобикевичем, чоловіком «дуже ідейним, з чуткою поетичною вдачею, гарячим і свідомим українцем».

Є. Олесницький увів у судову справу українську мову, проти чого гостро спротивилися поляки. Він був активним діячем «Підгірської Ради», філії «Просвіти», а з червня 1892 р.— головою товариства «Підгірська Рада». Є. Олесницький, часто буваючи в селах Підгір'я, проводив просвітницьку роботу, виголошував на вічах реферати з най-

різноманітніших питань, зокрема з суспільно-економічних. Більшість його виступів друкувала газета «Діло». 1894 р. у Стрию з участю Є. Олесницького засновано «Руську задаткову касу», він входив також до складу дирекції «Руського товариства кредитового».

Ще 1891 р. Є. Олесницький мав намір із групою українських інтелігентів, учасників львівського товариства «Боян», відвідати Прагу. Але фінансова скрута стала на заваді. І ось нарешті 1 вересня 1892 р. він із дружиною розпочав подорож до Кракова, Відня, Будапешта. Але надмірна праця, невміння берегти здоров'я привели до раптового захворювання серця, нервової системи, й тепер Є. Олесницький виїжджає за межі Стрия не з пізнавальною метою, а на лікування. У липні 1893 р. він побував у Баварії. По дорозі додому відвідав Італію, зокрема Венецію. Через рік Є. Олесницький — у Києві та Одесі. Київ відвідав ще 1899 та 1904 р., останній приїзд — на ювілей М. Лисенка; проїздом був ще 1912, 1913 р.

1895 р. Є. Олесницький таки побачив омріяну Прагу. Сюди він прибув на етнографічну виставку. Про свої враження написав у газетах «Діло», стрийському «Голосі» (1895. Ч. 180) під назвою «Один вечір у чеськім дивадлі».

Значну діяльність проводив Є. Олесницький і як організатор видавничої справи в Галичині. Просце не раз ішлося в листах І. Франка до М. Драгоманова, Й. Коржана. Протягом 1878—1880 рр. на зразок німецької «Реклами» він із допомогою І. Франка та І. Белея видавав у Львові «Русько-українську бібліотеку» (на той час вийшло 14 томів, серед яких твори І. Нечуя-Левицького, В. Барвінського, С. Руданського, А. Свидницького, І. Франка та ін.). Чимало книг видав Є. Олесницький власним накладом, як ось «Поетичні твори Степана Руданського» (Львів, 1886). Разом із В. Охримовичем започаткував у Стрию вихід у світ двотижневика «Стрийський голос».

Є. Олесницький увійшов в історію української культури і як визначний театральний діяч. Так, відомо, що як референт «Народного Дому» при товаристві «Руська бесіда» у Львові він 1887 р. приїжджав до Чернівців на ювілей письменника Данила Млаки (С. Воробкевича), де познайомився з багатьма громадсько-культурними діячами, зокрема з лінгвістом С. Смаль-Стоцьким.

Чимало зусиль доклав Є. Олесницький до того, аби в репертуарах тодішніх театрів були не тільки зразки світової й української класики, а й твори галицьких і буковинських авторів С. Воробкевича, Г. Цеглинського, К. Устияновича, О. Огоновського, О. Барвінського. Для

того, щоб опера М. Лисенка «Різдвяна ніч» побачила світло рампи у львівському театрі, ще з 1888 р. Є. Олесницький вів листування з композитором, а той надіслав «споряджений під його наглядом у Києві відпис нот. Відтак близько два роки тривала наука (репетиції.— В. К.) над якою цілий персонал працював у поті чола. Вкінці виставлено сю оперу в перших днях 1890 р. у Станіславі».

Є. Олесницький чимало прислужився становленню й розвитку національного театру в Галичині, багато зробив для популяризації кращих його надбань. Огляди театрального життям проблемні й гострополемічні статті й виступи Є. Олесницького часто можна було подібати в газетах і журналах «Слово», «Батьківщина», «Школьна часопись» та ін.

28 вересня 1900 р. з ініціативи Євгена Олесницького та за активної участі Володимира Шухевича у Львові відбулася нарада широких кіл української інтелігенції, на якій ішлося про реформування національного театру. С. Олесницький виголосив докладний реферат, у якому підкреслив недостатню народну основу театру, його економічну скруту.

Діяльність Є. Олесницького в галузі театрознавства помічали фахівці. І. Франко у статті-огляді «Львівський театр і народна честь» (1905), розмірковуючи над шляхами розвитку національного театру, відзначав немалі зусилля на цьому полі Є. Олесницького, що «енергійніше попхнув театральну справу наперед».

З 1900 р. Є. Олесницький провадить інтенсивну, багатогранну і на подив результативну суспільно-громадську й культурно-просвітницьку діяльність. Діставши від народу мандат посла до галицького сейму (1900) та австрійського парламенту (1911), Є. Олесницький очолює український сеймовий клуб, веде боротьбу за відкриття в Тернополі української державної гімназії, за український університет у Львові. Ряд його бездоганно аргументованих виступів проти зловживань староств, проти національного припинення галицьких русинів, за право, викладання у Львівському університеті українською мовою, проти нелегального урядування деяких громадських рад друкувала газета «Діло» (1901. Ч. 127, 137), вони виходили також окремими брошурами.

1904 р. Є. Олесницький засновує в Стрию при філії «Просвіти» молочарську кооперативу, що 1907 р. переросла в «Крайовий Союз господарсько-молочарський». 1809 р. С. Олесницького обирають головою товариства «Просвіта» у Львові, а невдовзі він стає почесним членом товариства.

У тому ж році він докладав максимум зусиль для проведення у Львові Першого просвітянсько-економічного конгресу.

1909 рік характерний ще багатьма хосенними справами: Є. Олесницький організує й проводить у Стрию Першу українсько-господарську виставку, на яку з'їхалося понад 20 тисяч українського громадянства.

З 1909 р.— знову у Львові, де цілком віддається суспільно-громадській роботі. Важливим кроком на цьому полі було перенесення товариства «Сільський господар» з Одеська (заснованого 1898 р.) до Львова і зміни його статусу — воно стало крайовим. При «Сільському господарі» постає 1910 р. «Крайовий Союз для хову та збуту худоби».

Але недовго пошаслилося так чесно й щедро працювати для свого народу. Коли в часи першої світової війни московські полчища зайняли Галичину, Є. Олесницький опинився у Відні, як член Загальної Української Ради всюди репрезентував-Україну та обороняв її інтереси.

Несподівано підкралася недуга — параліч лівого боку. Є. Олесницький втратив надію на активне життя й боротьбу, тішився, що зможе працювати хіба що пером. Він вирішив завершити передусім свої спогади. У передмові до них автор писав у серпні 1916 р. у Відні: «Мені судила судьба багато бачити і пережити та дозволила бути не лише свідком, але в часті навіть і активним учасником подій, які записалися незатертими буквами в історії нашого народу... Від першого дня війни розпочав вести дневник воєнного часу — дуже докладно, з многими документами і письмами... Перед війною опрацював я вже був зовсім основою мої спомини за час від 1888—1895 р., та, на жаль, записки ті пропали мені у Львові в часі московської інвазії... В моїх споминах руководжуся лише стислою правдою».

Хвороба невблаганно підточувала серце, і 26 жовтня 1917 р. воно назавжди розірвало нитку життя Євгена Олесницького, а само навіки зосталося в далекій чужинській землі. Про Є. Олесницького, його життя і діяльність писали газети «Діло», «Галичанин», «Руське слово», а В. Бачинський навіть випустив брошуру. Проте сьогодні слід би ширше поглянути на суспільну й творчу діяльність цієї неординарної постаті в контексті українського державотворення й духовного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бакінський В.* Народний трибун: Життя і праця д-ра Євгена І Олесницького. Львів, 1938.
Діло. 1905. 5 квіт.
Літературно-науковий вісник. Львів, 1905. Т. 30. Кн. 4.
Олесницький Є. Промова посла, виголшена на засіданню галицького сейму дня 13.жовтня 1903 р. при розправі над бюроми посередництва праці. Львів, 1903.
Олесницький Є. До боротьби: Промова посла. Львів, 1910.
Франко І. Куди діваються старі роки//Зібр. творів: У 50 т. К., 1978. Т. 16.
Франко І. Кость Горбаль // Там само. 1981. Т. 34.
Франко І. Львівський театр і народна честь//Там само. 1982. Т. 35.
Франко І. Літературна мова і діалект // Там само. Т. 37.
Франко І. Селянські заворушення з приводу шляхового закону // Там само. 1986. Т. 46. Кн. 2.
Франко І. Листування//Там само. Т. 48, 49.

ВІДБЛИСКИ ЗОРІ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА

Євген Чикаленко народився 21 грудня 1861 р. в с. Перешори колишньої Херсонської губернії. Як сам згадував, його дід Іван Годорожій-Чикаленко походить з «вольностей», що на річці Саксагані Запоріжщини. Прадід загинув при руйнуванні Січі. Дід був «високий, сухий, білявий чоловік і всі, як пани, так і люде, ставилися до нього з повагою і називали Іваном Михайловичем; він багато років був незмінним церковним старостою (титарем) і раз-у-раз приходив до церкви у синьому козачому жупані. Дід провадив велике скотарське господарство... у мене аж до 1918 року тягнувся дідів завід сірого українського скоту...». Добре вивчив синів Петра і Харлампія, влаштував на державну службу.

Мати Є. Чикаленка була «найпоганьча вродою (на противагу вродливим сестрам Ганні та Олександрі.— В. Д.), а тому й віддалася за найбільшого і незначного роду урядовця». Євген був другою дитиною після брата Івана, на три роки молодша сестра Галя.

Коли батько Євгена вийшов у відставку, то оселився в Перешорах й цілком віддався господарству. Господарка йшла йому знаменито, «гроші лопатою горнув», а ось у сімейному житті не щастило: дружина («міська панянка, що скінчила одеський французький пансіон, нічого в господарстві не тямала, не любила його; вона воліла грати на сврім фортеп'яні... плести гачком штучні мережані плетива») покинула його з дітьми й. поїхала в Ананьїв до своєї матері. Лишився батько з трьома дітьми, а небавом

до нього приїхала рідна сестра Євдокія, яка і замінила дітям матір та стала допомагати братові порядкувати на господарстві.

Перші шаблі освіти перейшов Є. Чикаленко в отця Василя Лопатинського, цього «незвичайного чоловіка», що сам «ходив за плугом, сам косив, сам, возив», був «дуже начитаний... а головне такий незлобивий, сердечний... буї він і дуже музикальний, мав невеличкий, але дуже симпатичний тенор і чудово співав у супроводі гітари українські пісні».

Відтак було навчання в Одесі. Дев'ятирічного хлопчину одвезли восени 1870 р. в пансіонат пана Рандаля, де навчалося до півтори сотні дітей.

На сорок другому році життя батько помер (1871), поховали його у Перешорах, майно все перейшло на ім'я його нежонатого брата. З вересня 1875 р. Є. Чикаленко навчався в «Єлисаветському вищому земському реальному училищі 1-го розряду», куди короткочасно вступив і його брат, але захворів, повернувся в Херсон і там 1876 р. помер.

В училищі Є. Чикаленко познайомився з Панасом Саксаганським, перейшли зразу «на українську мову і стали на все життя друзями». На канікули гімназист Чикаленко виїжджав до Перешор, там разом з кузиною Настею записували пісні, приказки, незнайомі слова і надсилали да журналу «Кіевская старина».

Саме тут Є. Чикаленко знайомиться з родиною І. Карпенка-Карого, з М. Кропивницьким, братами Стиранкевичами, лікарем П. Михалевичем, читає твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, що, безумовно, мало позитивне значення у формуванні світогляду майбутнього суспільно-культурного діяча.

Закінчивши 1881 р. училище, Є. Чикаленко з рекомендацією на руках до професора В. Антоновича поїхав до Києва в надії вступити вільним слухачем на природничий факультет. Та з університетом нічого не вийшло, але Євген познайомився з М. Лисенком, потім — з О. Русовим, лінгвістом М. Комарем.

Спробував український хлопець вступити до Московської Петровсько-Розумовської рільничої академії. Але недовго пробув у Москві, бо через студентські заворушення академію закрили, і він «не схотів в гидкій Москві самотньо жити...» й подався до Харкова в університет. Але тут події розвивалися так, що недовзі частину студентів і викладачів, членів гуртка «Драгоманівська Громадка», було розігнано, декого (як професора Михалевича) за-

арештовано й заслано до Сибіру, Є. Чикаленка «віддано під нагляд поліції на п'ять років в с. Перешори, в нашому маєтку...».

Отже, з травня 1885 р. по 1890 р. Є. Чикаленко з дружиною й дитиною — на Херсонщині, у рідному батьківському гнізді, де він повністю віддається господарству. До речі, про цей період життя Є. Чикаленко писав у березні 1919 р. в Карпатах, точніше — в с. Славське, перебуваючи у священика О. Кочмарського, а також живучи деякий час на Гуцульщині, в Жаб'ї.

З осені 1894 р. Є. Чикаленко з сім'єю в Одесі. Тут він вступає до «Одеської Громади» (організована в 70-х роках Л. Смоленським, М. Климовичем, М. Боровським, А. Крижанівським та ін.). У цій громаді Є. Чикаленко працює у «Словарній комісії», адже «ніякої програми... не було, а тільки любов до українського слова».

На одеський період життя припадає знайомство Є. Чикаленка з М. Коцюбинським, медиком І. Луценком, професором університету О. Марковичем, іншими культурними діячами. -

Для з'ясування багатьох моментів стану та розвитку, а, власне, прямування суспільно-просвітницького руху, зокрема в Галичині, мають ті сторінки спогадів Є. Чикаленка, де він на основі фактів робить цінні спостереження щодо стану та перспектив розвитку українства. Весною 1895 р. Чикаленко поховав восьмирічну дочку. В знак пам'яті про неї він передає до редакції часопису «Кіевская старина» тисячу карбованців для оголошення конкурсу на односторонню популярну «Історію України». Програму такого конкурсу уклав В. Антонович. Минув термін, а ніхто не зголосився до участі в конкурсі. Згодом стало відомо, що історик О. Єфименко пише таку історію, але через хворобу не вкладається в час. Згодом вона зажадала частину грошей, виділених на конкурс. Що й було зроблено. Коли ж надійшов рукопис, В. Антонович, прочитавши його, заперечив доцільність опублікування, оскільки праця «написана з російського державного штандпункту» й пропонував перезамовити цю роботу молодому вченому В. Доманицькому. Редакція, таким чином, повернула авторці її рукопис (вона таки видрукувала його окремою книжкою 1905 р.). i

Коли професор М. Грушевський закликав українське громадянство до збору коштів на будівництво Академічного дому у Львові, Є. Чикаленко виділив двадцять п'ять тисяч, хоча згодом із розчаруванням переконався в кар'єризмі, матеріалізмі, безідейності та «кав'ярному вихованні» значної частини галицького студентства, і гнівався на

цей «європейський смітник» (Галичину.— В. К.), куди австрійський уряд «викидав своїх найгірших урядовців».

Протягом 1897—1899 рр. Є. Чикаленко ближче знайомиться з О. Кониським, С. Єфремовим, В. Леонтовичем, В. Лесевичем та ін. Як сам стверджував, «все більше і більше втягався в український визвольний рух і нарешті захопився ним усією душею».

Починаючи з 1897 р. в Одесі Є. Чикаленко випускає в світ серію популярних брошур, як от «Розмова про сільське господарство», «Чорний пар та плодозміна», «Як впорядкувати господарство в полі» та ін., що дістали численні позитивні відгуки в пресі.

Відтак Є. Чикаленко переїжджає в с. Кононівка, колишню власність потомка українського козацького старшини Лукашевича, що за 20 церстов від Яготина, а точніше, від маєтку князя Репніна.

Коли в 70-х роках XIX ст. у Києві, що був центром громадського, науково-просвітницького, літературно-мистецького руху, зближували імена В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Житецького, М. Лисенка, К. Михальчука, М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, П. Чубинського, то між тими спалахами українського неба час від часу подавала відблиски й зоря Євгена Чикаленка.

З осені 1900 р. він мешкає з родиною у Києві. Його будинок стояв поруч з будинком, де жили Старицькі, через дім — Лисенки, ще через два — сім'я Косачів, майже навпроти — Кониські. Цю вулицю називали люди «українською». Тут, у Києві, невдовзі Є. Чикаленка обрали до «Старої Громади», фактичним головою якої був В. Науменко.

В лютому 1905 р. Є. Чикаленко їде до Берліна, де по дорозі через Львів зустрічається з М. Грушевським та І. Франком. На початку березня повертається до Києва через Швейцарію, Італію, Австрію.

1905—1907 рр.— це, власне, значний за кількістю й якістю період масового творення газетно-журнальної періодики. Розгортається агітація за передплату «Громадського Слова» й «Нового Життя», В. Леонтович заходився видавати «Громадську Думку», Б. Грінченко заявив про свою готовність видавати «Раду». З 1907 р. переноситься зі Львова до Києва «Літературно-науковий вісник»; відкрився журнал «Україна» (колишня «Кіевская старина»), А ще у східних областях започаткували своє життя газети «Хлібороб», «Слобожанин», «Шша дума», «Слово», «Добра порада», «Боротьба» та ін. Не стояв осторонь культурно-просвітницького життя Є. Чикаленко, Він укладає

збірку «300 найкращих українських пісень» (К., 1904. 290 с), до якої ввійшло чимало творів, записаних Є. Чикаленком у селі Перешори, зокрема своєрідних пісень-проклять на адресу цариці Катерини, як, скажімо, оця:

Дарувала землю
Аж од Дністра до Бугу...
Та й назад одняла.
Бодай тебе, Катерино,
Сира земля не прийняла.

Як справедливо вважає літературознавець Ф. Погребенник, саме завдяки матеріальній допомозі Є. Чикаленка побачив світ унікальний чотиритомний «Словарь російсько-український» (1893—1898), укладений групою лексикографів на чолі з бібліографом М. Комаровим, виходила чернівецька газета «Селянин», багатий змістом відділ белетристики в часописі «Кіевская старина», підтримував діяльність Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, виділяв кошти для друкування книг М. Коцюбинського, А. Тесленка, І. Франка, В. Винниченка, С. Васильченка, інших літераторів. Він був засновником і фундатором київських газет «Громадська думка» (1906), «Рада» (1906—1914), літературного фонду для письменників.

Коли ж із початком війни газету «Рада» було закрито, Є. Чикаленко переїздить з місця на місце: живе на Херсонщині в дядьковому маєтку, наїздами буває в Києві, Петрограді, Москві, три зими перебуває у Фінляндії. Виїхавши в еміграцію, з весни 1918 р. відновив ведення щоденника, який загальним обсягом обіймає час тривалістю в 45 років.

Виїздом з Києва 26 січня 1919 р. розпочався складний і найважчий період у його житті — еміграційний. Прибувши 30 січня до Станіслава, де перебував уряд ЗУНР, Є. Чикаленко міркував собі пожити тут, поки не з'ясується остаточно обставини в Києві. Відвідував засідання Національної-Ради і з «великою приємністю прислухався до того, що всі послі одноголосно й рішуче висловлювались за індивідуальну власність і гостро осуджували принцип соціалізації...». Через кілька тижнів, за порадою своїх друзів, він виїхав до Славська Єкільського повіту, де наймав помешкання з віктуванням у місцевого священика. Саме тут він відновив роботу над щоденником.

У середині березня Є. Чикаленко приїхав до Станіслава, а звідти разом із членом Національної Ради гуцулом Петром Шекериком-Дониківим поїхали до гір, у Косівський повіт — аж до Жаб'я. Голова уряду доктор Євген Петрушевич пропонував йому грошову допомогу, але він відмовився; не взяв грошей і від сина Петра, крім тих

двох тисяч карбованців, які той йому був винен. Голева галицького Державного секретаріату доктор С. Голубович видав Є. Чикаленку документ, де було сказано, що його власник — видатний український діяч і меценат, і що власні на території ЗУНРу мають надавати йому допомогу. Оселився Є. Чикаленко в жаб'євського священика й прожив у нього аж до кінця серпня. 27 серпня під військовою вартою з чотирма місцевими інтелігентами його вивезли до Коломиї, перетримали кілька днів у тюрмі, відтак відправили до Моетиськ, де в родині місцевого священика Куціля він перебував як інтернований. Саме тут одержав страшну звістку про розстріл більшовиками С. Єфремова та П. Стебницького. Наприкінці жовтня йому дозволили виїхати до Перемишля, де замешкав у директора Українського дівочого інституту Д. Греголинського. Тут зустрівся з М. Косом, С. Федаком, який по дорозі до Кракова передав Є. Чикаленку гроші від сина Петра та листи від рідних і знайомих. На початку 1920 р. він виїхав до Варшави, де зустрівся з С. Петлюрою, який допоміг йому перебраться до Чехословаччини, а згодом і до Австрії (оселився у Бадені під Віднем, потому — у Відні). Тут 1922 р. переніс дві складні операції. Про Україну, її долю розмірковував її вірний син у статті «Де вихід» (тижневик «Воля», 1921 р.). З кінця 1925 р. Є. Чикаленко переїздить до Подєбрадів (Чехословаччина), де працює головою Термінологічної комісії при Українській господарській академії.

Знесилений фізично, морально знеможений, помер Євген Чикаленко 20 червня 1929 р. у Празькій загальній лікарні. Похований у Подєбрадах.

Євген Чикаленко не залишив дослідникам томів поезії чи прози. Але він залишив нащадкам свої спогади й щоденники, в яких його патріотичне слово, його висока національна ідея зафіксували незнищенну в часі епохи культурно-духовного творення та будівництва в Україні,

З передмови до першої частини «Спогадів» довідуємося, що Є. Чикаленко протягом десяти років редагував газету «Рада», а почавши писати щоденникові замітки з 1907 р., вів їх «обережно... писав їх обережно... писав езопівською мовою... бо время було люте», особливо ж обережно описував діяльність нелегальної організації «Товариства Українських Поступовців» (ТУП). Коли 1914 р. російське військо зайняло Львів (тоді й було заарештовано М. Грушевського), Є. Чикаленко переконався в тому, що діяв правильно.

«Спогади» Є. Чикаленка, на думку Ф. Погребенника, об'єктивно розкривають його громадсько-культурну діяль-

ність на зламі двох століть, особливо в час піднесення революційного руху в країні. Спогади стають своєрідним літописом громадсько-культурного життя України; автор осмислює як своє життя, так і діяльність тих угруповань, товариств, видань, до яких він мав безпосередню причетність. Друга частина спогадів вводить у політичну та культурно-освітню атмосферу Наддніпрянщини 90-х років, дає жваво виписані портрети таких постатей, як М. Комаров, М. Коцюбинський, В. Винниченко, Б. Грінченко, композитор М. Лисенко, громадські діячі П. Стебницький, В. Науменко, В. Степаненко, Л. Жебуньов. Велику історико-пізнавальну цінність мають ті частини спогадів Є. Чикаленка, де він характеризує культурне життя Києва початку століття. Читач відчуває духовне життя й патріотичні пориви членів старої «Київської громади», зануриться у життя журналу «Кіевская старина», видавництва «Вік», з'ясує характер діяльності «Товариства українських поступовців». Перед читачем постають з багатьма новими рисами характерів, у їхній життєдіяльності такі визначні постаті, як С. Єфремов, М. Лисенко, М. Грушевський, Б. Грінченко, М. Садовський, І. Карпенко-Карий, В. Смирненко, В. Леонтович та інші, з ким Є. Чикаленко був у добрих стосунках, приятелював.

Перед нами першорядний історик і політолог, літератор і лінгвіст, У спогадах чудово поєдналося вміння Є. Чикаленка сплести у вінок цілісної, логічної оповіді документальні, суто біографічні факти, оціночний фермент, соціальний фон і метафоричний опис краю, місцевості, що почасти сприймається як високохудожня повістєва проза. Ось, наприклад, як образно відтворює автор випалювання по жнивах степу: «...пообтягають плугом борозни навколо того степу, щоб вогонь не досяг скірт старого сіна на перелогах, і запалюють суху траву само під вітер; тюгонь швидко з тріском біжить за вітром і лишає за собою вигорілий степ, з якого повтікало все живе, якщо встигло, а через тиждень степ знов, як рута, зелений... А скільки всякого птаства виплоджувалося на степах: журавлі (веселки), табуни бронзових великих, як індики, дрохв, перкосів (хохітва, стрепети) завбільшки, як кури, табуни куріпок, а про перепелів і казати нічого...»

В «Уривку з моїх споминів за 1917 р.» Є. Чикаленко пише про початок революції, організацію Центральної Ради, відновлення української газети, про кооперативний з'їзд та зародок Української армії та ін. Детально розповідає автор про більшовицький переворот у Петрограді і його

наслідки в Києві: оголошення самостійності та загибель української держави.

Історія виникнення щоденників (що охоплюють історичний пласт 1907—1917 рр. та подій українського історичного, політичного та громадсько-культурного життя з 5 квітня 1918 по 24 січня 1919 р.) відбиває характер тих умов і обставин, у яких доводилося жити й працювати багатьом діячам української культури. Щоденникові записи авторів нелегально, зважаючи на поліцейський політичний режим. Та попри все, щоденниковий фактичний і оціночний матеріал є важливим документом громадсько-політичного й суспільно-культурного руху того періоду; він містить немало оригінальних оцінок, спостережень та узагальнень щодо певних подій, конкретних постатей тощо. У передмові зазначено: «... не записував я майже нічого, що траплялося втішного, позитивного в нашому житті... а сів за щоденник тільки тоді, коли мене щось обурювало або наводило на мене сум...» І все ж, яка б не була, за словами самого автора, вибірковість описуваних подій чи ситуацій, які б не були у тих записах суб'єктивні погляд та оцінки, все ж «Щоденник» як історико-панорамний твір опис розкриває цінні віхи громадсько-культурного життя в Україні початку ХХ ст., зокрема показує, як усе прогресивно мисляче українство ґрунтувалося докіль «Громадської думки»; «Ради», «Літературно-наукового вісника», культурницько-просвітницьких товариств («Просвіта», «Родина» та ін.). Має рацію Ф. Погребенник, стверджуючи, що «Щоденник» Є. Чикаленка «в першу чергу є літописом громадсько-культурної діяльності щоденної української газети «Рада»: тут історія її виникнення, функціонування, внутрішнього життя-, контактів з читацькою аудиторією, літературна програма».

В чому ж історико-літературна вартість щоденників Є. Чикаленка періоду розбудови української держави по знесенні більшовиками царського трону в Росії? Насамперед у, тому, що вони виникли під безпосередніми враженнями автора, як результат побаченого, почутого й пережитого. Перед читачем проминають дні, тижні, місяці, а з цим часом — жива історія з її активними творцями В. Винниченком, С. Єфремовим, С. Петлюрою, П. Скоропадським. Ці записи безперечно несуть у собі й оцінки багатьох історичних моментів, і естетичні роздуми.

Давайте уважно перечитаємо щоденники 1918—1919 рр., вдумаємося в їхній зміст, спробуємо оцінити і той об'єктивний «фактаж», що, по суті, є основою розмови, і ті суто суб'єктивні авторські судження, які, зрозуміло, інакшими

і не могли бути, раз вони — авторські, і ту прецікаву беле-тристичну довільність викладу, що іноді нагадує повістеву форму, і, зрештою, ту відкритість і самокритичний погляд на свою працю, які загалом характеризують усю мемуаристику Є. Чикаленка, А ще слід сказати й про високу культуру організації матеріалу, про стилістику, манеру письма — і ми збагнемо, що йдеться про безцінне літературно-історичне надбання.

Ось перший запис, зроблений 5 квітня 1918 р. Буквально кинувши фразу про те, що є в його записах «багато цікавого для внутрішньої, історії українського руху», автор уже ніби переводить думку читача на інше поле, досить конкретне, бо йдеться про такі імена, як Б. Грінченко, М. Грушевський. Є. Чикйленко одразу ж застерігає, що змальовує, так би мовити, своїх героїв «з всіма їхніми хибами», однак піднімається до більш високого в оцінках: «Але для історії українського відродження це не має ніякого значення», і, може, якраз їхні хиби, оте надмірне *тщеславіє, упертість* (курсив наш.— В. К.) були тим імпульсом, що примушував їх робити, і в результаті вони зробили колосальну роботу в порівнянні з роботою, зробленою скромними, м'якими, безкорисними діячами нашими». А далі автор ніби викидає на загальну оповідну канву факти, факти і ще раз — факти: довідуємося, як 1913 р. Є. Чикаленко їздив до Львова «виручати Грушевського з того тяжкого становища, в яке він попав»; про працю синів Чикаленка Левка і Петра в українському уряді.

Перечитуємо записи Є. Чикаленка й робимо цінні виписки, що проливають світло на політичну ситуацію, містять оцінки діяльності відомих політичних діячів, як от М. Грушевського, В. Винниченка та ін.: «Недавно я, будучи в Грушевського, доводив йому, що Україну треба будувати на середньому землевласнику, що має від 15 до 150 десятин землі, бо це єсть найпевніший, найздоровіший елемент в селі»; «як тільки германське військо буде розбито, як тільки щезне репутація його непобідимості, то зараз московське військо рушить на Україну «воссоединять» Росію»; «...коли німці підуть, то тоді Москва під керуванням Мілюкова чи Маркова 4-го (бо Муравйов навряд чи вернеться) знищить все, що буде свідомо на Україні і завде таке обрусіння, якого не знала самодержавна Росія, і вона так буде знищувати все українська...» (7 квітня 1918 р.); «Хутір Садовського чисто розграбували більше вики...» (8 квітня 1918 р.); «...німці гадають, що парламентаризм (в Україні.— В. К.) треба одкинути років на п'ятдесят, поки народ не стане свідомішим...» (15 квітня

1918 р.); «Цар Петро та більшовик Муравйов однакові-сінькі відозви писали до українського народу, тільки цар казав, що він буде обороняти бідний народ від «своєкорисної старшини», а Муравйов писав, що прийшов визволити український народ від «буржуазної Ради», а по суті, вони однакові деспоти-централісти московські» (17 квітня 1918 р.); «Три дні тому назад я виїхав представником від Старої громади з комісією по впорядкуванню могили Т. Г. Шевченка. Комісія складалася з представників губернського земства — председателя Петлюри, члена Скижного, архітектора, спеціаліста по закріпленню провалів, лісовода, садовода, комісара над могилою В. К. Корольова всього з десяти душ» (29 квітня 1918 р.)...

Каже народна мудрість, що з нічого не створюється щось; що щось ніколи й нікуди не зникає, не пропадає, не вивірюється. Віримо, що така постать, як Євген Чикаленко, яка залишила нашій відроджуваній народознавчій науці безцінний джерельний матеріал, невдовзі увійде до шкільних і вузівських програм; що про літератора й літописця української державності заговорять серйозно і поважно на наукових конференціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Дорошенко В.* Великий громадянин // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931. Ч. 4.
Дорошенко Д. Євген Чикаленко: його життя і громадська діяльність. Прага, 1934.
Качкан В. «Була любов до українського слова...» // Прикарп. правда. 1992. 23 груд.
Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка//Укр. культура. 1993. № 1.
Літературно-науковий вісник. Львів, 1930. Т. 6.
Мірна З. Є. Х. Чикаленко як батько родини // Жіноча доля. Коломия, 1930. Ч. 25/26, 28.
Німчук І. Перла української мемуаристики//Мета. 1931. № 8.
Погребенник Ф. Євген Чикаленко і його мемуари//Україна. 1992. № 1.
Рудницький М. Щоденник видавця щоденника // Діло. 1931. 28 лют., 1 берез.
Чикаленко Є. 300 найкращих українських пісень. К., 1904.
Чикаленко Є. Спогади (1861—1907). Львів, 1925. Ч. 1.
Щоденник Євгена Чикаленка//Україна. 1992, № 1—2.

«ПРИЙДЕ СІВАЧ — І ЗАПИШНЮТЬ СХОДИ»

(над життєвим подвигом
Бориса Грінченка)

Борис Грінченко (псевдоніми і криптоніми: Василь Чаиченко, Леонід Яворенко, Іван Перекотиполе, Г. Вільхівський, Б. Г. Вартовий) — поет (І. Франко вважав його другим після М. Старицького); прозаїк (за визначенням О. Білецького — це окремий етап у розвитку української прози); драматург (його п'єси були в репертуарі М. Кропивницького, І. Карленка-Карого, М. Заньковецької); перекладач (завдяки йому Україна одержала у 90-х роках, цілу бібліотеку світової літератури); літературний критик, літературознавець; педагог, мовознавець-лексикограф; фольклорист і етнограф; публіцист, редактор-видавець; бібліограф; популяризатор дитячої літератури й української історії. Але на літературній долі Б. Грінченка, як у краплі роси, віддзеркалюється типова картина вульгаризації всієї української літератури через її найкращих, найталановитіших синів і дочок, брутального глузлення та знищення ортодоксами сталінського «соціалістичного реалізму». Якщо одразу після смерті творчість Б. Грінченка була піднесена, за висловом О. Білецького, «на недосяжну висоту», то з кінця 20 — початку 30-х років колишні найвищі словесні суперлятиви («пророк», «апостол», «учитель життя») замінюються простими висловлюваннями, ніби вони — з судових вироків: його писання не варті й доброго слова, бо, мовляв, звертають молоде покоління «з соціалістичного на націоналістичний шлях, опотеозою якого була петлюрівщина»; «його культурницька програма й ідеологічна концепція... безумовно є реакційний чинник»; «цілий комплекс культурного впливу він звів до обслуговування глитайсько-міщанської верстви». Та й не в такі вже далекі часи радянські «академісти» Не могли втриматися, аби не перевершити своїх попередників «об'єктивними науковими» оцінками на зразок: «Представники буржуазно-націоналістичної літератури... Грінченко та інші виступали як захисники капіталістичного ладу, вороги революційного руху, як провідники націоналізму».

Пояснень подібним висловам-абсурдаціям можна навести чимало. Має рацію дослідник творчості Б. Грінченка професор А. Погрібний, вважаючи, що «на ставлення до постаті Б. Грінченка наклали свій відбиток ідеологічні постулати сталінської моделі соціалізму, до яких належали, наприклад, уявлення про другорядне значення націо-

нального начала, про примат вузькокласових інтересів над загальнолюдськими...».

Складається враження, ніби «естети» не читали і Франка, не брали до уваги його думок та оцінок творчого доробку Б. Грінченка. А проте, ще 1893 р. Каменярь відводив тодішньому зарічному літераторові Грінченку перше місце серед східноукраїнських письменників «по пильності, по таланту, витривалій працьовитості і різnorodності інтересів духовних». А 1906 р. І. Франко узагальнююче висловився: «Слідячи від перших Ваших виступів на літературне поле в «Світі» 1881 р. за Вашою діяльністю, я мусив дивуватися Вашій енергії, витривалості в праці і широкому обсягові Ваших літературних і суспільних інтересів. Смілість, з якою Ви виступили не раз у справах, про які ніхто інший не важився заговорити, вказувала з Вас чоловіка, в якому, крім літературного таланту, був також публічний діяч. Розширення ж Вашої діяльності на поле наукове, на поле фольклору, літературної критики та язикознавства збуджувало мою найповнішу симпатію до Вас».

Народився Борис Дмитрович Грінчедко 27 листопада 1863 р. на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту. Батько майбутнього письменника — відставний штаб-ротмістр, походив із заможного роду, мати — з московської родини полковника Літарева .

У- сім'ї замовного селянина розмовляли «по-панському», дебто по-московськи. Коли перебралися поближче до Харкова, малий хлопчина поринув у стихію українського побуту, народної пісні, захопився українськими книжками, щонайперше Шевченковим «Кобзарем». Із шести років сам складав віршики, оповіданнячка, «навіть цілі „журнали“».

Уже з перших днів навчання в Харківському «реальному училищі» хлопець потягнувся до заборонених книжок за що невдовзі був заарештований (за читання та розповсюдження брошур С. Подолинського «Парова машина», «Про багатство і бідність», інших недозволених "видань").

Про перший арешт згодом згадувала дружина Грінченка Марія Миколаївна Загірня: «Півтора місяця продержано Грінченка в тюрмі, а відтак віддано на рік батькові на поруки. Вчитися далі йому було заборонено. Заборонено також і в Харків приїздити, поки буде на поруках».

За якийсь час Б. Грінченко організував довкола себе ширих однодумців, і заходилися молоді та невгамовні серцем навчатися рідної мови, записувати пісні, казки,

* Архівні матеріали див.: ЦНБ." Від рук. Ф. 1. Од. зб. 31476, 3454Ц Ф. 3. Од. зб. 32542, 41016.

«щоб розвіяти кривду, неволю і темряву, щоб просвітою боротися з цим лихом одвічним».

Самотужки вчився, склав іспити й сягнув жаданої мети — у 1881 р. Грінченко Борис — народний учитель. До речі, того самого року в галицькому часописі «Світ» були надруковані його перші поетичні спроби.

Серед книжкових видань про творчість Б. Грінченка знайдемо чимало думок про найрізноманітніші чинники формування світогляду літератора: і середовище, й селянське оточення з таїнством звичаїв та обрядів. Але, як зізнався сам Б. Грінченко в одному з листів, саме завдячуючи творам Т. Шевченка він «13 років зробився тим, чим ...єсть». Цей факт дає ключ до розуміння педагогічних поглядів Грінченка, загалом його народознавчого кредо.

У яких умовах працював 18-річний учитель (село Введенське Зміївського повіту), видно зі спогаду дружини письменника: «Стіни пооблуплювані, всюди чорні павутиння; на стелі знати, що крізь неї текла вода, в долівці ями, кілька шибок вибито, двері не пристають». Потім були села Тройчатє (т школу земство закрило «за неможливість вести в ней преподавание»), Олексіївка. Про останнє дружина з сумом писала: «Самотність серед людей ще тяжча, ніж самотність без людей. Так і Грінченкові самотність в Олексіївській школі була тяжча, ніж самотність у Введенському». А далі — Нижня Сироватка на Сумщині, де він написав ряд оповідань із шкільного життя («Без хліба», «Сестриця Галя», «Сама, зовсім сама» та ін.). Десять років віддав Б. Грінченко вчителюванню по селах.

Б. Грінченко ні на хвилину не припиняв потужної літературної, перекладацької, видавничої, публіцистично-просвітницької праці. Його поетичні збірки «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Нові пісні і думки Василя Чайченка» (1887), «Під хмарним небом» (1893), «Пісні та думи» (кн. 1—2, 1895), «Писання Б. Грінченка» (т. 1, 1903), прозові твори (повісті «Сонячний промінь», «На розпутті», «Серед темної ночі», «Брат на брата», значна кількість оповідань) високо цінували свого часу А. Кримський, М. Драгоманов, І. Франко та ін.

Б. Грінченко перекладав поетичні й прозові твори Амічіса, Андерсена, Байрона, Гейне, Гауптмана, Гюго, Зудермана, Ібсена, Кольцова, Мірбо, Пушкіна, Сарду, Твена, Чавчавадзе, Шніцлера. Завше добирав твори, які возвеличують людину. «...Ненавиджу всі ті твори,— писав пере*

кладач,— які пригнічують нам духа, псують нам якість душевного погляду, убивають надію й бажання боротися».

З 1894 р. Б. Грінченко живе і працює у Чернігові: то «ділопроизводителем оціночної комісії», то секретарем губернської земської управи. Тут він розгортає активну видавничу діяльність, при цьому орієнтується у випуску книг на трудовий народ, учительство («Чума», «Страшні забавки», «Серед крижаного моря», «Велика пустиня Сахара», «Про грім та блискавку», «Байки», «Робінзон», «Фінляндія», життєписні нариси про Котляревського, Квітку-Основ'яненка, Гребінку, Куліша, Ганну Барвінок, Глібова та ін.).

У Чернігові Б. Грінченко разом зі своєю дружиною Марією Загірньою творять подвиг, гідний людського подиву,— перше в Україні справді народне видавництво (випустили 45 книжок). Він стає одним із керівників нелегальної «Чернігівської громади», що обстоювала неминучість насильницьких дій проти самодержавства. Подружжя приводить до ладу та каталогізує знамениту колекцію української старовини В. Тарновського (шевченківських експонатів налічувалося 758), видають тритомник «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1895, 1896, 1899).

По суті, на чернігівський період життя припадає праця Б. Грінченка в царині етнографії. До тритомного зібрання «Этнографические материалы...» увійшли фольклорні матеріали різних жанрів, які надсилали В. Андрієвський, М. Коцюбинський, В. Кравченко, М. Дикарев, І. Журавський, О. Русов, та ін. Значну частину, долучену до тритомника, зібрав і впорядкував сам Борис Грінченко. В рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського АН України зберігається чимала колекція фольклорних та етнографічних матеріалів ученого, які ще не опубліковані (побутові, обрядові та жартівливі пісні, колядки тощо).

1897 р. Б. Грінченко видає в Чернігові збірку «Думи кобзарські», куди увійшло 18 фольклорних зразків, серед яких класичні — «Невільницький плач», «Про трьох братів Озівських», «Про козака Голоту», «Про Хведора Безрідного», «Про смерть козака-бандуриста» та ін.

Особистість Грінченка збирача, укладача збірки помітно відчутна не лише в розміщенні творів, їх класифікації. Останнє свідчить не тільки про глибокі знання предмета й дивовижну працьовитість у доборі матеріалів, а й про вищої якості професіоналізм редактора. Грінченко-фольклорист значну увагу приділив казковому матеріалу, від-

давши йому близько 340 сторінок, оскільки казки мало видавалися, хоча їх, на думку автора, було не менше, аніж у росіян.

У третьому томі «Етнологических материалов...» вміщена ґрунтовна стаття Б. Грінченка, а також бібліографія, що обіймає 318 позицій. Водночас із цим томом побачила світ у Чернігові й збірка «Етнографічні матеріали», до якої упорядник включив 1704 зразки народної пісні.

Зазначимо, що народнопоетичні джерела, етнографічні матеріали використовувалися Б. Грінченком не лише як етнографічна деталь, а й як художнє та ідейне полотно.

З етнографічних досліджень назвемо ще такі праці Б. Грінченка, як «Народные спектакли» (Чернігів, 1900. 64 с), «Отзыв о сочинении А. Н. Малинки «Сборник материалов по малорусскому фольклору (Чернигов., Волынский., Полтавск. и некот. др. губ.)» (СПб., 1907. 64 с). У першій з них автор веде мову про потребу розширення постановок народних спектаклів у селах і розглядає їх як багатюще джерело не лише пізнання звичаєво-обрядової культури, а й як змістовний напрям виховання національної свідомості.

За зразок публіцист бере п'єсу «Наталка Полтавка» з її переробками та сценічними варіаціями, дає своєрідну хроніку- поширення та популяризації цього, справді народного спектаклю, вистав у Одеській, Київській, Чернігівській, Полтавській, Херсонській та інших губерніях, розповідає на конкретному матеріалі про підготовку й участь селян у постановках, реагування на це професійної театральної-мистецької критики в пресі.

Друге з названих видань — це, по суті, обширний огляд книги Малинки за такими розділами: колядки й щедрівки; загадки й приповідки; повір'я; народна медицина; оповідання, казки; про заховані скарби тощо. За науковий розбір, аналіз та висновки щодо вартості етнографічно-фольклорної збірки Малинки Б. Грінченко від російської Академії наук одержав золоту медаль.

1902 р. Борис Грінченко з сім'єю переїжджають до Києва. Тут він стає засновником і редактором української газети «Громадська Думка» (перший номер вийшов 31 грудня 1905 р.; після заборони на 195-му номері замість цієї газети в Києві виходить «Рада»). З 1906 р. Б. Грінченко випускає місячник «Нова Громада». Того самого року стає засновником і головою товариства «Просвіта». За чотири роки своєї діяльності «Просвіта» видавала науково-популярні книги, організовувала багато народних

читань у Києві й за межами, літературно-музичних вечорів, збирала кошти на пам'ятник Шевченкові, укомплектувала українські бібліотеки.

У Києві Б. Грінченко працює з дружиною по 10—11 годин щодня над «Словником української мови», за який одержав другу премію ім. Костомарова російської Академії наук.

Письменник і вчений не покидає, навпаки, поглиблює теми публіцистично-пропагандистської праці. Відомо, що ще раніше в галицьких часописах «Світ», «Зоря», «Правда», «Діло», «Народ», «Зеркало», «Учитель», «Дзвінок», «Літературно-науковий вісник» та інших досить часто з'являлися не лише вірші, оповідання, драми, повісті Б. Грінченка, а й його наукові розвідки, публіцистичні нариси, есеї, гострополемічні огляди. Так, у газеті «Буковина» протягом 1892—1893 рр. під псевдонімом «П. Вартовий» Б. Грінченко видрукував велику публіцистичну працю — нарис «Листи з України наддніпрянської», що 1917 р. вийшов у Києві окремою книжкою, де автор гостро критикує ту гнилу українську інтелігенцію, яка змоскалилася, зреклася рідного слова, своєї мови й культури.

Виступаючи в ролі публіциста, Б. Грінченко як досвідчений редактор і видавець постійно стежив за процесами, які відбувалися в газетно-журнальній періодиці.

Відомо, що таємні царські укази 1863 й 1876 р. забороняли друкувати українською мовою не лише книги — наукові, релігійні, перекладні, дитячі, а й газети, журнали. В той час набула могутнього розвитку демократична преса в Галичині («Діло», «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос», «Правда», «Зоря», «Жите і Слово», «Літературно-науковий вісник»). У своєму статистично-аналітичному нарисі «Тяжким шляхом: Про українську пресу» (К., 1912. 74 с.) Б. Грінченко малює реальну, хоч і доста сумну картину зародження й занепаду ряду україномовних видань на сході України («Громадська Думка», «Народна справа», «Боротьба», «Вільна Україна», «Слобожанщина», «Запоріжжє», «Шершень», «Вісті», «Голос робітника», «Україна» та ін.), пояснюючи, які були на те об'єктивні причини, а також «українське невміння єднатися, солідаризуватися...» Тодішня преса у більшій чи меншій мірі відбивала загальний суспільний стан, ту політичну боротьбу, яка точилася.

Зачіпає автор і стилістику преси, зокрема галицьких газет, предметно й доказово критикує ряд видань за мовне трюкацтво та певні відхилення від літературних норм української мови.

Великий цикл наукової публіцистики Б. Грінченка присвячено проблемам школи, українського учительства («Твори світової літератури на селі», «Історичні книжки на селі», «Народные учителя как сельские хозяева», «Жан Массе і французька ліга народної освіти», «Неосторожность в важном деле: По поводу украинской стилистики», «Огляд української лексикографії», «Чого нам треба», «Чому у нас досі немає доброго ладу», «Три питання нашого правопису» (з додатком А. Кримського «Чи справді важко вивчити правопис з «ї»?») та ін.).

Немало публіцистичних книжок і сьогодні пролили б світло на нашу безвихідь в освітній справі, такі, як «На беспросветном пути: Об украинской школе» (К., 1908. 83 с), «Народні вчителі і українська школа» (К. 1906. 83 а), «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького» (К., 1907. 38 а), «Перед широким світом» (К., 1907. 51 а).

«Народні вчителі і українська школа» — це нарис-огляд фактичного стану справ у нашому шкільництві, місця в ньому народного вчителя. Відомо, що про потребу власне української національної школи як найважливішої ланки в ланцюгу освіти говорило чимало визначних людей. Ще 1863 р. видатний педагог К. Ушинський назвав московську школу «адам» для української дитини. Багато праці на цьому культурно-просвітницькому терені вклали М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко та ін.

Що ж послужило приводом до написання цього нариса, опублікованому в «Громадській Думці»? З одного боку, численні громадські інституції зверталися до різних ієрархій влади із заявами, петиціями, постановами про потребу українізації школи (до речі, ці матеріали друкувалися в таких періодичних виданнях, як «Хлібороб», «Рідний Край», «Громадська Думка», «Полтавщина» та ін.). З іншого — такі видання, як «Киевлянин», «Московская Ведомости», «Новое Время», вели мову на своїх сторінках про якихось «сепаратистів», про «українофільських інтриганів» і постановку питання про українське шкільництво взагалі вважали «вузьким українським націоналізмом».

Б. Грінченко вже мав ряд публікацій з цієї проблеми («На беспросветном пути», «Якої нам треба школи»), добре знав наукові праці західноєвропейських і російських педагогів і тому досить аргументовано вивів ряд положень, які не підлягають сумніву й зостаються актуальними і в наш час. Публіцист справедливо зазначає, що вчитель, який не визнає потреби в українській школі, — то «чиновник», «казенний обруситель». Далі автор, аби довести, чи

серйозний і довговічний український національний рух, чи доста в ньому сил, аналізує джерела цього руху, зазначаючи наперед: «Усякий національний рух залежить од тієї живої національної сили, яка є в якому народі і намагається виявити себе, намагається розвиватися, жити і творити життя по своїй уподобі. Сила ця виявляється у всяких формах, а найголовніше в житті політичному й літературному».

Аналізуючи фактичний стан речей, Б. Грінченко підносить дещо утихомирену віру й надію на вищий ступінь, бо кожна нова «українська книжка, кожен новий номер української газети все далі й далі посуватиме національну свідомість, все більше й більше захоплюватиме людей хвилею національного воскресіння».

Ведучи мову про братства в Україні і їх подвижницьку просвітницьку працю, Б. Грінченко подає історичний стилізований нарис про діяльність Львівського братства, розповідає про школи і друкарні, звертає увагу читача на давні друковані книги Івана Федоровича (потім переробленого Москвою на Федорова), Мелетія Смотрицького, Петра Могили.

У передмові до публіцистичної книжки «Перед широким світом» (К., 1907) сам автор, ідучи за проаналізованим станом справ на українській освітянській ниві, писав з великим занепокоєнням: «У нас, українців, це питання має ще більшу вагу, бо ми zostалися в просвітніх справах позад усіх європейських народів, і в нас справа просвіти є разом і справою національного відродження. Коли ми хочемб чогось досягти як національний організм, мусимо з усієї сили стати до просвітньої роботи».

Важливим завданням школи Б. Грінченко вважав трудове виховання як необхідну умову повсякденного життя, що забезпечує кращий фізичний розвиток, виробляє спритність і вміння володіти найнеобхіднішими інструментами. «Сучасна школа,—писав педагог-просвітитель,—поставила перед собою завдання: поряд з розвитком розумовим та моральним давати й фізичний розвиток. Останній охоплює не тільки простий розвиток фізичних сил людини, а й пристосування її певною мірою до майбутніх потреб практичного життя. Просто одного фізичного здоров'я замало. Потрібні певні вміння, спритність, технічні знання». Ці ідеї Б. Грінченко художньо інтерпретував в оповіданнях «Батько та дочка», «Грицько», «Каторжна», «Кавуни», «Панько», «Украла».

Досить повно й цікаво висвітлює Б. Грінченко роль книжки в житті дитини (К вопросу о журнале для дет-

ского чтения в земской народной школе // Земский сборник Черниговской губернии. Чернигов. 1903. С. 34—35), висуває ряд ідей стосовно друкування книжок для дітей і школярів, їх «кудощного оформлення, ілюстрування тощо.

Проблемі постійного вдосконалення народного вчителя присвячено статті, кореспонденції «Змеєвские педагогические курсы» (Русский народный учитель. 1883. № 8. С. 593—596), «По поводу эмеритальной кассы учащихся в народных школах». (Там само. 1884. № 2. С. 495—496), «Письмо в редакцию» (Там само. 1884. № 1. С. 410), «Цел» народной школы» (Там само. 1885. № 5. С. 295—298).у

Огляд надто сповненого ідеями та їх реалізацією київського періоду життєдіяльності Б. Грінченка і його вірної помічниці, дружини Марії Загірної був би далеко не повний, якби б ми не сказали, що й за життя чоловіка, й уже по його смерті у столиці України з грифом «Книжки пам'яті Насті Грінченко» вийшла ціла серія книг Б. Грінченка, серед яких «Оповідання з української старовини: Київська держава і татарське лихоліття» (К., 1911. 64 а), «Оповідання про Івана Котляревського» (К., 1912. 32 с), «Князь Ігор: По «Слову про полк Ігорів» (К., 1913. 22 с), «Три жіночі постаті» (К., 1913. 32 с.)...

Арешти, смерть дочки, онуки, матері, важка операція дружини — все це гнітило, знищувало морально й фізично і так хворобливого чоловіка. Навіть Італія (Оспедалетті) не допомогла. Довідавшись 14 квітня 1910 р., що в Києві закрито його дітище — «Просвіту», Б. Грінченко ще більше зневірився у власному видужанні, а через декілька днів зболене серце навіки спиноло своє биття. Помер він 23 квітня 1910 р.

Над могилою письменника промовляли в тузі й скорботі визначні діячі України. Великий музикант Микола Лисенко сказав: «Нова, свіжа втрата! Нова рана на тілі бездольної, на Людей праці убогої України! Ось та рана, та непереможна, гірка втрата: лишилася сама облуда, а духа живця Грінченкового не стало, немає... Таких невтомних, завзятих діячів, борців громадських, якого ми в особі Бориса Грінченка втратили, в пантеоні українських писателів зазначити можна дуже небагато,—три, чотири та й годі. Великий хист, незвичайна витривалість у роботі, скрашені великою любов'ю до рідного краю».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Веркалець М.* Педагогічні ідеї Б. Д. Грінченка. К- 1990.
Грінченко Б. Думи кобзарські. Чернігів, 1897.
Грінченко Б. Етнографічні матеріали. Чернігів, 1899. Т. 3.

- Гринченко Б.* Народные спектакли. Чернигов, 1900.
Грінченко Б. Народні вчителі і українська* школа. К., 1906.
Грінченко Б. На беспросветном пути: Об украинской школе. К., 1906.
Грінченко Б. Перед широким світом. К., 1907.
Грінченко Б. Братства і просвітня справа на Україні за польсько-го панування до Б. Хмельницького. К., 1907.
Грінченко Б. Отзыв о сочинении А. Н. Малинки «Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниг., Волынск., Полтавск. и некот. др. губ.)». СПб., 1907.
Грінченко Б. Тяжким шляхом: Про українську пресу. К., 1912.
Грінченко Б. Листи з України. К., 1917.
Дмитренко А.- Внесок Б. Д. Грінченіа в українську фольклорне-, тику //Борис Грінченко: Тези доп. на наук. конф. "ТЗорошиловград, 1988.
 Історія української літератури: У 2 т. К., 1955. Т. 1.
Коряк В. Нарис історії української літератури. Харків, 1927.
 Над могилою Бориса Грінченка. К., 1910.
Погрібний А. Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ—поч. ХХ ст.: Питання ідейно-естетичної еволюції. К., 1990; Борис Грінченко//Грінченко Б. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 1.
Рудченко С. Борис Грінченко. Харків, 1981.
 Русский народный учитель. 1883. № 8.
С міланський Л. Борис Грінченко. Харків, 1930.
Огебницький П. Борис Грінченко: Нарис життя, та діяльності. К., 1920.
Франко І. Наше літературне життя в 1892 році: Листи до редактора «Зорі» // Зібр. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 29.

ДОБРО ПРОСТЕНА ДОБРОМИСЛА (повернення Юліана Панькевича)

Юліан Іванович Панькевич (псевдонім Простен Добромисл) народився 1863 р. в селі Устя-Зелене (нині Тернопільська область) над Дністром у родині церковного маляра*. Його дитячі роки проходили в селі Васючин Рогатинського району та в містечку Єзуполі. Навчався Юліан у гімназії в Бережанах. Граф В. Дзедушицький, помітивши в хлопця неабиякий талант, до малювання, вирішив зробити з нього придворного художника. Юліан їде до Краківської академії мистецтв, де провчився понад три роки. Одного разу на вечорі, де зібралися представники «високих кіл», якийсь шляхтич виступив проти Шевченка. Юліан запротестував. За це пан «допоміг» виключити Панькевича з академії.

Далі юнак продовжував навчання у Відні, де в арти-

* Досі неопубліковані матеріали, листи, див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. 34. Од. зб. 434/19; Ф. 493. Од. зб. 63; ІМФЕ. Від. рук. Ф. 28—3. Од. зб. Б67—568.

стично-промисловій школі склав іспит на вчителя малюнка в середніх школах.

Здобувши блискучу освіту європейської художньої школи, Ю. Панькевич не став придворним малярем графа В. Дзедушицького, який деякий час був його меценатом, а подався в мандрівні художники. По селах Бабинці, Чесники, Пуків, Черче, Данильче, в селищах Бовшів і Єзупіль, у містах Галичі та Рогатині — всюди, де він перебував останні роки до від'їзду на Східну Україну, пам'ятають його старожили -як людину широкого серця, добродійну і сумлінну. Ось як занотував у Книзі відгуків на виставку творів художника в Рогатині 1963 р. житель Пукова С. Мельник: «Його знала в нашому селі кожна дитина, він жив серед нас таким же невеселим життям, як ми, сільські люди. Скромний, невибагливий, завжди зайнятий своєю працею. Він залюбки малював селян — чи то старих дідів, газдинь, чи завітчаних молодичь, чи дітей, що пасли худобу на леваді. Ми завжди нишком дивувались, що такого привабливого може бачити він в нас — звичайних, сірих людях. В селі його називали просто «Наш Добромисл» — якимось ласкаво і гордо».

Відомо, що Ю. Панькевич організовував по селах хори, керував ними, безкоштовно навчав сільських дітей малюванню, історії мистецтва, сам виготовляв декорації для самодіяльних вистав, проектував костюми для них, оформляв хати-читальні, організовував гуртки самоосвіти на селах. Кажуть старожили, що Ю. Панькевич добре грав на скрипці, самовіддано диригував хорами, записував пісні, перекази.

Ю. Панькевич серйозно займався релігійним малярством, уносячи в нього народний колорит, фантастичну різноманітність орнаментики, народний типаж, побутові деталі тощо. Про це свідчить фрагмент спогаду Ю. Панькевича, використаного в мистецтвознавчій статті. Високу оцінку мали свого часу картини Ю. Панькевича «Ісус Христос», «Богородиця». Розмальовуючи церкви Рогатина, Надвірної, Більшівців, Львова, Ю. Панькевич розвивав традиції визначних малярів Остапа Білявського та Луки Долинського.

Неабиякий інтерес у фахівців і сьогодні мала б викликати наукова розвідка Ю. Панькевича «Маляр і природа» (Неділя. 1911. Ч. 8—14) у п'яти розділах (1. Рисунок-малюнок; 2. Краски; 3. Перспектива; 4. Колорит; 5. Стиль). Автор досить жваво й переконливо виклав своє розуміння всіх важливих елементів теорії рисунка. Про себе художник говорив, що «будучина найде певно кращу оцінку мо-

їх думок, аніж се має місце нині, але я не самолюб і тому мені досить байдуже про мою судьбу; болить мене лише се, що добрі думки закриті перед тими, для котрих вони призначені...».

У своїх численних теоретичних статтях Ю. Панькевич орієнтував читачів, а особливо ж майбутні художницькі сили, на національне народне мистецтво як на незнищенне пракоріння всієї культури, ба, малярства.

Мандруючи по селах, художник придивлявся до народного життя, вивчав етнографію. Замилуваний у народне мистецтво, в неповторну гаму його кольорів, він багато працював над збагаченням української орнаментики. У його течці завжди було чимало фрагментів писанок, мальованих скринь, мисників, свічників, деталей інтер'єру та екстер'єру будівель. Ці зарисовки митець використовував у подальшій творчій праці.

З найпоширеніших творів Ю. Панькевича назвемо: «Пейзаж з скалами в Бубнищі», «Теребовлянський замок», «Повернення з ярмарку» (1885), «На сільському майдані» (1891), «Рибалки над Прутом» (1893), «Хмельницький закликає козаків до повстання» (1896), «Нестерків хлопець», «Тарасова гора» (1903), «Дівчина з Данильча» (1921), «Дубинки», «Косарі», «Пастушок», «Полукіпки», «Подільський пейзаж», «Дністер».

У цих роботах Ю. Панькевича відчувається широке зацікавлення життям українського народу, його побутом, звичаями, історією, чарівною природою рідного краю. Меланхолійні за настроєм, ніжні своєю живописністю й незвичайно скромні за своєю композицією, пейзажі Панькевича в тиші музейній ще чекають на своїх тонких цінителів. У них, як у прозорій краплі води, віддзеркалюється делікатна і вразлива до краси душа художника.

Ю. Панькевич як професійний художник-графік усе свідоме життя займався вивченням генези української орнаментики, цікавився закономірностями її розвитку. Він плідно співпрацював із В. Гнатюком. Прикладом такої співпраці художника й літератора є видання унікальної книги «Акорди». За словами І. Франка, укладача цієї книги (Львів, 1903) — це «антологія української лірики від смерті Шевченка». Якщо перша — «Антологія руська» (1881) — включала твори 42 українських поетів, починаючи від І. Котляревського, друга — «Вік» (1902) — 50 авторів, то третя — «Акорди» — 88 імен.

Франкова антологія стала помітним явищем літературного життя України початку ХХ ст. Не випадково сам І. Франко в листі від 23 березня 1904 р. до чеського фольк-

лориста А. Черного писав зі Львова, що книга розходить-ся, але, як і треба було цього чекати, до «Росії не пушено нічого» (очевидно, через заборону цензури.— В. К). Привернула ця книга увагу читацької публіки не тільки змістом словесним, а й естетикою оформлення. Орнаментальні мотиви українського ужиткового мистецтва Карпат, вдало перефразовані ним і творчо переосмислені, промовляють до читача своєю оригінальною мовою. Митець уда-ло поєднує орнамент із віртуозними пейзажними мініатюрами, що влучно передають загальний настрій, характер і музикальну мелодійність української поезії. Антологія «Акорди» була провісником майбутніх досягнень мистецтва української книги, першою ластівкою нового стилю оформлення поліграфічних видань,— стилю, що передбачував не тільки зовнішню естетичну окрасу, а й тісно пов'язувався зі змістом книги, підсилюючи її емоційний вираз, доповнюючи новими нюансами настроїв, надаючи книзі вираз-ного національного колориту. Так, на правду Франкові й Панькевичеві «Акорди» люди брали в руки як найдорожчі подарунки. Відомо, коли в грудні 1903 р. М. Лисенко приїжджав до Львова, то вдячні львів'яни піднесли в дар славетному композиторові «Історію України-Руси» М. Грудієвського й антологію «Акорди».

Багато часу, творчої енергії віддав художник праці над ілюстраціями до «Слова про похід Ігоря», до повісті Г. Хоткевича «Камінна душа», творів С. Руданського, Я. Щоголіва.

Юліан Панькевич завжди відстоював реалістичний напрям у малярстві. Він з обуренням виступав проти тих знавців «штуки», котрі дивилися за костюмами, а «лиць не бачили». Художник, на думку Ю. Панькевича, мусить бути всебічно освіченою людиною, бо справді «маляр, если має «бути артистом, мусить стояти на висоті сучасного знання».

Після заснування товариства «Для розвою руської, штуки» (голова Іван Труш) він стає його секретарем, складає статут. Після розпаду цього товариства художники на чолі з І. Трушем і Ю. Панькевичем заснували товариство «Прихильників українського письменства, науки і штуки», яке організувало 1905 р. художню виставку, видавало часопис «Артистичний вісник».

Значною сторінкою в українському народознавстві загалом і в культурно-мистецькій сфері зокрема є творчі взаємини Ю. Панькевича з В. Гнатюком. Так, відомо, що коли В. Гнатюк заходився ілюструвати книжки фольклорно-етнографічної серії (стараннями «Видавничої Спілки»

було випущено «Народні казки» (1913), «Народні новели» (1917), «Народні байки» (1918), він залучав до праці високопрофесійних художників-ілюстраторів. Чимало малюнків виготовив Ю. Панькевич для можливого використання: у збірнику В. Гнатюка «Голосіння», підготував 38 сюжетних малюнків, 20 заставок і кінцівок, виконаних у реалістичній манері, до збірки казок «Баронський син в Америці». І все ж, як справедливо вважав фольклорист і франкознавець О. Дей, найціннішими і найдосконалішими з ілюстрацій Ю. Панькевича до книжок є 40 малюнків до збірки «Голосіння». Виконані пером і тушшю, ці малюнки відзначаються винятковою побутовою достовірністю, сюжетністю, ясністю та майстерністю відтворення живої дійсності. Саме тут виявилися риси і загалом хист художника-етнографа. Лише перечитати назви малюнків («Ідуть відзнавати», «Заводить», «На парастас», «Деревище», «Дають знати по сусідьох» та ін.) — і одразу ж уява допомагає відтворити точність побутових деталей.

У рукописних фондах Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника АН України зберігається ряд листів Ю. Панькевича до В. Гнатюка, писаних протягом 1920—1925 рр. Із с Бабинці та з Рогатина. То — безцінна сторінка, яка проливає світло не тільки на ці роки життя і творчості самого художника, а й дає змогу збагнути складність суспільно-громадської атмосфери, серед якої проходило часто-густо злиденне й безрадісне буття такої талановитої, але нерідко самотньої особистості, якою був Юліан Панькевич.

• Ось 19 лютого 1920 р. він пише своєму другові з с Бабинці: «...образків і рослинних орнаментів до відгадок буде (а властиво вже є) разом 20. Більше годі добрати, а геометричного орнаменту не хочу вже додавати, щоби обминути строкатосте.

Наколи можливо, то попрошу прислати образки до «Баронського сина», а також відому книжку з голосіннями і текст на відомі 3 вінети. Зладив-бим потрібні рисунки і вінетки, і разом з готовими рисунками привіз би Вам в марті. Матеріалу до ілюстрування «Голосінь» не придбав я доси жадного, бо такий матеріал взагалі трудніше, як о який інший; було би мені догідно, наколи б міг вперед познайомитися зі звичаями похоронними, зібраними в книжці, бо се улегшило б мені евентуальську обсервацію... Не багато виходжу з хати — і тому нових студій (тут: малюнків, зарисовок.— *В. К.*) не придбав тепер, бо на се треба би іти поза місто, в поле... При морозі та вітері не дуже то обсервація тримався голови... Шкода, що так далека

мені до Львова, і не можу з Вами так часто зноситися, як передніше, но але поки що треба вдовольнитися тим, що є...», 20 березня 1920 р. з Бабинців Ю. Панькевич писав, що Д. Лукіянович шукає «накладчика на його праці, котрі хотів би видати... Рисуноків до голосінь буде коло 40. Вінетти вже готові. Чи буду міг привезти їх, не знаю, бо кошти дороги дуже значні. Може, можна б поштою післати? Повідоміть мене про те, прошу дуже, карткою...»

11 червня 1920 р. з того ж села пише Ю. Панькевич, що запропоновані В. Гнатюком ілюстрації до повісті А. Крушельницького «Рубають ліс» не підійдуть, бо, «залишаючи в собі великі простори малим форматом, є надто загальні... треба би краєвидів, виджених з ближнього відступу... Щодо змісту, то порушує він темат, на котрий ще людськість відай довго буде нездужати... Прото ілюстрації буду робити, бодай хоть до першого тому...»

26 липня 1920 р. Ю. Панькевич повідомляє В. Гнатюка, що нелегко жити і творити в провінції («Десь-колись долетить відгомонок з великого світу — і понесеться дальше...»), що тепло згадує поїздку до Криворівні. І завершує листа оцим шкіцом-образком: «Коли душу (повість Г. Хоткевича «Камінна душа». — В. /(.) перечитав я багато разів, і чим більше вчитувався, тим більше уступали геть і Маруся, і Марусяк, і, всі інші лица — а виринав перед мною образ розбурханого Черемоша, переливаючогося по каміннях, підриваючого береги, — і так ось здається, неначе се не Марусяк каже, а Черемош: «Най же тепер кємує, хто має кємувати, що я цесу барточьку в ручьках тримаю», — хоть оба плинуть лиш вузьким руслом...»

27 грудня 1921 р. Ю. Панькевич дає згоду зробити 10 ілюстрацій до «Слова про Ігорів похід». Повідомляє художник В. Гнатюка, що ще 1918 р. практично був готовий проілюструвати твір А. Крушельницького «Рубають діс» («Головну вагу рад би я покласти на краєвид»), а тепер усе позаду, але ще не бачив виданої книжки («Рад би бачити і мати бодай оден примірник!»).

Проживаючи в Бабинцях у Степана Ляльки; Ю. Панькевич писав 1 Жовтня 1925 р. В. Гнатюку, що на прохання А. Крушельницького передав йому для репродукування 10 малюнків (акварелей і олійних краєвидів). І тому просить В. Гнатюка розшукати ті малюнки та негайно їх повернути автору, бо «Тепер однак прийшла для мене така скрутна хвиля, що малюнки сі *конче і то дуже скоро потрібні* 9виділення автора.— В. К.) для скомплектовання збірки, котру спонуканий я якнайскорше продати (!), якшо в мойому положенню не наступить в сих днях яка змі-

на на ліпше». І далі каже, що ця збірка матиме 368 малюнків. Запитує також В. Гнатюка, чи не має у Львові на приміті когось, хто «міг би таку збірку набути?» і 19 жовтня того Ж року Ю. Панькевич писав своєму приятелеві з Рогатина, що в його колекції є уже 362. малюнки, не рахуючи рисунки олівцем та 97 таблиць з квітами. Далі веде мову про продаж згаданої колекції, бо «тоді міг би спокійніше та енергійніше продовжувати прац)... бо теперішні услів'я мого життя — особливо під сю хвилю — доволі незавидні. Я сьому не дуже дивуюся, бо наше суспільне життя взагалі досить недомагає, і хто знає, чи нас таких більше нема, як я, але треба старатися з свого пригноблення вибратися, щоби в кращих -услів'ях кращі висліди осягнути. І о се я стараюся... Добра віра та енергія еше у мене є, і хоть тепер як тяжко, не підупадаю, а кріплюся і працюю, кілька лиш сил є».

У листі від 21 жовтня 1925 р. із с. Бабинці Ю. Панькевич скаржиться, що живе «за позичені гроші» і до Львова сам поїхати не може. Але просить В. Гнатюка довідатися, «під якими услів'ями Музей схотів би уладити виставку моїх малюнків — маю на думці мою збірку». Автор листа погоджується навіть сам ту виставку експозиціювати, тільки б йому було виділено 2—3 кімнати. Та головне — «які кошти се потягнуло би за собою?». Художник вважає, що виставку можна б відкрити в середині листопада і що саме така презентація була би достатньою підставою для вступу до Гуртка діячів українського мистецтва, бо «доси не спромігся стати його членом».

10. Панькевич залишив помітний слід і в літературі, публіцистиці. Будучи постійним автором повітового ілюстрованого календаря «Рогатинець», Він часто друкував на його сторінках, а також в інших галицьких періодичних виданнях вірші, сатиричні куплети «під Руданського», казки, небилиці, оповідання («Дивне село» (1921), «Як люди парцелювали своє лихо» (1922), «Донощикам у пам'ять», «Незнайкам цікавим» (1923), «Над вовчою ямою» (1924) та ін.), більшість з яких розповсюджувалися в рукописних списках.

Чимало статей присвятив Ю. Панькевич питанням науки, господарювання. Цікаві його думки щодо колективного обробітку землі. Він говорив; «Чому боятися спільної господарки, коли вона розкриває нам новий світ і певно доведе нас до мети...»

Особливо багато виступів присвятив художник питанням школи й освіти. Обстоюючи принцип «не народ для школи, а школа для народу», він різко виступав проти

тих/хто заперечував потребу в інтелігенції. «Вже підносяться голоси, що у нас забагато інтелігенції, яка не має куди подітися. А я сказав би, що її не забагато, але що теперішні школи не дуже надаються до виховання такої інтелігенції, якої нам під сю пору треба... Я зі своєї сторони бажав би, щоби кожний/наш селянин і селянка могли скінчити середню школу». Але, на думку Панькевича, треба перебудувати систему освіти, бо «за царя, чи то цісаря і освіта будувалася так, як треба було голові держави та його правительству... Нині — обставини змінилися. Тепер вже сам народ *може і мусить* (курсив наш.— В. К.) собі створити таке шкільництво, таку рідну школу, котра була би справді українською, т. є. такою, яка не служила би царям та їх правительством, а народів, котрий її удержує...». А щоб школа могла «принести хосен народів, мусить бути не так, як досі: машиною для фабрикування несвідомих, а слухняних наймитів, лишень мусить виховати свідомих, розумних людей».

Під впливом дружніх стосунків з Іваном Франком Простен Добромисл пише твори для дітей. Франко доручив йому переклад на українську мову повісті М. Твена «Пригоди Тома Сойера», до котрої написав передмову (Львів, 1906).

Великий патріот свого народу, Ю. Панькевич ненавидів визискувачів, часто виступав проти них і тому терпів нестатки, неприємності. А коли місцевий жандарм із Рогатина попросив намалювати його портрет, пообіцявши заплатити художникові втричі більше, як за корову, Добромисл заявив: «Ви шандар, арештовуєте народ, а я би вас малював? Мені руки борше усохнуть...»

Ю. Панькевич багато малював, але жодної картини не продав. Коли якийсь панок хотів купити в нього один портрет, митець заявив: «Коли художник малює, він в працю вкладає частку свого серця. А хіба серце продається?..»

Вийшовши 1932 р. до Харкова, Ю. Панькевич працює в державному музеї образотворчого мистецтва. Чимало провідних митців тепло згадують той час, коли працювали з ним. Ось професор С. Беседін згадує: «Він увійшов в колектив музейних працівників якось просто і навіть непомітно. Здавалося, що він давно вже працює з нами, що всі давно вже його знають. Мужній, рівний, витриманий, небагатомовний, шалено працюючий, з глибокими розумними очима, з обвітреним гострим обличчям. Ми вже тоді відчували, що маємо справу з небуденною людиною, з мистцем великої і ніжної душі».

Юліан Іванович Панькевич жив думками про вільне життя українського народу, мріяв про розквіт українського національного мистецтва. В одному з листів до В. Гнатюка він писав: «Українське мистецтво ще прийде до тої висоти і слави, що колись в Італії. І у нас настануть свої Рафаелі, Тіціани, Мікельанджели. Наше малярство розвинене природною дорогою, вказаною в знаменитих «Богородчанах» і народній творчості, стане колись взором для народів, що нині пишаються своїми образами».

Важка хвороба нервів не дала Ю. Панькевичу здійснити ще не один задум. Помер він у Харкові 1935 р.

Розсипалися поміж людьми твори художника. Пора нашим мистецтвознавцям всебічно вивчити художню спадщину Ю. Панькевича, підготувати про нього солідну монографію, а його творам надати постійну музейну прописку, адже йдеться не про якусь там пересічну постать, а про визначного діяча на ниві українського національного відродження, чиє ім'я справедливо маємо називати поряд з такими фігурами, як І. Труш, І. їжакевич, Ф. Красицький, О. Сорохтей, Олена Кульчицька.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Цей О.* Ілюстрації Юліана Панькевича на фольклорні теми // Нар. творчість та етнографія. 1976. № 2.
- Лей О.* Спілкування митців з народною поезією: Іван Франко та його оточення. К., 1981.
- Дмитрів Г.* Невтомний плугатар (спогади про дружбу В. Гнатюка з Ю. Панькевичем) // Вільне життя. 1971. 9 трав.
- Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж.; Нью-Йорк, 1966. Т. 5.
- Льницький М.* Акорди української поезії // Акорди : Антологія української лірики від смерті Шевченка. К., 1992.
- Качкан В.* Унікальна колекція кутчанина: Про вчителя-краєзнавця М. Керницького // Рад. Гуцульщина. 1967. 23 лист.
- Качкан В.* Добро Простена Добромисла // Жовтень. 1970. № 11.
- Керницький М.* Чи відомі вам ці твори Юліана Панькевича? // Жовтень. 1962. № 8.
- Панькевич Ю.* Маляр і природа // Неділя. 1911. Ч. 14. Рогатиинець. 1924. Ч. 2.
- Саноцька Х.* Торуючи дорогу до народу // Нар. творчість та етнографія. 1970. № 3.
- Труш І.* Перша руська виставка штуки // Літ.-паук. віси. 1898. Т. 4. Кн. 2.
- Угрин-Безгірний М.* Простен Добромисл // Рогатиинець. 1924. Ч. 5—6.
- Українська загальна енциклопедія, Книга знання: У 3 т. Львів; Станіславів; Коломия, 1934. Т. 2.
- Франко І.* Марк Твен. Пригоди Тома Сойєра // Зібр. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37.
- Франко І.* Листування // Там само. 1986. Т. 50.

«„НАЙБІЛЬШИЙ ТВОРЕЦЬ ЖИВОЇ ІСТОРІЇ»
(над раритетами Михайла Грушевського)

Мабуть, є-підстава для ствердження, що практично немає такої сфери серед гуманітарних наук, де б не залишив вагомого слова академік Михайло Сергійович Грушевський (1866—1934). Якби тільки назвати з-поміж сотень праць ученого, письменника такі його твори, як 'десяти томник «Історія України-Руси» (1898—1936), «Нарис історії українського народу» (1904), п'ятикнижжя «Історії української літератури» (1923—1927), цього досить, щоб уявити обшири, висоти і глибини геніальності цієї людини, чий подвиг немало літ або замовчувався, або паплюжився.

М. Грушевський «сполучає» в собі дві гігантські творчі постаті — найбільший дослідник тисячолітньої історії України і найбільший творець живої історії — великого відродження України 20 століття — без жодного перебільшення сказав про визначного українського академіка відомий літературознавець, укладач антології «Розстріляне відродження» (Париж, 1959) Юрій Лавриненко.

Для нас сьогодні вельми важливо усвідомити, що М. Грушевський був справді, великим і визначним українцем — у способі мислення, в концептуальних підходах до історико-наукових, культурологічних проблем. Так, скажімо, чимало, праць він присвятив мовним аспектам. Нерідко в загальнополітичний контекст М. Грушевський вплітає архіважливу культурософську проблему — проблему захисту української мови, україномовної книжки. «Що знесення ogranicень українського слова не розв'язує собою питання чисто формального ... се річ ясна. Українським словом, звільненим із дотеперішніх обмежень, будуть користуватися досить тісні круги людей, уже тепер о стільки освідомлених і приготовлених національно, що потребують уже української книжки, української преси для задоволення своїх культурних потреб» (Українство і питання дня в Росії. Львів, 1905. С. 6).

Або візьмімо окреме видання М. Грушевського «Про українську мову й українську справу: Статті й замітки» (К., 1907. 23 а). Сім статей, що друкувалися в «Раді» протягом січня — квітня 1907 р. (№ 6, 8, 31, 51, 59, 83), і склали цю збірку. Проте кожна із статей є цілісним, викінченим публіцистичним твором: усі ж вони поєднані спільністю ідей, поглядів, що розвиваються поступово. В короткому вступному слові автор підкреслює, що «справа літературної, культурної мови була й застається одним із основних пунктів в українськiм питанні». Далі він

стверджує, що його цікавлять не тільки філологічні мотиви й аргументи, а й загальнонаціональні інтереси й потреби українства.

М. Грушевський глибоко і всебічно аналізує процес боротьби за українську мову по всій Україні й доходить такого висновку: «Інстинкт самоохорони наказує нам дбати всіма силами про те, щоб від летаргічного сну, в яким держали український народ правительственні заборони, перейти, якнайскоріше до діяльного, міцного життя національного, коли хочемо жити, а не підпасти процесові розкладу й умирання».

Не втратила своєї актуальності й праця вченого «Справа українських кафедр і наші наукові потреби» (К., 1907. 33 а). Відштовхуючись від історичного факту сецесії (конфлікт 1901 р. у Львівському університеті за права української мови й колективний вихід студентів-українців з університету), М. Грушевський у популярній формі на основі численних фактів розкриває реальну картину життєдіяльності університетських кафедр. Автор аргументовано розглядає дві складові проблеми: наукові потреби українознавства викладання у вищих навчальних закладах українською мовою. «Мова,— пише М. Грушевський в іншій праці,— це перший і найважливіший показник національного життя».

Значний фольклорно-етнологічний доробок М. Грушевського ще не досліджений і не введений повністю до наукового набуtku. Ось, скажімо, невелика за обсягом розвідка «Южнорусские господарські замки в половине XVI века: Историко-статистический очерк» (К., 1890.33 с), у якій автор детально описує суспільно-культурне життя Володимирського, Луцького, Кременецького, Вінницького, Брацлавського, Житомирського, Овруцького, Мозирського, Чорнобильського, Київського, Канівського, Черкаського, Остерського замків. Така повна й точна деталізація, якою послуговується вчений, складає на сьогодні передовсім історичну цінність як джерелознавчий матеріал.

У нарисі «Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи» М. Грушевський робить висновок, що географічне сусідство, торговельні дороги й зносини, етнографічна належність відігравали головну роль, у культурній еволюції, «в присвоюванню здобутків вищої культури».

Ряд спостережень, висновків, що не втратили свого значення і в наш час, маємо у невеличких статтях-дослідженнях «Спірні питання староруської етнографії» (СПб., 1904. 17 с), «Постриження й інші обряди, відправлювакі

над дітьми I підлітками» (К., 1926. 4 с.) та ін. «Спірні питання староруської етнографії» — нарис, написаний М. Грушевським у Львові 18(31) грудня 1903 р. Крім того, що він містить у собі цінний матеріал до української етнокультури і, власне, до історії походження; й утвердження народностей, націй і формування державності," становить інтерес ще і з творчого боку. Передусім тут добре простежується така риса наукових досліджень, як аргументованість. Ось, аби не просто заперечити, а поставити під сумнів поширену версію про похорони воїна з конем у полянців, учений-історик, етнограф наводить подібні позиції — похорон'гурецький, чорноклобуцький, половецький; він звертається до численного, діалектологічного матеріалу, зокрема до наукових позицій інших учених, 'як от. професора Антоновича, академіка Шахматова.

«Постриження...» — це є, по суті, програма-запитальник культурно-історичної комісії Всеукраїнської академії наук. Непересічна вартість цього маловідомого тексту М. Грушевського полягає в тому, що він розкриває один із забутих обрядів наших пращурів. А це, в свою, чергу, є одним із джерел колишнього світогляду, культури, соціальних відносин, давніх звичаїв та обрядів і пов'язаних із ними поглядів, норм і правил. Детально розповівши про такі християнські обряди, як молиткування, надання ймення, хрестини, автор підводить увагу читача до сприйняття обряду постригу. А відтак ставить 33 запитання до збирання матеріалів.

М. Грушевський проявляв неабиякий науковий інтерес до фольклорних надбань, зокрема до рукописних збірок та зібрань. Так, відстоюючи нагальну потребу в публікуванні старовинних збірників, учений вбачає в цьому наукові резерви та перспективи духовного збагачення. На переконання М. Грушевського, давні збірки дають певний образ культурних інтересів, «літературного й естетичного смаку тогочасного чоловіка». Такі збірки часом дають можливість ознайомитися з недрукованою літературою, яка, на думку дослідника, хай би й не високого гатунку, «все була б об'явом, духовного життя, мала своїх поклонників і читачів, часом дуже численних, проходила в сфері народні і зливалась з літературою усною і своєю дорогою — з нею черпала чимало».

Друкуючи давній збірник, М. Грушевський розповідає у передньому слові, що цей рукопис він одержав 189В р. від священника Петра Білинського з с Зарваниця Тербовлянського повіту на Тернопільщині, Рукопис цей раніше належав І. Березі, а йому він дістався, від батька-дяка.

Як каже М. Грушевський, цей збірничок фактично складався з двох осібних; так підказували йому і зміст, і характер письма. Рукописний збірничок був зачитаний, у багатьох місцях понищений, хоча й збереглися гарно орнаментований титул і деякі фрагмента орнаментів із листа та квітів на сторінках тексту..

Перечитуючи пісні, переконуємося, що це не «Пісні побожні», як зафіксовано на титулі, а радше світські. Аналізуючи діалектні ознаки народної мови збірки, бачимо, що укладач пісенника був галичанин. Як" стверджує М. Грушевський, перша частина збірника переписана 1718 р., друга— 1727. М. Грушевський вважає, що «міщанина побожник співів і, фрівольних, часом дуже вільних, віршиків, народних пісень і книжних композицій, віршів руських і польських, відгомону сучасної політичної літератури і веселих безпретензійних жартів дає нам як рідко повний і цікавий образок інтересів духовних і літературних тогочасного письменного чоловіка. Він ще раз пригадує нам, що поза побожною і сухою, багатою риторством, і бідною свіжими гадками друкованою літературою сучасною, письменний чоловік' звертався і до народної словесності...»

Є в цьому збірнику й спроби літературної обробки народних пісень. Пісні «Помагай, Бог, Василю», «Пісня Ганусеньці красній», «Пісня 2-а свіцька», «Пісня про війну жидівську», «Псалма свіцька», «Пісня про ізбієнних мледенцях от Ірода», «Пісня великопостная, хороша», «Пісня на страсти Христові», «Подобен: радуйся, царице», «Пісня Ісусу сладкому», «Пісня святому Николаю», «Пісня пресвятій Богородиці», «Пісня на хрещеніє Господне», «Пісня самогласная» досі не входили ні в популярні збірники, ані в академічні видання. Тим більше вони мали б привернути увагу дослідників передусім як джерело народознавства.

До речі, своєрідним народознавчим джерелом, ще досі не поцінованим, є історико-публіцистична праця М. Грушевського «З історії релігійної думки на Україні» (Львів, 1925. 160 а). На перший погляд, це історико-теологічна розвідка, насправді ж — актуальна й сьогодні культурологічна праця, де чимало ідей, напрямів, які має розробляти новітнє народознавство як наука. Дуже цінними є спостереження М. Грушевського про джерела формування релігійного світогляду, про залишки старої релігії в українській обрядовості, про українське відродження XVI—XVII ст. і його релігійну ідеологію, про релігійні шукання в українських масах у XIX ст. та ін.

Видатна, на жаль, ще досі, як слід, не поцінована й не

вивчена комплексно, праця М.Трушевського у створенні та науковій розбудові Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка., За словами і. Крип'якевича, «час його (М. Трушевського.— В. К.) головування до світової війни 1914 р.— це найсвітліша доба в розвитку Товариства», яке, по суті, стало неофіційною академією наук. Зрозуміло, що М. Грушевський був зразком редакційно-видавничої справи, ставши на чолі редакторського корпусу «Записок НТШ» (до речі, 1-й том відкривається його статтею «Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці»), небавом перетворивши їх в українознавчий журнал. Від 1895 р. очолювана М. Грушевським Археологічна комісія НТШ' започаткувала нові серії журнального типу: «Жерела до історії України-Руси» та «Пам'ятники українсько-руської мови і літератури». Почали виходити «Етнографічний збірник», редагований І. Франком та В. Гнатюком, збірники історично-філософської і філологічної секцій, «Матеріали до української етнографії» за редакцією визначного антрополога Ф. Вовка, «Літературно-науковий вісник», «Хроніка НТШ», «Матеріали до української бібліографії» та ін.

Величезну роботу проводило НТШ. Сам М. Грушевський про це писав так: «Товариство ім. Шевченка, організовуючи західноукраїнські сили, виходячи в своїй роботі від 'проблем історії західноукраїнських земель, обслуговуючи наукові потреби місцевого громадянства в сій сфері не може бути заступлене науковими організаціями Радянської України, якими б дослідчими, видавничими і популяризаційними засобами вони не розпоряджали. А й проблеми загальноукраїнського характеру дуже корисно і навіть необхідно бачити в аспекті взаємовідносин західних і східних українських земель... Ріжні ділянки української культури і так само — наукового, досліду можуть розроблятися повніш і корисніш то в нашій українській науковій центрі, то в Західноукраїнській. Тому без титулу чи з титулом... нині дві академічні установи повинні йти далі в високім змаганню... в інтересах народу і вселюдства».

Значний інтерес для дослідників народознавства, української історіософії, етнокультури мають статті, нариси, розвідки, замітки, матеріали та рецензії М. Трушевського, видруковані протягом 1905—1928 рр. Найважливіші з них: В справі руських шкіл і руського театру//ЛНВ. 1905. Т. 29. Кн. 3. С 211—220; Галичина і Україна//ЛНВ. 1906. Т. 36. Кн. 12. С 489—496; Українські кафедри//Громадська думка. 1906. № 23. С 1—2; Значіне Галичини для українства//Діло. 1907. № 95. 13 трав.; На українські те-

ми: «О любви к отечеству и 'народной гордости»//ЛНВ. 1907. Т. 37. Кн. 3. С. 497—505; Т. 38. Кн. 4. С. 11—124; Колишня освіта і теперішня темнота // Село. 1909. № 5. С. 1—2; Українське письменство // Село. 1909. № 12. С. 1—2; Протав п'яництва//Село. 1910. № 3. С. 1—2; Українські свята і українські будні//Село. 1910. № 13. С. 2; Шевченко і українська минувщина//Засів. 1912. № 8. С. 68—69; Сумний Великдень (Про Коцюбинського)//ЛНВ. 1913. Т. 53. Кн. 5. С. 194—198; Галицьке боярство XII—XIII в.// *Грушевський М.* З політичного життя старої України: Розвідки, статті, промови. К., 1917. С. 31—49; Пам'яті Федора Вовка//Україна. 1918. Кн. 1—2. С. 5—10; Українська самостійність і її історична необхідність//Українське слово. 1918. № 58. С. 3—7; Галицьке відродження і 1848 р. // Свобода (США). 1922. № 296; Заслужені для української науки і українознавства діячі ... // Україна. 1924. Кн. 3. С. 180—191; Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу...//Україна. 1924. Кн. 5. С. 4—14; В тридцяті роковини Куліша: Соціально-традиційні підоснови кулішевої творчості//Україна. 1927. № 1—2. С. 9—38.

Мовилося не раз про М. Грушевського як визначного історика, але майже нічого не знає сучасний читач про Грушевського-прозаїка, публіциста. Ось перед нами, книга оповідань, начерків, заміток «Sub divo» (К., 1918. 112 с.). У передмові автор застеріг, що до книжки введено речі, написані протягом 1909—1912 рр., у надії, що думки й почування автора «зачеплять созвучні струни і нагадають їм подібні ж власні настрої... і се кінець кінцем, єдине, на що може взагалі придатись писане (чи друковане) слово — подати оден одному руку через простір місця, часу, всі життєві перегороджі перед лицем твоїм вічності, що прозирає до нас з мовчазної безодні зоряного неба».

Аналіз оповідей та начерків М. Грушевського підводить до такого висновку: в кожному з художньо-документальних творів («Гліч», «Предок», «З похорону», «Тестамент», «Комета», «На горах») в основі лежить якийсь конкретний життєвий факт, історія з буття. Але для нас важливо ще й те, що автор майже в кожному з названих творів в історіософському плані мовби нарощує «другий поверх», себто на конкретику накладає глибокі авторські роздуми (це відкрито бачиться у «Ночі», «З похорону», «Кометі», «На горах») або ж вкладає їх у вуста вигаданих героїв («Тестамент», «Предок»). І таким чином читач -залишається в полоні не побутовізму, конкретних реалій, а філософськи розлогих роздумів, котрі ніби виводять його за межі зем-

ного існування, підносять на орбіту ірреального. І всюди проходить думка про діалектику, про вічну зміну й непізнанність Всесвіту. В одному випадку письменник уявою бачить, як «сухе листя рухалось і шамотіло під ударами трав, що пробивали собі вихід, з землі...» («Іліч»); у другому— він відчуттєвий ефект-дзвону переводить у зоровий, і тоді постає образна картина руху, змінності: «Звуки, спочатку різні і нерівні, далі трохи більш гармонійні, поплили по широких просторах доохресних долин, і назустріч їм летіли такі ж звуки, з далеких сусідніх горбів, вінчаних червоною луною огнів, де чулося таке оживлення і рух життя» («Ніч»); в третьому — милуючись «сяєвом сонця, темними тінями лісу...», він ніби зрікається «культурного» життя, вертається (і веде за собою читача) в глибину століть, «до себе», «додому». Автор, наче усі сні, бачить свого предка, читає його гадки, -думки («Предок»); у четвертому — він працює на нашу свідомість, наше світовідчуття через своєрідне накладання на розповідну канву різних міфологічних уявлень та зафіксованих у писемних пам'ятках вірувань («Пенати», «З похорону»). І повсюдно відчуваємо акцентування автора на традиційності української ментальності.

З оповідної «малої прози» М. Грушевського значний інтерес мають нариси, історичні портрети, есеї, етюди («Як ми стрічали Новий рік», «Біжниця в Зомербергу», «У святої Софії», «Вихрест Олександр», '«Хмельницький в Переяславі», «Ярослав Осмомисл», «З старих карток», «Розмова з Кривоносом», «Бідна дівчина», «Історія одної ночі», «Неробочий Грицько Кривий», «Особисте щастя», «Ясновельможний сват», «Як я був колись белетристом» та ін.).

Перечитуючи невеличкі передмови М. С.Грушевського до кількох його збірок, переконуємося, що він іще з гімназійних років «серйозно приготувався бути белетристом і багато працював над тим». Згодом він захопився історією України і, як писав сам автор, «все рідше приходила мені фантазія до белетристичного писання». Однак ті речі, котрі все ж таки друкувалися, мали неабиякий вплив на галицьку публіку, на її «уклад і мову».

Хоч би як там не було, хоч би що переважало в багатогранному таланті М. Грушевського, він усі свої здібності підпорядковував чесній і сумлінній праці для України. «Я хотів стати українським письменником», стати до лав «розпорошених, різномасних, різночинних українських сил... і своєю енергією вирівняти упущене... щоб жила наша Слава».

Широке коло зацікавлень М. Грушевського-публіциста.

Хоч би про що він не писав, хоч би який зріз історії чи культури не брав для обсервацій, завжди дивував читачів незаперечними науковими аргументами, вишуканою стилістикою. Ось публікація М. Грушевського з цього розряду «Пам'яті Олексія Маркевича» (Львів, 1903. 14 а). Ці замітки з оглядом фактичних матеріалів О. Маркевича (опублікованих і рукописних) автор подав до Записок Наукового Товариства ім. Шевченка, як нам здається, не стільки як уже завершену публікацію, а борше як своєрідне джерело для подальших досліджень. Тут, зокрема, автор з-поміж інших творів О. Маркевича називає «До справи Шевченкових провин», «Грамота московського уряду до донських козаків про українські справи 1659 р.», «Про збірник пісень Бодяньського», «Створення жінки: з народних уст», «До біографії гайдамаків Залізняка і Чорняя», «Як складаються легенди» та інші твори, які, безперечно, сьогодні складають неоціненний матеріал у культурно-літературному відношенні.

Матеріали збірки «З біжучої хвилі: Статті і замітки на теми дня (1905—1906)» (К-, 1907. 126 с), котрі друкувалися на сторінках «Літературно-наукового вісника» під постійною рубрикою «З біжучої хвилі» («Українство й питання дня в Росії», «На руїнах», «Дорогою віків», «Перші кроки», «Польсько-українські мотиви», «Новий кордон», «Дума і національне питання», «Галичина і Україна» та ін.), свідчать про те, як М. Грушевський дбав про утвердження національної самосвідомості, про підняття престижу української інтелігенції й культури загалом.

Розраховуючи переважно на тих, що «відбилися від українського життя», автор зачіпає найважливіші політико-економічні, національно-правові та історико-культурні питання. І сьогодні міркування та докази великого історика на часі, бо є діючою зброєю проти ренегатів, багатопоклонників, національних імполантистів та поетулантистів, бюрократичних нагінників, «паперових, радикалістів», розбуджених «культурників».

Своєрідний історико-публіцистичний есеї М. Грушевського «Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці» (Київ; Львів, 1912. 248 с.) цінний і сьогодні тим, що його автор, спираючись на найновіші дослідження історичного минулого України і передусім на власні розробки, ніби переносить фактичну ситуацію тривікової давності в його сучасність. Історики не дарма народили афоризм, що історія така повторюється. Ось і вчений М. Грушевський наголошує, що українська суспільність дедалі більше стала цікавитися пам'ятниками побуту й

культури минулого, відкриваючи для себе в них справді артистичне розуміння. Історик Грушевський своїми нарисами безпосередньо прислуговується національному відродженню. Так, скажімо, переробляючи значну кількість публічних лекцій, виголошених цим 1908 р. в Києві, а відтак опублікованих 1909. р. у «Літературно-науковому віснику», М. Грушевський веде мову про упадок церковного життя, про розквіт польської культури та її вплив на українське громадянство, про національну освіту тощо. М. Грушевський висловлює віру, що його праця матиме для сучасного національного життя величезну вагу, що вона «скріпить наше почуте солідарності і зв'язки з одшешими поколіннями, яке й служить властивою підставою національного почуття...»

Такі публіцистичні виступи М. Грушевського, як «Велика хвиля», «Повороту нема», «Від слова до діла!», «Народностям України», «Чи Україна тільки для українців?», «По українським національним з'їзді 6—8 квітня», що друкувалися в часописі «Нова Рада» (1917. № 1—15, з 25 березня по 15 квітня) фокусують у собі основну історико-народознавчу концепцію вченого й політика, дають духовну поживу для роздумів у нинішніх умовах, нерідко таких подібних до тих, у яких, писалися згадані твори,— драматичного протистояння різних політичних сил, часом політичного й економічного безладдя, духовного запустіння, «параду суверенітетів», «війни законів» і т. п.

Публіцистико-наукову працю М. Грушевського не можна уявити поза його особистою участю в організації журнальної справи. Так, відомо, що перший номер наукового журналу з проблем українознавства «Україна» вийшов 1914 р. Знаємо, що ранні проекти такого часопису, який «би вводив читача в сучасний стан українських студій і держав би його в курсі їх поступів і успіхів», здійснювалися в 1830 і 1840-х рр., але безуспішно.

І нарешті М. Грушевському вдалося таки реалізувати задум. До видання, в якому передбачалося висвітлення «поступу наукових студій в поодиноких галузях українознавства — праісторії, археології, історії суспільній і культурній, письменстві, праві, мові, етнографії, дослідях економіки і соціального побуту, критичному розборі наукової літератури і бібліографічним показникам»... зголосилися дописувати Б. Барвінський, М. Біляшівський, О. Єфименко, С. Єфремов, О. Левицький, О. Лотоцький, М. Петров, В. Перетц, С. Смаль-Стоцький, М. Сумцов, І. Франко, О. Шахматов, Д. Яворницький та ін. Журнал виходив у Києві, щоправда, недовго, у 1917 р. припинив своє існуван-

ня й відновився у Львові. Засновником його став М. Грушевський. Саме в цьому журналі була вперше опублікована стаття М. Грушевського «Велика, Мала і Біла Русь», яка проливає світло на питання про походження та еволюцію термінології, винесеної в назву статті, для подальших студій в історії України, зокрема формування феодальної державності та становлення національної самосвідомості.

Ще належить досліджувати історію цього часопису, але сьогодні читач має знати, що журнал друкував наукові дослідження, документи й матеріали з історії, археології, фольклору, етнографії, з української мови, літератури, видавав мемуари, листування видатних діячів української духовності, неопубліковані твори тощо. Окремі випуски було присвячено Т. Шевченку, І. Франку, М. Максимовичу, М. Драгоманову, річницям важливих історичних подій. Значне місце відводилося питанням національно-визвольного руху в Україні.

Все більше й більше невідомих сторінок творчої спадщини великого сина України розкриває нам новітній час. На думку П. Толочка, публіцистична творчість М. Грушевського «відіграла визначну роль у процесі національного розвитку українського народу. Вона найтісніше пов'язувалася з поточним громадським життям, мала далекосяжні наслідки, аж до сьогоднішніх днів включно, бо у подіях, які переживає нині Україна, утверджуючи свою незалежність, безперечно, є велика доля заслуги й великого просвітителя і будителя нації, істинного всеукраїнця...»

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Беляя О.* Неопублікований автограф М. С. Грушевського//Україна. 1991. № 10.
- Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка.(1892—1930). Мюнхен, 1970.
- Грушевський М.* Співанник з початку XVIII ст. Львів, 1896.
- ГрушеШький М.* Українство і питання дня в Росії. Львів, 1905.
- Грушевський М.* Справа українських кафедр І наші наукові потреби. К., 1907.
- Грушевський М.* Про українську мову І українську справу: Статті й замітки. К., 1907.
- Грушевский М.* Освобождение- России и украинский вопрос. СПб., 1907.
- Грушевський М.* Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи. СПб., 1907.
- Грушевський М.* З біжучої хвилі; Статті і замітки на теми дня (1905—1906). К., 1907.
- Грушевский М.* Украинцы: Формы национального движения в современных государствах — Австро-Венгрии, Россия, Германия/Под ред. А. И. Кастелянского. СПб., 1910.

- Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII віці. К.; Львів, 1912.
- Грушевський М.* *5иБ А'по. К-*. 1918.
- Грушевський М.* Україна окремішна//ЛНВ. Львів, 1919. Т. 1.
- Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925.
- Грушевський М.* Під зорями: Оповідання, начерки, замітки, історичні-образки. К., 1926.
- Грушевський М.* Постриження й інші обряди, відправлювані над дітьми і підлітками. К., 1926.
- Копиленко О.* Повернення М. С Грушевського. К., 1991.
- Крип'якевич І.* Михайло Грушевський: Життя і діяльність. Львів, 1935.
- Лавр'їненко Ю.* Розстріляне відродження. Париж, 1959.
- Пиріг Р. М.* С Грушевський: між історією і політикою (1924—1934) //Укр. іст. журн. 1991. № 4—5, 7—9, 11.
- Ричка В.* Про еволюцію назви «Русь» в етнополітичній історії України//Укр. іст. журн. 1991. № 2.
- Слабошпицький-М.* Повернув нації наймення//Укр. мова і літ. в шк. 1991. № 9.
- Толочко П.* Перший історик України-Руси//Київ, старовина. 1992. № 2.
- Україна. 1914. Кн. 1; 1917. Кн. 1—2.
- Ювілей академіка М. С. Грушевського (1866—1926): Ювіл. засідання, привітання. К., 1927.

ЗА ДУХОВНИЙ ПОСТУП (відсвіти біографії Івана Крип'якевича)

Серед визначних істориків України, етнологів, та культурологів— М. Максимовича, І. Франка, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, Д. Яворницького — називаємо й ім'я Крип'якевича, доктора історичних наук, професора, академіка, заслуженого діяча науки України.

Народився Іван Петрович Крип'якевич (псевдоніми та криптоніми: І. Кр-ч; І. К., І. К.; І. Кч., І. Крч., Крч<; І. Кр.; К.; їв. Крч.; Н. Ч.; І. Петренко; Іван К.; К. Д.; І. Горищівський, Уіуиз; Уіаіог) 25 червня 1866 р. у Львові в сім'ї священика, доктора богослов'я. Навчався в гімназії та на філософському факультеті Львівського університету. З 1904 р., будучи ще студентом-першокурсником, І. Крип'якевич починає досліджувати рукописні джерела магістратського архіву, а вже через рік публікує в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка кілька важливих статей («Варіант байки Хмельницького» (1905. Т. 68. Кн. 6. С 1—2), «Де ж був Дев'ян тисяцьким? Причинок до історії урядів в Галичині першої половини XIII віку» (1905. Т, 67, Кн. 5. С. 1—3), «„Литературный спорт" в Холмщині

1872 р.» (1905. Т. 66. Кн. 4. С. 5—6), «Матеріали до історії торгівлі Львова» (1905. Т. 65. Кн. 3. С. 1—46)).

Зі студентських років майбутній учений захоплюється історією запорозького козацтва. За дорученням НТШ він виїжджає до Кракова (1906—1907), розшукує там цінні документи, опрацьовує рідкісні матеріали й джерела. 1906 р. його заарештовують за участь у студентських виступах і політичні вимоги (відкриття у Львові українського університету). 1908 р. при українському студентському товаристві «Академічна громада» засновує гурток, що організував самоосвіту робітничої молоді. Часто виїжджає на села, виступає там з доповідями, бесідами.

По завершенні університетських студій Крип'якевич вчителює у Рогатині, Львові (1909—1910), не припиняє дослідницької праці. Його пошукова робота в архівах і сховищах Варшави та Москви, вокрема у Рум'янцевському музеї, в архівах ряду міністерств, як ось юстиції та закордонних справ, дала дослідникові безцінні знахідки, на основі яких згодом будувалися глибокі історико-філософські й етнокультурні дослідження.

У різні роки І. Крип'якевич зустрічався з видатними суспільно-культурними діячами В. Гнатюком, К. Рильовським, І. Франком, М. Грушевським, М. Коцюбинським, що мало позитивний вплив на утвердження його науково-пропагандистських концепцій і позицій.

1911 р. І. П. Крип'якевича обрали дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка, він став секретарем його історико-філософської секції. Постійно друкуючись у ЗНТШ, вчений щоразу розкривав нові грані своєї творчості. Читачам були до вподоби його аргументовані незаперечними матеріалами-знахідками історичні нариси й есеї, академічні рецензії й огляди наукових праць. Показовим прикладом може бути його стаття «Козаччина в політичних комбінаціях 1620—1630 рр.», у якій автор наводить значну кількість матеріалів, що засвідчують високий міжнародний авторитет запорозького війська.

Вчений поряд із науково-дослідницькою працею вів значну громадську роботу. Досить назвати цікавий і промовистий факт: 1912 р. у Жовківському передмісті Львова з його ініціативи засновано українську школу.

Після того як Львів опинився в руках польського уряду, І. Крип'якевич брав активну участь в організації таємного українського університету, читав там лекції з історії України, спрямовував наукову роботу майбутніх істориків, які видавали літографічно часопис «Історичний вісник». Таким способом І. Крип'якевич розмножив для студентів

свої найпопулярніші лекційні курси, зокрема з історії України та історіографії XVIII—XIX ст.

З 1929 по 1948 р. І. П. Крип'якевич учителював у Жрвківській гімназії, а відтак — знову у Львові. З 1934 р. очолював історико-філософську секцію НТШ, був багаторічним редактором історичної серії ЗНТШ, де вперше опублікував одну з найбільших своїх історичних розвідок «Студії над державою Богдана Хмельницького». Слід наголосити, що проблема козаччини давно захопила вченого. Так, з публікації «Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650—1657 рр.» (ЗНТШ. 1928. Т. 149. С. 173—189) дізнаємося, що в 1910—1911 рр. І. Крип'якевич вивчав у Москві та Варшаві джерела про часи Б. Хмельницького, мав намір опублікувати свої знахідки окремою книгою, але на заваді стала перша світова війна. Тому він вважав за обов'язок бодай через публікації в часописах подати історикам, учительству, студентству найважливіші матеріали на тему козаччини.

І. Крип'якевич друкує в «Записках Наукового Товариства: ім. Шевченка» шість універсалів Б. Хмельницького (т. 147), а також 13 листів. Ці оригінальні документи проливають світло на зносини Б. Хмельницького з поляками в той час (погроза Б. Хмельницького: як поляки не помиряться з козаками, то «иншого постороннього пана мусіли б ми собі шукати»); десять листів адресовано московським урядовцям (про пограбування та прикордонні сутички; про похід київського полковника Антона Ждановича на Поділля й Галичину).

Сторінку за сторінкою заповнює історик прогалини історіографії козацької епохи й у праці «Остафій Астаматій (Остаматенко)—український посол в Туреччині 1670-х рр.» (Україна. 1928. Кн. 6..С. 6—11).

Значною подією в науковому житті України був вихід у світ фундаментальної праці І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький», що підсумувала багаторічні дослідження історика. Вчений подав докладний життєпис українського гетьмана, розкрив умови та обставини, що безпосередньо формували талановитого державного діяча, полководця, дипломата, вченого. Розкрив соціально-економічні відносини, які склалися внаслідок визвольної війни, показав шляхи формування української державності.

І. Крип'якевич як галичанин ліву частину своїх наукових досліджень присвятив Галичині, Гуцульщині й давньому Львову зокрема. У своїй історико-краєзнавчо-етнологічній праці «З історії Гуцульщини» (Львів, 1929. 39 с.) на відміну від багатьох дослідників, які захоплювалися

переважно етнографічним описом, вкраплюючи в нього живі свідчення гуцулів, фольклорний фермент (такі нарис, розвідки, а нерідко й художньо-документальні есеї читалися легко; гарно сприймалися, але не всі вони мали безперечну наукову вартість), І. Крип'якевич готує солідну історико-джерельну базу, на котру накладає чимраз новіший фактичний матеріал, у тому числі й людинознавчий. Автор' досконально студіює під кутом заявленої теми такі видання, як «Галицько-Волинський літопис»; «Українські грамоти»- В. Розава; «Акіу ^госігкіє і зієтзкіє» (т. 12); «Джерела до історії України-Руси» (т. 1, 4, 5); «Історію України-Руси» М. Грушевського; «Ргашет і Іешет» Лозикського; «Опришки» Ю. Целевича та ін. Розкриваючи генезис терміна, «гуцул», Крип'якевич звертає увагу на численну кількість назв-запозичень (сіл: Акришори, Брустури, Дора, Люча, Ферескул, Прокурава, Шешори; гр-, лісів, рік, полонин: Андомир, Ардан, Баркан, Тера, Грегит, Грогіа, Кічера, Копилаш, Ледескул, Мель, Мунчель, Пунтир, Ротундул, Рушір, Смугар, Стишора, Л"уркул, Фрунтія, Шейіт і т. п.), пробує у багатьох випадках розібратися в етимології того чи іншого слова. Досліджуючи, скажімо, побут Гуцульщини, вчений використовує багатющий статистичний матеріал, якого, на жаль, немає в працях таких поважних дослідників-обсерваторів Гуцульщини, як В. Гнатюк, В. Шухевич, С. Вінценз. Досить цікаві спостереження і про опришківський рух.

Вражає науковою сумлінністю, компетентністю і публікація «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.): Огляд публікацій» (К-, 1962. 83 с.). Ця книга цінна передусім тим, що в ній уперше зібрано весь бібліографічний матеріал до теми, розписано його за науковим принципом, подано передмову та примітки.

Неабияку цінність має для нас сьогодні науково-популярний нарис. І. Крип'якевича «Історичні проходи по Львові» (Львів, 1932) — краєзнавчо-народознавча праця, що знайомить читача з найважливішими подіями, що відбувалися там протягом XIII — першої третини XX ст.

Звернімо увагу, що про старовинне місто є немало літератури. Однак І. Крип'якевич запропонував неповторну й оригінальну книжку не лише, за наявністю в ній фактичного матеріалу, а й за формою викладу. Написана як путівник, книга-нарис розкриває маловідомі факти з історичного минулого, характеризує найпомітніші та найцінніші з естетичного боку пам'ятки, пов'язує воедино дві культури: матеріальну й духовну — через оцінки Діяльності багатьох забутих, але талановитих постатей. Авторіві поща-

стило тут використати численні рукописні джерела й на їх основі подати характеристику демографічної ситуації українського селянства, його участі в економічному й політичному житті, довести український характер міста, його нерозривний зв'язок з Україною.

Вірний своїм принципам глибокої й незаперечної наукової аргументації, документальності факту залишається І. Крип'якевич і в книзі-нарисі «Українське життя в давні часи: Частина перша — Княжі часи» (Львів, 1933. 95 с.). У цьому історико-етнологічному нарисі автор продемонстрував блискуче вміння поєднати в одній іпостасі глибокого історика і краєзнавця, знавця звичаєво-обрядової культури давніх часів, точніше, княжої пори в Україні, з неповторним оповідачем, майстром викладу цікавих фактів з глибокої старовини й наближеної до читача в часі подання, оцінок та інтерпретації фактів, навіть подробиць. Так, у шести розділах нарису («Країна та оселі», «Заняття», «Домашній побут», «Освіта», «Віра і церква», «Держава»), розповідаючи, приміром; про різні види занять наших пращурів, І. Крип'якевич особливий наголос робить на деталізованому описі тих занять, які часто-густо визначали спосіб і характер життєдіяльності (хліборобство, скотарство, ловецтво, бджільництво, городництво, деревні промисли, ткацтво, гончарство, дзвонарство і т. п.). Розкриваючи своїм сучасникам концептуальні моменти організації освіти в Україні в княжі часи, історик дає своєрідну схему зародження шкіл, веде мову про роль і значення книжки в процесі набування та засвоєння знань, формування з них цілісної системи. Вибравши з давніх літописів вирази про читання книг як акт духовного вдосконалення та вивищення особистості («Велика користь із книжної науки»; «Книги наставляють нас і вчать на шлях покаяння. Мудрість знаходимо й здержливість із слів книжних. Бо це є ріки, що наводнюють світ, це джерела мудрості, в книгах є незмірена глибина. Як пошукаєш у книгах пильно мудрості, знайдеш велику користь для душі своєї. Хто бо часто читає книги, той розмовляє з Богом або зі святими мужами»; «Добре читати книги. Узда для коня є кермою й затримкою, а для праведника — книга»; «Краса для вояка — зброя, для корабля — вітрила, а для праведника — читання книг»; «Хто мудрий, а не знає книг, той подібний до плоту без підпор, і як вітер, повіє, то впаде. Так і некнижник, що мудрує: як повіє на нього грішний вітер, то впаде, не маючи підпор — книжних слів»; «Коли читаєш книгу, не спішися швидко прочитати до другої глави, але зрозумій, що говорять ці книги й слова, й тричі по-

вертайся до одної глави»). І Крип'якевич аргументовано й переконливо веде мову про роль гуманістичних, природничих наук, особливо акцентуючи увагу на історичних відкриттях, на філософських школах тощо. Показуючи у суспільно-культурному розвою місце віри і церкви, автор під кутом етнології та обрядознавства розкриває значення слов'янських вірувань, описує різні назви й пояснює їхню етимологію (кудесники, чародії, потворники, обавники, наузники, відуни, ворожбити, зілійники). І всі свої спостереження та висновки ніби підводить під основні канони християнської моралі.

Практично не було такого історичного пласта з життя минулого України, якого в тій чи іншій мірі не торкався б історик І. Крип'якевич. І завше, за найскладніших умов і обставин демонстрував високу ерудицію й наукову порядність. Так» він очолив авторський колектив для написання «Історії українського війська» (Львів, 1936), виступав відповідальним редактором наукових збірників, антологічних видань тощо. Учений вважав, що «ні в науці, ні в публіцистичних працях ніколи не можна відходити від історичної правди, неприпустиме будь-яке перекручення або свідоме промовчання фактів. Тільки цілком об'єктивна наука може бути підставою національного виховання».

Його перу належить ряд праць з української геральдики, сфрагістики, українського екслібрису. Він досліджував проблеми краєзнавства, освіти, розвитку педагогічної думки в Галичині. Знання латинської, грецької, німецької, французької, італійської, польської, чеської мов дало змогу вільно орієнтуватися в зарубіжних літературах, описах і каталогах джерел і матеріалів закордонних бібліотек та архівних сховищ.

І. Крип'якевич не був байдужий до оцінок діяльності своїх попередників на ниві історичної, етнологічної науки. Він із великим пієтетом ставився до М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського. І Крип'якевич пише й публікує аналітичний огляд «Археологічні праці Миколи Костомарова», де особливо наголошує на заслугах М. Костомарова як дослідника історичних джерел, припускає, що такий смак і такі орієнтири дали йому не стільки університет, скільки «лектура історичних творів на українські теми».

Дослідники історії української ксилографії найчастіше послуговувалися найпоширенішим і доступним джерелом — картинами-ілюстраціями до книг або ж окремими відбитками. І. Крип'якевич звернув увагу на таке безцінне джерело, як записки самих друкарень, з якими гравери

мали творчі контакти. Вивчаючи записки старої друкарні Ставропігійського братства у Львові від початку XVII ст. І. Крип'якевич роздобув цікавий і практично невідомий матеріал. Він по-науковому осмислив та узагальнив його, пояснив, які гравюри на дереві мала тоді Львівська друкарня, подав важливі відомості про термінологію дереворитного мистецтва, застосовувані тоді техніки гравюр на дереві, а також про ма-йстрів-граверів.

І. Крип'якевич був прекрасним знавцем українських літописів. Так, на основі літописних текстів він усупереч тим ученим, які стверджували, що голод мав місце лише на північних землях Суздаля та Новгород Великого, наводить факти про сильний голод у Галичині (1651, 1673—1674, 1690). Із стародавніх літописів учений почерпнув чимало даних про різні катаклізми й аномалії природи на території України. Він дав цінні описи-спостереження про затемнення сонця, місяця, про комети, падаючі зірки й метеорити, сонячні плями, полярні зірки тощо. Ці матеріали проливають світло на проблему демонології, зокрема вплив міфології на світогляд народу, відображення цих явищ у літописах.

Рідкісні матеріали подибуємо сьогодні в нарисі І. Крип'якевича «З історії галицького краєзнавства» (Львів, 1932. 18 а). Зазначивши, що на той час не було історії галицького краєзнавства і що систематична праця ще навіть не розпочата, І. Крип'якевич пробує сам дати своєрідний історико-краєзнавчий нарис про шість мандрівок студентської молоді протягом 1883—1889 рр. Він до деталей і подробиць описує літню подорож 1883 р. зі Станиславова до Манявського Скиту, а також фіксує увагу читачів на цінності записаних матеріалів. Значно багатші матеріали подає дослідник, описуючи другу мандрівку, організовану 1884 р. «Академічним братством» у Львові. З-поміж інших учасників у мандрівці зі Львова на Дрогобич — Борислав — Бубнище — Болехів — Гошів — Станиславів — Коломию — Ділятин — Жаб'є брали участь І. Франко, К. Левицький. У третій мандрівці 1885 р. з Тернополя на Терембовлю — Копичиці — Гусятин — Чортків — Заліщики Чернівці брало участь чимало членів «Руської Бесіди», інших товариств, зокрема Є. Гушалеви́ч, В. Коцовський, А. Левицький, К. Устиянович, Ю. Панькевич, О. Барві́йський,

культурні та громадські діячі. Про народознавчу вартість цієї краєзнавчої мандрівки молоді писав О. Барві́нський у газеті «Діло» (1885. Ч. 98, 118). У четвертій подорожі 1886 р: на Перемишль — Добромилі Дрогобич брали участь К. Трильовський, Є. Петрушеви́ч, Є. Гушалеви́ч,

П'ятий похід 1887 р. пройшов маршрутами Золочівщини й Сокальщини. Шоста мандрівка 31 липня—18 серпня 1888 р. пролягла зі Станиславова на Коломию — Печеніжин — Яблунів — Косів — Яворів — Криворівню — Жаб'є — Кути — Залуччя — Карлів — Будилів — Снятин. У ній були І. Гарасимович, Л. Гарматій, Є. Гушалевич, В. Коцовський, В. Крохмалюк, Р. Купчинський, О. Нижанківський, В. Лопатинський, А. Крушельницький, М. Рудницький, А. Стрільбицький, К. Трильовський, В. Шмигельський — усього 38 чоловік.

Учасники мандрівок у багатьох місцях проводили співацько-декламаторські вечори з виступами перед культурною громадськістю (Діло. 1888. Ч. 147, 166, 171, 173—174, 178). Про загальну мету такої науково-культурницької експедиції говорив 31 липня на вечорницях В. Коцовський: «...молодь хоче пізнати одну з найпоетичніших сторін нашого краю, хоче зійтися з нашим народом із нашою інтелігенцією, щоби обмінятися своїми думками, поглядіти, о скільки поступає народна робота, набрати сил до дальшої праці» (*Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства. С 16*). І. Крип'якевич збагачує сторінки літературного краєзнавства новими фактами. Довідуємося про те, то молоді етнологи оглянули 2, серпня у Коломиї церкву, розмалювану професором Крицінським, побували у місцевій гончарській школі, зафіксували тут значну кількість народномистецьких зразків. Вони заслухали на вечорницях звіт І. Франка про молоді літа буковинського поета Ю. Федьковича. Вивчаючи в Печиніжині-Рунгурах осередки промислової нафти, слідопити водночас слухали повідомлення Про стан галицьких шкіл та читалень під австрійською владою, розвиток народних промислів, народного господарства (В. Крохмалюк, К. Трильовський, І. Гарасимович). Надто цікаві подає доповнення вчений до опису Жаб'я: довкола йдуть вінцем верхи Сениця, Безвідна, Швейкова гора, Магур'а, Магурка, Біла Кобила, Костирча, Котерище, Крента.

За свідченням відомого історика і краєзнавця професора В. Грабовецького, І. Крип'якевич 1962 р. зауважив: «Вивчаючи історію України, я зрозумів дуже рано, що потрібно це лише заповняти прогалини літопису нашого народу, але й підняти його історичну самосвідомість, а це можна здійснити тільки через публікації статей у різних тодішніх газетах і журналах, щоб у такий спосіб знайомити народ з історією рідного краю, з його славною минувиною».

Протягом багатьох літ своєї творчої діяльності

І. П. Крип'якевич систематично публікував різножанрові матеріали в найрізноманітніших періодичних виданнях газетно-журнального типу, в збірниках, вісниках («Вісник Природознавства», «Дзвінок», «Діло» «Ілюстрована Україна», «Мета», «Молода-Україна», «Назустріч», «Наша Батьківщина», «Наша школа», «Неділя», «Письмо „Просвіти"», «Рада», «Рідна мова», «Рідна школа», «Світ», «Стара Україна», «Туристика і краєзнавство», «Україна», «Українська школа», «Українське слово», «Шляхи», в численних польськомовних виданнях). Крім того, протягом 1911 — 1914 рр. він редагував журнал для дітей «Дзвінок», а з 1913 по 1914 р. — «Ілюстровану Україну».

З історіографічних, краєзнавчих, книгознавчих праць І. П. Крип'якевича дослідники виділяють «Археографічні праці Миколи Костомарова», «Михайло Максимович — історик», «Ставропігійська літографія в 1847—1854 рр.», «Княжий Самбір та Самбірська волость», «Нарис історії українського ловецтва до кінця XVII в.», «Історичні проходи по Львові», «Князь Ярослав Осмомисл» та ін., частина з яких друкувалася в тодішніх науково-популярних журналах «Життя і знання», «Наша Батьківщина», «Стара Україна» та ін.

Після 1939 р. І. Крип'якевич був професором, завідував кафедрою історії України у Львівському університеті, а з 1940 р. ще й Львівським відділенням Інституту історії АН України. По війні вчений продовжував керувати кафедрою, якийсь час був деканом історичного факультету. З 1946 по 1948 р. працював у Києві, завідуючи відділом стародруків Державної публічної бібліотеки, був старшим науковим співробітником Інституту історії АН України. Відтак І. Крип'якевич працює в музеї етнографії і художнього промислу АН України у Львові, згодом повертається до Інституту суспільних наук, директором якого був із 1953 до 1962 р., власне до виходу на пенсію (помер 21 квітня 1967 р., похований у Львові на Личаківському цвинтарі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Грабовський В. Історія України в працях академіка Івана Крип'якевича // Тези доповідей та повідомлень регіональної наук.-теор. конф., присвяченої 105-річчю з дня народження визначного історика України, акад. Івана Крип'якевича. Івано-Франківськ, 1991.

Діло. 1885. Ч. 98, 118; 1888. Ч. 147, 166, 171, 173—174, 178.

Записки НТШ. 1907. Т. 76. Кн. 2.

Івасюта М. Іван Петрович Крип'якевич // Іван Петрович Крип'якевич: Бібліографічний покажчик / Уклад. О. Кізлик. - Львів, 1966.

Ісаєвич Я. Видатний історик Львова. Львів, 1991.

- Качкан В.* Погляд у глибину віків: Відсвіти біографії І. Крип'якевича // Прикарпатська правда, 1992. 23, 26 верес.
- Крип'якевич І.* Про Львівське братство // Дзвінок. 1906. №№ 22—23.
- Крип'якевич І.* Чи Шашкевичеві вірші? // Записки НТШ. 1906 Т. 70. Кн. 2.
- Крип'якевич І.* В справі фонду "ім. Олени Сочинської // Діло. 1908. 17 серп.
- Крип'якевич І.* Жінка в історії України // Мета. 1908. № 7, 8.
- Крип'якевич І.* Книжка на селі // Діло. 1908. 25 лип.
- Крип'якевич І.* Просвітня діяльність руської академічної молодіжі // Діло. 1908, 4 квіт.
- Крип'якевич І.* Галицьке відродження // Діло. 1909. 20, 21 лип.
- Крип'якевич І.* Про чари і ворожбитів в давніх часах // Письмо з «Просвіти». 1909. № 2.
- Крип'якевич І.* Видання до історії штуки // Молода Україна. 1910. № 3.
- Крип'якевич І.* Враження з Рогатинської гімназії // Діло. 1910. 24, 25 лют.
- Крип'якевич І.* Посли при дворі Хмельницького // Діло. 1910. 30 квіт.
- Крип'якевич І.* Просвітні товариства у Варшаві // Письмо з «Просвіти». 1910. № 11.
- Крип'якевич І.* Професори і студенти // Молода Україна. 1910. № 1.
- Крип'якевич І.* З давніх добрих часів // Неділя. 1911. № 29—30.
- Крип'якевич І.* З давньої української штуки // Неділя. 1911. № 32.
- Крип'якевич І.* Львівське життя в часах Шашкевича // Неділя. 1911. № 43—44.
- Крип'якевич І.* Українські вчені в Москві // Там само. № 37.
- Крип'якевич І.* На Баторівці: Просвіта і школа // Діло. 1912. 20 черв.
- Крип'якевич І.* Про давні замки // Дзвінок. 1912—1913. № 6.
- Крип'якевич І.* Про різдвяні забави в давніх часах // Дзвінок. 1911 — 1912. № 9.
- Крип'якевич І.* Великодні звичаї в давніх часах // Ілюстрована Україна. 1913. № 8.
- Крип'якевич І.* Діпоче царство // Ілюстрований народний календар товариства «Просвіта» на звичайний рік. 1913. Львів. 1913.
- Крип'якевич І.* Забутий маляр Порфирій Мартинович // Ілюстрована Україна. 1913. № 3.
- Крип'якевич І.* Волинський повстанець Д. Братковський // Новий час. 1924. 6 січ.
- Крип'якевич І.* Мемуари українців XVI—XVII ст. // Стара Україна. 1924. № 9—10.
- Крип'якевич І.* Могила Івана Виговського // Стара Україна. 1924. № 6.
- Крип'якевич І.* Папір українських друків Івана Федоровича (Федорова) // Стара Україна. 1924. № 2—5.
- Крип'якевич І.* Богданівська каплиця біля Підлісець Кременецького повіту // Туристика і краєзнавство. 1925. № 1—2.
- Крип'якевич І.* Легенда про печери у Страдчі // Туристика і краєзнавство. 1925. № 1.
- Крип'якевич І.* Мандрівки Якова Головацького: 1932—1940 // Туристика і краєзнавство. 1925. № 1—2.
- Крип'якевич І.* Приповідки про галицькі міста // Туристика і краєзнавство. 1925. № 2—3.
- Крип'якевич І.* Причинки до словника українських граверів // Бібліологічні вісті. 1926. № 4.

- Крип'якевич І.* З давнього побуту // Життя і знання. 1927—1928. № 7.
- Крип'якевич І.* Про вагу місцевої історії // Укр. голос. 1927, 30 січ.
- Крип'якевич І.* Звідки пішла назва «Медобори»? // Вісн. природознавства. 1928. № 2.
- Крип'якевич І.* Володимир Антонович і «Нова ера» // Діло. 1929. 6 лютого
- Крип'якевич І.* З наукового руху в Галичині // Україна. 1929. Кн. 32.
- Крип'якевич І.* Вірша "в пошану Б. Хмельницького // Україна. 1930. Кн. 41.
- Крип'якевич І.* Руська вулиця у Львові // Життя і знання. 1930—1931. № 6.
- Крип'якевич І.* Літопис Бойківщини: Самбір // Діло. 1932. 1 січ.
- Крип'якевич І.* Давня українська ноша і зброя / Календар для всіх на 1934 рік, Львів, 1933.
- Крип'якевич І.* З історії галицького шкільництва XVII—XVIII ст. // Рідна школа. 1933. № 2.
- Крип'якевич І.* Із великодніх звичаїв у минулому // Життя і знання. 1934. № 4.
- Крип'якевич І.* Про давніх українських майстрів і винахідників // Життя і знання. 1934. № 9.
- Крип'якевич І.* Татарська українщина // Рідна мова. 1935. № 6.
- Крип'якевич І.* Як селянин сміявся і плакав: Наше село з історичного погляду // Неділя. 1935. 27 січ.
- Крип'якевич І.* З історії книги у Львові: рукописна книга до йоловини XVI ст. // Українська книга. 1937. № 1.
- Крип'якевич І.* Стратинське учительне Євангеліє // Укр. книга. 1937. № 1.
- Крип'якевич І.* Про давній одяг галицьких міщан // Життя і знання. 1938. № 7—8.
- Крип'якевич І.* Василь Чернецький і його історично-краєзнавчі праці // Життя і знання. 1934. № 4.
- Мета. 1908. № 7—10.

З КОГОРТИ БОЙКІВ (кілька штрихів до портрета Володимира Охримовича)

Володимир Юліанович Охримович (криптоніми і псевдоніми: В. О.; О.; Марієнко; Василь Улянич; 27 травня 1870, с Велдіж Долинського повіту—1931, Львів) побачив світло Божого дня в родині священика. Як сам згадував, і по лінії матері, й по лінії батька — всі з діда-прадіда були священиками*.

* Архівні матеріали до життєпису В. Охримовича див.: ІНБ. Від. рук. Ф. НТШ, Од. зб. 493/64; Ф. 29 (Возняка). Од. зб. 661/150; ІМФЕ, Від. рук. Ф. М—2. Од. зб. 244.

Навчався у сільській школі (Сенечів на кордоні з Угорщиною), відтак у Стрийській гімназії (1887—1888). В гімназії діяв таємний гурток «руських гімназистів», який поширював українські книжки, влаштовував вечори на «честь Шевченка і інших славних мужів руських. Таких вечорів не вільно було ще тоді устроювати публично». Гуртківці підтримували зв'язки з гімназійною молоддю Львова, Дрогобича, листувалися з І. Франком, М. Драгомановим, М. Павликом, іншими суспільно-громадськими діячами.

1888 р. В. Охримович став студентом філософського факультету. Невдовзі, однак, перейшов на факультет права. 1818 р. зустрівся з І. Франком, хоча стверджував, що вперше побачив І. Франка ще 1876 р., коли той приїхав до Сенечева на літні вакації.

В. Охримович належав до плеяди тієї галицької інтелігенції, яка усвідомлювала вартість фольклору, ретельно займалася народознавством. Починаючи з гімназії, В. Охримович записує народнопісенні зразки, розшукує по бойківських закутинах етнографічні матеріали. Усе, що записав В. Охримович, згодом прислужилося як самому фольклористу, так і його старшим колегам по науковій праці — М. Драгоманову, І. Франку, іншим дослідникам.

Ще студентом В. Охримович публікує ряд цікавих етнографічних студій (Про родову спільність в Сільських горах//Народ. 1890. Ч. 7; Жіноча доля в Сільських горах//Там само. Ч. 17; Кілька критичних думок про жите та розвій галицько-руської інтелігенції//Там само. Ч. 21; Львівська радикальна молодіж перед москальофілами// Там само. 1891. Ч. 2; Радикальна молодіж і народовство// Там само. Ч. 10—12; Про смертність в Галичині, і її причини//Там само. Ч. 3). Він віднайшов «на околиці угорського учительного евангелія уривок пісні «Києво-печерського монастиря».

Про активну збирацьку діяльність В. Охримовича йдеться в оглядовій студії І. Франка «Дальші болгарські праці М. Драгоманіва». Високу оцінку, зокрема, дає оглядач статті «Значение малорусских свадебных обрядов и песен», у якій на основі першоджерельних матеріалів автор показує, що весільні пісні досить тривко законсервували багато слідів давніх форм родинного життя, так званого матріархату.

В. Охримович був ретельним і глибоким дослідником бойків. Так, йому належать студії «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи» (Етнографическое обозрение. 1891. Кн. 11), «Знадобы до

пізнання народних звичаїв та поглядів правних» (Жите і слово. 1895. Т. 3. С. 296—401), «Про останки, первісного комунізму у бойків-верховинців в Сіліським і Долинським судовій повіті» (ЗНТШ. 1899. Т. 31—32. Кн. 5, 6. СІ—16).

Відіуком на полеміку між І. Верхратським та О. Портацьким про походження слова «бойки» (Діло. 1894. Ч. 255, 256, 262, 263, 278) була стаття В. Охримовича «Звідки взялася назва «бойки»? (Жите і слово. 1895. Т. 3. Кн. 1. С. 143—146). Своєрідним додатком до цієї розвідки є стаття І. Франка під цією ж назвою, надрукована в цьому ж числі журналу (С. 146—149), і яка, по суті, несе в собі цікаві фольклорні зразки, записані І. Франком на Покутті.

З 1907 р. В. Охримович мешкце у Львові, займається політичною діяльністю як посол до австрійського парламенту, як член кредитового товариства «Дністер». Але не припиняє своєї пошукової етнологічної діяльності. В періодиці з'являються його розвідки, статті, рецензії, окремі праці, як «Українсько-руські приповідки правничі» (1912), «Русини-латинники», «З поля національної статистики», «Фактичні і фіктивні страти русинів в демографічнім білянсі Галичини за десятилітє 1900—1910: Статистична розвідка» (1912), «Зі Львова на Ангару» (1920), «Приангарський край і його мешканці тунгузи і чолдони» (1921), інші.

Ім'я В. Охримовича справедливо називаємо поруч з іменами І. Франка, В. Гнатюка, В. Шухевича, В. Навроцького, Ф. Вовка, інших дослідників, хто залишив помітний слід в українській етнологічній науці. Про його пошукову роботу добрим словом відгукувалися І. Франко, М. Драгоманов, Ф. Вовк, Ф. Колесса та ін, В. Гнатюк, оглядаючи журнал «Жите і слово», з приводу розвідки В. Охримовича «Знадоби до Пізнання народних звичаїв та поглядів правних» висловився як про працю вельми цінну «зі сторони правників». Досить високої думки про етнологічні студії В. Охримовича був Ф. Колесса, зокрема з приводу його праці «Про наголос в українсько-руській мові» та «Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи».

Для дослідників творчості В. Охримовича неабияке значення матимуть ті, статті І. Франка, в яких він (хоч і не завжди, до кінця аргументовано й доказово) сперечається з ученим, полемізує з ним..Це передусім розвідки «Як би нам в біді рятуватися», «Кілька слів о проекті фільварко-

вої господарки на селянських ґрунтах», «Ще про нашу культурну нужду».

Ще навчаючись у семінарії, В. Охримович захоплюється мовознавчими студіями, гйтує реферат «О акценті малоруськім». Значну кількість лінгвістичних студій він згодом публікує в галицьких українських та польських часописах. І на цій ниві зроблене ним ще чекає спеціального дослідження. І. Франко, оглядаючи наукові праці з української ономастики, покликається на важливу статтю В. Охримовича «Про сільські прозвища» (Жите і слово. 1895. Т. 3. С. 302—307). Цікавими і для сьогоднішніх лінгвістів будуть мовознавчі праці В. Охримовича, зосібна про південно-руський наголос.

Ще мають сказати своє слово дослідники-народознавці і про публіцистичну та пропагандистсько-просвітницьку працю В. Охримовича в газетно-журнальній періодиці. Відомо, що вчений часто виступав на сторінках популярного журналу «Народ», де порушував проблеми національної культури, стану красного цисьменства, розвитку школи й т. п.

З листа І. Франка до М. Драгоманова від 22—23 вересня 1892 р. бачимо, що він дбав про долю журналу «Народ», виношував плани про заснування нового часопису («ся нова часопись не мусила б перепиняти й існування «Народу»...). Про це ж радився і з В. Охримовичем («...він згоджується на мою думку»). У жовтні І. Франко ділиться планами ширше, називає потенціальних авторів майбутнього видання, серед яких і В. Охримовича. 6 жовтня 1893 р. І. Франко в листі до М. Драгоманова відверто каже, що сподівається на співробітництво (в «Русалці». — В. К.) Охримовича.

З листа І. Франка до В. Охримовича (26 жовтня 1893 р.) стає відомо, що І. Франко хотів би назвати свій літературно-етнографічний журнал «Живе слово», з періодичністю раз на два місяці, обсягом десять аркушів. За змістом та спрямуванням журнал обіймав би «белетристику оригінальну і нереводну, праці по історії загальній і нашій, історії літератури, критику, хроніку, наукову і фольклористику (розправи, матеріали і хроніку)». Запрошуючи В. Охримовича до співробітництва в новому виданні, І. Франко жадає вже до першого номера наукових розвідок про Т. Шевченка, фольклорно-етнографічних студій. Тут же він просить, щоб В. Охримович відгукнувся на його збірку «З вершин і низин», яка щойно вийшла у Львові.

Про тісне співробітництво В. Охримовича з журналом «Жите і слово» свідчать листи І. Франка, зокрема до са-

мого В. Охримовича від 16 та 23 грудня 1894 р. В останньому І. Франко інформує, який саме матеріал В. Охримовича до якого номера видання піде, наголошує, що «для Вашого таланту я завсігди маю повне і шире поважання».

З листа, написаного 18 травня 1895 р., довідуємося, що І. Франко опублікував усі матеріали В. Охримовича й замовляє йому «хоч маленьку, заміточку» для «збирання даних в народних поглядах правних». Про активізацію журналу в обороні справ селянських ідеться в листах І. Франка до В. Охримовича від 18 червня 1896 р. та до редакції газети «Діло» від 24 листопада 1904 р.

Неабияке публіцистичне обдарування В. Охримовича демонструють нам його популярні брошури, а також власна діяльність у редакції газети «Діло» та як одного із засновників української націонал-демократичної партії (1899).

Перечитуючи ряд. полемічних і публіцистичних виступів В. Охримовича, помічаємо поступ у його творчому зростанні, в його світогляді. Показовим у цьому Плані є прилюдний виступ В. Охримовича, коли він зізнався, що був вихований релігійно, «мав побожну вдачу», але «вроджена мені передчасна цікавість, спричинена діточими недугами, надмірна вразливість та одідичений від батька нахил до сумніву, й супротивлення зложилися на те, що я, будучи ще дитиною, вже став сумніватися в правдах християнської віри».

Цю прірву між Богом і земним буттям поглиблювало вивчення так званого матеріалізму-монізму Л. Бюхнера, Е. Геккеля, К. Маркса, Ф. Енгельса. Крок за кроком витворювалася така будівля свідомості молодого вченого, що він був переконаний: людська думка — це тільки витвір мозку, а людська душа — це лише додатковий прояв людського тіла; наука, філософія, поезія, мистецтво, право й політика — це «тільки додаткові (прояви або так звана "надбудівля" матеріального, економічного життя суспільства». Але поглиблене вивчення фізики, біології, психології, лінгвістики, соціології, економії, права, філософії, критичне осмислення різних поглядів, систем, теорій дійшло згодом В. Охримовичу, що «в однопільній будівлі мого матеріалістично-атеїстичного світогляду появилися вилоти, відтак захиталися підвалини, аж нарешті з часом ціла будівля розпалася й розвалилася». У «Кінцевому слові» автор писав: «Перше всього бажав я хоч у часті направити мій гріх давнійшої безбожності та переблагати за нього милосердного Бога й подякувати йому за дану мені ласку навернення. Також бажав я дати сим свідоцтво правді та

допомогти тим моїм товаришам гріховної неволі, що, зі-йшовши на манівці невірства, не можуть віднайти дороги правдивої віри, бо думаю, що той, хто сам блудив по тих манівцях, лекше може перед ними остерегти других та й повинен се зробити. Наконєць, бажав я цею розвідкою дати прилюдний вислів моєї радості з того приводу що до відзискав світло правдивої віри, так як не міг би втаїти своєї радості, той, хто, втративши зір очей, по довгім часі сліпоти прозрів і знов світ Божий побачив».

Володимир Охримович — представник тієї плеяди вчених, значна частина яких була або пофарбована різними відтінками «ізмів», або ж творчість яких фальсифікувала-ся догоджальною дослідницькою братією. Нині настала пора говорити правду про тих письменників, учених, які своєю працею творили фундамент нашого духовного дому, нашого відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гнатюк В.* Жите і слово//Записки НТШ. Львів, 1896. Т. 13. Кн. 5.
Діло. 1894. Ч. 255—256., 262—263, 278.
Охримович В. Про родову спільність в Скільських горах//Народ. 1890. Ч. 7.
Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах//Там само. Ч. 17.
Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій галицько-руської інтелігенції//Там само. Ч. 21.
Охримович В. Львівська радикальна молодіж перед москальфі-лами//Там само. 1891. Ч. 2.
Охримович В. Про смертність в Галичині і її причини//Там са-мо. Ч. 10—12.
Охримович В. Куди нам іти, що і як робити?//Там само. Ч. 15—18.
Охримович В. Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи//Этногр. обозрение. 1891. Кн. 11.
Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв та поглядів правих//Жите і слово. 1895. Т. 3.
Охримович В. Звідки взялася назва «бойки»?//Там само. Т. 1.
Охримович В. Про останки первісного комунізму у бойків-верхо-винців- в Окільськiм і Доменськiм судовiм повітi//Записки НТШ. Львів, 1899 Т. 31—32. Кн. 5, 6. .
Охримович В. Чому я повернувся до християнської католицької віри, або як я віднайшов Бога і душу, Христа і церкву: Прилюдна сповідь. Львів, 1921.

ПОВЕРНЕННЯ МИХАЙЛА ЛОЗИНСЬКОГО

(спроба літературної сильвети)

У суспільно-культурному русі кінця ХІХ — початку ХХ ст. значну роль відіграв Михайло Лозинський (1880¹—1937), публіцист, юрист, редактор газети «Діло», професор міжнародного права в українському університеті в Празі, секретар закордонних справ ЗУНР.

Надто мало джерел збереглося в архівних сховищах, у наукових бібліотеках, що мають безпосередній стосунок до цієї неординарної постаті.

Якщо оглянути ті публікації М. Лозинського, що не так давно передані зі спецховів до загального користування, то перед нами постає людина широких наукових інтересів, першокласний публіцист-аналітик, який в основу своїх розвідок, окремих книжкових видань завжди клав історико-економічний, правовий аналіз.—Довершеної форми своїх писань досягав завдяки літературному, публіцистичному таланту.

Простежуючи за науковими інтересами М. Лозинського, переконаємося, що хоч би які питання він порушував (соціальні, історичні, економічні, правові, просвітницькі, політичні чи вузькопартійні), завше в центрі уваги вченого й літератора був український народ із його історичним минулим, з його вірою й надією на власну державність.

Одна з ранніх, досі маловідомих статей М. Лозинського «Два інтернаціональні робітницькі конгреси», вперше опублікована в «Літературно-науковому віснику» (1907. Кн. 10. С 95—107; Кн. 11. С. 292—304), була оцінена І. Франком як «стаття інтересна».

Досі практично невідомим є окреме дослідження М. Лозинського про визначну постать у поступовому русі Галичини другої половини ХІХ ст, А. Менгера, уродженця с. Маняви Солотвинського повіту (нині Ботородчанський район) на Станіславщині. Автор розповідає, що А. Менгер здобув правничу освіту у Віденському університеті й чимало зробив як учений, видавши ряд актуальних на той час досліджень: «Право на цілий дохід з праці в історичнім огляді» (1886), «Цивільне право і немаючі народні класи» (1889), «Нова наука про державу» (1903), «Нова наука про моральність» (1905).

Серед науковців професор А. Менгер мав авторитет першорядного вченого; його праці вивчалися в університетах Європи, перекладалися на різні мови; він створив свою правову школу — «своїми науковими дослідженнями підкопував славу Маркса і Енгельса...». Помер у далекому Римі, а по-

хований у Відні «на простий лад». Усю бібліотеку заповів Віденському університетові, а маєток — на заснування наукового видавництва. До речі, ширше про спеціальні дослідження А. Менгера М. Лозинський розповів у статтях «Антін Менгер і його соціально-політичні твори» (Нова Громада. 1906. Кн. 5. С. 91—106; Кн. 7. С. 79—93), «Народна політика: Остання праця Антона Менгера» (ЛНВ. 1907. Кн. 1. С. 89—101).

Значний науковий інтерес для дослідників питань українсько-польських та українсько-російських стосунків, проблем історико-правових та культурних взаємин, взагалі важливих етапів українського державобудівництва становлять праці М. Лозинського «Польський і руський революційний рух і Україна» (Львів, 1908. 200 а), «Польська народова демократія» (К., 1909. 118 с), «Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині» (Львів, 1909. 96 с). У гострополітичній брошурі «Духовенство і національна культура» (Львів, 1912. 44 с.) автор спробував по-своєму відреагувати на окремі публікації в періодиці («Діло», «Руслан», «Gazeta Narodova», «Рада»), на виступи О. Барвінського, В. Охримовича, церковнослужителів А. Шептицького й Хомишина й утвердити думку серед читачів про значну роль духовенства в розвитку національної культури, суспільно-культурного життя загалом.

Зробимо особливий акцент на тому, що практично дотепер ми не мали об'єктивних оцінок діяльності М. Лозинського. Ортодоксально-угодовське радянське літературознавство всіляко намагалось притягти цього діяча в табір соціал-демократів, про його дослідження на полі українознавства не могло бути й мови. А проте М. Лозинський починаючи з 1915 р. видає цілу серію книг про історію України, етапи її боротьби за свою незалежність. І досі є актуальними його праці «Утворення українського коронного краю в Австрії» (Відень, 1915. 75 а), «Українська Галичина — окремий коронний край» (Львів, 1915. 17 а), «Війна і польська політична думка» (Львів, 1916. 100 с), Важливою, що не втратила свого значення й понині, є історико-публіцистична праця М. Лозинського «Галичина в життю України». Базуючись на фактах історії, дослідник глибоко й у доступній читачам формі розкриває причини та обставини, за яких український народ від початку формування своєї державності в окремих князівствах так, по суті, і не перейшов на той час до вищої загальнонаціональної форми державотворення, тільки в тій чи іншій мірі потрапляв під панування сусідніх держав. Автор аналізує

політичне становище українського народу в Росії та Австрії й, зупиняючись на порівняльній характеристиці фактичного стану справ («Коли порівняємо український національний розвиток в Австрії й Росії, побачимо велику різницю в користь австрійської України»), однозначно стверджує: «...українська мова стала в Австрії не тільки органом літературного та загалом культурного розвитку українського народу в сфері громадянської самодіяльності, але також органом празно-публічного життя: українською мовою можна промовляти в австрійським парламенті та в галицьким і буковинським краєвими сойми, українською мовою оголошуються державні та краєві закони й розпорядки властей, українською мовою послуговуються в зносинах з горожанами української народності державні й автономні органи властей (адміністрація, суд і т. д.), *українська мова є викладовою мовою школи, не тільки народної, але й середньої, а також університетських катедр*» (курсив наш.— В. К.). Для сучасного читача особливу цінність матимуть ті розділи книги, де автор розмірковує про шляхи й етапи національного духовного відродження, про самостійність України. Він сміливо й прогнозує пише на закінчення: «Значінне володіння Україною для Росії як великодержавної могутності, з одного боку, й історичне противенство між Україною та Росією при зрості української національної свідомості, з другого, склалися на інтернаціональне значінне української справи, яка полягає в тім, що Україна, визволена з-під російського панування й поставлена в умови політичної самостійності, *стала б на сході Європи першорядним чинником міждержавної рівноваги загрооїсуваної досі Росією*» (курсив наш.— В. К.).

Ці ідеї та авторську позицію М. Лозинський проводить і в таких працях, як «Галичина на мировій конференції в Парижі» (Камінець, 1919. 32 с), «Галичина в рр. 1918—1920» (Відень, 1922. 228 а). Незаперечний історичний матеріал має в собі своєрідна антологічна розвідка «Українська революція. Галичина в рр. 1918—1920: Розвідки і матеріали» (Львів, 1922. Кн. 5. 228 с). Ця праця, видана Українським соціологічним інститутом на гроші, зібрані нашими земляками у США, Канаді й Бразилії, написана на документальній основі в стилі мемуарної літератури. Вона, за словами М. Грушевського, мала подати огляд політичної історії Галичини в часі творення української державності. Такі праці мали б вийти про Закарпатську Україну, Крим, Бесарабію, Кубань та «українські кольонії на Далекім Сході».

Неабиякий успіх серед читачів, передусім у Галичині, мала книга «3 новим роком 1924: Теперішній стан будови української держави і задачі західно-українських земель», видана 1924 р. в Женеві. Тут автор доказово, аргументовано розкрив ситуацію творення соборної незалежної української держави. Ця праця і сьогодні вельми значуща, бо в ній схарактеризовано типові упущення й помилки, які, на жаль, подекуди повторюються-й у наш час. Автор наголошує, що в Україні постійно «насаджувалася радянська форма державної влади». Детально й глибоко аналізуючи процеси, що відбувалися в Україні після 3 й 19 січня 1919 р., М. Лозинський, розкриває механізм правової й фактичної залежності від Московщини й водночас показує процес хоч і повільного, але все-таки зростання національної та державної свідомості українських народних мас («щоб українізація була не механічна, а органічна, для сього треба, щоб до виконання державної влади став український національний, елемент»). М. Лозинський досить переконливо показує, як формувалася політична думка на західноукраїнських землях, що перебували під Польщею, які політичні акції тут визрівали й звершувалися і як, зрештою, формувався й утверджувався у свідомості населення культ державної традиції.

Деякі аспекти, та напрями порушеної проблеми автор поглиблює у праці «Уваги про українську державність» (Відень, 1927. 86 с).

В доробку визначного культуролога й історіографа немало досліджень життя і творчості видатних постатей українського духовного відродження: Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика, а також менш відомих діячів.

Розглядаючи у праці «Тарас Шевченко: його жите Г значіне» усю творчість Кобзаря, М. Лозинський простежує найважливіші естетичні уподобання поета, його думки: на фоні соціально-політичних та економічних ретроспекцій показує негативне ставлення Т. Шевченка до Росії, яка вже по смерті Б. Хмельницького почала-«простягати свої довгі руки на волю України...».

Під цим кутом — розкрити національно-політичні та соціальні погляди, дати глибоку оцінку естетично-культурним, концепціям видатних письменників, учених — написано й інші народознавчі, культурологічні праці М. Лозинського, зокрема про І. Франка та М. Павлика. Цінність розвідки про Каменяра й сьогодні незаперечна, бо саме з неї почерпуємо правдиву інформацію про невиліковну недугу письменника, його смерть, заповіт та сам похорон.

До загальних оцінок різнобічної творчої діяльності І. Франка, які належать багатьом визначним ученим, М. Лозинський додає власний погляд на його редакторсько-видавничу й публіцистичну діяльність. «...Щодо кількості,—зазначає дослідник,—вона творить *величезну більшість його письменницької праці* (курсив наш.— В. К-)». Стоїть вона в тісній зв'язку з цілістю його творчості, є тільки одною з її форм і почасти її синтезою... З індивідуального становища, зі становища літературної слави публіцистична діяльність Франка була безперечно дробленням його таланту. Але з суспільного становища була вона великою громадською службою, яка свідчить, що великий письменник і вчений був також великим громадянином. Для нього мало було творити вічні вартості,— він кидався у вир щоденного життя, де публіцистика була в нього оружем щоденної боротьби за ідею».

Розкриваючи значення М. Павлика для розвою громадського і духовного життя, М. Лозинський, як ніхто до нього, правдиво й об'єктивно з наукового боку показав читачам шлях простого гуцульського сина з-під Косова до гімназії та Львівського університету; до «Академічного гуртка» й таких прогресивних видань, що гідно репрезентували тоді європейську періодичну пресу, як «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Батьківщина», «Народ»; розкрив підґрунтя стосунків М. Павлика з М. Драгомановим, І. Франком, цілою плеядою суспільно-громадських і культурних діячів України та зарубіжжя; показав змістовну суть Павликового «радикалізму»; розглянув під кутом історико-філософського, літературознавчого значення найвизначнішої праці Павлика «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині», «Про русько-українські народні читальні», «Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій, з 1619 р.» та ін.

Відзначаючи різнобічну й доста вартісну працю М. Павлика на терені науки, літератури, перекладацтва, бібліотекознавства і т. п., М. Лозинський справедливо зазначав, що «публіцистична діяльність Павлика зв'язана нерозривно з його працею для радикального руху... Ся праця була головною задачею й головним змістом його життя, їй посвятив він усі інші, інтереси свого життя, для неї пережив весь вік у злиднях. Він був справді апостолом і жерцем ідеї».

Непересічність дослідницького таланту, вміння при аналізі діяльності тієї чи іншої постаті вийти на концептуально-афористичні формулювання основних, провідних думок демонструє М. Лозинський у нарисово-есеїстичних

працях, зокрема в серії науково-популярних біографій. Ось, наприклад, як пише він про Михайла Драгоманова: «Обставини емігрантського життя Драгоманіва мали той, наслідок, що його аж тепер починає пізнавати і цінити ширший загал української суспільності... А для Галичини, інтересам якої Драгоманів присвячував стільки уваги, що його київські товариші називали «Михайлом Галицьким», він, крім загальноукраїнського, має ще й окреме значінє, яке можна схарактеризувати коротко отсими словами: він прорубав галицьким українцям вікко в Європу»; про Івана Франка: «Складки на хорого письменника!» Чому власне так? Чому не «національний дар для Івана Франка»? Чому?

Чисте золото давав нам. Чисте золото і дорогоцінні перли.... Був нам каменярем, що промощував дорогу до ліпшої будучности. Був нам провідником... Приняв у своє серце всі наші болі і кров'ю серця списані клав нам перед очі. Був нам Тіртеєм, що піснею своєю зігрівав нас до бою. Був нам чародієм... Був нам огненным стовпом, що значив шлях нашого поступу. Був нам радістю, був нам гордощами, був нам славою...

І так тридцять п'ять літ. Тридцять п'ять літ — чуєте? Найнижший державний слуга заслужив би вже собі спокій і забезпечене на останні дні свого життя!, А він? Дослужився до «складок на хорого письменника»... За тридцятип'ятилітню службу тридцяти мільйоновому українському народові!

Синові Адама Міцкевича галицький сойм ухвалив до-смертну пенсію, щоб сивоволосий старець міг спокійно прожити захід своїх днів. Звичайному чоловікові — тільки синові Адама Міцкевича.

Правда, в нас нема сойму...

Милостиня — Іван Франко! Ми розуміємо,, ці слова не можуть стояти побіч себе»; про Михайла Павлика: «І коли наша суспільність за тих послідніх 30 літ поступила наперед, коли розвинулася, наша література, коли наші партії приневолені в основу своєї діяльності класти в меншій чи більшій мірі інтереси народної, робочої маси, коли на свободу думки не налягає вже таким важким обухом, як давніше, цензура нашого загалу, коли й кайдани державної неволі не так уже важко давлять,—то се наслідки праці тих перших каменярів, загальнолюдського поступу, тих перших борців за свободу і добробут усіх людей, які в половині 1870-х рр. почали серед нашої суспільності свою важку працю, а між якими одним з пер-тих, найбільше відданих своїй ідеї, найбільше заслужених

і найбільше переслідуваних був Михайло Павлик»; про Льва Толстого: «З якого становища не оцінювати Толстого, все мусить бути за ним признана геніальність його артистичних творів і те безнастанне, незаспокоєне, палюче стремління будити свою і людську совість, заставляти її шукати правди в житю. Ту його геніальність в сфері літературної творчості признають усі. А хоч не всі годяться з його релігійно суспільними поглядами, то все таки треба признати, що від часів Руссо не було чоловіка, який своєю проповіддю захопив би людськість так широко і так глибоко, як старець з Ясної Поляни».

У такому ж ключі оцінок-роздумів написані есеї про мало ким нині знаних діячів народознавства Ярослава Федорчука, Ярослава Весоловського Євгена Олесницького та ін.

На жаль, ще й досі творчість М. Лозинського навіть в оглядових курсах з історії української літератури та журналістики не вивчається, хіба що згадується в контексті характеристики стану суспільно-політичної думки в Галичині наприкінці ХІХ — в першій чверті ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Лозинський М.* Тарас Шевченко: Його жите і значіне. Львів, 1901.
- Лозинський, М.* Антін Менгер і його соціально-політичні твори // Нова громада. 1906. Кн. 5—7.
- Лозинський Ж.* Народна політика: Остання праця Антона Менгера // Літ.-наук. вісн. 1907. Т. 1.
- Лозинський М.* Два інтернаціональні робітницькі конгреси // Там само. Т. 10. Кн. 11.
- Лозинський М.* Польський і руський революційний рух і Україна. Львів, 1908.
- Лозинський М.* Польська народова демократія. К., 1909.
- Лозинський М.* Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Львів, 1909.
- Лозинський М.* Люди: Біографічно-літературні нариси. Львів, 1909.
- Лозинський М.* Духовенство і національна культура: Матеріяли й уваги з приводу ювілейних обходів 50-ліття см-ерті Тараса Шевченка і 100-ліття уродження Маркіяна Шашкевича. Львів, 1912.
- Лозинський М.* Утворення українського коронного краю в Австрії. Відень, 1915.
- Лозинський М.* Українська Галичина — окремиий коронний край. Львів, 1915.
- Лозинський М.* Війна і польська політична думка. Львів-, 1916.
- Лозинський М.* Галичина в життю України. Відень, 1916.
- Лозинський М.* Іван Франко. Відень, 1917.
- Лозинський М.* Михайло Павлик: його жите і діяльність. Відень, 1917.
- Лозинський М.* Ті, що від нас відійшли: Посмертні згадки. -Львів, 1917.
- Лозинський М.* Галичина на мировій конференції в Парижі. Камінець, 1919.

- Лозинський М.* Галичина 6 рр. 1918—1920. Відень, 1922.
Лозинський М. Українська, революція. Галичина в р>. 1918—1920: Розвідки і матеріали. Львів, 1922.,
 - *Лозинський М.* З новим роком 1924: Теперішній став будови української держави і задачі західно-українських земель. Женева, 1924.
Лозинський М. Уваги про українську державність. Відень, 1927.
 Українська загальна енциклопедія. Книга знання: У 3 т. Львів; Станіславів; Коломия, 1935. Т. 2.
Франко І. Листування//Зібр. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 50.

ТВОРЕЦЬ ЗОЛОТОГО ФОНДУ ЕТНОЛОГІЇ (Володимир Гнатюк)

Коли вимовляємо: Володимир Гнатюк, то відразу ж в уяві вимальовується довгий ряд постатей Франкової доби. І чи не першим стає в цьому списку чоловік, що прожив усього п'ятдесят п'ять літ, а за собою залишив цілу епоху наукових відкриттів: збирач, укладач і видавець збірників українських пісень, анекдотів, легенд,-казок, голосінь, коломийок, похоронних обрядів, коляд і щедрівок, байок та сороміцьких матеріалів, знадоб до галицької демонології... Секретар БТШ у Львові, секретар, а відтак голова Етнографічної комісії НТШ, головний редактор «Етнографічного збірника» й «Матеріалів до української етнології», фактичний редактор близько 60 наукових збірників, з. 1898 по 1906 рр. головний редактор і директор «Української видавничої спілки» у Львові ... Нелегко збагнути, що все це могла осягнути одна людина. Та факт. таким прийшов в українське народознавство галичанин, аби своїми руками підняти на висоти всеєвропейської науки такі пласти, що під силу цілим поколінням.

Володимир Михайлович Гнатюк народився 9 травня 1871 р. в с. Велесневі нинішнього Монастирського району на Тернопільщині в багатодітній сім'ї*. Почав читати з п'яти років, «дивув-ав дорослих феноменальною пам'яттю: раз почути пісню чи казку він міг навіть через кілька місяців повторити слово».

Ще 1880 р., коли до учня першого класу В. Гнатюка потрапила своєрідна поетична антологія, видана студентським товариством «Академический кружок» при Львівському університеті, вона справила на нього сильне враження. Навчаючись у Буцацькій та Станіславській гімназіях, Львівському університеті, він поряд з академічним

* Неопубліковані матеріали В. Гнатюка, а також інших письменників, учених про його життя, діяльність див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. 34 (Гнатюка); ІМФЕ. Від. рук. Ф. 28—3; ІЛ. Від. рук. Ф. 3 (Франка). Од. зб. 4075.

навчанням серйозно ставився до студіювання фольклористичних та етнографічних праць. Невдовзі В. Гнатюк з'являється в ролі автора, фольклориста на сторінках часописів, «Жите і слово», «Народ», «Бісі», інших періодичних виданнях. З 1893 по 1902 р. він систематично займається записуванням у Східній Галичині: з 1895 по 1903 р. здійснює шість фольклорно-етнографічних експедицій на Закарпатську Україну.

Як свідчать архівні матеріали, В. Гнатюк, формуючись як фольклорист і етнолог, добре вистудіював, найзнаменитіші фольклористичні видання: «Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskego» Вацлава з Одеська (1833), «Piesni ludu ruskiego w Galicyi» Жеготи Паулі (1839—1840), «Исторические песни украинского народа» В. Антоновича й М. Драгоманова (1874—1875), «Чумацкие народные песни» І. Рудченка (1874), «Народные песни Галицкий и Угорской Руси» Я. Головацького (1878), «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» Б. Грінченка (1899)-, «Угро-русски народны спеванки» М. Врабеля (1901), «Lud biloguski» М. Федоровського (1903), «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.» Д. Яворницького (1906), «Белорусские народные песни» С. Малевича (1907), «Wołyn» й. Третьяка (1907), «Народные песни русского населения Лифляндской губернии» В. Боброва (1908), «Малороссийские исторические песни, собранные в Екатеринославщине» Я. Новицького (1908), фольклорно-етнографічні праці і розвідки М. Костомарова, М. Сумцова, П. Чубинського, І. Срезневського, М. Драгоманова, І. Франка, В. Шухевича, Ф. Вовка, О. Кольберга, Ф. Ржегоржа, Ф. Колесси, О. Пипіна, О. Огоньського, І. Полівки, Ч. Зібберта, А. Черного, Р. Гульки, Ф. Главачека, И. Шкультеті Та інших відомих вчених.

З пісенного матеріалу В. Гнатюк уклав, надав текстам науковій редакції і видав три томи «Коломийок» (1905—1907), «Гаївки» (1909), «Колядки і щедрівки» (1914) тощо.

Більшість народнопісенних зразків (зафіксував більше 1500 текстів) записана В. Гнатюком у селах Косівського, Бучацького, Монастириського, Старосамбірського, Стрийського, Надвірнянського повітів, на Берегівщині, Пряшівщині. Автографи зберігаються в рукописних відділах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського АН України, Інституту літератури ім. Тараса Шевченка АН України.

Якщо пісенний фольклор більш-менш був зібраний Я. Головацьким, М. Врабелем, Г. Де-Волланбм, то, В. Гнатюк, по суті, був першопроходцем в дослідженні народної

прози. Значну частину матеріалів, які привозив В. Гнатюк із закарпатських експедицій, він передав І. Франку, а той їх використав у працях «Карпаторуська література XVII—XVIII в.», «Апокрифи і легенди» та інших..

Із прозових текстів (казки, легенди, народні оповідання, перекази, анекдоти) він уклав збірники: «Галицько-руські народні легенди» в двох томах (1902—1903), «Народні оповідання про опришків» (1910), за що був удостоєний Петербурзькою Академією ; наук премії імені О. О. Котлійревського, «Українські-народні байки» у двох томах (1916); п'ять томів казок, легенд, переказів, анекдотів, записаних на Закарпатті, склали унікальні раритети «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (т. 1, 2, 4—6. 1897—1911), «Народні новели» (1917), «Народні байки» (1918), «Як повстав світ. Народні легенди з історії природи й людського побуту.» (1926) та ін.

Володимир Гнатюк був вдумливим і досвідченим збирачем, текстологом фольклорно-етнографічних матеріалів. Його науково довершені тексти вирізнялися фактологічною достовірністю, високою текстологічною культурою. З найширшого кола текстологічних питань, що їх ставив і розв'язував В. Гнатюк, варто акцентувати читацьку увагу на таких, як атрибуція фольклорного твору, встановлення його приналежності до народної традиції; принципи і прийоми філологічної критики фольклорного тексту та його редагування: явища контамінації у фольклорі та передача друком контамінованого (об'єднаного) тексту: джерелознавча база фольклорного твору, його паралелі й варіанти тощо.

Професор Іржі Горак писав, що В. Гнатюк поряд з О. Кольбергом та Ф. Бартошем займає одне з провідних місць в історії слов'янської фольклористики, а його праці за своїм змістом, точністю запису та науковим рівнем мають світове значення.

Величезна частина творчого доробку В. Гнатюка залишається і понині то в рукописних фондах наукових бібліотек, то в епістолярній спадщині, а то в першопублікаціях, які сьогодні недоступні, на жаль, широкому читацькому загалу.

. Ось перед нами нарис «Запропашена збірка угро-руських казок», (написаний 3 червня 1913 р. у Ворохті), у якому В. Гнатюк розповідає про загублений оригінальний збірник українських казок із Закарпаття. Наприкінці 1912 р. професор Празького університету Ю. Полівка повідомив В. Гнатюку, що, працюючи з професором із Берліна Й. Вольтом над паралелями до збірки казок братів

Грім, натрапив на сліди збірки українських казок, багато сюжетів з яких цілком нові, невідомі з-поміж, досі опублікованих. Ю. Полівка заінтригував В. Гнатюка. І ось, одержавши від Й. Вольга індекс казок (32 назви), В. Гнатюк оцінює кимось дані казкам «дуже загальні наголовки», тлумачить деякі рідко вживані слова («кантор» — дяк; «попер» — перець; «не знаву» — не знаю і т. п.), доходить висновку, що наявні матеріали — це казки, байки, легенди, новели й анекдоти; що матеріал «був добре дібраний і дуже цікавий Та як на ті часи — зовсім новий». І далі етнограф, вважаючи незаперечну вартість («...можна й нині в цілості поручити до друку»), закликає вчених докласти максимум зусиль до розшуків матеріалів.

Цінною для фольклористів та етнографів є праця В. Гнатюка «Українська народна словесність: В справі записів українського етнографічного матеріалу» (Відень, 1916. 48 с). Ця народознавча праця становить інтерес насамперед через так звану історико-наукову частину («Етнографія — наука ще недавня, бо її початки, ледве сягають другої половини XVIII ст., а розвинулася вона вповні аж у минулім, XIX ст., але її значінне велике, бо вона не тільки викликала переворот у житті цілого ряду менших і більших народів, спонукуючи їх національне відродження, але й мала рішучий вплив на літератури в цілій Європі, давши основу в них романтичному напрямови, з якого розвився "опісля реалістичний напрям»). Розкриваючи стан зародження і становлення етнографії як органічної частини українського народознавства, В. Гнатюк підкреслює, — що майже всі етнографічно-фольклористичні праці, які стосувалися українства, видавалися протягом XIX ст. «за ініціативою, старанням і коштом приватних одиниць», і що тільки з" організацією у Львові 1895 р. «Етнографічного збірника» (до 1914 р. вийшло 36 томів), видання з 1899 р. «Матеріалів до української етнології» (до 1914 р. вийшло 15 томів) справа набула істинної науковості, системності.

Даючи практичні рекомендації щодо записування, наукової паспортизації й упорядкування зібраних матеріалів, В. Гнатюк називає основні жанрово-тематичні групи (обрядові пісні, історичні пісні, побутові пісні, дрібні пісні, духовні пісні й пісні ненародного походження; сороміцькі пісні, чужі пісні; мелодії пісень; замовляння, драматичні представлення, ігри; казки; байки; міфи; легенди; перекази; новели; анекдоти (приказки); приповідки; загадки; ліки; вірування).

Певний науковий і просвітницький інтерес мають нариси В. Гнатюка «Національне відродження австро-угорських

українців (1772—1880)» (Відень, 1916. 65 с.) та «Кубанщина й кубанські українці» (Львів, 1920. 50 с), в'яких автор розмірковує над питаннями шкільництва, газетно-журнальної періодики, різними гранями життя українців поза їхніми державними межами.

Значне зацікавлення збуджує в історика й краєзнавця праця В. Гнатюка «Наукове товариство імені Шевченка: З нагоди 50-ліття його заснування (1873—1923).» (Львів, 1923. 15 а). Це фактично нарис, що розкриває читачам історію заснування НТШ. Автор оповідає, що на посаду голови НТШ обиралися визначні вчені та суспільно-громадські й культурні діячі К. Сушкевич, С. Громницький, Д. Гладилевич, Ю. Целевич, О. Барвінський, М. Грушевський, В. Щурат, подає статистичний матеріал про книгарні НТШ, заснування «Записок НТШ», ЛНВ, організацію бібліотеки НТШ (з осені 1897 р. бібліотекарем працював М. Павлик; саме він завів першу інвентаризацію, писав карткові каталоги), про майнову власність НТШ та його фонди.

Нарис «Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського» (Львів, 1925. 20 с.) містить унікальний фактично-біографічний матеріал про відомого вчителя-етнографа. Відомо, що Лука Гарматій (30 жовтня 1866 — 31 жовтня 1924) походив з Тернопільщини і все свідоме життя віддав учительській та просвітницькій праці. Проте з 1893 по 1902 рік він учителював у Косівському повіті (Тюдів, Криворівня, Розтоки, Голови -(1900—1912), прищеплював молоді «національну свідомість та любов вітчизни». Під його впливом у Криворівні зросли брати Петро, Степан і Микола Потяки, що заснували читальню «Просвіти», згодом і товариство «Січ», брали «живу участь у громадським життю».

У Криворівні Л. Гарм'атій разом зі священником О. Волянським заклали «Просвіту», за що місцева влада «подякувала» йому, перекинувши вчителювати до с. Розтоки (1898—1900). Не дав спокою душі й тут: узявся з Юрком Калиничом-Бойчуком відкрити читальню «Просвіти», за що був переведений на найгіршу, посаду в, Косівщині — до с. Голови, де проявив не тільки знання, такт педагога, а й неабиякі організаторські здібності (його стараннями прокладається дорога; в кінці 1903 р. засновується «Січ»; 1904 р. організовує в селі двокласну Школу, за що його місцеві управителі теж планували послати на «підвищення» у Стрийський повіт, але цю акцію було припинено заходами українських послів у сеймі). Саме тут заклали читальню «Просвіти» (1905—1906), організував при ній чл

Тальню, Ширив серед Селян газету «Громадський голос», відновив- «Січ», читав зимовими вечорами родині вій га Д. Шекерика-Дониковаго тритомну книгу М. Костомарова «Богдан, Хмельницький». Восени 1912 р. подався у Могильницю, на рідну Теробовлянщину, бо казав, що «тягне його вже на доли», вчителював, як і досі. А потім, вибухнула війна, поневіряння, знову рідна сторона аж до останніх днів.

Ось і все, що можна було знати про Л. Гарматія, почерпнувши якісь відомості зі старих енциклопедій та давніх видань. Володимир Гнатюк значно, розширює, наші знання про цього істинного народознавця. Так, він пише, що Л. Гарматій мав за життя значну книгозбірню, а головню ж заявив, про себе як етнограф, як глибокий знавець гуцульського побуту-, зокрема матеріальної культури (в Коломиї на українській сільськогосподарській виставці експонував цінну колекцію люльок, чапраг, хрестів, за що дістав найвищу-винагороду— золоту медаль). Чимало експонатів передав до музеїв Львова, Праги, Петербурга. Найцінніші етнографічні, етнологічні матеріали Л. Гарматія опубліковані в книзі В. Шухевича «Гуцульщина», в збірниках легенд, колядок, які видав В. Гнатюк. За свою працю Л. Гарматій був удостоєний високого і почесного звання члена етнографічної комісії НТШ. Та не-лише поле етнографії освоював учитель Л. Гарматій. Переїхавши до с Могильниці, зайнявся археологією («відкрив скринькові гроби», «хірургічні інструменти» з доби неоліту). Цікавився Л. Гарматій народною астрономією.

В. Гнатюк розповідає, що саме у Криворівні (туди на літні вакації приїжджали М. Грушевський, І. Франко, Г. Хоткевич, А. Крушельницький, Ф. Вовк, Ф. Красицький; М. Жук, К. Квітка, О. Олесь, В. Доманицький, Леся Українка, М. Могилянський, В. Щербаківський, О. Коннор-Білинська, М. Коцюбинський, ін.) він і познайомився з Л. Гарматієм, «добрим оповідачем і знавцем місцевих відносин та Гуцульщини». А ще, публікуючи спогади про М. Коцюбинського Л. Гарматія і П. Шекерика-Дониковаго, В. Гнатюк робить кілька присутніх зауважень й уточнень щодо джерел «Тіней забутих предків», а саме: «М. Коцюбинський, очевидно, замахувався на великий роман, («...можже, на той рік (курсив наш.— В. К.) пощастить мені зібрати більше матеріалу і тоді матиму міцніший ґрунт під ногами»), читав відповідну літературу, саме з якої взяв чимало подробиць, використаних в оповіданні «Тіні забутих предків», чимало й записав від В. Гнатюка, хоча інформовав його 25 вересня 1911 р., що закінчує «оповідання на

основі своїх вражінь з Карпат. Боюсь, хвилююсь, але пишу».

З праці В. Гнатюка «Як повстав світ: Народні легенди з історії природи й людського побуту» (Львів, 1926, 119 с), зокрема з передмови, довідуємося, що збірка легенд (200 сюжетів) була прилагоджена до видання ще-1918 р., але за браком коштів не вийшла. Цю збірку проілюстрував Юліан Панькевич. Як пише В. Гнатюк, з ілюстраціями Ю. Панькевича вийшла збірка «Баронський син в Америці» (1917), а також два томи народних легенд, збірки загадок, колядок і щедрівок, народні думи, чумацькі пісні.

Діяльність В. Гнатюка на літературному та лінгвістичному полі досліджена слабо. Досить назвати такі розвідки вченого, як «Причинок до літератури нашого віршотворства» (ЗНТШ. 1898. Т. 21. Кн. 1. С. 5—12), «Кілька духових віршів. Співанник із Грушова» (ЗНТШ. 1903, Т. 58. Кн. 6. С. 25—33), аби переконатися в тім, що його глибоко цікавило питання історії давньої української літератури, зокрема закарпатської літератури, писаної народною розмовною мовою.

Публікації В. Гнатюка в ЛНВ свідчать про широту знань автора, обізнаність його з літературним життям. Біографічні нариси, некрологи він писав про Л. Глібова, Я. Гординського, І. Грабовича, П. Грабовецького Є. Гребінку, І. Гушалевича, В. Залозецького, О. Косача, Д. Кримської, О. Левицького, О. Лепкого, П. Огоновського, М. Павлика, М. Старицького. Він рецензував книги В. Бірчака, Г. Воробкевича, В. Дорошенка, Н. Кобринської, О. Маковея, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, С. Руданського, Ю. Федьковича, Г. Хоткевича, В. Щурата. За його редакцією виходили твори російських письменників: Л. Толстого, І. Тургенева, А. Чехова, Ф. Достоєвського, М. Гоголя; польських: А. Міцкевича, К. Сроковського, В. Оркана, Б. Пруса; болгарських: П. Тодорова; німецьких: Г. Тавптмана, К. Гудкова, Г. Кляйста; французьких: Е. Валеса, Е. Флявера, Е. Золя, Е. Паєрона.

Поважне місце займає В. Гнатюк і в історії української журналістики — і то не лише як довгорічний редактор найвизначнішого літературно-громадського журналу в Україні — «Літературно-наукового вісника», а й як автор десятків статей, рецензент майже всіх тогочасних українських газет і журналів, закордонної преси, що звертала увагу на українські справи.

Окремого дослідження потребують стосунки В. Гнатюка з чехами та словаками на етнокультурному полі. Так, Музей української культури у Свиднику, що випускає у світ

наукові збірники, в ювілейному виданні, присвяченому В. Гнатюку, вперше опублікував невідому статтю вченого «В справі літературної мови підкарпатських русинів», вислану чеському вченому, Ф. Тіхому ще 24 травня 1924 р. Ця стаття з іншими паперами Ф. Тіхого 1963 р. була передана до Свидницького музею української культури. Першим звернув на неї увагу директор музею І. Чабиняк, який і передав її визначному вченому-славісту М. Мушинці. За його науковою редакцією вона й побачила світ.

Чимало досліджень В. Гнатюка присвячено українській, діалектології («Словаки чи русини?», «До бойківського говядру», «Руські оселі в Бачці», «Русини Пряшівської єпархії та їх говори», «Чи бачванський говір словацький?» та ін.). Словацький учений Й. Шелелець слушно зауважував, що «діалектичні роботи В. Гнатюка повинні бути згадані в кожному огляді історії української діалектології і взагалі історії українського мовознавства».

Значно розширити межі народознавчих інтересів В. Гнатюка допомагають численні листи, які донедавна зберігалися у спецархівах і не були доступні вченим.

"Чи не найбільше листів, адресованих В. Гнатюку, належать літераторам. Йому писали С. Воробкевич, Б. Грінченко, Б. Лепкий, М. Вороний, Г. Хоткевич, О. Маковей, Т. Бордуляк, А. Крушельницький, І. Нечуй-Левицький, А. Волошак, М. Ірчан, П. Франко, О. Бабій, Є. Чикаленко, К. Гриневичева, І. Боршак, В. Щурат, М. Павлик, Д. Лукіянович, Д. Мордовець, В. Оркан, О. Барвінський, В. Королєнко, Т. Франко, Ю. Шкрумеляк...

Немало листів надійшло В. Гнатюкові від' родини Грінченків. Б. Грінченко в листі від 12 листопада 1897 р. з Чернігова відповідав В. Гнатюку, що залюбки пристає до святкування ювілею такого талановитого, поважаного і всіма шанованого письменника, як Іван Франко.

Протягом 1910–1925 рр. написала кілька листів до В. Гнатюка і дружина Б. Грінченка з Києва. Так, 18 вересня 1910 р. Марія Грінченко висилає В. Гнатюкові повість «Серед темної ночі» і пише, що всю свою бібліотеку чоловік, «призначив-задля громадського вжитку і я, скільки моєї змоги, дбатиму, щоб її побільшувати». Дружина просить В. Гнатюка присилати їй видання НТШ, а вона взамін — свої видання. Вона просила для підготовки життєпису Б. Грінченка листи, інші матеріали, а ще вона пристає на думку В. Гнатюка видрукувати листування Б. Грінченка з В. Гнатюком у Л.НВ, а потім в. серії «Книжки пам'яті Насті Грінченко». В іншому листі/жінка пише, що зняла копії з 41 листа В. Гнатюка до Б. Грінченка і поси«

лає їх в надії, що частково надрукує часопис «Україна» («Дмитро Іванович Дорошенко обіцяв поговорити з редакційним комітетом»). М. Грінченко обіцяє невдовзі прислати В. Гнатиюку різні етнографічні записи, «як повернетеся до Львова» (В. Гнатиюк перебував на цей час у м. Закопане.— *В. К-*).

27 січня 1927 р. М. Грінченко висловлює вдячність В. Гнатиюку за «запросини до праці задля літератури дитячої» і розповідає, які є в неї уже готові речі, як ось 14 оповідань Томпсона, з інших авторів. Обіцяє наступного разу надіслати 1-й том «Російсько-українського словника», «Мальовану абетку», просить, аби їй було вислано спогади Євгена Чикаленка, які спочатку друкувалися у ЛНВ.

Писала В. Гнатиюку й дочка Б. Грінченка Настя, що цікавилася книжкою новел О. Шрайнер, яку вона переклала. Пропонувала перекласти на українську мову повість Степняка-Кравчинського «Домик на Волге» — про життя революціонерка 70-х років.

Чимало важливих шкіців із літературного життя маємо в листах Богдана Лепкого. Він писав В. Гнатиюку з Кракова, Берліна, інших місць, і це листування тривало з 1898 по 1920 рік. Ось Б. Лепкий бідкається, що потребує «до своєї праці давніх книжок»; що вислав О. Маковою для публікації «два невеличкі оповідання» («Стріча», «Закутник». — *В. К-*); що збирає етнографічні матеріали спеціально для В. Гнатиюка. В іншому листі автор хоче з'ясувати долю надісланих віршів («чи будете їх -містити і коли?») й дивується, як якийсь безіменний «критик»-розкритикував О. Кобилянську, а «високо підняв Кобринську і молодшого Коваліва»; просить книжок І. Франка, О. Кобилянської, Н. Кобринської, С. Коваліва («хочу трохи поміж тутешніх русинів пустити, щоби не пропадали у тьмі невества»).

В листі від 25 березня 1904 р. він перелічує назви оповідань з тієї збірки, які підготував і вислав до Видавничої Спілки у Львові. В наступному, посилаючи «жменьку віршів», висловлює ряд слушних думок про поезію та поетичну працю: «Поезія «залізного бетону» і т. п. нових цінностей мені не імponує. Це чужий намул. З півночі сунуться ледняки і нівечать українську красу. Безталанні нації «творці» не бачать того й не розуміють. їм здається, що вони відкривають якусь нову Америку, а між тим вони бавляться в московськiм Золоті та ще й розчинені на українській крові...» А ще... То в листі віршовані рядки («Під Різдво»), то висилає «дуже цікавий документ до життєписи Марка Вовчка, спомини її брата».

Світло до взаємин багатьох суспільно-громадських діячів проливають листи Миколи Вороного, який не раз писав В. Гнатюку з Кишинева, Одеси, Катеринодара, Чернігова, Варшави. Так, 11 листопада 1899 р. він повідомляв з Кишинева В. Гнатюкові, що, нарешті, "прибули бандеролі з книжками на ім'я М. Садовського та І. Карпенка-Карога. М. Вороний пише, що надіслав В. Гнатюку поему «Євшан-зілля» для друкування її в ЛНВ. Він також ділиться творчими планами: вже готові вірші «Патріотам», «Ювілей», «Москальофілам» — «вірші прикро-сатиричні». 29 березня 1901 р. М. Вороний шле в листі з Катеринодара байку «Голубій-переможці» («...цікава тим, що трактує про *відлучення Льва Толстого від Церкви...*» (виділення автора.— В. К.) з надією, що вона вийде в ЛНВ. Коли ж-на те будуть інші погляди, варто передати твір М. Грушевському для опублікування в «Молодій Україні». Далі М. Вороний скаржиться, що ні М. Грушевський, ані його кум І. Франко не відписують на листи. Автор каже, що живе «тихо та лагідно» і має час «займатися літературою». 30 листопада 1902 р. М. Вороний повідомляв В. Гнатюка, що «осівся в Одесі» і що страшенно тягне його до Галичини, хоч би на кілька днів. «Бачу, що теперішнє життя у Львові значно цікавіше від колишнього: свідомість зростає... партії виступають на арену, нові й нові сили з'являються...»

> 21 вересня 1921 р. М. Вороний, працюючи секретарем у редакції газети «Українська трибуна», писав В. Гнатюку, що його матеріальне становище «дуже тяжке, й він надіється, що видання тут «моєї поезії» (книжки «Ліричні поезії», що вийшла 1911 р. у Києві.— В. К-) — «мене б зразу підлятувало». Тому й просить В. Гнатюка надіслати йому до Варшави на якийсь тиждень томик віршів, які він перепише.

Протягом 1899—1913 рр. листувався з В. Гнатюком і Гнат Хоткевич (писав із Харкова, Криворівні). Він цікавився можливостями поставити в Галичині українські драми («Я не знаю Ваших театральних справ»), обіцяв В. Гнатюкові надіслати портрети кобзарів, висловлював надію, що зможе десь вирватися з Криворівні, як «підлатаю свої матеріальні обставини».

Майже десять років тривало листування Осипа Маковей з В. Гнатюком (1899—1909). 17 грудня 1899 р. О. Маковей стверджував у листі, що прочитав поему П. Куліша «Маруся Богуславка» у ЛНВ і вважає, що в кінцівці письменник перекрутив факти історичної правди. 27 грудня уже інформував, що висилає розвідку про П. Куліша, повертає, ряд книжок. 1 березня наступного року дросать

В. Гнатюка надсилати йому по три-п'ять відбитків кожної його публікації. 8 вересня він запевняв В. Гнатюка у своїй вірності ЛНВ і що найближчим часом надішле нові матеріали, 'бідкається, - що газета, яку редагує («Буковина».— В. К.), забирає весь час. 24 лютого 1901 р. О. Маковей ширше описує ситуацію в Чернівцях, згадує деяких культурних діячів. Повідомляє, що Сидір Воробкевич осліп на праве око. «Дуже. нарікає на зиму: і надворі мряка, і дома'перед очима мряка... крім того терпить від астми. Виглядає, як старий пасічник: сива патлата борода і довге волосся, що майже не посивіле. Від смерти свого молодшого сина дуже подався... тепер він уже старий зробок-недобиток». Коли О. Маковей сказав йому, що ось-ось Видавнича Спілка випустить його твори, то він відповів, що «бажає тільки одно, *щоби дочекався бачити се видання у своїх руках*» (виділення О. Маковея.— В. К.).

Досі маловідомі сторінки стосунків з В. Гнатюком письменників-«січовиків» проливають рядки листовної розмови"А. Волошака, М. Ірчана (А. Баб'юка). 27 березня 1917 р. Мирослав Ірчан повідомляє, що простудював ряд брошур з історії етнографії і що має подальшу потребу самовдосконалення на терені цієї галузі науки. Але, на жаль, мусить усе відкласти на «спокійніші часи», бо «тепер людина — не людина, а жовнір... то властиво предмет. Ним кидають, розкидають, орудують після вподоби...». М. Ірчан зізнається В. Гнатюкові, що етнографію полюбив змалечку, але, на шкоду, не було кому підказати як і що саме робити («...в нас людина, що розуміє вагу тої науки й відається їй совісно, то — велика рідкість»).

Відтак автор листа висловлює своє ставлення до власного розуміння ситуації, вважаючи, що саме війна підняла його рівень свідомості, розуміння й поцінування самої етнографічної науки («На війні аж... пізнав я правдиву красу словесності. Я свідомо відчув той тяжкий біль в тужній пісні угорського «Руснака», відчув всі терпіння в оповіданнях або пісні переляканого бойка в Карпатах, побачив душу гуцулика-стрільця в словах його «Співанок»... Я записував часто серед тріскучого морозу або в похилій буді зі - смерекових галузь, в темнім зворі. Також, як я, опинився в селі, записував між селянами»).

М. Ірчан радо інформує адресата, що зібрано численний пісенний матеріал, особливо ж стрілецькі пісні невідомих авторів, складені в полі, а також співанки новобранців. Є й Доста оповідок ВД селяй-стрільців. Він пише, що переносить ті записи з окремих карток «до .грубого зшит-

ка» І незабаром привезе до Львова, В знак вдячності і пошани автор висилає свою фотокартку.

Значним внеском у наше народознавство є 73 листів 8. Гнатюка до Івана Панькевича (з 1920 по 1926 рр.), які аін писав зі Львова, Тернополя, Заліщик, з сіл Шешори, Соколівка, Москалівка, що на Косівщині. Про що йдеться в цих листах? «А чи «Світ дитини» не міг би йти до тамошніх бібліотек?»; «...постарайтеся зібрати всі видання (часописи, брошури й Книжки), які там у Вас виходять, у кількох примірниках для тутешніх бібліотек...»; «Прошу передати від мене товариству «Просвіта» в Ужгороді щирю подяку за таке почесне відзначене моєї скромної праці. Жалую, що тяжка, довголітня хвороба відтягнула мене від продовжування праці над Угорською Україною...»; «Сиджу другий місяць на селі, а властиво на полі під Тернополем...»; «...Чи не можна би йому (синові Юрку.— В. К-) виробити у Вас яку стипендію?..»; «Як вийде граматыка, прошу прислати.її мені... буду реферувати»...

У відділі рукописів ЛНБ збереглася значна кількість листів, адресованих В. Гнатюку, авторами яких були, визначні діячі української культури, відомі етнографи І. Труш, С. Крушельницька, Ф. Вовк, М. Лисенко, Є. Бохенська, Б. Заклинський, Д. Квітка, В. Кобринський, В. Костів (Василь Верховинець), С. Людкевич, Ф. Ко лєса, І. Мандйчевський, О.. Кульчицька, О. Назарук, Є. Онацький, В. Шухевич та ін.

Серед вчених—істориків, літературознавців, мовознавців, еуспільно-громадських діячів, які листувалися з В. Гнатюком,— А. Кримський, М. Грушевський, С Єфремов, М. Лозинський, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, І. Огієнко, Д. Донцов та ін.

З всеукраїнського спустошення повертаються до нас листи І. Огієнка. Іван Огієнко протягом 1911—1925 рр. писав до В. Гнатюка з Києва, Львова, Кам'янець-Подільська. То він просить нових видань з етнографії («З Ваших шановних праць я маю «Гаївки» та «Етногр.. зб.» тт. XII, XIII, XXV, XVII» (15 грудня 1911, Київ); то повідомляє: «Книжки Вашої про покритку тепер дістав. Добре було б, коли б Ви не забували і молодшого Кам'янецького університету, бо його львівське громадянство таки добренько забуває... Про допомогу Видавничій Спільці та «Світу дитини» (часопису.— В. К.) розкаже Вам мій посланець. Справа ця вже полагоджена. У нас дорожнеча на видання книжок ще більша, ніж у Вас. Здається, доведеться припинити всяку культурну працю...» (28 березня 1920, Кам'янець-Подільський); то сумно оцінює повороти власної долі в листі

з ТарноЁО від 12 січня 1921 р.: «Іграшками нашої української долі" я опинився, як втікач з України, в м. Тарнові. З Кам'яиця нічого абсолютно не взяв, тому опинився в Тарнові, як Робінзон на острові. Всі мої заходи дістати хоч якихось книжок зі Львова ні до чого не довели... І доводиться марнувати час, тоді як можна було б використати його більш продуктивно. Пригадую той час, коли такою ж недолею був закинений до Києва д-р І. Свенцідський — і українське громадянство дало йому повну змогу продовжувати свою наукову працю, зокрема я завше дава'в йому всі ті книжки, які тільки мав. Переїхати працювати до Львова я не в силі: на руках маю хору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає лише на те, аби не померти буквально з голоду...

Пишу до Вас, Високоповажний пане докторе, з кріпкою надією, що Ви прийдете мені з допомогою в моїм духовнім голоді.

В свій час я післав Вам свій «Курс українського языка», вид. 2-е; ця книжка мені зараз надзвичайно потрібна — я буду її друкувати українською мовою і переклад закінчу за місяць, після чого верну книжку Вам з щирою подякою.

*З правдивою до Вас пошаною
Проф. І. Огієнко»*

У рукописному фондї В. Гнатюка розшукано 19 листів, які протягом 1907—1926 рр. надсилав своєму навчителю Петро Шекерик-Доників з Жаб'я. Це — своєрідна хроніка творчого зростання селянина, його зацікавлення фольклористикою й етнографією. Ось 26 червня 1907 р. П. Шекерик-Доників писав, що має вже 6 оповідань про опришків, а «багато ще маю писати. Я таки багато знаю казок про опирів, відьми, мари, блуди, співанки гуцульські, пісні весільні.., Як приїдете до Криворівні, то прошу написати мені, а я піду сейчас до Вас і понесу списані оповідання. Я дуже рад, що можу написати щось правдиве про моїх прадідів гуцулів». 30 жовтня 1913 р. він повідомляє в листі, що збирає матеріали, замовив майстрам виготовити чільця, наручники зі шкіри. Згодом (8 лютого 1914 р.) дякує В. Гнатюку за надіслані йому книжки. «Збираю матеріали,—доставляє радість своєму приятелю,—головно вірування, яких тут повно. Про звірів рівно ж записую...».

За 30 літ своєї невтомної дослідницької, видавничої і популяризаторської діяльності В. Гнатюк опублікував майже тисячу праць різних жанрів з найрізноманітніших галузей суспільно-культурного життя. Такі його капітальні

видання, як «Коломийки» (3 т.), «Колядки і щедрівки» (2 т.), «Галицько-руські анекдоти», «Гаївки», «Галицько-руські народні легенди» (2 т.), «Знадоби до галицько-руської демонології» (2 т.), «Народні оповідання про опришків», «Українські народні байки»—це золотий фонд не лише української чи слов'янської етнології, а й світової. Недарма І. Франко назвав В. Гнатюка феноменально щасливим збирачем всякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівнював ні один.

Прогресивний світогляд, широта наукових інтересів і виняткова працьовитість В. Гнатюка забезпечили видатні досягнення вченого в галузі народознавства, передусім на ниві української фольклористики та етнології. Теоретичні висновки В. Гнатюка спираються на величезну практику записувача, збирача, народної творчості, на глибоке проникнення в живий процес творення і побутування різних жанрів усної словесності. Не випадково ж І. Франко відносив ученого до «збирачів нового типу», які, «обіймаючи широкі наукові горизонти, рівночасно стараються вичерпати запас етнографічних фактів у певній околиці, подати, приміром, весь репертуар пісень, оповідань і т. ін. якогось незвичайного оповідача чи'рапеода, вичерпати запас: пісень, казок, обрядів даної околиці і, з другого боку, обняти запас доступного однорідного матеріалу в цілім краю».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гиток В.* Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Львів, 1897—1911. Т. 1, 2, 4—6.
- Гнатюк В.* Причинок до літератури нашого віршотворства//Записки НТШ. Львів, 1898. Т. 21, Кн. 1.
- Гнатюк В.* Галицько-руські народні легенди. У 2 т. Львів, 1902—1903.
- Гнатюк В.* Кілька духових віршів. Співанник із Грушова // Записки НТШ. Львів, 1903. Т. 56. Кн. 6.
- Гнатюк В.* Коломийки: У 3 т. Львів, 1905—1907.
- Гнатюк В.* Гаївки. Львів, 1909.
- Гнатюк В.* Народні оповідання про опришків. Львів, 1910.
- Гнатюк В.* Колядки і щедрівки, Львів, 1914.
- Гнатюк В.* Українські народні байки: У 2 т. Львів, 1916.
- Гнатюк В.* Національне відродження: австро-угорських українців. Відень, 1916.
- Гнатюк В.* Українська народна словесність: В справі записів українського етнографічного матеріалу. Відень, 1916.
- Гнатюк В.* Народні новели. Львів, 1917.
- Гнатюк В.* Народні байки. Львів, 1918.
- Гнатюк В.* Кубанщина й кубанські українці. Львів, 1920.
- Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка: 3 нагоди 50-ліття його; заєнувайня (1873—1923). Львів, 1923.
- Гнатюк В.* Лука Гарматій і його спомини про М. Коцюбинського. Львів, 1925,

- Гнатюк В.* Як повстав світ: Народні легенди з історії природи і людського побуту. Львів, 1926.
- Гнатюк В.* Вибрані статті про народну творчість. К., 1966.
- Цей О.* Сторінки з історії української фольклористики. К., 1975.
- Кузеля З.* Гнатюк Володимир//Енциклопедія українознавства. Львів, 1993. Т. 1. і
- Мушинка М.* Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність—в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987.
- Науковий збірник музею української культури в Свиднику: Присвячений пам'яті В. Гнатюка. Пряшів, 1967. Вип. 3.
- Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменницької праці (1874—1914). Львів, 1914.
- Сиваченко М.* Володимир Гнатюк і деякі питання фольклорної текстології //Нар. творчість та етнографія. 1971. № 4.
- Українські народні пісні в записках Володимира Гнатюка. К., 1971.
- Франко І.* Вибрані статті про народну творчість. К., 1955.
- Яценко М.* Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність. К., 1964.

В КЛЮЧІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ (Богдан Леакій)

Щоб глибоко і всебічно пройтися проблемою секретів творчої майстерності Б. Лепкого (1872—1941), слід з'ясувати й аспекти впливів на становлення творчої індивідуальності. Та це цілком окрема й самостійна грань наукових студій. Тут ми лишень зазначимо, що справді Із Лепкий не працював як літератор у якомусь соціальному вакуумі, він, безумовно, розвивався під світлом традицій української класики, а також новітніх західноєвропейських літературних шкіл і течій, як от, польського модернізму, зосібна творчості С. Виспянського та С. Пшибишевського. Перечитуючи оповідання, есеїстику зі збірок «З села» (1898), «З життя» (1899), «Оповідання», «Щаслива ~ година» (1901), «На послухання до Відня» (1902), «Нова збірка», «В глухім куті» (1903), «Донька і мати» (1904), «Кара та інші оповідання», «По дорозі життя» (1905), «Оля», «Кидую слова» (1911), «Золота липа» (1924), «От так собі» (1926) та ін., що виходили у Львові, Чернівцях, Берліні, відчуваємо, як то тут, то там, ніби змінюються-перелцваються етюдна споглядальність, фольклорна інтонаційність образів і символів, публіцистична панорамність, психолого-аналітична заглибленість.

Звичайно, Б. -Лепкий, як і кожен літератор, знав європейську класичну літературу. Але навряд чи правомірно шукати ярих і безпосередніх впливів на письменника

І. Франка, Ф. Достоєвського, В. Стефаніка, М. Лермонтова, М. Коцюбинського, О. Пушкіна.

І хоча, як стверджує М. Жулинський, у прозі Б. Лепкого «легко почуваються інтонації Стефанікової прози», все ж бачимо тут не стільки наслідування майстра психо; логічної новели інтонаціями, як борше бажання щонайтонше заглибитися в душу героя.

Та очевидним і незаперечним є той факт, що найсильніший і, по суті, домінуючий вплив на естетичне кредо Б. Лепкого малр родинне середовище, Поділля, з його невіддільним фольклорно-етнографічним букетом. Сам же письменник у «Заспіві», одному з ранніх віршів, писав:

Коливав мою колиску
Вітер рідного Поділля,
І зливав на сонні вії
Степового запах зілля.
Коливав мою колиску
Звук підгірської трембіти,
Що від неї зорі меркнуть

І рососою плачуть квіти...

Так, справді Б. Лепкий, син золотокогого Поділля, «заколисаний, рідвняними снігами дитинства», виростав в обіймах отого патріархального оточення, про яке біограф) письменника писав як про найважливіший фактор формування світогляду й життєвого кредо. Те оточення не могло не спричинитися до глибинного впливу на душу майбутнього літератора, на формування його людської вдачі й естетичного принципу. «Поручинські газди» ходили в чоботях на підковах, котрі, їм робив місцевий коваль, носили «куртини» з домашнього сукна, голилися лезами, зробленими зі старої скошеної коси, жінки, вбиралися в «димки» (полотно з вибиваними узорами), котрі бив «димкар», який приїздив із міста, вишивали гарні сорочки, мережили їх — словом, було це старосвітське село, котрого ще не торкнулася культура XIX ст. Веснянки, гагілки, обжинки, навіть «вільха» (хоровод у зелену суботу), колядки, шедрівки, легенди, повір'я, перекази — усе, як колись, в'дуже давніх часах».

Б. Лепкий у спогадах, примітках до власних творів, листах зізнався, що його вражала кожна життєва подія й не давала спокою: «Я бачив людей, що були їй, (події.— В. К.) причасні, зживався з ними, відчував їх горе і кривду і переносив те все на папір своїм власним невишуканим і несилуваним способом». У примітці до оповідання «Підписався» автор не лише розкриває джерела його появи, ай уводить нас у, саму суть творчого методу; «Пору-

кою до писання була мені не тенденція, а сама охота писати, передавати образи життя, якими являлися вони у призмі власного «я». Люди, котрих я малюю, це здебільшого портрети, або студії з природи, але ніколи не фотографії». До речі, простудіювавши примітковий матеріал до оповідань «Мати», «Настя», «Над ставом», «Хлопка», «Скапи», «У таборі», «Гостина», «В глухім куті», «Звичайна історія», нарисів, образків та етюдів «Моя вина», «Мій товариш», «Старий двір», «Жінка з квіткою», «На ринку», «Двоє дітей», «Лежав при відчиненім вікні», «Ах, як цей папір пече!», переконуємося^ тому, що всі ці твори написані на конкретному матеріалі Поділля.

В одному з берлінських листів до В. Гнатюка Б. Лепкий зізнався, що завше писав про те, що саме диктував йому «голос народної совісті».

Доля круто поверталася до Богдана Лелкого, цього «печального романтика-молодомузівця, страдника-скитальця». Але скрізь і завше його переслідував фатум.. «В чужині умру...», та його зболена, стуртурована душа^ рвалася в Україну. Думається, що^ отой внутрішній душевний трагізм, який гнітив Б. Лепкого як людину, так чи інакше відбивався в показі ним материнсько-жіночого в психіці героїв, що, звичайно, продовжувало певну художню традицію у зображенні «жіночої України» (значна частина оповідань збірок «Шаслива година», «З села», «З життя», «Донька і мати», «Оля»).

М. Ільницький, аналізуючи ранню прозу Б., Лепкого, вважає, що тематичний діапазон «можна було б охарактеризувати як село на тому соціальному зламі, коли старі патріархальні порядки, людські взаємини, звичаї, психологія ламаються...» Виникає питання: чому ж «тематичний діапазон» має й далі превалювати при аналізі, детальному розборі того чи іншого оповідання, новели, групи творів або ж творчості певного періоду? Хіба нас має менше цікавити лабораторія творення образів, типів, засоби досягнення психологізації?

Лаконічно, але доста точно схопив суть творчої біографії Б., Лепкого Олег Хоменко: «Йому близька селянська тематика. Він весь із неї, весь у ній». Окремі, але^досить суттєві штрихи, що доповнюють розуміння творчої робітні Б. Лепкого-прозаїка, віднаходимо в його листуванні з Гнатюком, В. Щуратом, Є. Пеленським та Барвінськими — Олександром, Богданом, Романом, Василем. Приміром, у листах до В. Гнатюка з Бережан, Кракова 6 травня 1899 р., 25 березня 1904 р. письменник турбується, як сприйнято в редакції часопису його оповідання «Стріча» й «Закутник»,

«коли не сюжетами, так тлом досить подібних» і переживає, аби читачі «Літературно-наукового вісника» не судили суворо про деяку подібність. Посилаючи до видавництва збірку оповідань, він сам проливає світло на тематику таких творів, як «Жертва», «Гостина», «Перша зірка», «Матвій Цешун».

На жаль, у нашому літературознавстві раніше домінував напрям псевдосоціального, псевдофілософського аналізу літературного процесу. Кожного, без винятку, літератора підганяли під заготовлені схеми. Коли ж не вписувалися деякі у вироблені ідеологією постулати,— їх або вилучали з процесу, або ж пришивалися їм-усілякі «ізми». У тому розряді не одне десятиліття перебував і Б. Лепкий. Має цілковиту рацію професор Микола Ільницький, коли стверджує, що «натура його (Б. Лепкого.— В. /(.) радше споглядально-рефлексивна», «звернена всередину ліричного героя». Те, що характеризує власну проекцію Лепкого-поета на ліризацію персонажу, часто відповідає й манері Лепкого-прозаїка: спогадковість і туга пронизують іноді оповідання, як то кажуть, від заголовка аж до прикінцевої фрази, бо така туга як морально-філософський феномен десь корениться в історичній пам'яті, в народнопісенній стихії. Справедливо ж зауважив свого часу професор Михайло Рудницький, що в художньому методі Б. Лепкого нероздільно співіснують «особистий, смуток і смуток — з приводу народної недолі».

Багато хто з дослідників не розумів або не міг збагнути специфічності душі українця, яка, безумовно, проявлялася в характері письменницької праці, в характеротворенні. Так, «Літературні вісті» (1927: № 9), аналізуючи початкові книги епопеї Б. Лепкого «Мазепа», пафосно констатували, що автор «переборює первісну свою ліризовану анемію вислову й конструктивну кваліть, зумів виявити небуденний хист психологічної обсервації у характеристиці типів з історичного становища». Як кажуть, а до чого тут це? І так зрозуміло, що фактичний матеріал про І. Мазепу як про історичну Постать вимагав значно іншого настрою душі автора, брався, так би мовити, з іншими естетичними вимірами до художнього освоєння, аніж, скажімо, побут селянський,— що часто-густо ставав предметом оповідальної «малої» прози. Звідси все інакше: від окремих засобів аж до загальної манери авторського виявлення, тобто всієї стилістики. Ніби два Лепких постають в художніх вимірах, в естетично-мистецьких іпостасях.

Д. Чижевський цважав, що безумовними рисами характеру українця є емоціоналізм, сентименталізм, чутливість

Та ліризм. А це щонайбільше виявляється в естетизмі народного життя і обрядовості. На культуру «серця», тобто дочування, головну увагу - звертали письменники-філософи Г. Сковорода, П. Куліш, Т. Шевченко, М. Гоголь. Але рацію професор Євген Онацький, коли стверджує, що в українців емоції нерідко «навіть переважають над інтелектом і волею». Якщо за професором Є. Онацьким, мистецька діяльність корениться у внутрішній необхідності автора перетворити свої емоції в рух, у творчість, то творчість — не тільки наслідок емоційної атаки, від якої, зрозуміло, автор прагне звільнитися, а й нестримне бажання справити враження на інших.

Питання культурної антропології досліджує Олександр Кульчицький, Богдан Цимбалістий, відомий літературознавець Микола Шлемкевич. Цим питанням значну увагу свого часу приділяли М. Грушевський, В. Сочинський, М. Костомаров, І. Нечуй-Левицький, Л. Цегельський, В. Пачовський, Є. Томашівський, І. Франко, М. Павлик, Ф. Вовк, В. Гнатюк, Ф. Колесса, М. Возняк, Я. Ярема, І. Мірчук, В. Липинський, Б. Ольхівський, Ю. Липа, В. Шербаківський, В. Петров, Л. Ребет, Б. Клпш, Д. Донцов, Н. Григорієв, Ю. Русов, О. Прицак, М. Лагодівський, М. Ломацький, В. Янів, І. Гончаренко, І. Рибчин, С. Ярмаусь та інші дослідники. Професор Віллі Гель-пах, наприклад, розглядає теопсихічні явища під кутом аналізу способу реакції людини на різні форми краєвиду, впливу природи на її уявлення, фантазію та почування. «Краєвид, — вважає вчений, — як щось, що сприймається зміслами, передусім зміслом зору, має сильний вплив, з одного боку, на ефективну сторону психічного життя, з другого — на психофізичну диспозицію до творчості — в цьому відношенні ділають особливо клімат і погода, а далі, краєвид промовляє безпосередньо до життя наших уявлень і тим самим до того певного значення Життєвого круга, який, звичайно, називаємо фантазією». Іван Рибчин стверджує, що «геопсихічна дія простору українських земель на формування вдачі їх жителів проявляється в різних формах, залежно від характеру землі і краєвиду».

Отже, якщо брати до уваги проблему ментальності, проблему української душі з огляду на філософсько-моральний зріз, то багато що проясниться в питанні художньої манери письма Б. Лепкого, його стилю,

Б. Лепкий у ранніх оповіданнях та нарисах творив той «хлопський монолог» (М. Жулинський), який ішов із глибин життя, з глибшого знання цайтонщійх парків селянської душі, Літературознавець Ф. Погребенник відзначає у

ранній прозі письменника «лірично-меланхолічний настрій... тихе й щире співчуття автора до, знедоленого люду», На думку - ж самого Б. Лепкого, найвища цінність, яка криється в літературних творах, — це «сила-зворушливості, до сліз або до сміху, до найвищої розкоші, або до глибокої розпуки...»

Як характер, вдача, особливості душі письменника відбивалися на виборі найкращих героїв оповідань, як, зрештою, йшло скульптурне ліплення характеру, нюансування душі героя, бачимо в ряді оповідань («Мати», «Кара», «Небіжчик», «Душа», «Вечір», «Дзвони» та ін.). Недарма І. Франко після прочитання перших оповідань Б. Лепкого в тодішній галицькій газетно-журнальній періодиці зазначав в огляді «Українська література за 1899 рік», що «індивідуальність Лепкого менш діяльна і політична, ніж в останніх українських новелістів» (В. Стефаник, Лесь Мартозич, Марко Черемшина, М. Яцків.— В. Х); він має *м'який, вразливий і поетичний характер; однак у його новелах є і щасливі моменти, красиві описи і добре висловлений тихий меланхолійний настрій* (курсив наш.— В. К.) Згодом у статті-огляді «Южнорусская литература» (1904 р.) І. Франко підкреслив, що в оповіданнях та новелах Б. Лепкого відбивається м'якість колориту і ніжність почуття. -

На нашу думку, — не слід беззастережно сприймати докір М. Жулинського, ніби історична проза Б. Лепкого не має «необхідного епічного дихання», що його твори розтягнуті, сюжетно «необіжні», переобтяжені «нудними і довгими розмовами дійових осіб і нарочитою ліризацією...» Безперечно, Б.- Лепкий як прозаїк у творах на історичні теми дотримувався наукових трактувань історичної епохи, часу, гла. Але навіть у такому широкому художньому полотні, як роман «Мазепа», автор достатньо використовує не тільки раціональну, а й емоційно-почуттєву сферу, іншими словами — душу. І як справедливо підмітив Микола Ільницький, «Мазепа» Лепкого не та демонічна постать, якою він постає у творах класиків західноєвропейської літератури...» Більше того, він нерідко проступає до читача з внутрішнім плачем, бо обсіли його стару голову чорні птахи безвиході.

Коли ж, скажімо, у невеликій історичній повісті «Вадим» (1903) автор надто лаконічний, скупуватий на художні деталі, хоча й маємо зв'язливі замальовки природи, докуме^тга^ШоЖатгу~т^ансплантацію народних звичаїв, то в оповіданнях Б. Лепкий зовсім інакший. В.оповіданнях соціальної спрямованості («Кидаю слова», . «Дочекався», «Донька й мати», «Прикрій сон», «Вона не з тих!», «До-

бив торгу», «За що?») автор теж, окрім відкритої розповідної манери, послуговується ніби прихованою внутрішньою сповідальністю героя: «Орю. Кладуться скиби чорні та глибокі, довгі, предовгі. А під тими скибами мої сили, моя молодість, моє всьо» («Кидаю слова»), з активним проникненням у спосіб і характер думання персонажа: «Хотів тих піль, тих нив, тих лісів набрати якнайбільше в свої очі. Щоб з ними йти там, де їх може не бути... З ниви на ниву літали полинялі зіниці...» («Дочекався»), новелістичним лірично-образним виображенням, що витримує всю розповідь у заданій тональності: «На небі горіли зорі. На церкві відозвався дзвінок. Зразу легко, наче б хто пальцем до райської брами пукав, потім сильніше, немовби срібні кулі по церковній бані летіли, частіше й сильніше, аж розлетілися чисті звуки по селі, по полях, по дібровах...» («За що?»)

1905 р. Б. Лепк-ий видав у Львові збірку «Кара та інші оповідання», до якої увійшло 15 творів («Перша зірка», «Над ставом», «Жертва», «Оповідання дяка», «Гусій», «Гостина», «Матвій Цапун», «Мати», «Нездада п'ятка», «Настя», «В глухій куті», «Кара», «Мій товариш», «Звичайна історія», «Іван Медвідь»). У кожному оповіданні через ситуації та художні деталі автор відтворює правду часу, буття. І досягає цього, як правило, не лише завдяки точному обрисунку реалій, а передусім через конструювання внутрішньо-душевних порухів, викреслення невидимих, але відчутних ліній характерів. В одному випадку письменник якимось наче збоку, в спогадовому ключі проникає в душу героя («Перший раз від п'ятох літ побачив рідні села і почув рідну живу бесіду. Дивувався, що хати такі самі маленькі і нужденні, як колись, що діти по снігу ходять босі, а жінки двигають воду, як ослиці, совгаючися і падаючи по дорозі». — «Перша зірка»); в другому — через фрагменти-описи душевного стану героя точно фіксує його фізичний, моральний і психічний стан («Матвій знав, що будний (охоронець ставу.— В. К-) спить; він поклав би й ринського, що будний не встане перед сходом сонця, а все таки, чим ближче до ставу, тим тихше ступав, а на греблі з його чималих ніг зробилися майже котячі лапи. Тихо перекрався через видніші місця, аж зник у прибережних шуварах і лозах». — «Над ставом»); у третьому;—деталі-образи контрастно відтворюють обстановку хати, куди повернувся син Грінчихи, й таким чином розширюють амплітуду душевного стану героя («В хаті було прибрано, як на Великдень. За образами квіти, на постелі подушки, як сніг білі, на скрині щонайладніший обрус. Попід стелею во-

лочився легенький синявий димок»; «В хаті зробилося на раз тихо. Пес, почувши коні, чим скоріше вибіг.крізь від? чинені двері і довго, чути було, як владуванний бігав довкола наймита й воза. Щтка спокійно доїдала розлите молоко»; «...впав на студену землю. Припав до неї, притулився, як перестрашена дитина до матерньої груді. І здавалося йому, що котиться на нього звисока якась велика і, як світ, важка скала».— «Жертва»); в четвертому — чіткому виограненій'ю образу допомагає ретроспективний засіб («Мати», «Настя»); у п'ятому — експресивний, хоч і короткий, як у новелі,-діалог («В глухій куті»); в шостому — деталізований опис пейзажу («Полудень, спека, коні насилу біжать, збиваючи копоти по дорозі. Шкірою вибитий візок пече тебе з долини, а згори сонце шкварить. Та зате довкола тебе так гарно, що ти забуваєш про пекельну жару. Направо і і;аліво лан золотого візса хвилює злегка, дуже злегонька не від подуву вітру, лиш від ваги зерном багатих китиць. А над ним небо таке сине, як блават, велике і голубе, як перевернене море. /

Між ланами, на стрічу голубому блакитові біжить широка дорога, без стовпів і ровів, а зате з придорожним хабузом, прибраним пахучою материнкою і червоним маком. Тішиться око».— «Мій товариш»),.

В оповіданнях «Скапи», «Пачкар», «Дідусь», «Дочекався», «Двоє дітей.» та інших читач відчуває, як почуттєве тепло автора переливається у зворушливу силу ліричного чуття героя, в пронизливу тугу, часом в альтруїзм дитячої душі, в силу родинних почуттів. Відзначаючи ліризм як стильову доміанту, зауважимо, що автор дбав про оркестровку частин і цілого, стрункість композиції, де спостереження й деталі не просто кинуті щедрою рукою, а вміло укомплектовані, підпорядковані задуму, провідному мотиву.

Подібне спостерігаємо й у нарисистиці, навіть у літературознавчій есеїстиці Б. Лепкого, Так, скажімо, у нарисі «Чекає нас велика річ» автор простежує шлях українського народу у боротьбі за волю — шлях через власні оцінки життя і діянь українських гетьманів від Богдана Хмельницького до Петра Калнишевського. І що характерно: в ключі оповідної прози Б. Лепкий не стільки акцентує увагу на доступному історичному матеріалі, СКІЛЬКИ дає волю почуттям: його душа страждає, плаче, ридає. Звідси — мінорна гама образної палітри, відповідна стилістика: «Далеко від велених степів, серед білих ледів замучила, його злочинна царська рука. І навіть чайка не принесла нам від нього передсмертної вісти. В обіймах чорної тьми й білої

Стужі скостенів останній представник незалежності України.

Гне покрила китайка темних очей старечих, не вироста червона калина на козацькій гробі; не прийшли січові товариші за його душу щиро молитву проговорити. Лише монастирський дзвін загуде інколи понад тим славним гробом, лиш бородатий монах перехреститься, проходячи по мимом, мовби відхрещувався від злого духа — від духа волі.

Літом б'ється об беріг холодне, північне море, а зимою тріщать леди та ревуть і шаліють вітри, як шаліє злість північного деспота.

Нехай же українська думка пташкою сизоперою лине до того самотнього гробу, нехай вдяка каша незримими квітками цвіте на забутій могилі, нехай же невмируща надія дзвоном підземним голосить: «Не вмерла наша слава!..»

Навіть у літературно-критичному нарисі про Шевченків «Кобзар» Б. Лепкий уможливує весь раціонально-аналітичний хід думки обрамити тією мінористикою, що характеризує українську ментальність. Подивімося, як тонко і ненав'язливо робить це автор: «Покажіть мені пана, котрий би своїм дітям лишив такий багатий спадок, як він (Т. Г. Шевченко.— В. /.) у своїх творах.. Покажіть мені вождя, котрий відбув такі далекі походи, як вій.. Покажіть мені мудреця, котрий би свій народ так багато навчив...-Покажіть мені такого володаря, що володів би над мільйонами душ так мирно, неподільно і довго...»

Оця лірично-драматична настроєвість простежується і в таких літературно-есеїстичних працях Б. Лепкого, як: «Василь Стефаник», «Маркіян Шашкевич», «Про життя великого поета, Тараса Шевченка», в циклах «Іван Франко», «Владислав Оркан», у спогадах, промовах «Прийди до нас!», «Свято Котляревського у Львові», «Коцюбинський у Кракові», в трикнижжі нарисів-спогадів «Крегулець», «До Зарваниці», «Бережани», в статтях та есе польською мовою про Ю. Федьковича, М.-Старицького, Є. Плужника, М. Драї-Хмару, М. Рильського та інших літераторів.

Має, очевидно, рацію М. Дубина, коли твердить, що для письменника «головне не революція, а еволюція». І справді прозові твори малої форми, передусім ті, що дістали першопублікацію на сторінках газет, часописів, збірників («Діло», «Буковина», «Зоря», «Неділя», «Руслан», «Літературно-науковий вісник» та ін.), цілком підтверджують цю думку, адже практично в жодному з них немає захоплення автора революційними змінами, соціальними, потрясіннями та політичними катаклізмами. Натомість відчуваємо внутрішню роботу думки героя, справді ту еволюцій-

ність, яка переборювала зло й утверджувала доброї М. Ільницький зазначає, що в ранній прозі Б. Лепкого помітний «сумовитий ліричний серпанок», але, на його думку, тут немає психологічної драми персонажів, яку В. Стефаніка, нема глибокої символіки О. Кобилянської, сарказму О. Маковея, поліфонічної палітри з присмаком терпкої іронії М. Япківа. Дивно, а чому ж у Б. Лепкого все це мало бути, ніби він — нетворча індивідуальність, не своєрідний талант?

У багатьох ранніх оповіданнях, новелах, картинах Б. Лепкого чітко проявляється етюдний характер. Цим пояснюється, що саме відповідний стан душі автора вибирав собі таку саму настроєність, не бажав, можливо, пов'язувати наявний настрій, суворими канонами великої композиції. Тому й говоримо про глибокий художній індивідуалізм Б. Лепкого як майстра «малої» прози, розуміючи, звичайно, під цим не філістерську свободу, а своєрідність, оригінальність форми.

Як зауважує М. Голубець, є у скарбниці засобів мистецької майстерності Б. Лепкого нотка, що «стоїть на межі поміж риторичним зворотом і настроєм. Буває, що одна покривається другим... Здається, що ніхто так, як Лепкий, не був поетом настрою... Настрою для настрою — для мистецтва». Ставши на границі пошевченківського народництва й перших «артпурартівських» експериментів, Б. Лепкий кинув себе на добровільне вигнання в ім'я настрою, окутавши себе «святбчним' почуттям недосяжності». Він став митцем «чару віддалення» й тоді, «коли молодим слав своїх героїв «світ за очі», і згодом, коли красу молодості найшов у споминах, коли незгаданий маєстат боротьби вичував у «шумах далеких», а щастя «в мріях розвіяних і недомріяних, радощах бачених у сні».

Таким чином, тільки збагнувши основний принцип естетизму Б. Лепкого, зрозуміємо його роздвоєність і водночас те, «чому той ніжний, чутливий чоловік, що до болю жагуче тужить за усім, що своє, що рідне, іде «в світ за очі», «відбивається від нас, щоб ми його забули». (Р. Купчинський).

СПИСОК ВИКОРИСТАНЗІ ЛІТЕРАТУРИ

- Баб'як П.* Листи Богдана Лепкого до Володимира Гнаткжа // Тернопіль. 1991. № 4.
Бунда Є. Творчий зеніт Богдана Лепкого // Літ. вісті. 1927. № 9.
Гельпах В. Геопсихічні явища. Лейпціг, 1911.
Голубець М. «Гать будуйте кріпку та високу» // Україна. 1991.

- Гординський С.* В погоні за вічною красою // Ілюстровані вісті (Краків). 1941. № 8.
- Державін В.* Історична белетристика Б. Лепкого // Критика. 1936.
- Дубина М.* Творчість Богдана Лепкого: Нове прочитання // Вісн. Київ, ун-ту. Іст.-філол. науки. К., 1991.
- Жулинський М.* Богдан Лепкий // Літ. Україна. 1988. 21 січ.
- Жулинський М.* Із забуття—в безсмертя: Сторінки призабутої спадщини. К., 1990.
- Золота Липа:* Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / Зладив Зекон Кузеля. Берлін, 1924.
- Ільницький М.* Настроєний життям, як скрипка *11-Лепкий Б.* Пое-:ії. К., 1990.
- Ільницький М.* «Найпопулярніша постать на галицькому ґрунті...» // *Лепкий Б.* Твори: У 2 т. К-, 1991. Т. 1.
- Ільницький М.* Портрети на тлі епохи // *Лепкий Б.* З-під Полтави до Бендер. Крутіж: Історичні повісті. Львів, 1991.
- Карманський П.* Українська богема. Львів, 1936.
- Качкан В.* Сумна поезія осені: Черченськими слідами братів Леп-ких // Галичина. 1990. 7 верес.
- Канкан В.* Сумна поезія... // Вісті з України. 1991. № 25.
- Качкан В.* Смутна поезія розпуки // Франкова криниця. 1991. № 25.
- Канкан В.* «Ах, як цей папір пече!»: Із творчих секретів Богдана Лепного // Прикарп. правда. 1992. 13 трав.
- Качкан В.* Мала проза і публіцистика Богдана Лепкого: Деякі аспекти художнього зображення // Преса у політичній системі суспіль-ства. К., 1992.
- Качкан В.* Мала проза Б. Лепкого: Деякі аспекти зображення в ключі української ментальності // Богдан Лепкий — письменник, учений, митець: Мат. наук, конф., присвяченої 120-річчю від дня народження Б. Лепкого. Івано-Франківськ, 1992.
- Коритко Р.* Черченські вечори // Жовтень. 1989. № 6.
- Кульчицький О.* Світовідчуття українця // Українська душа, К-, 1992.
- Купчинський Р.* В Бережанській тихій Стороні // Україна. 1991. № 14.
- Лепкий Б.* Про «Наймичку» Тараса Шевченка. Львів, 1907.
- Лепкий Б.* Кидаю слова; Нариси й оповідання. Чернівці, 1911.
- Лепкий Б.* Про Шевченків «Кобзар»: В соті роковини уродин пое-та. Львів, 1914.
- Лепкий Б.* Чекає нас велика річ. Відень, 1916.
- Лепкий Б.* Прийди до нас! Відень, 1917.:
- Лепкий Б.* Писання: Вірші. К., Ляйпціг; 1922. Т. 1.
- Лепкий Б.* Писання: К; Ляйпціг, 1922. Т. 2.
- Лепкий Б.* Вадим. Львів, 1930.
- Лепкий Б.* Веселий над пустарем. Львів, 1930.
- Лепкий Б.* Крегулець. Львів, 1936.
- Лепкий Б.* До Зарваниці. Львів, 1938.
- Лепкий Б.* Коцюбинський у Кракові // Ілюстровані вісті (Краків). 1940. № 6.
- Лепкий Б.* Бережани. Краків, 1941.
- Лепкий Б.* Крутіж. Краків, 1941.
- Лубківський Р.* Думаючи про Лепкого // Україна. 1989. № 30.
- Онацький б.* Українська емоційність // Українська душа. К-, 1992.
- Погребенник Ф.* Богдан Лепкий — поет, прозаїк, вчений // Жовтень. 1988. № 1.
- Рибчин І.* Геопсихічні реакції і вдача українця. Мюнхен, 1966.

- Рудницький М.* Від Мирного до Хвильового. Львів, 1936.
Сивіцький М. Білі плями і міцнотійкий графарет // Вітчизна. 1989. № 2.
Хоменко О. Скарб // Сільські вісті. 1989...15 січ.
Франко "І. Южнорусская література // Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.
Цимбалісти Б. Родина і душа народу // Укоаїнська душа. К., 1992.
Шишкевич М. Душа і пірня // Там само.

РАТАЙ НАРОДОЗНАВЧОГО ПОЛЯ (грані діяльності Сергія Єфремова)

Про Сергія Єфремова сьогодні справедливо і з повною підставою говоримо як про визначного суспільно-культурного і громадсько-політичного Діяча, історика й теоретика літератури, критика і публіциста. Це — сьогодні, в умовах зведення будівлі державності України.

Народився майбутній учений і письменник 1876 р. в с Пальчик на Київщині в родині священика. В дитинстві читав Скотта, Байрона, Гюго, Гоголя, Пушкіна, Кольцова, Карра, Боборикіна, Карамзіна, Одюбона, журнали «Вестник Европы», «Дело», науково-популярні народні книжки, різні газети. Потому перечитував Куліша, Марка Вовчка, Костомарова, Квітку, Левицького, Котляревського. Студіював право у Київському університеті, де брав активну участь у житті багатьох політичних організацій.

Сергій Єфремов співпрацював у часописах, науково-популярних виданнях «Зоря», «Правда», «Кієвская старина», «ЗНТЩ», «ЛНВ», «Нова Громада», «Рада», «Громадська Дум-ка», «Нова Рада», «Україна», «Література»; «Українская жизнь» протягом 1895—1918 рр. був одним із керівників видавництва «Вік».

За царату не раз зазнавав переслідувань, арештів. У добу державного відродження був заступником голови Української Центральної Ради. Після перемоги більшовизму С Єфремова заарештовують (1929), а через рік виносять смертний вирок як голові організації СВУ. Однак смертну кару пом'якшили — і вчений дістав десять літ ув'язнення, перші сім з яких відбув у Ярославському «політизоляторі», потім був переведений до Володимирського. З 1939 р. його доля невідома.

Літературознавча творчість С Єфремова нерозривно й органічно пов'язана з критико-публіцистичною. У дослідницьких студіях відчутне публіцистичне, популяризаційне фонування, а в публіцистиці й критиці — глибока аргументація, серйозний дослідницький фермент.

Ще 1902 р. у Києві С. Єфремов випускає книгу «В поисках новой красоты». Зараховуючи до символістів з галицької фаланги О. Кобилянську, Н. Кобринську, В. Стефаніка, М. Яцківа, А. Крушельницького, він дає досить критичний аналіз творчості майже кожного з них. Навіть зазначивши, що Ольга Кобилянська є наиталановитішою представницею названої групи символістів, все ж зауважує: «талант її надмірно переоцінено поклонниками та панегіристами, що не знають міри». Літературознавець тут дещо солідаризується з Лесею Українкою, яка також досить гостро критикувала свою колегу по перу, особливо за новелу «Покора» (стаття «Малорусские писатели на Буковине», 1900)*. Але попри все Леся Українка похвалила буковинську літераторку за глибокий психологізм, індивідуалізацію мови героїв. С. Єфремов же побачив у О. Кобилянській неоконкретний, важкий стиль, надлишок неправильностей і варваризмів. Усе це вело, на думку дослідника, до «темноти змісту», до спротиву з боку читача. О. Кобилянську за те, що дбає про «таємний зміст поза околичними подіями», критикує С. Єфремов і в своїй пізнішій праці «Коротка історія українського письменства» (К., 1918. С. 201).

Характерною особливістю багатьох досліджень С. Єфремова було прагнення дати узагальнюючу картину на тлі усього літературного процесу. Так, у нарисі-есеї «Літературный Ізанаventura» (К., 1905. 48 с.) він аналізує стан української літератури через характеристику творів багатьох письменників. Або розглядаючи творчий шлях Б. Грінченка, у характерній для самого себе манері прагнути синтезу, узагальнень, зазначає, що найважливішими рисами Грінченкової школи праці, творення є гармонійність, викінченість; гармонійне поєднання методів праці з її метою й засобами.

Досить плідно розробляв С. Єфремов на літературно-історичному полі проблему людської зневіри, роздвоєння душі. В цьому аспекті помітними є його праці про творчість О. Олесь, В. Короленка, М. Гоголя, П. Куліша. Ось, прикладом, у есеї «Муза гніву та зневіря» (К., 1910. 41 с.), присвяченому творчості О. Олесь, автор, зазначивши у віршах поета «сміливу ходу, свіжість фарб та силу неабияку», не прагне до суто критичного розбору творів, а радше зважує діалектику змісту і форми, динаміку творчості поета, її рух і являє темп, з яким «вона поступає від першого свого поетичного слова». У праці «Фатальний вузол» (К., 1910. 96 с.), розглядаючи творчість Володимира Короленка, дослідник відзначає в ній благородну простоту, зграб-

ність форми, ясність думки, які в єдності дають вищий прояв чистої краси. Далі в роздумах над книгою В. Королейка «История моего современника» автор, вбачаючи в ній «ясні пасма світла на наше специфічно українське лихоліття», пробує розібратися сам (І дати посильну відповідь читачеві), чому так і зостався В. Короленко народцем без народу? Найперше — це непрості родинні обставини («обрусеніє не збудило національної проблеми в душі хлопця,— воно було чисто поверховим та формальним... український вплив і зовсім про себе не нагадував»), а ще те суспільно-політичне життя, яке часто-густо відводило Ches^; ні уми на побічні дороги. С Єфремов бачив вихід зі становища в демократизації всієї культури та українізації всього життя.

Під цим кутом, тільки занурюючи аналітичне перо глибше в соціально-політичні, умови та беручи до уваги специфічність українського менталітету, С Єфремов пише окрему працю про М. Гоголя (Між двома душами: М. Гоголь. К., 1909. 31 с).

Постать М. Гоголя і її місце в літературному процесі надто суперечлива, дисгармонійна; «Тупий школяр — і геніальний письменник; великий гуморист, сміхотун та вигадчик — і не менший песиміст; признаний реаліст, батько «натуральної школи.» в російському письменстві і неокраєний містик; прихильник особистого морального самосовершенствования — і джерело протесту проти громадського ладу; малоосвічений гімназист — і професор та автор іпаре грандіозних наукових праць, яким не судилося, звичайно, побачити світа; українець, що з пієтизмом та любов'ю ставиться до рідного краю — і виключно російський письменник, що жодного рядка рідною мовою, окрім одного приватного листа, не лишив у своїй літературній спадщині». Але мало ось так висіяти на решеті критичного аналізу хай і точні, справедливі оцінки творчості М. Гоголя,— треба до них дійти через самороздум, глибокий філософський, психологічний аналіз часу, епохи, самої творчої індивідуальності й тоді вже стане зрозуміло, що ці «метафори» були не початком розмови про складну й справді суперечливу постать, а, навпаки, вони з'явилися як результат індуктивного методу С Єфремова.

Як, власне, впорався автор зі своїм задумом? Гадаємо, що успішно, бо він і тут вірний своєму науковому методові: будь-яке літературне явище чи окрему постать розглядати виключно, в суспільному контексті. Ось і постать М. Гоголя, трагізм його натури та долі виводяться зі з'ясування стосунків письменника з українством, із його став-

ленням до ідеї українського національного відродження та водночас зі ставленням свідомого українства до автора української за характером, „змістом і ментальністю, але російською за мовою творчістю письменника.

Автор нарису, цитуючи самого М. Гоголя («я сам не знаю, какова у меня душа: хохляцкая или русская»), наголошує на тому, що саме тут і криється паросток того роздвоєння, що в результаті дасть суспільний антагонізм — між самим письменником і результатом його творчої праці. Розкриваючи обставини життя письменника, С. Єфремов підводить читача до першої сходинки Гоголевої дводушності. Підтверджуючи факт, що М. Гоголь не мав «могучого стимула до спільного життя з рідним краєм», який, приміром, був у Т. Шевченка в образі боротьби з кріпацтвом, і сам український народ був для Прозаїка «таинственным незнакомцем», — учений робить висновок про те, що М. Гоголь, «переполовинений, повний суперечностей і контрастів... впав під вагою життя як жертва своєї дводушності».

Суперечливий, складний і водночас великий в історії українського суспільно-культурного, просвітницького руху постаті П. Куліша присвятив С. Єфремов працю «Без синтезу: До життєвої, драми Куліша» (К., 1924). Чимало дослідників його творчості говорили про неабияку амбітність цієї людини й письменника, про перебільшені в його характері самолюбство та славолюбство, про його життєву драму, про водночас гарячого й холодного Куліша. Але мало хто серйозно говорить про сам трагізм тих об'єктивних умов та обставин, які, власне, породили й знищили П. Куліша як особистість. Як наголошує С. Єфремов, життєва драма письменника не завершилася навіть «за порогом життя, в обіймах всевладної смерті». Дослідник на основі філософського аналізу й синтезу (дарма, що в заголовку статті-розвідки він акцентує: «Без синтезу») творчості П. Куліша, осмислення його біографії стверджує, що отой загальний конфлікт, який і завершив життя літератора, мав підставу — дисгармонію «негнучкої та нетерплячої вдачі й ходом байдужих до муки людської околиць обставин...»; свою драму він сам виплекав і виносив у своїй душі: шукав і набивався на ятручі небезпечності, підсвідомо роздмухував вогонь тих суперечностей, у які втягував себе сам, «добачаючи в тому ознаку переваги своєї над людьми, знамено вищості серед оточення»; основним змістом життєвої драми П. Куліша було наростаюче відчуження, доведене до ворожого конфлікту.

С. Єфремов значну увагу приділив вивченню та попу-

ляризації творчості Т. Г. Шевченка. Згадаємо тут хоча б його есей «Шевченкова могила» (К., 1919. 48 с.), у якому на нових фактах і джерелах автор оповідає правду про смерть Шевченка, похорон у Петербурзі, перевезення труни; поета в Україну та перепоховання на Чернечій Горі. Письменник спростовує численні фальсифікації, вигадки, якими була оповита історія Шевченкової могили.

Певний інтерес для філолога становить і стаття С Єфремова «Невідомі рядки Шевченка» (1928), що проливає світло на історію виникнення рукописної збірки поезій Т. Шевченка, яку придбав учений 1924 р. Зі статті можна почерпнути цінний матеріал про ілюстрування цієї збірки.

Загалом же перу С Єфремова належить кілька книжкових видань про Т. Шевченка, які донедавна були «під ключем» та й сьогодні лишаються малодоступними. Це популярний нарис «Тарас Шевченко: Життя його та діла» (К., 1908. 68 с.) і збірка статей та розвідок «Шевченко: Збірка» (К., 1914. 263 с), до якої увійшли найпопулярніші дослідження «Шевченко в світлі офіційної критики» (1904), «Шевченкове „Посланіє“» (1907), «Шевченко і українське письменство» (1907), «Про пам'ятник Шевченкові» (1908), «Шевченко за ґратами» (1909), «На-переломі» (1910), «Живе слово» (1911), «Апостол "правди"» (1911), «Поезія всепрощення» (1912), «Шевченко про себе самого» (1913), «Поет і жандарм» (1913), «Просвітні заходи Кирило-Мефодіївського братства» (1913), «Щасливий Шевченко» (1914).

Хочемо тут звернути увагу читачів на невеликий за обсягом нарис «Поет і плантатор» (К., 1925. 19 а). Відомо, що останні роки свого життя Т. Шевченко, був сповнений думок про селянську реформу. Він, зокрема, стежив за всіма перипетіями, тужив, обурювався «хитаннями та млявістю, що виявлялися в цій, не тільки святій для його, але й особисто пекучій справі, то завдавав нових ударів кріпацтву в огненних поезіях».

По суті, це питання — ця жива рана Шевченкової мук — якось не вивчался глибоко, не пояснювалося. С Єфремов проаналізував передусім значну частину листування, спогадів, різних публікацій у періодиці й на основі цього дав глибоку й вичерпну відповідь про життєдіяльність Т. Шевченка в останні роки.

Якщо вести мову про концептуальність літературознавчого бачення С. Єфремова, то можна сказати, що він був, по суті, одним із найяскравіших представників неонародництва. Мав рацію І. Кошелівець, стверджуючи, що С Єфремов відкидав, естетичний принцип, вважав його «цілком

негодящим», а загалом в історії української літератури бачив і визнавав: 1) «елемент свободи для людини, невпинну визвольну течію»; 2) «визвольно-національну ідею»; 3) «поступову течію народності в змісті й формі, насамперед у літературній мові». Зазначимо, що С. Єфремов-дещо недооцінював літературу XVII—XVIII ст., вважав її схоластичною, відірваною від «живого життя». Натомість усі свої творчі нахили, зусилля віддав дослідженню видатних літературних постатей. XIX — початку XX ст. (див. Його монографічні праці: «Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії і характеристики Івана Франка» (К., 1913. 208 с.), «Іван Франко: Критико-біографічний нарис» (К., 1926. 256 с.), «Карпенко-Карий» (К., 1922. 114 с.), «Михайло Коцюбинський» (К., 1922. 173 с.), «Іван Левицький-Нечуй» (К., 1924. 191 с.)~ «Перед судом власної совісті: Громадська і політична робота В. Б. Антоновича» (К., 1924. 14 а), «Панас Мирний: Критико-біографічний нарис» (К., 1928. 353 с.) та ін. С. Єфремов писав передмови, готував наукові коментарі та примітки, до видань творів Л. Глібова, Є. Гребінки, О. Кониського, І. Котляревського, Б. Грінченка, Мі Коцюбинського. Протягом 1927—1928 рр. його стараннями побачили світ «Щоденник» та «Листування» Т. Шевченка.

Слід додати, що С. Єфремов був послідовним у поглядах на літературу, загалом на літературно-мистецький процес. Досить критично ставився до модернізму, символізму (наприклад, у статті «В поисках новой красоты», 1902 р.); на прикладах з творчості Г. Хоткевича, Ольги Кобилянської, Катрі Гриневичевої, Натали Кобринської та інших засуджував «модні напрями», «карикатурні форми», не здатні, на думку критика, «викривати суспільні язви», лікувати їх. Мусимо сказати, що С. Єфремов у багатьох відношеннях не мав рації, нерідко помилявся, хибно оцінював творчість деяких літераторів тощо. Тому, звичайно, І. Франко справедливо критикував його 1903 р. в статті «Принципи і безпринципність».

С. Єфремов залишив дослідникам значний публіцистичний доробок; 3-поміж окремих видань зупинимо увагу читачів на найактуальніших. Його нарис «З громадського життя на Україні» (К., 1909. 77 с.) і нині може служити за взірць наукової публіцистики, бо, як зазначає її автор у передньому слові, питання -стоїть «про світогляд і напрям у громадській роботі». У першій частині, яка концептуально ґрунтується на історіософському матеріалі праць Соловйова, Костомарова, Драгоманова, Грушевського, С. Єфремов оглядає минулі часи від доби Б. Хмельницького, пока-

зує трагізм українського поневолення Російською імперією але оптимістично висловлює віру й надію на «новона-ї родження українського письменства, що велику ідею національного відродження донесло чистою через часи страху; ного лихоліття і передало в нові, можна сподіватися, певні/руки». Далі автор аналізує суспільно-політичний і культурний рух, веде мову про «політичну роботу на українському ґрунті». Часом побіжно та ескізно окресливши контури кинутого, •публіцист' усе ж намагається донести до читача еволюцію українського духу, зацентрувавши на тому, як національна українська ідея розвивалася через «наростання демократизму й поглиблення автономізму».

Звертає на себе увагу і маловідома збірка «Серед сміливих людей: З сучасного письменства» (К., 1911. 121 с.). Це цикл статей-оглядів політичного,-громадського й культурного життя в Україні, зокрема його відображення в газетно-журнальній періодиці. Автор порушує такі питання, як об'єктивність рецензованої продукції в пресі; «новаторські» пошуки деяких молодих авторів у змісті і в формі; «оборонство» українського модернізму; «многогранність душі» деяких українських інтелігентів; підґрунтя естетичного напрямку в Україні; аполітизм як риса українського покоління 60-х років; пошана письменства громадянством.

Серед публіцистичного доробку С. Єфремова слід звернути увагу на актуальні полемічні замітки, статті-роздуми, есеї, огляди з різних сфер суспільного та культурно-освітнянського життя. Мав рацію С Єфремов, коли, аналізуючи стан преси в тогочасній Україні, писав: «Кожне громадянство має таку пресу, якої воно варто, на яку спроможеться. І хиби всієї української преси, а зокрема й нашої газети («Ради».— В, К?) — то тільки одлиск тих загальних хиб, на які слабує наше українське громадянство, Полишки поодиноких керманичів та працівників можуть тільки ті хиби підкреслювати, можуть робити їх виразнішими, але створити їх, як і запобігти їм — вони не спроможні... Преса наша... не може не одбити на собі його (суспільства, українського громадянства.— В. К.) кволості' та нидіння».

Освітнянсько-літературним питанням присвячено статті «Паперова гребля», «Промовисте німування», «Боротьба за освіту», «Наслідки обструкції», «За український університет», «Україножерна потіха», «За невсипущу працю», «Дві позиції», «Як люде прав собі добувають».

Хочемо особливу увагу народознавців звернути ось на ці видання: «Українознавство: Покажчик потрібнішої' до самоосвіти літератури» (К-, 1920. 64 с), «В тісних рамцяхі

Українська книга в 1798—1916 рр.» (К., 1926. 30 с). У передмові до першого з них С. Єфремов зазначає, що неймовірно важко творити дійсно національну літературу й культуру в «невільницькій та обрусительсько-централізованій системі», що віками до «грунту її (Україну.— В. К.) висмоктувала й тісним сповивачем скручувала...». Але настав і ще настануть нові часи, коли зросте роль української преси, зокрема українознавчих студій. Виходячи з цієї потреби, вчений і укладає покажчик за-такими напрямками: національна проблема; українська справа: загальні підстави, громадський рух, завдання; закордонна Україна; школа; церква і церковні справи; утиски на українстві, цензура; протиукраїнські праці; історія; географія; етнографія; економіка, статистика; мова; письменство; загальні огляди; письменство до відродження; нове письменство; твори красного письменства; мистецтво:- народне мистецтво,-архітектура, малярство; театр, музика; мемуари, листування, автобіографії, спомини; покажчики й довідники.

Розгляд проблем у другій книжці ведеться в ключі двох взаємозалежних моментів: вимоги нового часу, що викликали відродження українського письменства, починаючи з кінця XVIII ст., і політики московського уряду, спрямованої на нищення цього відродження. Автор використовує соціолого-літературознавчий матеріал про спроби української книговидавничої справи, розгортання журнально-збірникових видань тощо. Читач бачить, як тодішня ідеологічно-політична машина придушувала будь-які паростки українського культурного життя через книговидавничу справу.

С. Єфремов як публіцист і громадський діяч писав статті, огляди з питань національно-визвольного руху. Так, у праці «Українська прокламація царської Росії» (1924) на основі аналізу прокламаційних текстів, які поширювалися з Росії в Україну, зокрема в Галичину, він доходить висновку, що надто багато було «лицемірства й гіпнозу в тодішній (періоду першої світової війни.— В. К.) царській Росії. Темна сама — вона устами офіційних заступників оповістила боротьбу за світло. Поневолено — бралася інших визволяти. Укрита, мов коростою, старими і новими болячками, вона витикала ними своїм ворогам... Але така була поєднана сила гіпнозу, темноти й лицемірства, що справді багато вірили в те, що царська Росія може когось визволити... Царська Росія не мала що *обіцяти галицьким українцям* (курсив наш.—В. К-), і цей своєрідний нігілізм незабаром уповні себе виявив — під час окупації російськими військами Галичини. Розпочавши одразу ж шалену

русифікацію, серед оргій її окупаційна власть забула, що ще недавно сама ж пробувала з окупованими принаймні їх мовою говорити».

С Єфремов володіє образним мисленням, метафоричним письмом. Його публіцистичні статті, нариси, замітки, зарисовки та есеї часто сповнені поетичністю, образністю, хоча це не значить, що логіко-раціональна сфера була приглушена чи відсторонена. Ось зразок публіцистичності, яка базується на синтезі філософського знання, літературного документального матеріалу, творчого досвіду, образного мислення. У нарисі-спогаді про Б. Грінченка С Єфремов прекрасно демонструє це вміння: «Всім нам доводилось спостерігати чудову картину, коли темної зоряної ночі мало не ЩОХВИЛИНИ прорізають небо ясні смуги падучих зірок. Немов дощем вогневим рясно падають вони, зникаючи безвісті в світовому просторі й лишаючи по собі неясні одлиски якогось незваженого суму. Була зірка — і нема її світила ясно — і згасла, де ділась'—ніхто не скаже... Наука, правда, докладно вияснює причини тих вогневих дощів... Але темної, хоч і зоряної, ночі так гарно марити серед тиші і від сухого наукового пояснення думка мимоволі якось обертається до певних глибокої поезії, безпосередніх вражіннів та внутрішнього змісту народних переказів. Зорі — то, кажуть, душі людські. Кожна людина на землі маз свою зірку на небі. І що краща людина на землі, то ясніша зірка її сяє на небі: коли тут, унизу, відбувається останній акт людського життя,— там, угорі, зривається зірка з призначеного долею місця й котиться додолю. То душа з тілом розлучається: погасло життя — гасне й та зірка, що була видимою ознакою його, прорізавши попереду ясною смугою темряву навколо себе...»

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Єфремов С.* В поисках новой красоты: Заметки читателя. К., 1902.
Єфремов С. Національне питання в Норвегії. Львів, 1902.
Єфремов С. Литературный Банавентура. К., 1905.
Єфремов С. Тарас Шевченко: Життя його та діла. К., 1908.
Єфремов С. З громадського життя на Україні. К., 1909.
Єфремов С. Між двома душами: М. Гоголь. К., 1909.
Єфремов С. Фатальний вузол. К., 1910.
Єфремов С. Муза гніву та зневір'я. К., 1910.
Єфремов С. Людина повинності // Над могилою Бориса Грінченка Автобіографія, похорон, спомини, статті / Упоряд. С. Єфремов. К. 1910.
Єфремов С. Серед сміливих людей: 3 сучасного письменства. Кч 1911.
Єфремов С. Новий документ до старих позовів. К., 1912.
Єфремов С. За рік 1912-й: Статті, фейлетони, замітки. К., 1913.

- Єфремов С.* Співець боротьби I контрастів: **Спроба** літературної біографії і характеристики Івана Франка. К., 1913.
- Єфремов С.* Шевченко: Збірка. К., 1914.
- Єфремов С.* З нашого життя: За рік 1913-й. К., 1914.
- Єфремов С.* Як визволитися робочим людям з бідності. К., 1917»
- Єфремов С.* Коротка історія українського письменства. К., 1918.
- Єфремов С.* Шевченкова могила. К., 1919.
- Єфремов С.* Українознавство: Показчик потрібнішої до самоосвіти літератури. К., 1920.
- Єфремов С.* Карпенко-Карий. К., 1922.
- Єфремов С.* Михайло Коцюбинський. К., 1922.
- Єфремов С.* Без синтезу: До життєвої драми Куліша. К., 1924.
- Єфремов С.* Українська прокламація царської Росії // Матеріали з громадського і літературного життя України. К., 1924.
- Єфремов С.* Левицький Іван-Нечуй. К., 1924.
- Єфремов С.* Перед судом власної совісті: Громадська і політична робота В. Б. Антоновича. К., 1924.
- Єфремов С.* Поет і плантатор. К., 1925.
- Єфремов С.* Іван Франко: Критико-біографічний нарис. К., 1926.
- Єфремов С.* В тісних рамах: Українська книга в 1798—1916 рр. К., 1926.
- Єфремов С.* Панас. Мирний: Критико-біографічний нарис. К., 1928.
- Кошелівець І.* Єфремов Сергій // Енциклопедія українознавства; Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1955—1957. Т. 2.
- Шевченко Т.* Твори. СПб., 1911.

**ПИСЬМО «СВІЖЕ, СТИХІЙНЕ, ОРИГІНАЛЬНЕ...»
(штрихи до естетики Володимира Винниченка) '**

Ім'я Володимира Винниченка, видатного письменника, публіциста, суспільно-політичного й культурного діяча, упродовж десятиліть поливали найдошкульніші Гдощі найганебніших оцінок. Що тільки не говорили та не писали про нього «літературознавці» марксистського крила: це український буржуазно-націоналістичний діяч, - активний учасник і один із ватажків націоналістичної контрреволюції в Україні в 1917—1920 рр.; він стояв на націоналістичних позиціях: проповідував угодовство, шукав компромісу між класами; після революції 1905—1907 рр. сповз на ворожі, занепадницькі позиції і хотів підкорити класову боротьбу трудящих інтересам буржуазного націоналізму... Та ще коли до цих «наукових суперлятивів» додати поширений вислів Леніна про роман В. Винниченка «Заповіти батьків»: це — «ахінея і нісенітниця», то стане зрозуміло, як непросто й нелегко відмивати нині це високе й чесне ім'я.

Народився Володимир Кирилович Винниченко 1880 р. у с. Веселий Кут на Херсонщині. Перші знання здобув у гімназії; яку через матеріальну скруту не міг закінчити. Йде в подорож по селах, від економії до економії, заробляє на прожиток поденщиною, старанно занотовуючи все, що бат

чить і чує. Такі мандрівки дали йому «багатий матеріал до письменницької роботи і в той же час дали напрям цій роботі» — різнобічне народознавство.

І справді, уже перше оповідання (1901), що в художній формі відобразило враження від мандрівок селами, засвідчило особливий обсерваційний талант В. Винниченка, його здатність узагальнювати факти і явища буття.

Потім був Київський університет, активна літературна громадська й політична діяльність (В. Винниченко — один із редакторів журналу «Дзвін», один із організаторів і ватажків Центральної Ради; разом із С. Петлюрою очолював Директорію).

Для нас важливо розкрити маловідомі сторінки культурологічної, публіцистичної праці В. Винниченка. Безперечно, на життєвій дорозі письменника траплялися такі пороги, які-приводили його й до певних зигзагів. Недарма Василь Еллан-Блакитний у статті «Дві постаті» зазначав, що В. Винниченко був символом української демократії, революціонером у літературі й громадському русі. Але критик має цілковиту рацію і в тому, що нерідко віра в свою націю, й зокрема в інтелігенцію, засліплювала очі В. Винниченкові як політику, приводила його до каяття й навіть до зневіри.

Кожна річ В. Винниченка з мистецького боку приваблює передусім художньою силою. Ось книга-спогад «На той бік» (Прага; Берлін, 1924. 114 с), написана 1919 р., захоплює увагу вмінням автора вкрасити в суто оповідну манеру елементи аналітичної публіцистики, образної етюдності: «...доктор Верходуб обережно, й дбайливо ніс через життя келих своєї мудрості, зібраної по краплі з гірких і солодких квітів буття. Кожна людина, перебувши час цвітіння, починає збирати келих своєї мудрості. І що буйніше, що болючіше, що радісніше було цвітіння, то повнішим стає на старість келих». «А надворі весна розприскалась молодесенькими жовтявими листочками, пухкими бурюньками, голчастою травичкою на понівечених бульварчиках. Весні було байдуже, що куці були потоптані, поламані,— цвітять, розпускайтесь, зеленійте, які є. Сонце, як з помпи, прискало проміннями на винних і невинних...»

А ось інший факт: поява невеличкої, на п'ятдесят книжкових сторінок,- повісті молодого літератора «Краса і сила», надісланої на конкурс до журналу «Кіевская старина», що звернула на себе увагу не лише сюжетом, трактуванням теми, а й мовою, викликала протилежні оцінки (не сприйняли твір В. Науменко й ще деякі співпрацівники ча-

сопису; визнали за автором неабиякий талант С. Єфремов, Ф. Матушевський, Є. Чикаленко).

«Мала проза» В. Винниченка часто приходила до читачів у супроводі дискусій, нерідко критика нарікала на його неохайну мову, на різку постановку біологічних питань, та водночас естетичне крило цієї критики, а щонайбільше читачі хвалили автора як доброго оповідача, тонкого й проникливого знавця побуту, майстра драматичних ситуацій тощо.

Читаючи під кутом моралі, естетизму його ескізи, нариси, оповідання й невеликі за обсягом повісті («Голота», «Біля машини», «Кузь та Грицунь», «Краса і сила», «Щось більше за нас», «Раб краси», «Контрасти», «Голод», «Талісман», «Зіна», «Хто ворог», «Бабусин подарунок», «Фелько-хлламидник», «Босяк», «Мнімий господін», «Кумедія з Коетем», «На пристані», «Студент», «Промінь сонця», «Маленька рисочка», «Малорос-європеєць», «Солдатики», «Темна сила» та ін.), органічно відчуваємо, як у внутрішній тканині творів нуртують такі складники людської особистості, як любов, ненависть, ревності, амбіції, заздрість, мстивість. Письменник «постеріг одвічні й приятні, прегарні риси нашого народу, що може ніжно й мрійливо усміхатися красі живого світу».

Талановитість Винниченка криється у конкретному вираженні: в побудові сюжету, у прегарній і цікавій розробці ефектів контрасту, протидії та боротьби, в пильній увазі, до людського страждання.

Упорядковуючи 1927 р. том вибраних творів В. Винниченка, А. Любченко в передмові справедливо підмітив таку стильову ознаку літератора: він не переобтяжує невеликі прозові речі побутовими подробицями, вміло описує природу, що виступає органічним компонентом підкреслення настроїв і переживань героїв.

У різні роки висловлювалися часом протилежні оцінки, одного й того самого твору письменника, здобутку певного періоду тощо. Так, скажімо, критик А. Річицький, упорядковуючи збірник статей про Винниченка, застерігає читача, що він виступає не в іпостасі літературознавця або професіонального критика, а пробує подати «побіжні записки публіциста». І все ж деякі його висновки- мають цілком/» об'єктивні судження («Історичне значення Винниченка -В: літературі полягає в тім, що він зліквідував у ній народенницькій культ та поширив коло, інтересів і тем до рівня інтересів і тем літератур європейських...»), а деякі хибують суб'єктивістським ствердженням думки, ніби В. Винниченко в політиці відійшов «від революції до емігрантського».

животіння». Аналізуючи всю творчість письменника, політика й публіциста, Андрій Річицький так чи інакше, а сповзає із заданого високого шабля — критерію аналізу, й починає «млинкувати» давно нам відому словесну полову: от, мовляв, і в таких романах, драмах і повістях, як «Чесність з собою», «Рівновага», «Божки», «Базар», «Шаблі життя», «Записки Кирпатого Мефістофеля», В. Винниченко наближається до «буржуазної по суті» проповіді, до «індивідуалістичної моралі», а виправдання «звіра в людині» стає одним із провідних мотивів творчості.

У романі В. Винниченка «Сонячна машина» А. Річицький бачить тільки «хаотичне розгортання, накопичування дії», «повну соціальну безпорадність автора», а роман узгалі з погляду соціальної перспективи — порожній.

Не можемо обминути позиції, ще одного дослідника — П. Христюка. Він теж починає одну із «студій» саме з того, що виголошує: «нова занепадницька буржуазна література найбільш відома під назвою символізму». Йдучи хибним шляхом антіестетичної градації, себто поділяючи доробок В. Винниченка на твори, де превалує пролетаріат, заробітчани й голота, а де — глитаї, поміщики, міська буржуазія, інтелігенція, П. Христюк дошукується не художніх цінностей, а хиб, недоглядів, упущень. Як вважає критик, «непорозуміння» почалося з «тематичного захоруння», бо зосереджував прозаїк значну увагу на житті інтелігенції (?). Відтак розвивалася й поглиблювалася «драма» літератора, бо, бач, шукав «надлюдського» й «надкласового», потрапив під вплив західноєвропейської філософії, зокрема ніцшеанства та шопенгауерства, не гартував пролетарський світогляд, тому, мовляв, і пішов манівцями. Нарешті, автор «доузагальнювався» до того, що нічого й говорити про майстерність В. Винниченка, бо у своїх творах він ставить «інтелігентські проблеми, які набридли вже в його занепадницьких творах».

О. Парадиський у передмові «Володимир ^Винниченко», хоч і хвалить його твори за стилістичну ошатність, оповідку розлогість, та все ж не забуває наголосити на дрібнобуржуазному світогляді, який, на думку критика, не дав письменнику «спостерегти революційну силу в суспільстві». Автор упевнено стверджує (це нині викликає подив і усміх — не більше), що в перших творах Винниченко «ідеологічно діл ьно прилучився до революційного пролетаріату», тому, бач, і «реалізм його (В. Винниченка.— В. К.) був правдивий, життєвий».

І зовсім протилежна, але виважена в естетичних аргументаціях оцінка іншого дослідника, хоча і висловлена

дев'ять років до того. І. Свенщський, споглядаючи проблему зображення в прозі й нарисистичі В. Винниченка, зосібна гармонію між тілом і душею, підмічає, що саме «контрасти між красою й силою тіла й духа в різних відтінках насичення й напруження» є осередком ряду творів; він стверджує, що як би не ставитися до концепції людського щастя в розумінні персонажів В. Винниченка, але кожний читач погодиться з тим, що «письменник не думає про якесь шаблонне мірило цього щастя, він не пробує навіть створити якусь видимість його, тільки добачає його в можливо найширшій самопрояві власного ества кожної людини... Винниченко старається тому найти міст над великою прірвою...».

О. Гермайзе у передмові «Рання творчість Винниченкова на тлі громадського життя» підкреслював, що в цьому літераторові було щось «свіже, стихійне, оригінальне й талановите», що він не йшов «утертими шляхами української народницько-літературної традиції», не наслідував «босяцький вплив Горького», а творив власний стиль, у якому знайшлося місце й натуралістичним описам низів суспільного життя, й художнім відкриттям через індивідуалізацію героїв. Творячи про значну силу впливу прозових творів раннього періоду на-естетичні й соціальні овиди формування особистості, зазначимо, що отой іронізм і скептицизм, якими пройнятий майже кожен твір, був не чим іншим, як авторським протестом проти застою в побуті, в думках, у роботі української інтелігенції. Цей своєрідний протест, критиконізм В. Винниченка був позитивний у своїй основі, за своєю сутністю.

Для нас творча спадщина В. Винниченка — це скарбниця талановитого спостерігача. Проза письменника, на жаль, ще й досі мало вивчений пласт.

Чимало сьогодні є матеріалів, які проливають світло на ті чи інші роки життя й творчості В. Винниченка (див., напр., есей — спогад І. П. Гришина-Грищука «Між двох сил» (Слово і час. 1991. № 1. С 84—86; № 2. С. 59—70). Та все ж недостатньо осмислено публіцистичну, культурологічну працю письменника. Правда, дослідники вже мали змогу сказати вагоме слово про мемуарно-публіцистичну працю В. Винниченка у «Відродженні нації» (Київ; Відень, *Шв.* Ч. 1. 348 с; Ч. 2. 328 с; Ч. 3. 542 с). Але йшлося переважно про історико-фактологічну вартість цього твору. Та ще не сказано, що ця річ — своєрідне джерело філософських думок, культурологічних тем, які слід би, Ддучи за концепцією автора, розробляти в сучасних умовах.

Звернімо увагу на деякі уривки з тексту; «Як тільки

змінялись обставини, як тільки трошки слабла рука, що затуляла рота зв'язаному рабові, він починав уже не тільки мугикати, але щось виразніше говорити, з'являлась членороздільна людська мова, мова стогону, жалю,— з'являлась українська література» (Ч. 1. С 36); «Самодіяльність, самотворення, самоуправління, як протилежність абсолютизму, це розумілось нами як цілком натуральною, необхідною річчю... Треба було зараз же дати йому (народові.— В. К.) школу не на чужій, незрозумілій йому мові, а на своїй, на тій, якою він говорить у себе в хаті, в полі, за роботою, з товариством...» (Там само. С 52—53); «Признання їй (Україні.— В. К.) автономії тягло за собою признання її окремої національності. А це значило — зразу зменшити «єдиний великий російський народ» на 30—35 мільйонів. З другого боку, це значило перестати бути цілковитим, безконтрольним хазяїном багатой, родючої, сахарної, вугільної, хлібної території. Далі, це значило признати не тільки за царизмом, але й за самими собою вікову кривду щодо українського народу» (Там само. С. 59); «...цей народ, який до злуки з Росією, пишався своєю наукою, літературою, народ, який утворив таку багату пісню, таку глибоку народну музику, що цей народ, тепер очевидно, упав, убожив, дичавів. Причиною ж тому було... денационалізація, нищення рідних форм розвитку» (Там само. С. 61)? «...інтернаціоналізм спеціально руського видання, інтернаціоналізм, що вимагає одречення від своєї національності й розтворення себе в безфарбній, абстрактній масі людськості, є абсурд. І не тільки абсурд, а лицемірна, шкідлива, просто злочинна пропаганда самогубства, пропаганда убивання життя в собі» (Там само. С 73); «До війни в лапах царизму виходила одна щоденна газета, яка за найкращих часів свого існування нараховувала не більше 5000 передплатників» (Там само. С. 77—78); «...інтелектуально руська інтелігенція завжди боролась до фанатичної піни на устах за поступ, рівність, волю,— навіть на каторгу, на шибеницю могла піти та й ішла за свої інтелектуальні тези» (Там само. С. 99); «...для чорносотенця ніякої української нації... українство — злочинне, шкідливе явище, яке треба бить по морді, по голові, по очах, по чому попало й топтати без усяких церемоній якомога дужче. Так чорно-, сотенець і робив...» (Там само. С. 102—103); «Звичайно, старих, випробуваних, царських способів боротьби з українством,— участка, тюрми, заслання, штрафу, заборони — вже не можна було вжити. Але... ще й тепер годились: наклеп, брехня, інсинуація, глузування, донос, провокація, нацькування» (Там само. С 104—105); «...дружно з'ед-

навшись, чорносотенець г демократ однодушно стали виносити протест за протестом... Вони протистували проти „насилъственной украинизации"» (Там само. С. 111—112).

То як же після ось цих уривкових витягів можна вважати об'єктивними оцінки критиків на зразок А. Річицького? Годі сподіватися аргументованого аналізу, бо вже з третього обзаца висипано цілу армаду типу: книга перейнята «цілковитим суб'єктивізмом автора, як канва для вишивання...» Критик дорікає авторові й за «надкласову ідеологію», і що не так ділить історію відродження української нації оцей ідеолог «націоналістичного міщанства» з його гаслами справедливості, вселюдського поступу, й що В. Винниченко мало пропонує соціальних елементів національного руху, натомість підсуваючи читачеві «простодушні малі«нки», й т. п. На думку А. Річицького (він, очевидно, так був переконаний у вартості своєї розвідки, що доповнив брошуру розділом «Політичний зміст „Сонячної машини"» і видав її 1930 р. тиражем 5 тисяч примірників), праця В. Винниченка «Відродження нації» — це не більше, не менше, як «скакання в історію».

Значну, досі практично не пізнану вартість мають щоденникові записи та листування В. Винниченка. І хоча за межами України їх видано поки що лише два томи, а в нас — дешицу з того, все ж осмислення двох об'ємистих томів, які охоплюють період з 1911 по 1925 р. (Едмонтон; Нью-Йорк, 1980.-Т. 1; 1983. Т. 2), дає можливість пізнати немало драматичних і трагічних сторінок національної історії. «Цінність вражень, роздумів, надій, переживань Володимира Винниченка, — пише М. Жулинський, — полягає ще й в тому, що дуже мало є в світовій літературі таких гранично сповідальних, відвертих до морального самознищення щоденників, які належать письменникам. Принцип «чесності з собою» тут реалізується з максимальною повнотою. Бо Винниченко глибоко усвідомлював, що без щирого, правдивого відображення внутрішніх станів і особистісних переживань неможливо, дійти до правди явища, правди життя... Головне, що це реакція, зафіксована в слові, вона закодована в образах, у ритмі фрази, у відтвореному настрої художника».

Проникаючи в таїну щоденникових записів В. Винниченка, не лише полегшуємо собі осмислення його прози, його політичної, культурницької діяльності, а й добираємо ключі до з'ясування морально-психологічних проблем творчості.

Характерною особливістю «Щоденника» В. Винниченка є лаконічність думки, а отже, й висловлювання. У біль-

шості випадків — це короткі називні речення, що фіксують стан речей — не більше; є тут немало сторінок, де на першому плані — філософсько-оціночна позиція автора. Отже, й стилістика тут дещо інша, манера розлогіша, розповідна. Ось, приміром, 24 січня 1924 р. В. Винниченко фіксує: «...Газети повні звісток про смерть Леніна. Ще так недавно советська преса оповіщала, що Ленін починає почувати себе краще, цікавиться дискусією... Мерзенні спекулянти, вони навіть хворобою свого вчителя шантажували... Маса любить мати ідола, але ненавидить цурпалки від ідола... Нема в мене доброго почуття, яким міг би згадати Леніна. «Вчитель підлоти»,— так його називали. Брутальність, лицемірство, езуїтизм, нечесність з собою — покриває ті якості розуму й волі, якими він безперечно володів».

Наступного дня, 25 січня 1924 р. В. Винниченко занотовує: «Щоденний, буденний досвід доводить, як багато в діяльності людини значить такий чисто психічний момент, як воля. Якась таємнича загадка лежить в цій силі людини, закладеній в її фізичному організмі. Нехіть до писання статті в мене була така, що при одній думці про неї я почував утому у всьому тілі, мозкову млявість, тупість... І от силою волі я переміг усю нехіть і цілий день писав гак, наче мені ця тема, є наймиліша, нова, захоплююча. З дев'ятої ранку до сьомої вечора, не відриваючись, я сиджу за роботою. І завтра сидітиму і хвилинки не прогуляю...»

Кожен документ, лист, рядок із щоденників В. Винниченка, де обстоювалася українська культура, має сьогодні надзвичайно важливе значення, оскільки ці матеріали ще й ще стверджують думку про те, як Винниченко-політик і Винниченко-культуролог ішли впарі й доповнювали один одного. Приміром, пишучи в листі до Москви 20 вересня 1920 р., він сміливо виклав свою позицію ЦК РКП: «...Мене й таких, як я, большевизм одштовхнув від себе. Чим? Тим самим, що ми зневажили в собі, чого хотіли позбутися: подвоєністю, непослідовністю, нечесністю слова з ділом... Коли в мене на очах топтали 'портрети Шевченка, коли глузували при мені з української мови, коли з матірною лайкою згадували ім'я мого краю й коля це саме (тільки в більш пристойних формах) робили не прості солдати, а відповідальні партійні діячі большевизму, я з боєм зрозумів, що й большевики... такі ж нечесні, непослідовні і старі, як перший-ліпший руський чорносотеннець». Почуття руського націоналізму «є в крові вашій, у способах думання й відчування... говорите про самостійність української культури, про українізацію совітської влади і навіть партії ...чи можлива яка-сьбудь самостійність чи культур-

на, чи політична, чи якась Інша без самостійності економічної?.. У вас навіть одне признание до української національності викликає підозріння в „неблагонадійності”».

Минає час. Щось відкладається у товсту, прошнуровану часом, книгу культури й історії нашої, щось відсвітається: Та непроминальне зостається навіки. І щасливі ми з того, що серед непроминушого, а значить, і безцінного в чимало сторінок з творчої спадщини Володимира Винниченка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Винниченко В.* Відродження нації: У 3 т. Київ; Відень, 1920. Т. 1—3.
< Винниченко проти Петлюри: Збірник статей / Зредагував і дав передмову В. Блакитний (Елланський). Х., 1920.
Винниченко В. На той бік. Прага; Берлін, 1924.
Винниченко В. Вибрані твори. К., 1927.
Винниченко В. Вибрані твори. К., 1929.
Винниченко В. Вибрані твори / Вибір і вступ, стаття О. Гермайзе. К., 1929.
Винниченко В. Щоденник / Упоряд. текстів і прим. О. Мотиль. Едмонтон; Нью-Йорк; 1980. Т. 1; 1983. Т. 2.
Винниченко В. Не у всьому чесні з собою: Виривки з непосланого листа до ЦК РКП / Публікація О. Романчука // Дзвін. 1991. № 3.
Гришин-Гришук І. Між двох сил // Слово і час. 1991. № 1—2.
Жулинський М. «Щоденник» Володимира Винниченка. К., 1990. № 9.
Качкан В. Письмо «Свіже, стихійне, оригінальне;...» // Прикарп. правда. 1992. 3, 7 жовт.
Ніквський А. В. Винниченко: Літературний нарис // *Винниченко В.* Вибрані твори. К., 1926. Кн. 1.
Річицький А. Володимир Винниченко в літературі й політиці: Збірка статей. Х., 1928.
Свенціцький І. Винниченко: Спроба літературної характеристики. Львів, 1920.
Тищенко Ю. Хто такий Винниченко: Біографічний нарис. К., 1917.
Федченко П. Винниченко Володимир // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. К., 1988. Т. 1.
Христюк П. Письменницька творчість В. Винниченка: Спроба соціологічної аналізи. Х., 1929.

«ЯК ГАРНО НА СВІТІ ЖИТИ»

(до життяпису Ярослава Весоловського)

Ярослав Іванович Весоловський (псевдоніми й криптоніми: Будяк; Охрім; Гіпопотам; Сатир, Олег; Сатр, Олег; В.; О. Б.; О. С.; Я. В.; Вес. Яр; Вес..., Яр.; В-ий Я.; В-ий Яр.; В-кий Яр.; В-ський Яр.; Ос; С-р, О.; Яз.; Яр. В.) народився 20 лютого 1881 р. у с. Молодятин кьлишнього Печеніжинського повіту (теперішнього Коломийського району

' на Івано-Франківщині) в сім'ї пароха Івана Весоловського (1831—1890) *. Дев'ятирічним хлопчиком залишився без батька. Парафіяни і сільський священник Олександр Зражевський допомагали вдові, як могли. По закінченні сільської двокласної школи Ярослав навчався в Коломийській українській гімназії (1891—1899), із класів якої на арену суспільно-громадської та культурно-освітньої діяльності вийшли сотні національно свідомих інтелігентів.

Як переконаний і національно свідомий українець, Я. Весоловський у старших класах гімназії був одним із провідників молодіжної групи, котра виступала як проти реакціонерів-поляків, так і проти українців-москвофілів. Належав до «поступовців», відтак — до русько-української радикальної партії. Про цей час дуже влучно писав Богдан Лепкий: «Цей хлопчисько (Я. Весоловський.— В. /(.) знає все, що діється в Коломиї і в цілім повіті. Трильовський і «Січ» цікавлять його в першу чергу. Захоплений Гуцульщиною. Але й про «Народний дім» скаже вам, і про Кульчицького та Дудикевича також... (Вже тоді помітні були в ньому непересічні прикмети майбутнього чільного журналіста)... Славко скрізь щось смішного підхопить. Тут вивіска, там претензійні пози на фотографіях, особливо пошлюбних. Жартує. Має дотеп, несилюваний, молодецький, такий, що найлегше побуджує до сміху...

о Славко дуже любить театр і літературу. Журиться, коли то ми дістанемо такий театр, як чеське, «Дивадло» в Празі, і коли ми будемо видавати так багато книжок, як чехи».

На цей період належать і перші літературні спроби Я. Весоловського: вірші, оповідання, невеликі замітки до газет «Діло», «Буковина», «Рготієгі», «Мопіюг», «Громадський голос».

Власне, коломийський період творчого життя був визначальним для Я. Весоловського, бо саме в ті роки він прихилився до радикального руху в Галичині, під впливом ідей Кирила Трильовського став організатором- і пропагатором осередків товариства «Січ». Із цього культурно-просвітницького шляху, не схибив аж до самої смерті.

Після закінчення студій у Коломиї Я. Весоловський став студентом Львівського університету, по завершенні навчання в якому мріяв здобути докторський ступінь із юриспруденції й на цій основі будувати свою життєву кар-

* Архівні матеріали до життєпису Я. Весоловського див.: ЛНВ, Від. рук. Ф. 234 (Качкана); ЛЦДІД. Ф. 381. Оп. 1. Од. зб. 3, 5, 6, 13, 38, 34, 38, 41, 50; Ф. 360. Он. 1. Од. зб. 491.

еру. Але бурхливе життя, боротьба за відродження національної культури, національної свідомості змусили цю гарячу й талановиту натуру відкласти свої плани до «спокійнішого часу», а весь запал серця і устремління розуму віддати суспільно корисній громадській діяльності. Я. Весоловський активно виступає як публіцист у коломийській радикальній газеті «Зоря», стає організатором і активним лектором на злободенні питання для міщанства (своєрідний народний університет), аз середини 1902 р. редагує популярний просвітницько-науковий тижневик «Поступ», про який колишній редактор «Неділі» А. Курдидик писав у книжці «Коломия і Коломийщина» (Філадельфія, 1988): «Цей тижневик «Поступ» не витримав демагогії конкурентів і, хоч мав таких добрих редакторів, як Ярослав Весоловський, згодом редактор щоденника «Діло» і видань «Просвіти» у Львові і, врешті, референт української і російської преси в австрійському міністерстві заграничних справ у Відні, а теж добрих популярних журналістів, перестав у 1905 році появлятися».

У цей час Я. Весоловський продовжує не тільки журналістську, а й літературну працю, друкує вірші, жарти, дотепи в «Ділі», «Буковині», «Літературно-науковому віснику», «Громадському голосі», «Комарі», часто підписуючи власні твори псевдонімами Охрім, Будяк, Олег Сатир та ін.

З 1904 по 1906 р. Я. Весоловський мешкав у Чернівцях, докладаючи чимало зусиль для культурно-національного відродження краю, зокрема редагував газету «Буковина», яка орієнтувалася на літературно-просвітницькі сили демократичного крила, друкувала твори С. Воробкевича, Ю. Федьковича, О. Маковея, С. Яричевського, Євгенії Ярошницької, Ольги Кобилянської, орієнтувалася на європейські прогресивні традиції. Я. Весоловський не обмежувався журналістсько-редакторською й літературною діяльністю. Як громадський діяч він організував культурно-просвітні та запомогові товариства, читальні, виступав на селянських вічах, гуртував довкіл себе молодь. «Був життєрадісним, невгамонним дотепником, любив жарти, його шанували і любили. Називали по-приятельськи «Славко», запрошували на свята, концерти, вечорниці. Без Славкових дотепів не обходилося жодне товариське зібрання. Життєва енергія біла з нього ключем, ніби хотіла найповніше себе виявити в ті недовгі роки, що йому їх судила доля».

На початку 1907 р. Я. Весоловський повернувся до Львова, редагував «Письма з „Просвіти"» та ряд інших видань «Просвіти». За участь в демонстрації був заареш-

тований. Згодом виступив як приватний звинувач польського письменника Генріха Сенкевича у віденському суді за те, що літератор в одній із публікацій у газеті «Die Zeit» зводив на українську студентську молодь наклепи, нібито її представники під час демонстрації не голодували, я були «при м'ясивах і винах», добивалися своєї цілі., Віденський суд визнав Г. Сенкевича винним, а його виступ у пресі брехливим.

З 1908 р. Я. Весоловський співпрацює в «Ділі», а в 1910—1911 рр. є відповідальним редактором газети. Редагував додаток до «Діла» — «Неділю». Опісля знову редагує різні видання «Просвіти» аж до 1914 р., поки не зайняв місце референта, української преси в Міністерстві закордонних справ Австрії. Водночас залишався віденським кореспондентом «Діла».

Ще чекає свого дослідника немала праця Я. Весоловського у видавництвах товариства «Просвіта» у Львові. Відомо, що на початку століття в товаристві було немало труднощів, зокрема виникла необхідність у відновленні низки видань, які з тих чи інших причин припинили своє Існування. Власне, з цією метою на запрошення Василя Щурата й приїхав до Львова Я. Весоловський та взявся за редагування передусім видання «Письма з „Просвіти"», що виходило як перший белетристичний популярний український часопис (1876—1878). Степан Шах у статті «Перегляд діяльності Товариства «Просвіта» у Львові від 1867 р.» писав: «Аж з 1907 роком, коли Товариство «Просвіта», вплинуло широким руслом своєї діяльності, не могло обійтися без власного- органу і відновлено назад «Письма з «Просвіти» під редакцією зразу Ярослава Весоловського, а відтак Гната Хоткевича, пізніше як становий освітній орган Товариства «Просвіти» під редакцією Юліана Балицького».

Безперечним явищем у тодішньому громадсько-освітньому житті Західної України були «Календарі „Просвіти"». С. Шах згадував, що вони стали своєрідними «річними популярними альманахами... З інших редакторів календарів «Просвіти» вибиваються Кость Паньківський, Ярослав Весоловський, Юліан Балицький та з найновіших Федь Федорців».

До визначного журналіста, публіциста, редактора й видавця Я. Весоловського слали численні листи-замовлення, листи-поради, листи-запрошення до співпраці редакції «Діла» та «Громадського голосу» у Львові, «Народного голосу» в Чернівцях, «Киевских откликов», «Вільної України» в Петербурзі; «Покрету» в Хорватії, «Українського огля-

ду, «Ruthenische revue», «Ukrainschie Rundschau» у Відні та ін. Листами з 1905—1914 рр. його запрошували до участі в діяльності «Українського педагогічного товариства», «Сільського господаря», «Комітету взаємної допомоги учителям у Львові».

Чимало визначних літераторів у цей час писали Я. Весоловському. Сьогодні маємо можливість перечитати, проаналізувати найцінніші рядки, що донедавна були у спецсховищах. Ось, 1 квітня 1901 р. Петро Норманський у листі до Я. Весоловського бідкався про скрутне матеріальне становище Надії Кибальчич («Бідують, сердешні, аж жалко дивитись»). Пише, що умовив її, аби писала до «Просвіти» («...вона ж людина дуже освічена й талановита поетка»). При цьому пересилає її статтю до газети й пресить редактора Весоловського: «...постарайся, аби статейка була видрукувана, зроби се для мене і для людей, що суть вельми нещасливі». І, очевидно, приємно було писатку П. Карманському в одному з наступних листів: «З «Радих дізнався я, що статейка Н. Кибальчич була вже видрукувана в книжочці «Просвіти». Даль П. Карманський цікавиться долею надісланих до «Діла» віршів, висловлює побоювання, що коли не пішли до друку, то аби не погубилися в редакційних теках. «Знаєш, що я небагатий,— продовжує,— і кожду дрібницю мушу числити на гроші, а такі дрібниці легко можуть, затратитися, я ж не маю копій». Закінчує П. Карманський рядками про оточення («сама ляшня»), але радить і сам собі, й Я. Весоловському махнути на метушню рукою: «Брехня собак не шкодить ні геройським вчинкам, ні взагалі ідеї».

Незаперечну цінність має лист Сергія Єфремова від 15 листопада 1905 р. Він писав, що на безліч питань, поставлених йому в листах Я. Весоловського, відповідає корґко: «Ніяких одмін з виданнем т. зв. Конституції П жовтня нема, все покищо по старому лишається (виділення автора.— В. Д.). Є слова, нема діл. Тому-т© й часопису українського й досі видавати не можна, бо друкарні в Києві не згодяться без дозволу друкували, а з дозволом у Петербурзі водять та одкладають до видання нового закену пресового. Так само з товариствами, так само з усім іншим. За кордоном перецінюють нашу «Конституцію», а ще багато крови й сліз вилеться, поки стане в нас можно жити по-людському. Урядові ніхто віри не йме, боротьба всюди йде з ним запекла, але здобутків реальних покищо небагато. Фактично російська преса зараз користується волею більшою, ніж в Австрії,—але українці і тут опинилися у виїмковому становищі» (про це С. Єфремов писав у

газеті «Кієвські отклики».—В. К.). Далі автор листа наводить приклад виходу в Лубнах без дозволу цензури селянського часопису. «Хлібороб» («...так доведеться і усім робити, щоб фактично заохотити право говорити вільно рідною мовою»), запрошує Я. Весоловського дописувати з Буковини до «Громадського Слова».

На редакторський стіл Я. Весоловського лягали листи адвокатів Миколи Лагодинського з Ділятина, Костя Левицького зі Львова, Володимира Левицького, Модеста Левицького, ін. Так, 6 грудня 1905 р. М. Левицький писав із Чернівців Я. Весоловському: «Щодо задуманого Вами видавництва, то я рад тому щирою душею і буду старатися пособляти як всяке хосенне діло. Тільки побоююся, що з фінансами буде кепсько, як звичайно у нас. Тому радив би оглянутись за ським-таким закладовим капіталом, щоби видавництво не терпіло на хронічну недогрішність... Як видавництво буде гарно розвиватися і серед року не впаде, то я обіцяю Вам зладити календар на другий рік, щось вроді першого річника «Приятеля», якого я укладав...»

Осип Назарук неодноразово звертався 1909 р. до Я. Весоловського з проханням помістити його дописи в газеті «Діло». Писали йому в редакційних справах Михайло Рудницький, Петро Франко. Микола Венгжин (псевдонім — Микола Угрин-Безгрішний) в одному з листів нагадував Я. Весоловському, щоб не забував про свою участь у збірнику (очевидно, йшлося про підготовку Я. Весоловським статті на суспільну тему, оскільки далі в листі були слова: «Пережили в нас чимало всячини — дещо переллете на папір».— В. К.)-

29 травня 1910 р. М. Грушевський посилав у листі до Я. Весоловського уточнення до своєї статті. Він, зокрема, застерігав, щоб у Львові «не покладалися на чудодійну силу одного слова цісарського розпорядження, а ліпше роздумалися, які фактичні відносини сотворять на університеті таке цісарське розпорядження... Я бачу всі поводи думати, що проголошення вилучення українських катедр дасть підставу зробити нинішній університет виключно польським...».

Про редакторсько-публіцистичну майстерність, досвід і можливості Я. Весоловського досить точно і влучно висловився Михайло Лозинський, який був особисто знайомий із ним ще з часів гімназійних, перебував багато літ у товариських стосунках. Він, зокрема, писав: «Ярослав Весоловський був неначе сотворений до праці в щоденній газеті. В цім був визначний талант на організатора великого дневника-(щоденної газети.—В. К.), на справознавця, на

кореспондента в великім стилі,— талант, який серед наших відносин не міг, на жаль, як слід розвинути і проявитися. Мав він особливий зміст для нового, актуального,— «щоби в газеті було щось нове, свіже»,— і був невтомний при тій роботі. В редакції: готов був пересваритися, щоб викинути зложений уже матеріал і на те місце дати-те «нове, свіже», що він чи виловив у шойно наспілих газетах або телеграмах, чи приніс з якихось зборів, з судової салі, з сойму. Як начальний редактор готов був «перевернути» ціле число і працювати пізно до пополудня без обіду, щоб тільки в газеті було щось «нове, свіже». Для політичних з'їздів, для судової салі, для сойму— був він Єдиним справознавцем. Наші сеймові послі, які бачили його працю в соймі, а потім бачили готове в «Ділі», знають, як він цілий повністю віддавався їй, незважаючи на слабе здоров'я, на спізнені обіди, і, вечері, на перевтому... Була се неабияка праця звідомлення з свого кількомісячного процесу (процесу в справі М. Січинського.— *В: К-*). А при тім видержати в тій атмосфері, серед бутного поведіння москвофільських обвинених, адвокатів, і аудиторії, серед напастей, які сипалися на справознавця «Діла» в москвофільськім органі». Високу оцінку журналістській, редакторсько-публіцистичній праці Я. Весоловського дав професор Іван Німчук, котрий писав: «...був небуденний журналіст, небуденний громадянин, з життєвим розмахом, незвичайної рухливості ума й тіла, багатьох помислів, свіжість ініціативи і всепогідний, веселий, жартівливий настрій... він був вродженим журналістом».

Я. Весоловський, крім щоденних редакторсько-публіцистичних занять, мав активну працю в товариствах «Просвіти», був заступником голови товариства ім. І. Котляревського. Його чесна культурологічна, народознавча діяльність не подобалася відвертим і замаскованим ворогам українства. Так, скажімо, віденський кореспондент газети «Зіюшо роїзке» постійно обвішував пасквілянськими дописами Я. Весоловського за «тенденційне інформоване міністерства в користь української справи».

Віденський період Я. Весоловського на журналістській, видавничо-популяризаторській ниві був надто плідний і значимий: його права було розширено до реферування російської преси (та він і цю роботу підпорядковував загальноукраїнській справі); він постійно дописував до таких періодичних видань, як «Вісник Союзу визволення України», «Ікгаіпізпе КоггевропсіепгЛаіі», «Ъіеіе Ргеі Ргеzze»; він зредагував і видав віденський календар «Просвіти», під-

готував до видання календар-альманах «Кривавий рік (вийшов у світ по смерті Я. Весоловського).

Я. Весоловський залишив дослідникам значну як за змістом, так і за обсягом літературну спадщину. Відомі його ліричні вірші «Веснянка», «Вечір суму», «На народний мотив», «Відроджене «Січи» з попелу», «Непрослідимі шляхи», «М'єсниці», «Лицар Санто приклякає на коліно...», оповідання «В долині Смутку», літературно-критичні й аналітико-оглядові статті, та есеї «Щоб там і сталось, не влучить мене...», «Руське питане в Угорщині», «Розвиток політичного життя на Буковині», «Історичний розвій політичного життя на Буковині», про Івана Вагилевича, Леся Гринюка. Перекладав твори О. Пушкіна («Дзвіночку звучно звенять», «Мені не жаль вас вже, весняні дні...») М. Лермонтова («В'язень», «Сосна», «Лебедина пісня»), М. Лескова («Брамадата і Радован»), В. Короленка («Вогник»), Л. Толстого («Про двох братів...», «Праця, смерть і слабість»), М. Горького («Пісня про Сокола») Д. Пшибишевської («І лежав оце мертвий»), Ж. Недзвецького («Мурини їдуть», «Візита»). Серед рукописних матеріалів архівів Львова зберігається значна частина оригінальної літературної, перекладацької та епістолярної спадщини Я. Весоловського, зокрема, переклад одноактної п'єси А. Чехова «Лебедина пісня», листи від визначних суспільних та культурних діячів — Сергія Бердяєва, Михайла Дашкевича, Антона Крушельницького, Василя Стефаника, Осипа Маковея, Володимира Гнатюка, Леся Гринюка, Костянтини Малицької,* Михайла Лозинського, Станіслава Людкевича, Богдана Заклинського та інших.

Окремо можна вести мову про потребу вивчення й осмислення політичної діяльності Я. Весоловського®. Ми певні того, що ще в недалекому минулому Я. Весоловський і подібні до нього письменники, громадські діячі були незаслужено забуті. І говорити про їхню творчість, а тим паче політичну діяльність можна було хіба що пошепки. На жаль, ще мало знаємо про ті події, наполегливу працю передової галицької інтелігенції в ті далекі часи, а ще менше знає, а може й нічого не знає, наш пересічний читач.

Про людей, котрі сприяли національному й культурному відродженню Галичини і Буковини, розповідала не так давно розгорнута у Львівському літературно-меморіальному музеї І. Франка виставка «Західноукраїнські громадсько-політичні діячі 1848—1919 рр.». Виставка ця була присвячена 72-й річниці Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). На ній експонувалося 106 фотографій громадсько-політичних і культурних діячів. Серед них—

ї портрет відомого журналіста, політичного діяча Ярослава Весоловського.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Галичині виникли просвітницькі організації, в тому числі й так звані «Соколи» що були відомі в усьому слов'янському світі й об'єднували в своїх лавах охочих займатися не лише спортом, а й відродженням національної свідомості. «Соколики» об'єднували спочатку інтелігенцію. Згодом їхня діяльність поширилася на провінційні міста й містечка Галичини. Тоді ж один із провідників радикальної партії Кирило Трильовський вносить пропозицію створити подібну організацію й для селян, додавши до суто спортивних вправ більше практичних занять для сільської місцевості: захист від пожежі, самоосвіта тощо. Назвали ці організації «Січами».

Працюючи в Коломиї, Я. Весоловський залучається до активної роботи Січового Союзу. Він їздить селами Коломийського, Снятинського, Косівського повітів і організовує «Січі», за допомогою членів цього союзу добирає активістів січових організацій. Як ніколи, плідно проводить віча, збори селян, інтелігенції, священників, виступає на них, добивається чималих успіхів у піднесенні національної свідомості українців. Спільна робота увінчалась успіхом і привела до того, що влітку 1910 р. на Галичині налічувалося майже 600 осередків «Січ». У цей час Ярослав Весоловський бере участь у сприянні організації Українських Січових стрільців 1914 р.

У спогаді Б. Лепкого «Війна у Відні» є скупі, але характерні рядки про Я. Весоловського: «Цей живий, веселий, молодий чоловік, що 1914 р. додав нам усім віри й надії, що не раз, як прийшов пізно вночі до ресторану або кав'ярні зі свого міністерства, в чорнім пальті і в блискучім циліндрі, то все вмів щось таке скаати, і так дотепно й цікаво, що в нас новий дух вступав й захмарені наші чола роз'яснювалися,— цей чоловік тепер хоруге?!»

Як журналіст-політик Я. Весоловський стає на захист українців, яких переслідував пропольськи настроений уряд Галичини. Він, наприклад, пише гостропубліцистичну статтю «Як судили Мирослава... Січинськото» і друкує її в газеті «Діло». В цій публікації він об'єктивно розкриває підґрунтя та обставини вбивства австрійського намісника в Галичині, польського графа А. Потоцького.

У травні 1915 р. Я. Весоловський входить до складу президії проводу Загальної Української Ради у Відні. Це була політична організація австрійських українців, що виникла 1916 р. й складалася з 34 членів (з Галичини — 24, з Буковини — 7 та від Союзу визволення України — 3).

Програма ЗУНР зводилася до того, щоб на українських землях, які перебували під російським ярмом, була вільна самостійна українська держава, а щодо українських земель Австро-Угорщини — їм мала бути надана територіально-національна автономія та злучення українських земель в один автономний край.

Під цю пору Весоловський перебуває у Відні, працює інформатором і пропагандистом української справи, бореться за те, щоб Галичина була відокремлена від Польщі й стала окремим краєм (автономною республікою), також виконує функції референта української і російської преси Австрії. Домагається повної волі для українських видань, друкування української літератури, впровадження української мови в установах Галичини. У Відні спільно з українськими громадськими організаціями організовує видання української літератури для Легіону Січових Стрільців і направляє її на фронт, у місця дислокування українських частин. Він підтримує тісні стосунки з послами до австрійського парламенту, військовими українськими діячами, політиками, прогресивними діячами Галичини й Буковини.

Я. Весоловський хоч і мав забезпечене життя у Відні, але мріяв, повернутися по війні до Галичини й працювати для свого народу. Та недуга (захворювання нирок) так прогресувала, що ні санаторій під Віднем, ні столична клініка професора Паля не змогли врятувати важкохворого. Як стверджує вчений Ф. Погребенник, тут Я. Весоловського відвідав В. Стефаник, який доклав немало зусиль для врятування друга. До речі, саме завдяки Я. Весоловському, що постійно спонукав В. Стефаника до творчості, 1916 р. він і написав новелу «Діточа пригода». Так, власне, почався другий період літературної праці визначного новеліста.

Я. Весоловський згас на чужій землі в 36-річному віці, чужа земля і прийняла його тіло. На щастя, ім'я його не кануло в забуття. Я. Весоловський заслужив, аби воно не тільки згадувалося в енциклопедіях і довідниках. Його твори, літературно-критичні, публіцистичні праці, багатюще листування треба видати, бо без цього безцінного доробку ми не зможемо заповнити «білих плям» ні в історії суспільно-культурного руху в Україні, ні в історії української літератури, ні в історії української журналістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Дем'янюк П.* Молодятин — селя гуцульське // *Агро.* 1889. 6 черв.
Дем'янюк П. «Він був вродженим журналістом»: До 110-ї річниці від дня народження "Ярослава Весоловського" // *Вісн. Коломиї.* 1991. 16 лют. , -

- Дзвін. 1990. № 2.
 Бнциклопедія українознавства: Словникова частина. Львів, 1993.
 Т. 2.
 Т. 2. *Лепкий Б.* Василь Стефаник у Коломиї//Твори: У 2 т. К., 1991.
 Т. 2.
Лозинський М. Ярослав Весоловський // Ті, що від нас відійшли: Посмертні згадки. Львів, 1917.
Погребенник Ф. Весоловський Ярослав // Укр. літ. енциклопедія: У 5 т. К., 1-988. Т. 1.
Погребенник Ф. Славко Весоловський//Агро. 1991. 3 серп.

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПЛАСТ ІВАНА ОГІЄНКА

Іван Огієнко та митрополит Іларіон — ці величні імена являють нам одну, всесвітньо відому постать: поет і прозаїк, есеїст і мовознавець, поліглот і теоретик канонічного права, вчений-професор і перекладач Біблії та релігійної літератури ієрарх Української автокефальної православної церкви, енциклопедист, носій і творець невсипущого національного духу, людина, на подив, широких уподобань і зацікавлень, що нелегко сприймаються як реальна можливість, зреалізована в одній іпостасі.

А породила цього українського генія, подвижника національної науки й культури Брусилівська земля теперішньої Житомирщини (15.01.1882—23.03.1972)". Мрією І. Огієнка було бажання вступити на історико-філологічний факультет Київського університету. Нелегкою видалася ця дорога, але здолав її постійний і наполегливий шукач знань. В університеті Іван Огієнко поринув у наукову працю, був одним із кращих у семінарі професора В. Перетца. Тому й не дивно, що ще студентом він розпочав активну публікаторську роботу. Помітними були на той час його лінгвістичні розвідки «Огляд українського язикознавства» (1907), «Українська граматична термінологія: Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її» (1908). За розробку «Двійне число в українській мові» (1909) І. Огієнко удостоївся диплому першого ступеня. Після здобуття університетської освіти вчителює, не покидаючи пошукової та дослідницької праці. В листі до І. Франка (14 грудня 1911 р.) молодий учений пише з Києва, що відправив йому свою працю «Українська граматична термінологія» та просить Франка надіслати йому розвідку про Івана Вишенського,

Радіє Огієнко, що зміг виконати своє бажання та обов'язок перед односельчанами, видавши, етнографічно-

ричні розвідки «Брусиловское церковное братство и ег культурно-просветительская деятельность» (Катеринослав 1914. 75 с), «Брусиловская Св. Воскресенская замкова» церковь: Исторический очерк» (К., 1914.91 с).

З 1915 р. Іван Огієнко працює в Київському університеті, спочатку приват-доцентом, згодом професором.

Після Лютневої революції 1917 р. поринає у вир політичного, культурно-просвітнянського та історико-культурологічного життя. За дорученням Центральної Ради вводить в університеті предмет «Історія української мови». Ставши міністром освіти, а згодом ще й міністром віросповідань, Огієнко очолює Правописну комісію й разом із академіком А. Кримським і професором Є. Тимченком готує «Проект правопису української мови», який невдовзі був схвалений і затверджений Всеукраїнською Академією Наук.

Іван Огієнко брав діяльну участь в організації Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, став першим його ректором і професором. Коли 1920 р. містом заволоділи більшовики, був змушений покинути своє науково-педагогічне дітище й виїхати в Західну Україну, де якийсь час жив у Винниках під Львовом. Та недовго пощастило розбудувати храм української культури на отчій землі. 1926 р. І. Огієнко назавше покидає рідні краї й немал-сг літ поневіряється по Європі: викладає у Варшаві, Брно, проживає у Швейцарії та Австрії.

Кілька листів І. Огієнка до Осипа Маковея, датованих 1921—1928 рр., розкривають ту матеріальну й моральну скруту, в якій опинився вчений. «Іграшками нашої української долі я опинився, як втікач з України, в м. Тарнові. Все, що я мав при собі, все одвіз до Кам'янця і лишив там большевикам. З собою з Кам'янця я абсолютно нічого не взяв...» (12 січня 1921). Буквально через два тижні І. Огієнко дякує О. Маковею за надіслані йому книжки, жалів за втраченим часом, за котрий «залишив би уже по собі певний слід в українській лінгвістиці», а 8 квітня 1923 р. сповіщає, що до «Українського стилістичного словника», який він укладає, увійдуть і писання Маковея.

Нарешті доля занесла І. Огієнка на благодатну канадську землю, де він прожив аж до останніх днів своїх! матеріалізуючи знання та духовну енергію як учений та ієрарх Української церкви. Дослідницька ґрунтовність, літературний талант індивідуального стилю — ось чи не найхарактерніші ознаки манери письма невтомного вченого, публіциста, оратора. Його праці мали й нині мають неабияку вартість, прикладне значення, бо служили й слугують єдиній і найвищій меті — національно-духовному воскресенню

сінню України, її народу. Очолювані свого часу І. Огієнком журнали «Наша культура», «Рідна мова» — блискучий зразок організаторської та редакторсько-видавничої діяльності, його переклад «Нового Заповіту» (Львів, 1937) розійшовся по Європі, Америці, Австралії і є нині бібліографічною рідкістю.

Про культурологічні студії Івана Огієнка писали в Європі, США, Канаді. У нас же писання були на зразок таких: «Зарубіжні читачі з прогресивної трудової еміграції 8 інтересом сприйняли історичний роман Антона Хижняка «Данило Галицький». Тільки націоналістичний збір не вгавав лихословити... Жовто-блакитно-клерикальний органік запроданця-іуди Івана Огієнка в рясі митрополита Іларіона — «Віра й культура», що пихато себе іменує «місячником української богословської думки й культури», органом «українського наукового (?) богословського товариства», поспішив теж відгукнутися на цю книгу».

А тим часом професор Огієнко залишив світовій культурі десятки томів змістовної спадщини. Так, «Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV—XVIII в.» (Львів, 1925. Т. 1. 418 с.) охоплює найважливіші його етапи як хронологічно, так і регіонально: «Білорусько-українське друкарство», «Друкарство на Галицькій землі», «Друкарство на Волині», «Друкарство на Київщині», «Друкарство Чернігівське», «Друкарство Подільське»; «Друкарство на інших землях Східної України», «Друкарство у слов'янських народів», «Друкарство інших національностей».

-Чимало таланту й зусиль віддав І. Огієнко розшукуванню стародруків, видатних пам'яток української писемності, на основі яких з'являються унікальні монографії, нарис. Скажімо, в розвідці «Загублений кременецький стародрук: «Синод луцький 1638 р.» (Варшава, 1931. 95 с.) вчений робить своєрідний історичний екскурс в історію закладання друкарень на Волині в першій половині XVII ст. Далі автор оповідає, як випадково натрапив на сто примірників стародруку, не зафіксованого й не описаного жодною бібліотекою. «Здається,— пише дослідник,— єдиний в історії книгознавства приклад, щоби загублений стародрук, доти невідомий, ані в однім примірникові, знайшовся потім аж-в ста екземплярах...» І. Огієнко розкриває змістовну й художню вартість стародруку. Він зазначає, що його написано українською мовою з багатьма полонізмами та наголосами на словах. Загалом же мова західноукраїнська з «такими, формами, що живі й тепер», хоча трапляються й рештки південнослов'янського правопису.

Віднайдений стародрук — це власне короткий протокол діянь православного Синоду, що відбувся 26—27 вересня 1638 р.

Справжнім відкриттям у духовності нації є дослідження І. Огієнка «Загублена українська грамота половини XV віку: Палеографічно-лінгвістичний нарис» (ЗНТШ. Львів, 1935. С 164—174). Цінність цієї науково-популярної публікації в тім, що автор, полемізуючи з професором В. Розовим, автором монографії «Українські грамоти» (К., 1928), котрий не подав у ній оригіналу грамоти як історико-культурологічного документа, а публікує фотокопію оригіналу, робить докладний опис від початку її першотвору. Професор І. Огієнко стверджує, що ця грамота спочатку переховувалася в архівах Кракова, а з 1765 р. — Варшави. Відтак 1794, р. документ потрапляє до Петербурга, згодом з іншими дипломатичними актами — до Москви. 1924 р. його разом з іншими цінними паперами ревіндиковано з Росії до Польщі.

І. Огієнко доводить, що грамота написана на пергаменті й що це є «кирилівський палімпсест, що такі рідкі в нашій палеографії». І ще цікаве спостереження: очевидно, як вважає І. Огієнко, з пергаменту змито старий текст і нанесено новий: «півуставний, нестаранний скоропис... належить до молдавської школи».

І. Огієнко не просто полемізує зі своїми науковими опонентами, а через лінгвістичний аналіз, базуючись на порівняльному методі дослідження, переконливо доводить, що цей текст є не що інше, як світський лист Івана Бучацького, писаний 3 серпня (рік не зазначено) із Самбора до молдавського канцлера Михайла; мова грамоти — західноукраїнська мова XV ст. в якій багато рис живої, розмовної. Польський вплив малопомітний, а церковнослов'янського немає зовсім. І. Огієнко робить загальний висновок! грамота першої половини XV ст. — «красномовний доказ, що нова українська літературна мова зростала без усякого впливу мови церковнослов'янської».

Глибокі зацікавлення історіософією народу, проблема: ми ментальності українців зумовлювали й тематичні сфери поетичної, поетико-драматичної творчості Івана Огієнка. На жаль, раритетами стали його видання: «Твори: Філософські містерії» (Вінніпег, 1957. 336 а), «Вікові наші рани: Драматичні поеми» (Вінніпег, 1960. 272 а), «Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу (Курс, читаний в Українському народнім університеті) з малюнками і портретами українських культурних діячів» (Вінніпег, 1970. 272 а). До «Філософських

містерій» увійшли твори «Житейське море», трилогія «Народження людини», «До щастя», «Остання хвилина», «Каїн і Авель», «Вже досить невинної крові», «Рідна мова», «Руїна й Воскресіння».

У післямові «Релігійна поезія» до книги «Філософські містерії» І. Огієнка з боєм писав, що у нас немає релігійної поезії, бо бракує таких поетів, чії душі й серця були б із Богом. «Ідеологія релігійного поета,— зазначав автор,— Святе Писання, вічна Євангелія Ісусова. Вона — головна основа його, вона — та підвалина, на якій він будує твори... У релігійної людини плаче й тужите душа — за Богом, за Раєм, за Досконалим, за Святим... Релігійна поезія окормлює нашу голодну й спрагнену душу найсвятішим покормом, найчистішим питвом — релігійною ідеологією... Релігійна поезія творить правдивий релігійний світогляд... Релігійний світогляд — це світогляд ідеалістичний. Він опертий на повній християнській науці, ВІН визнає основними двигунами світу головні християнські чесноти: Віру, Надію й Любов, але... реальні, постійно здійснювані в житті, а не тільки уявні».

Високої філософської думки й поетичності висловлювання сповнені драматичні поеми Огієнка «Невинна кров», «Воскресіння України», «На чужині», «За Україну «в обіймах страждання».

^Особливу цінність сьогодні має історико-публіцистична книга-есеї І. Огієнка «Українська культура», іш> обіймає в чотирьох розділах («Українська культура за давні віки», «Вплив української культури на московську», «Українська культура ХІХ-го віку», «Тернистим шляхом (про кривди народів українському)») найцінніші відомості з галузей історії, філософії, археології, мистецтва, культур, літератури, освіти українського народу з давніх віків. Незаперечну вартість мають у час пробудження національної самосвідомості саме ті сторінки народознавчої Праці і, Огієнка, на яких переконливо розкрито, як заборонялася на Московщині українська книжка, як спалювали україномовну продукцію, як саме русифікувалося все українське життя за часів Петра І, Катерини ІІ і впродовж Наступних десятиліть. Перед читачем постає похмура хроніка тотального нищення всього, пов'язаного з іменем українця.

Роздумуючи над зрізами етнокультурних, історіософських, культурологічних, теологічних досліджень, популярних наукових есеїв Івана Огієнка, ми особливий акцент робимо на лінгвістичних студіях ученого: «Українська грамати́ка: Частина перша. Основи українського правопису» (К., Львів; Відень, 1921. 49 а), «Богослужбову, мова

слов'янських церквах: Збірка рецензій на нові видання» (Варшава, 1931. 31 а), «Навчаймо дітей української мови: Проповіді» (Вінніпег, 1961. 63 а), «ввалімо Бога українською мовою!» (Вінніпег, 1962. 62 а), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961. 256 а), на низці його мовознавчих праць, що стосуються історії української мови, порівняльної граматики тощо.

Ректор Кам'янець-Подільського університету І. Огієнко *и* передмові до «Української граматики», цього своєрідного посібника з українознавства, пише, що Основною педагогічною метою було практично допомогти дітям.в опануванні української мови й підвести їх до вміння робити висновки. Далі автор розкриває принципи й методику укладання граматики, вважає, що він «пильнував провести ідею повільного історичного розвою нашої мови...». З часом набуває особливої актуальності й праця вченого «Богослужбова мова в слов'янських церквах». Сюди увійшли такі дослідження: «Нове виправлення церковно-слов'янського літургійного тексту в греко-католицькій церкві», «Українська церковна мова», «Білоруська мова в церкві», «Сербська вимова церковно-слов'янського тексту», «Жива сербська мова в церкві», «Жива болгарська мова в церкві», «Жива мова в хорватській Церкві».

Дуже важливо й актуально сьогодні є те, що І. Огієнко, вчений-богослов, був завжди об'єктивним, аналізуючи *будь-які* наукові, культурологічні пласти. Розуміючи, що після світової війни гостро постала проблема богослужбової мови, вчений керується найвищим критерієм — істиною. Він, зокрема, пише, що церква справді постала перед завданням «освіження», літургійної мови. «Процес певної зміни чи наближення богослужбової мови до мови живої,— зазначає лінгвіст і культуролог І. Огієнко,— на сьогодні став зовсім виразним і реальним... Церковнослов'янська мова справді сильно застаріла, від довгого часу ґрунтовно не виправлялася, а тому вона відстала від мови живої... Наближається якась нова доба в житті церковної мови, доба, що принесе певне наближення її до мови живої того чи іншого слов'янського народу».

Дослідник із тривогою наголошує, що церковнослов'янська мова перебуває в ненормальному стані особливо в Галичині, бо з другої половини XVIII —.початку XIX ст. там запанували російські впливи, які й призвели до того, що греко-католицька церква поволі-поволі повиправляла свої стародавні українські богослужбові тексти згідно з московськими виданнями. Тому, на думку І. Огієнка, тепер суцільна плутанина свого з «російськими налетшастями»

Автор виступає за повернення колись усталеної української традиції; проти російського наголосу в богослужбових книжках у Галичині, бо це не що інше, як «москво-фільський нахил».

Великий пропагандистський заряд несуть у собі й інші публікації І. Огієнка. У брошурі «Навчаймо дітей своїх української мови» автор закликає берегти українські звичаї, свою рідну мову, любити український народ («Мова — це серце народу, це жива душа його», «Родина — як домашня церква», «Без знання української мови українцем не будеш!», «Хто цурається української мови, той руйнує українську націю»). У книжечці «Хвалімо Бога українською мовою!» зібрано популярні нариси «Рідна мова — душа церкви», «Право української мови бути мовою богослужбовою», «Видатні новочасні богослови та ієрархи стоять за рідну мову в церкві», «Жива мова в українській православній церкві». «Мова -українська була вже мовою церкви».

«Грамотично-стилістичний словник Шевченкової мови» — це своєрідне синтетичне історико-літературознавчолінгвістичне дослідження, в якому автор розглядає питання народності, релігійності, синоніміки, новотворів, мальовничої мови творів Шевченка, правопису його «Кобзаря». Так, через аналіз поетичного доробку автор вказує на основні джерела народності мови Шевченка; в її стилістичному ядрі виокремлює релігійність, вірування. Як органічні елементи мови виокремлює; локалізми, полонізми, архаїзми, іншомовні слова тощо.

Значну частину свого свідомого життя Іван Огієнко віддав служінню церкві як джерелу духовності народу. Якби ми сьогодні мали змогу негайно розтиражувати такі книги митрополита Іларіона, як «Українська церква за час руїни (1657—1687)» (Вінніпег, 1956. 564 а), «Бог і світ: Читанка для молоді недільних і українських шкіл, для родин» (Вінніпег, 1964. 69 а), «Мої проповіді: Частина перша» (Вінніпег, 1973. 186 с), «Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2 т.» (Вінніпег, 1982. 366 с.),—значно полегшили б виховну справу.

Одна з капітальних праць І. Огієнка — «Українська церква за час руїни (1657—1687)». Ця книжка є збіркою культурологічних досліджень митрополита Іларіона у формі есеїв. Читач тут віднайдет унікальне авторське бачення та справді історико-етнокультурницьке трактування фактів до життєписів гетьманів І. Виговського, І. Брюховецького, Д. Многогрішного, І. Самойловича, П. Дорошенка, Ю. Хмельницького. На основі аналізу численних писемних

архівних матеріалів дослідник переконливо показує, як поляки впродовж десятиліть нищили українську церкву, носія й хранителя духовної культури, народу; як, у який спосіб і чийми руками насаджувалася унія на Правобережжі, в Закарпатській Україні. Перед читачем постає час розквіту церковних і культурних осередків по Україні, зокрема Печерського монастиря та Могилянської Колегії в Києві. Великий історичний нарис присвячено розповіді про культурно-просвітницьку діяльність монастирів в Україні, зокрема у Галичині, в Білій Русі. Перед нами постають такі культурно-освітні церковні діячі й письменники, як І. Галятовський, А. Радивилівський, Ф. Сафонович, В. Ясинський, Д. Тупталенко, Ф. Углицький, І. Максимович та ін.

«Мої проповіді» — це частина рукописної спадщини, яку товариство «Волинь» та Інститут дослідів Волині у Вінніпезі видали окремою збіркою. Відзначаючи наукову основу й популярний стиль викладу окремих оповідей («Сумління», «Послання», «Живімо з совістю чистою!», «Милосердя», «Живімо правдою!», «Духовенство й рідна мова», «Обожнення людини») та, книжки в цілому, зауважимо, що загалом твір є історико-культурною пам'яткою українського народу. З нього можна виокремлювати національно-державний, релігійно-повчальний, просвітницький та інші аспекти. У брошурі «Бог і світ» автор у віршованій формі повідує про «Божий світ та Господа Бога», про родину й суть молитви, про те, що не можна жити без Бога, а совість — то око Боже в людині, що праця — то ціль і основа нашого буття, а найбільший маєток — то друзі, і хто кається, тому Бог прощає.

Книга митрополита Іларіона «Українська церква» в своєрідним, популярним нарисовим викладом багатовікової ідеології Української православної церкви, характеристикою її історико-національної платформи. Автор, передмови С. Ярмусь справедливо акцентує читацьку увагу, що вартість видання незаперечна не тільки з огляду на 1000-літній ювілей УПЦ, а й на «момент очевидного культурного й духовного збудження серед української православної молоді й відчуття нею потреби кращого усвідомлення своєї духовоетнічної ідентичності...».

Окремо слід вести мову й про таку сферу культурологічних інтересів І. Огієнка, як його подвижництво на перекладацькій ниві. Відомо, що з 1812 р., коли в Росії заклали «Біблійне товариство», почався посиленний інтерес до «Біблії» як духовного джерела, зарясніли спроби перекласти цю видатну книгу на російську, а згодом і на українську

мови. Серед українського красного письменства з'являлися зразки переважно вільних переспівів «Псалтиря». Але оскільки в Росії офіційно переклад «Біблії» на живу мову вважався богохульством, то, зрозуміло, і в Україні такий переклад не міг з'явитися на світ. Хоча перекладацька справа «Біблії» сягає в давні часи. Так, Семен Полоцький, випускник Києво-Могилянської академії, 1680 р. видав у Москві свій переклад «Псалтиря» на російську мову віршами під назвою «Псалтирь рифмотворная».

Важливим питанням вважалося, з якої мови здійснювати переклад, Фахівці визнали, що старогєбрейський текст «Біблії» — це оригінал. Професор-гєбреїст Петербурзької духовної академії Герасим Павський двадцять років присвятив перекладові святої книги, його переклад вважався науковим. Через тяжкі випробування 'проходила справа появи «Біблії». Беручи за основу переклад Г. Павського, перекладачі -духовних академій Москви, Петербурга, Києва та Казані завершили повний переклад аж 1875 р., а «Біблія» прийшла до читачів на початку 1876 р.

Зростання українського національного руху в 1859—1863 рр. спричинило відкриття недільних шкіл. А це вимагало появи підручників та навчальних посібників українською мовою. Відомо, що письменник Пилип Морачевський 1863 р. мав повний переклад «Нового Заповіту», але книгою він ?ак і не прийшов до читачів, бо Святий Синод не дав на це дозволу. Чимало спроб робив у Галичині Маркіян Шашкевич, аби видрукувати перекладені ним «Псалми», «Євангелію Матвія та Марка».

Великого значення «Біблії» в національно-культурному відродженні надавав Пантелеймон Куліш. У літературному журналі «Правда» (Львів, 1868) він умістив «Дві Мусіїві пісні». Через рік «Правда» надрукувала «Книгу Йова», яка вийшла і окремих відбитком — «Йов, переспів Павла Ратая». 1871 р. П. Куліш видає власним коштом у віршованому переспіві «Псалтирь або Книга хвали Божої, переспів український Павла Ратая».

Познайомившись у Відні 1863 р. з галичанином, доктором Іваном Пулюєм, П. Куліш запропонував разом перекласти «Біблію» на живу українську мову. Як свідчив Олександр Барвінський, «працювали дуже пильно, цілими днями. Пулюй перекладав із грецької, а Куліш виправляв перекладене на тодішню літературну українську мову. Переклад рівняли з текстом церковнослов'янським, російським, польським, сербським, німецьким і латинською Вульгатою».

Як вважав незаперечний авторитет професор І. Огієн-

ко, «...переклад Св. Писання мусить бути конче дослівний, цього якраз П. Куліш ніколи не додержувався,— його переклад Біблії був вільний... Свій метод вільного переспіву Книги Йова та Псалтиря Куліш переносив до перекладу Біблії взагалі. Це була основна недостача перекладної праці Куліша та Пулюя».

1880 р. у Львові в друкарні Наукового Товариства імені Т. Шевченка вийшла книга «Святе Письмо нового Заповіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і Д-р І. Пулюй». Українське громадянство зустріло Кулішів переклад байдужкувато, згодом посипалися насміхи, відтак'нападки, бо «дійсно, мова перекладу часто була справді аж надто', простонародня» (Там само. С. 60). Досить гостро поставився до перекладацьких намірів і спроб* П. Куліша І. Франко. Зокрема в книзі «Нарис Історії, українсько-руської літератури до 1890 р.» (розділ 37 «Костомаров і Куліш») він надто категорично і з явним продемонстрованою неприхильністю до, перекладацької праці П. Куліша зазначав, що цей переклад «Біблії» визначався" дуже *неприємними дивацтвами* (курсив наці.— В. /(.), що давали галицьким москвофілам сильне оружяя в руках проти українізму». Своєрідну протидію Кулішевим поривам чинили в Галичині уніати, москвофіли. Та найбільшою трагедією в творчому плані випав для П. Куліша 1885 р.: згорів на хуторі Мотронівка будинок, а в ньому чимало готових до друку творів. Серед втрат — переклад «Біблії», якому віддав П. Куліш 18 літ праці. Через 14 років листування (1871—1885) Біблійне Товариство придбало перекладений П. Кулішем та І. Пулюєм «Новий Заповіт», видавши його кириличним шрифтом у Відні 1887 р. Це видання було повторене і 1893 р. Як свідчить листування між М. Драгомановим та П. Кулішем, особливо ж 1890—1895 рр., Куліш, консультувався % Драгомановим, радився щодо перекладу «Біблії». Професор І. Огієнко вважає, що це листування «було реальною підтримкою П. Куліша в його праці».

Після смерті П. Куліша його дружина, письменниця Ганна Барвінок передала рукопис перекладу «Біблії» через Тарновського Івану Нечую-Левицькому. Письменник зробив переклад семи книг Біблії, але й цей переклад не міг задовольнити наукові, потреби, бо, знову ж таки як і в П. Куліша, то був не дослівний переклад, та **ще й було** вжито чимало слів-місцевізмів. Після смерті Тарновського рукописний варіант П. Куліша потрапив до музею в Чернігові.

Професор І. Пулюй як співавтор перекладу «Біблії» на

українську мову зібрав усі біблійні переклади-П.Куліша (крім «Псалтиря», виданого 1871 р. у Львові), -підписав 31 липня 1901 р; контракт із Біблійним Товариством на купівлю ним усіх перекладів «Біблії», якими на той час розпоряджався професор. І; Пулюй-та О, Слюсарчук внески у підготовлений рукопис «галицькі» корективи, і в сині 1904 р. вийшла книга під заголовком: «Святе Письмо Старого і Нового Заповіту. Переклад П. О. Куліша, І. Н. Левицького і І. Пулюя». На думку митрополита Іларіона, «це був надзвичайно величний і важливий момент в історії української духовної культури,— за весь час життя українського народу в нього вперше появилася повна друкована Біблія живою народною мовою. Справді, це була велика історична подія в духовному житті України»*,

-Але... в Галичині Папа Пій заборонив нову «Біблію», а в Україні — російський уряд. Втім так чи інакше, та «Біблія» діставала домашньо-родинне та привселюдно-публічне читання-спів (кантиляція).

Цей ретроспективний погляд на те, як і в яких умовах творився український переклад «Біблії», допоможе зрозуміти наукову й суто прикладну вартість «Біблії»,-перекладеної на українську мову професором І. Огієнком, яка вийшла з друку в Лондоні 1962 р.

І. Огієнко ще студентом задумався над потребою перекласти «Біблію» -українською мовою. Він досліджує Пересопницьке «Євангеліє» (1556—1561), Житомирське (1571), Тяпинське (1570—1580), Негалевське (1581), Літківське (1595) та ін. Праця в царині історії церкви, богослов'я,, мови,, історії української культури, давньої літератури Відкривала перед ученим реальну можливість узятися за переклади різних біблійних сюжетів. До того ж І. Огієнко вивчав грецьку та латинську мови під спрямуванням професорів Ю. Кулаковського, Сонні, Леціуса, Поспішила, санскрит— у професора Кнауера.

З 1921- р..І. Огієнко віддається перекладам богослужбових книг, зокрема «Літургії Св. Івана Золотоустого». (за що був заарештований львівською поліцією). Саме в цей час він опановує методологію перекладу. Проживаючи протягом 1922—1926 рр. у Винниках і Львові, вчений працював щонайбільше над перекладом «Нового Заповіту», видавши окремою книгою «Святу Відправу Вечірню й Ранню» (1923). Священний Собор Православної Церкви у Польщі, відзначив перекладацьку працю І. Огієнка «Благословенною Грамотою».

1923 р. пастор В. Фетлер зі Стокгольму звернувся до професора І, Огієнка з пропозицією дати в перекладі на

українську мову повний текст «Біблії», починаючи з «Нового Заповіту». З 1926 р. і; Огієнко обіймає посаду професора богословського православного факультету у Варшаві, де викладає церковнослов'янську мову та палеографію, організовує Комісію для перекладу богослужбових книг. 1927—1928 рр. І. Огієнко видає ряд церковних книг у власному перекладі, а 1932 р. за «український націоналізм» його звільняють з Варшавського університету. Започаткувавши вихід у світ часописів «Рідна мова» (Д1932) та «Наша культура» (1935), І. Огієнко знову перекладає «Біблію», на сторінках згаданих видань пише про необхідність україномовної Святої Книги.

Наприкінці 1935 р. через женецького професора А. Келлера було порушено питання про переклад І. Огієнком «Біблії». У 1936 р. почалися переговори з представниками Британського Біблійного Товариства, а невдовзі було підписано угоду. Чотири книги «Євангелія» вийшли друком 1937 р. у Львові з друкарні НТШ. Через два роки у Варшаві побачили світ «Новий Заповіт» з «Псалтирем». Відтак 1942 р., 1949 р. цей переклад передруковували у Стокгольмі, Лондоні, Гуммерсбасі.

При перекладі «Старого Заповіту», як свідчить сам І. Огієнко, постало чимало труднощів: по-перше, слід було зробити дослівний гебрійсько-український переклад, а вже з нього перекладати на літературну мову; по-друге, потрібна була значна підготовча робота, як от механічне списування в окремі зошити старогебрійського тексту. Цю роботу професор І. Огієнко доручив одному студентові єврейської семінарії у Варшаві. Невдовзі таких зошитів по 400 сторінок, набралось 37.

Третього листопада 1936 р. професор І. Огієнко розпочав переклад «Старого Заповіту». 1 липня 1940 р. увесь текст «Біблії» було перекладено й передано, до Біблійного Товариства. Та на шляху Святої Книги до своїх читачів виникла терниста перепона: у вересні 1939 р. німці окупували Варшаву, закрили часопис «Рідна мова». Через непевну політичну ситуацію невдовзі з Лондона надійшло повідомлення про касацію договору щодо перекладу; «Біблії». Тим часом Українська Православна Церква (І. Огієнко був головою Української церковної Ради в Варшаві) все робила, аби саме у Варшаві 1941 р. «Біблія» побачила світ. Але війна відсунула-реальні плани аж на 21 рік.

Коли 19 травня 1937 р. І. Огієнко овдовів, українське громадянство запрошує його стати на службу церкві. Врешті-решт вагання побороно, і 6 жовтня 1940 р. українські часописи вмістили звернення: «Пробачте мені все!

Відходячи від світського стану й стаючи ченцем, зшертаюся, де всіх з гарячим проханням пробачити мені всі мої провини, вільні й невольні, які я кому заподіяв був чи то словом, чи то ділом, чи то думкою. Незабаром перестану бути Іваном Огієнком, а стану смиренным ченцем, горливим богомольцем за кращу долю українського народу, а тому вдруге й утретє уклінно прошу всіх ласкаво пробачити мені все, у чому тільки я прогрішився коли перед ким».

Через три дні у Яблочинському монастирі на Холмщині митрополит Діонісій здійснив постриг І. Огієнка в монаший чин, а вже 20 жовтня Іларіона висвячено на єпископа. Того самого дня він проголошений архієпископом Холмським. Воєнні події змусили 18 липня 1944 р. покинути Холм. Іларіон жив у Криниці на Лемківщині, 10 серпня переїхав до Штрбського Пlesa (Словакія), а наприкінці, серпня — до містечка Закопане. 2 лютого 1945 р. німці вивезли Іларіона до католицького монастиря під Віднем, в Герцогенбург. З наступом радянського війська на Захід Іларіон 2 квітня подається теж ближче до західних кордонів, а вже 11 квітня був під Швейцарією, кордон якої перетнув 30 числа. Першого травня Іларіон опинився в розподільчому таборі Букс, а через 3 дні швейцарський уряд вирішив направити архієпископа через Цюріх і Берн до Лозанни, куди він і прибув 5 травня 1945 р. Тут прожив учений два роки, повністю віддаючись науці.

18 вересня 1947 р. архієпископ Іларіон прибув до Вінніпега, де поновив свої біблійні перекладацькі студії. 1949 р. з Лондона прийшла приемна звістка: Біблійне Товариство повернулося до питання про публікацію української «Біблії».

На канадській землі І. Огієнко ревно працював над перекладом. 12 липня 1962 р. професор І. Огієнко одержав перший друкований примірник «Біблії», яка й сьогодні для всіх українців є безцінним джерелом духовності, національним скарбом. Україномовна книга має передусім науковий характер. Автор, перекладу дотримувався ритмічності мови, уникав буденності, а дбав, навпаки, про високу красу мови: «я зберіг гебрейський біблійний стиль» і переніс «на український ґрунт, завжди пильнуючи не затирати запашності біблійного стилю... Я часто співав свій перекладений текст, і завжди пильнував, щоб підносив мого духа і грів моє серце! Бо коли такий вплив біблійної мови на мене, то може таким, буде він і на інших, читачів-співаків, коли вони сприймають Біблію душею та серцем».

А щенемало й інших питань, які дістали також науко-

вий розв'язок у перекладі І. Огієнка (мовні паралелі, заголовки до оповідань, розділові знаки та заголовки, синоніміка, поетичність Біблії, її стиль тощо).

Про працю над перекладом «Біблії», про її глибокий філософський зміст сам І. Огієнко, так писав у поемі «Свята Біблія відвічна»:

Я все життя орав та сів
І обробляв. Господню Ниву,
І Дух Святий на поміч віяв
І думку яру, й думку сиву!..'

Перекладав я Слово Боже,
Святу Біблію відвічну
На слово наше, рідне й гоже,
Сильне, як меч той обосічний...

І скінчена свята, робота,
По довгій праці — все готове:
Завіту Божого чеснота,
І Слово зоряне Христове!..

Глибока Біблія — як море,
І розум з неї п'є навчання,—
Як океан, воно просторе,
Криниця всього Сподівання!..

Про високе перекладацьке мистецтво І. Огієнка пишуть і наші сучасники. Так, професор Дмитро Степовик справедливо вважає, що переклад «Біблії» на українську мову—«вершина наукової і перекладацької діяльності Огієнка, його унікальний внесок в українське біблієзнавство... Огієнко виявив, у перекладі не тільки свій хист ученого-філолога, а й свій поетичний талант...».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Канкан В. Огієнкові скарби: Диптих-дослідження // Прикарп. правда. 1992. 24, 27 черв.
- Канкан В. Культурологічні студії І. Огієнка //Журналістика: Преса, телебачення, радіо. К., 1993. Вип. 25.
- Канкан В. «Я все життя орав та сів...»: Про етнокультурний пласт І. Огієнка//Вітчизна. 1993. № 2.
- Лист Івана Огієнка / Вступ і підготовка текстів: С. Гальченка// Слова і час. 1992. № 1.
- Наша культура. Львів, 1987. Кн. 4(24).
- Огієнка І: Брусиловскоє церковное братство и его культурно-просветительская деятельность. Катеринослав, 1914.
- Огієнка І: Брусиловская Св. Воскресенская замковая церковь; Исторический очерк. К., 1914.
- Огієнко І. Українська граматика: Частина перша. Основи українського правопису. К.; Львів; Відень, 1921.
- Огієнко І. Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV — XVIII «.Львів, 1925. Т. 1.

- Огієнко І.* Методологія перекладу Св. Письма та Богослужбових книг на українську мову.-Варшава, 1927.
- Огієнко І.* Богослужбова мова в слов'янських церквах: Збірка рецензій на нові видання. Варшава, 1931.
- Огієнко І.* Легенди світу. Париж, 1946.
- Огієнко І.* На Голгофі: Страждання українського народу. Париж, 1947.
- Огієнко І.* Бережимо все своє рідне! Париж, 1947.
- Огієнко І.* Культурні впливи України на Московію і Українсько-російський словник початку ХУП-го віку. Вінніпег, 1951,-
- Огієнко І.* Поділ єдиної Христової церкви і перші спроби поєднання її: Історично-канонічна монографія. Вінніпег, 1952.
- Огієнко І.* Іконоборство. Вінніпег, 1954.
- Огієнко І.* Хресне знамення: Богословсько-історична студія. Вінніпег, 1955.
- Огієнко І.* Як поводитися в Божому храмі. Вінніпег, 1955.
- Огієнко І.* Книга нашого буття на чужині: Ідеологічно-історичні нариси. Вінніпег, 1956.
- Огієнко І.* Українська церква за час руїни (1657—1687). Вінніпег, 1956.
- Огієнко І.* Твори: Філософські містерії. Вінніпег, 1957.
- Огієнко І.* Преподобний Іов Почаївський. Вінніпег, 1957.
- Огієнко І.* Святий Дмитрій Туптало: його життя й праця. Вінніпег, 1960.
- Огієнко І.* Вікові наші рани: Драматичні поеми. Вінніпег, 1960.
- Огієнко І.* Навчаймо дітей української мови: Проповіді. Вінніпег, 1961.
- Огієнко І.* Граматично-стилістичний, словник, „Шевченкової мови, Вінніпег, 1961.
- Огієнко І.* Християнство і поганство: Проповіді. Вінніпег, 1961.
- Огієнко І.* Хвалімо Бога українською мовою! Вінніпег, 1962.
- Огієнко І.* Кирило й Мефодій: Апостоли веслов'янські. Вінніпег, 1963.
- Огієнко І.* Бог і світ: Читанка для молоді недільних і українських шкіл, для родин. Вінніпег, 1964.
- Огієнко І.* Канонізація святих в українській церкві: Богословська монографія. Вінніпег, 1965.
- Огієнко І.* Українська патрологія: Підручник для духовенства і українських родин. Вінніпег, 1965.
- Огієнко І.* Служити народові—то служити Богові: Богословська студія. Вінніпег, 1965.
- Огієнко І.* Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Вінніпег, 1970.
- Огієнко І.* Мої проповіді: Частина перша, Вінніпег, 1978.
- Огієнко І.* Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. Вінніпег, 1982. Т. 1—2..
- Огієнко І.* Любімо свою українську православну церкву: Ідеологія української православної церкви. Вінніпег, 1983.
- Огієнко І.* Дещо з приводу великого ювілею православних українців: Збірка статей. Вінніпег, 1990.
- Степовик Д.* Іван Огієнко // Літ. Україна. 1992. 16 січ.
- Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. # 8ібр. творів; У 50 т. К., 1984. Т. 41.

**«МОВ ТОЙ БІБЛІЙНИЙ МОЙСЕЙ,»
(Олександр Бойків)**

Історія української еміграції між першою та другою світовими війнами розроблена недостатньо, а культурологічний пласт цієї історії ще майже неторканий.

Серед багатьох визначних суспільно-культурних діячів, чий імена відомі в Європі та й значно далі,— Олександр Бойків. Улітку 1986 р. Володимир-Маруняк писав, що С. Бойків не мав «інтелекту Олександра Шульгина чи Ілька Борщака, не мав пера Сціборського чи Володимира Марганця, політичної безоглядності Миколи Шаповала чи зрівноваження Вячеслава Прокоповича... Він рівно ж не мав фінансової бази Симона Созонтова чи енергії тієї молодшої генерації наших культурних діячів Франції, що визначали повоєнний стиль українського життя над Сеною... Але він мав те, що визначав справжнього суспільного діяча: відчуття світу щирого трудівника як фундаментальної основи всякої суспільно-громадської роботи, безпосередній зв'язок і спільну мову з українськими масами, небуденно сильне відчуття національного обов'язку і систематичності в праці, знання політичних обставин і природний дар пов'язування контактів».

Олександр Миколайович Бойків залишився у пам'яті й свідомості друзів, знайомих, соратників по нелегкій і тривалій боротьбі за долю України як людина, що свідомо поклала власне життя на вівтар загальнонаціональної ідеї, воскресіння й відродження української держави, її історії, культури. Скупі матеріали до життєпису нашого славного землянина осіли десь в архівах Праги, Женеви, Парижа, й сьогодні дослідникам важко відтворити бодай ескізно творчий і життєвий шлях О. Бойківа.

Народився О. М. Бойків 28 серпня 1886 р. в Іспасі Коломийського повіту на Станіславщині й був восьмою дитиною у заможних селян. Батько мав крамницю і трафіку тютюну. Чудова природа села, що простягнулося вздовж П'єстиньки-ріки, заможність батьківського дому добре впливали на той початковий світоглядно формуючий підмурок, на котрому з роками зводилася міцна будівля майбутнього суспільного й культурного діяча. 1903 р. хлопця віддали до чотирирічної народної школи в рідному селі, а з 1909 р. він навчається в Коломийській гімназії. До першої світової війни встиг закінчити п'ять класів. Окупація російськими солдатами Галичини 1915 р., кривавий Талергоф, депортація австрійською адміністрацією десятків тисяч свідомих українців до таборів, підозрюючи їх то в «русо-

фільстві, то в «руській зраді» Австро-Угорщині,— все це посилювало як протипольські, так і антиавстрійські настрої серед молодшої верстви. 1915 р. дев'ятнадцятирічний Олександр Бойків одягає «усусуєвську» уніформу, а згодом— він у рядах Української Галицької Армії (УГА). В складі 24-го полку в ранзі десятника він не просто пройде всі пекельні западини воєнного часу, а битиметься хоробро (буде поранений, його відзначать за мужність) за свою землю, за народ, за волю.

Восени 1920 р. в складі Гірської бригади підхорунжий Бойків перейде Карпати на території Чехії й опиниться в таборі інтернованих вояків УГА в німецькому Яблонному (Судети). Тут він складе, іспит за шостий клас гімназії, дістане ранг хорунжого й готуватиметься до від'їзду в Україну. Але підірване здоров'я зриває задуми й плани: протягом 1922—1924 рр. довелося лікуватися, поправляти свій стан у санаторіях. Цей час був ефективно використаний для майбутніх вищих студій у Празі. Так, склавши успішно 1925 р. матуру (екзамени), О. Бойків навчається на електротехнічному відділі університету, стає, чоловім бурхливого життя українського студентства. На III, VI, VII, VIII з'їздах студентства (Центральний. Союз Українського Студентства) О. Бойківу доручають різні пости— від секретаря до. віце-президента й економічного референта Головної управи. По суті, керуючи 24 студентськими організаціями (президентом був Василь Орелецький), Олександр Бойків активно співпрацює в «Студентському віснику». Так, в одному з випусків вісника (1928) він дає глибокий і різнобічний аналіз внутрішньої діяльності ЦЄУСу, пише про бажання «двигнути українську націю на найвищий щабель народів світу». О. Бойків разом із найсвідомішою частиною січового стрілецтва закликав до дійового спротиву колоніальній політиці. Гасла духовної соборності, орієнтація на власні сили та надпартійне єднання й гуртування для спільного "веенационального поступу— це були його принципи, стратегія й тактика. За дорученням Є. Коць новадьця О. Бойків 1926 р. організує в Празі для вояків, підстарший і старшин УГА товариство «Єдність».

із Ю28 р. О. Бойків займається виданням «Розбудова нації», в тому ж році бере участь у II конференції українських націоналістів у Празі, зустрічається й дискутує з представниками різних визвольних напрямів— журналістами, літераторами, художниками, військовими. Ось як він, наприклад, характеризував Є. Маланюка: «Пізнав я Є. Маланюка в трагічні дні 1926 року... І ось з'являється в домівці Євген Малайюк. Як тоді, так і пізніше, він не

входив, а гураганом,' мов на степовому коні, атакував до домівки. Такого надмірного динамізму, якщо не позаздрити, то побажати всім українцям. Познайомились сухо, по-військовому... В привітанні він ніколи не звертався по-стародавньому: як мається чи як чується? А тільки: що робите?.. Коли він заставав в домівці котрогось із наших поетів — Олексу Стефановича, Олесья Бабія, Максима Загрівного — тоді лишав мене в спокою і бомбардував своїми питаннями присутнього поета: «Що робите, над чим працюєте, що вже написали?»

...Одного разу Маланюк наскочив на д-ра Юліана Васисяна. Почалась, між ними розмова про найновішу нашу літературу. Говорив переважно Маланюк, Васисян з великою увагою слухав. Коли Маланюк вилетів з домівки, Васисян завважив: «Оригінальна людина. А скільки в ньому динамізму!»

На початку березня 1930 р. О. Бойків виїхав до Женеви; як особистий секретар Є. Коновальця, де вів широке листування, проводив редакційне й технічне оформлення різних меморандумів, підтримував контакти із зарубіжними журналістами, політиками, дипломатами, зокрема з українським політичним світом. Саме тут, на женевському політичному, суспільно-культурному терені, О. Бойків познайомився з цілим гуртом людей, що відігравали неабияку роль в українському політичному світі,— Софією Русовою, Міленою Рудницькою, Василем Панейком, Василем Мудрим, Володимиром Залозецьким, Іваном Куртяком, Михайлом Мовчаном, Дмитром Девицьким; з еміграційних кіл — із Яковом Макогонном, Галиною Чикаленко-Келлер, Михайлом Єремїєвим, Євгеном Бачинським, Олександром Шульгиним. Уже в процесі організаторської роботи значно поглибив контакти з Миколою Сціборським, Дмитром Андрієвським, Євгеном О^нацьким, Макаром Кушніром та багатьма іншими літераторами, істориками, політиками, чії імена були знані далеко за межами Європи.

Значний вплив на "розширення світогляду О. Бойгава мали знайомства з політичними діячами провідних на той час європейських держав. Так, досить тісні й часті ділові контакти мав О. Бойків із відомою діячкою англійської лейбористської партії/довіреною особою прем'єр-міністра Р. Мак-Дональда міс Шіпшінгс, із широко знаним французьким істориком і публіцистом Рене Мартелем, автором знаменитої книги «Українське питання», чеським генеральним консулом у Женеві та ін. Влітку 1930 р. О. Бойків бере участь у Конгресі міжнародної студентської допомоги, докладає чимало зусиль і знань до виходу французькою й

англійською мовами «Бюлетня українських новин», у яких розкриває -пацифікаційні звірства польської солдатчини в Галичині. Це надто не припало до смаку польському амбасадору у Берні, й він домігся, аби «небажаний чужинець» покинув Швейцарію, У березні 1931 р. О. Бойків покидає Женеву, переїжджав до Парижа.

О. Бойків швидко зорієнтувався в ситуації й збагнув, що українське еміграційне життя у Франції не консолідоване, як слід, що численність громадських організацій та угруповань шкодить далекосяжній меті.

Ось як згадував Мирослав Небилюк про діяльність О. Бойківа протягом 1931—1932 років: «В березні 1931 р. приїжджає сюди також Олександр Бойків, сильна індивідуальність, повна енергії й динамізму, добрий промовець і незрівняний організатор. Свої здібності, жертвенність і подиву гідну працездатність виявляє вповні на неораній ниві українського життя, у Франції... Майже всю свою діяльність зосереджує він головню на' відтинку українського робітництва, що його треба було відшукати, освідомити; одних вирвати з пут більшовизму, других витягнути з пропаєті полонізації, що набрала неймовірних розмірів; ще інших підтримати на дусі'. Приватним листуванням, численними поїздками (кожна неділя, кожне свято) в терен, безчисленною кількістю, виголошених рефератів і гутірок по найглухіших- закутках Франції, дуже часто «пер педес апостольорум», добивається того, що після року невсипушої праці -вже можна приступати до організації нової української централі в Парижі на нових національних засадах і підвалинах».

Будучи активним членом українського Народного Союзу (УНС), О. Бойків проводив серед українського населення Франції значну культурно-просвітницьку роботу, знаходив час для дискусій. З багатого тематичного спектру його доповідей, рефератів звернімо увагу хоча б на ці: «Чому ми не маємо державності?», «Боротьба за соборність», «Українська Центральна Рада», «Іван Франко — великий реформатор», «Московський «демократичний» централізм», «Українське селянство під советами», «Українці в похідних полках французької армії».

Визнаний діяч в еміграції О. Бойків прекрасно розумів, що без належної системи періодичних видань національно-визвольний рух не зможе набирати сили. Зазначимо, що ще в Празі він був співредактором «Національної думки» (1927) та «Студентського вісника», з 1928 р.—адміністратором і співробітником видання «Розбудова нації» (замість журналів «Національна думка» та «Державна на-

дія»). Творче обличчя цих видань визначали Олесь Бабій, Макар Кушнір, Дмитро Андрієвський, Микола Сціборський, Володимир Марганець та ін. Матеріали О. Бойківа, що з'являлися в згаданих часописах під псевдонімами, а то й зовсім без підпису, потверджували врівноважену аналітичність автора. Статті, есеї, полемічні нотатки, відгуківраження з приводу важливих суспільно-культурних подій відзначалися не стільки зблисками стилістично-образної майстерності, скільки раціоналізмом аргументації, логічною вибудовою ряду фактів.

З 1931 р. О. Бойків видає в Парижі літографічним способом «Бюлетень УНС»; а згодом і «Вісті». Відтак засновує власну українську друкарню й випускає тижневик «Українське Слово», що фактично розходилося на весь український закордонний світ та на західні українські терени. Про «уродини» цього часопису О. Бойків згадував 1961 р.: «Появлявся цей листок» («Бюлетень УНС» та «Вісті». — *В. К.*) неперіодично і сам я його редагував та писав на машинці... Такий листок мав 6—8 сторінок густото машинописного письма. Крім вступної статті, найчастіше на організаційні теми, в тому листку були інформації про працю наших організацій... Ані мешкання, ані домівки, ані доброї машинки до писання, ані ротатора ми де мали. Віри, завзяття і безмежного оптимізму нам не бракувало... Все це почалося в моїй маленькій кімнатці на 5-му поверсі, яка служила продовж п'яти років і як домівка Союзу, і як редакційна кімната, і як адміністрація та експедиція. Але я завжди потішав себе, що великий Іван Франко також сам писав, сам редагував, сам експедиював, і сам на пошту носив... Очевидно, що до такої «газети» ніхто дописувати не хотів, тому продовж довгих місяців довелося мені одному заповняти кожного тижня 16 сторінок літографованого «Українського Слова». Сам я замовляв, сам привозив папір, сам закупував всяке, приладдя, сам писав восківки на машинці, сам відбивав їх на літографі. Але від самих початків у тій важкій праці незрівняною помічницею була студентка Надія Сороко. Вона працювала в адміністрації «Українського Слова» повних 7 років... Перше число «Українського Слова» появилось з датою! 1 травня 1933 р. ...Вийшло 60, чисел: Кожне число складалося з 16 сторінок... По році появи виникла потреба в передході на друк: кількість передплатників збільшилась, до 750». Восени 1934 р., після розгрому чеською поліцією часопису «Розбудова нації», колишній його редактор, В. Марганець на запрошення О. Бойківа переїхав до Парижа й фактично звалив на свої плечі всю редакційну робо*

ту в «Українському Слові». З 1938 р. О. Бойків виходить зі складу редакції й засновує першу українську друкарню у Франції. Але не перестає займатися організаційно-творчою працею. Є співробітником пресового бюлетеня «Щотижневик». Тут він опублікував, зокрема, такі статті, як «Україна, і Польща», «Чи, можлива німецько-совєтська, війна», у яких дав глибокий аналіз передвоєнного міжнародного становища. З приходом до Парижа німців усі вільні українські періодичні видання закриваються, з 1940 по 1948 р. О. Бойків перервав свою журналістську діяльність, займався організаційними справами. Але військовий млинок перемелював усі добрі наміри та сподівання. У спогаді-есеї «Келія 396» О. Бойків розповів, як і його темні сили перетворили на; «большевика», як гестапівці винищували багатьох переконаних українців і як він сам переніс восьмимісячне ув'язнення. А потім були неодноразові арешти французькою поліцією.

Ряд документів засвідчує, зокрема, факт приїзду О. Бойківа влітку 1941 р. до Львова, де він брав участь у таємних нарадах із питань організації загального антинімецького опору окупантами України. Повністю підозріння з О. Бойківа було знято аж 9 березня 1950 р.

Повоєнні роки у Франції — це. нова хвиля новоприбулої еміграції; це відновлення роботи в 1946 р.. бібліотеки ім. Симона Петлюри; це переведення 1951 р. з Німеччини до Марселя Наукового товариства ім. Шевченка; це зародження нових культурних центрів. Так, поряд із відродженим «Українським Словом» постають видання: «Українець у Франції» (1945—1966), «Україна» (1947—1963), інші наукові та науково-популярні часописи.

Повоєнні роки для О. Бойківа — це передусім праця задля відновлення УНС, «Українського Слова» й загалом української друкарні, студентського фонду «Учітєся, брати мої». Друкарню, майже повністю знищену, було повернуто аж у лютому 1948 р. У червні 1949 р. вийшов у світ перший повоєнний номер «Українського Слова». Слід зазначити, Що до відновлення «Українського Слова» О. Бойків був постійним кореспондентом тижневика «Новий шлях», «Бюлетня УНО», де видрукував низку глибокоаналітичних оглядів та есеїв, статей мемуарного характеру («Джерела нашої сили», «Український націоналізм у Франції», «Московське розуміння самовизначення народів», «Наслідки московського колоніалізму в Україні»), дописував також до Календарів, альманахів «Новий Шлях», «Наш Клич», «Хлібороб», що виходили в Аргентині, Бразилії. В «Українському Слові» веде рубрику «З українських зе-

мель"», вміщує там сотні заміток під псевдонімом Роман Діду та криптонімом РПП.

Виснажлива праця, фронтові окопи, перебування в таборах інтернованих, німецька й французька тюрми підірвали сили трударя-українця—29 вересня 1968 р. серце зупинилося. 4 жовтня О. Бойківа поховали в Парижі на цвинтарі Пантен. Про Олександра Бойківа можна беззастережно сказати його ж словами із статті про Є. Коновальця: «...він привернув знову віру негасимим вогнем своєї душі... Мов той біблійний Мойсей, міг бути певний, що з його духом тим же самим шляхом український народ прямуватиме до здійснення свого ідеалу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бачина-Бачинський Є.* Євген Коновалець у Женеві: Витяг із щоденника//Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974.
Бойків О. Моя співпраця з полковником // Там само.
Качкан В. «Мов той біблійний Мойсей...»./ Прикарп. правда. 1992. 1 лип.
Календар-альманах «Українського слова». Париж, 1961.
Небилюк М. Під чужими прапорами. Париж, 1951.

НАРОДОЗНАВЧІ РОЗВІДКИ МИХАЙЛА ЛОМАЦЬКОГО

Хто такий Михайло Ломацький, де й коли народився, чим прислужився своєму народові й де спочив у Бозі? На ці запитання не знаходимо, на превеликий жаль і сум, відповідей у жодній енциклопедії чи довіднику, немає й згадки про цю людину в багатотомній історії міст і сіл України. Та й пощо було знати нам про того, хто волею долі опинився за межами матері-землі? Так, очевидно, думав не один із табору можновладців. Але новітні вітри перемін, творення української державності повертають на отчу землю великі і малі, гучні й призабуті імена своїх синів і дочок, бо справедливий урок дає нам світова цивілізованість: ніхто й ніщо не може канути у прірву безпам'яті. Всьому своя пора народження й смерті. Та вмерти—не значить безслідно зникнути!

Архівісти, краєзнавці Тернополя, Івано-Франківська, Львова, Києва про М. Ломацького, хоч як це прикро, майже нічого не знають. Нам же Пощастило натрапити на сліди цієї визначної постаті: Михайло Ломацький народився 23 листопада 1886 р. в Гусятині на Тернопільщині, де й здобув початкову освіту. В учительській семінарії навчався в Тернополі, а закінчив її в 1906 р. у Заліщиnah. **Учи-**

тельську працю розпочав на Покутті в селах Снятинського повіту. Глибока обізнаність з історичним минулим краю, безмежний патріотизм і любов до простого народу, висока національна самосвідомість молодого педагога не подобалися польській владі. Очевидно, це було основною причиною того, що його перекидали з місця на місце. Небавом він опинився в гірському селі Голови під Чорногорою. За 30 літ своєї невтомної педагогічної роботи Ді. Ломацький змінив 17 сіл. Польський уряд тричі заарештовував його, зокрема 1920 р. він сидів, у коломийській в'язниці разом із гуцульськими повстанцями. Опісля знову вчителював за Ряшевом, на Богородчанщині, Добромирщині та Городеччині. З упадком Польщі в 1939 р. М. Ломацького переслідують енкаведисти й запроторюють на 3 місяці до Львівської тюрми. Згодом арештовують дочку та зятя, їй пощастило вирватися, його розстріляли. 1944 р. в Житомирі гестапівці розстріляли сина Ді. Ломацького.

Крута дорога долі завела українського вчителя в роки другої світової війни до, Австрії, відтак він опинився у переселенських таборах, де проводив значну пропагандистську роботу, виголосивши, зокрема, сотні доповідей. Під кінець війни М. Ломацький виїхав до Західної Німеччини, де й прожив до 1968 р. 24 жовтня 1968 р.- він помер у будинку для престарілих у горах Шварцвальду, Похований наукраїнському цвинтарі в Мюнхені.

М. Ломацький був активним членом товариств «Гуцульщина», чимало зусиль віддав дослідженню та художньо-документальному відтворенню минувшини гуцульського краю в книгах «На чисті води» (Мюнхен, 1955), «Верховино, світку ти наш» (Мюнхен, 1966), «Нариси з Ручульщини» (Лондон, 1956), «В країні чарів і краси» (Париж, 1959), «Українське вчителство на Гуцульщині» (Мюнхен, 1959), «Гомін гуцульської давнини» (Мюнхен, 1961), «У горах Карпатах» (Мюнхен, 1962), «Бескидом зеленим в три ряди садженим» (Мюнхен, 1962), «Опришківське гніздо» (Мюнхен, 1964), «Заворожений світ» (Мюнхен; Нью-Йорк, 1965), «По той бік Чорногори». (Мюнхен, 1966) та ін. Він залишив два великі рукописи «Гуцульських оповідань» та «Альбому українсько-Гноші».

М. Ломацький досліджував проблеми національної школи, свідомості, галицької еміграції, української культури тощо. Свої статті, розлогі есеї-роздуми «Любов до батьківщини», «Українська еміграція», «Національна свідомість», «Українська культура» та інші-матеріали друкував у канадських, французьких, американських часописах «Учительське слово», «Рідна школа», «Життя і школа», «Укра-

їнець-час», «Америка», «Українські вісті», «Гомін України» та ін. його Перу також належать два сценічні твори: «У зеленому Бескиді» та «В Чорногорі (містерія свято-іванської ночі)».

До речі, активно спонсорували ряд книжкових видань М. Ломацького Михайло Ковалюк, а також його Друг у США Степан Салик, якому Михайло Ломацький присвятив дві книги, а в «Опришківському гнізді» вмістив короткий літературний нарис про С Салика. Сам же М. Ломацький перед смертю заповів 10 тисяч німецьких марок на видання одного з Десяти томів українських народних пісень видатного музикознавця в США Зіновія Лиська.

Матеріали, які нам - пощастило роздобути, а голов-но ж — книги самого М. Ломацького втішають надією, що невдовзі одне з українських видавництв зацікавиться цією непересічною постаттю в нашій етнографії, краєзнавстві, документалістиці й підготує сподіваний дарунок читачам — бодай двотомник прекрасної есеїстиці глибокого й різнобічного знавця Гуцульщини. Цим заповнимо значну прогалину з народознавчих дисципліну школах, гімназіях, інститутах, університетах.

Про Гуцульщину, яку дослідники називали «Карпатською Швейцарією», «Українськими Атенами», «Зеленою Меккою», залишили світовій культурі безцінні сторінки видатні етнографи, фольклористи, історики, письменники І. Вагилевич, Я. Головацький, А. Могильницький, В. Гнатюк, В. Шухевич, Ф. Вовк, І. Франко, М. Павлик, М. Коцюбинський, Ю. Федькович, Г. Хоткевич, А. Крушельницький, і. Крип'якевич, С. Воробкевич, із сучасників — Т. Мельничук, В. Грабовецький, Я. Мельничук, В. Мельник, Р. Федорів, С. Пушик, П. Арсенич, М. Паньків, В. Лесів, Б. Гаврилів, Д. Пожоджук, Д. Юсип та інші. Про неї все своє життя творив своєрідний літопис і Михайло Ломацький. «Нема в світі другої країни, — писав він понад тридцять літ тому, — яка була б так чарами краси сповита, як наша Гуцульщина. Це твердили й чужинці, які мали нагоду пізнати її. Вони казали, що наша Гуцульщина — це зачарований острів, не лише в Європі, але й у всьому світі — відмінний оригінальністю і чудами буйної природи та гармонізованого з нею життям населення — гуцулів, їх звичаями, обрядами й ношею». Роком раніше М. Ломацький захоплено констатував: «Карпатські гори, Гуцульщина, гуцули, верховинці... Верхи гір, сягаючи зір, темні ліси, повні духів і таємниць, рвучкі потоки й бистрі ріки, зелені полонини й голубе небо над ними, — а все, все, це овіяне й

надихане неземною красою, що до себе манить і притягає — давнину нагадує; казку давніх віків розповідає,...

М. Ломацького захоплювала передовсім жива природа, пам'ятки давнини як джерело нашої історії, культури, як своєрідні орієнтири в розумінні, з'ясуванні-національних рис характеру, способу життєдіяльності горян як етносу. Ось так поетично роздумував М. Ломацький у своїх писаннях: «Серед української природи належить без сумніву до таких незабутніх своєю красою краєвидів Гуцульщина разом V її верховинним, душевно багато вивінюваним племенем. Що цей осуд диктує не якась племінна залюбленість, тільки об'єктивно існуючі цінності, вказує для Гуцульщини зовсім не бажаний гін чужинців та виїмкова, творчо запліднююча, натхненна її сила. Здається, немовби містечки наділена людиною знаходила в ній невичерпне джерело мотивів, сюжетів, настроєвих моментів, які сильно діючи на творчу уяву, зі свого боку видають дальші духовні плоди». І продовжував: «Карпатські гори — гуцульська Верховина, гуцульський світ гір — верхів, лісів і полонин — це світ чарів, світ минулих віків, світ завороженої давнини, світ відмежований, окремішний, нічим не подібний до інших світів... Це світ сам для себе, світ, у якому переходяться дорогоцінні скарби минулих віків — віків сили й слави, свободи й волі та геройських чинів, віків буйності й піднебесних здивів і летів. .

У цьому гірському, гуцульському світі захована ненаписана історія народу — тут нерукотворна книга його буття і життя. Захована й бережена духами давнини в скелях і проваллях, у темних пушах лісових, у Довбушевих коморах чорногірських, у палацах короля-гуцула під Сокільським. Вона — в серцях і душах гуцулів, у їх переказах, у розповідях і віруваннях, у співанках і звичаях... Та Найбільша, мабуть, краса й приваба Гуцульщини, з її давнини, яка тут ще й досі живе та промовляє до тих, хто її розуміє і любить., Сива давнина з-перед забутих століть тут у горах, у скелях і проваллях, у темних лісових дебрях ховається, ніяким силам не дається вирвати із сховищ. Свою силу протиставить тим усім силам, які бажають і намагаються її знищити чи хоч би затерти. "

Ту давнину гуцул любить і береже її як святість, його ж життя, і він сам „сильно з тією давниною пов'язаний».

Чимало слухних критичних думок, невдоволеність висловлював М. Ломацький на адресу окремих учених, дослідників комплексних проблем регіону. «Щоб щось справді і широко полюбити,—писав він 1964 року,—треба його як,слід пізнати, а то й зглибити.~ А чи багато в нас таких,

які знають ту зелену, буйну, співучу, завітчану й закосичену Гуцульщину з її Говерлою і Піп-Іваном, що «в небо ся змагали», верхами неба досягли, в хмарах купалися? Її бистрі ріки й Шалені потоки, темні праліси й безкраї полонини? О, таких не було в нас багато колись, а сьогодні їх Ще менше... Не лише дивно, але й соромно нашою Гуцульщиною більше цікавилися чужинці: поляки, німці, москалі, чехи — не ми...»

Варті ширшої розмови унікальне двотомне видання М. Ломацького «Верховино, світку ти наш». Можна сміливо стверджувати, що цей нарис — прекрасний зразок органічного поєднання документального історико-етнографічного матеріалу, фольклорних розсипів різноманітних жанрів та вишуканого авторського стилю, манери письма, власне стилістики художньої літератури найвишого гатунку. Так, із розділу «Було колись...» почерпуємо цікавий матеріал, свідчення старожилів до праісторії сіл і населених пунктів, життєписи окремих родів. Зокрема, багато досі не введених у науковий обіг фактів і подробиць маємо про село Текуча..

Автор-подає жвавий етнографічний опис Коломиї та населених пунктів по дорозі з міста до гір, вдало пересипає документальні факти різного роду приповідками («Без олію не зомлію, а кулешу й саму тешу»); при документальному відтворенні життя-буття мешканців краю вміло зосереджує увагу читачів на характерних виразах, як от: «Файненько роздекувалиси»; «Ще вам не Поділля. Тут завжди гостям раді: гість у дім — Бог з ним» та ін.

Точно з етнографічного боку й тонко з боку практичної стилістики Дослідник М. Ломацький подає читачеві день сучасний і його ретроспекцію. Приміром, у розділі «Дмитро Понепалек, головський газда» знайомимося з широким, із елементами бюграфізму, персоналізації, описом гірського села Голови. Чимало тут маловідомого про родину Д. Панепалека. А чого варті хоча б ось такі лінгвосемантичні вирази: «Єк спали? Дужі, здорові? Єк дну-вали?» — «Гаразд, ек ви? Богу декувати, ще дуже, здорові», або: «Миром, Богу декувати». Скажімо, при праці: «Боже, помагай». — «Декувать. Най Бог і вам помагає».

Довідуємося про заможні родини; от зайшов у гори Лукин Дрон — а вже від нього пішли Дронєки (розділ «Храм у Ферескулі над Черемошем»); Ну, а як уявили повну історію села Голови без детальної бповіді про Дмитра ШекериКа (розділ «Пецик»). Правдиві реалії буття, точне відтворення нюансів звичаїв та обрядів окремих сіл, цілком невідомі або малознані тексти вдляд — усе це добре

вживається й сусідує в авторській розповіді (розділи «Тайасій Лабула повістує», «Різдво в Грамітнім», «Жаб'є — Ільці», «Гуцульщина й жиди», «Бендзарівна», «Хрест на скелі»), -

М. Ломацький у цій, як і в наступних художньо-публіцистичних книгах, подає блискучий приклад творення такої документалістики, яка захоплює читача, по-перше, цінністю історичної правди, а по-друге, формою викладу, стилістикою, де переважає біографічно-описовий елемент, спогадовість. У цих ось рядках^ автора наче закодований його принцип:

Черемоше, брате мій,
Однак в нас шуми,
В тебе шумлять води,
А у мене — думи.

У багатоаспектній Довбушіані Михайла Ломацького цілком окремою, але оригінальною й змістовною сторінкою є його трактування постаті ватажка гірських лицарів. Видно, що автор скористався не тільки досі відомими йому друкованими джерелами, але й оповідями старожилів із села Голови, як -от Микули-Дронека, а той їх перейняв, у свою чергу, від столітнього жителя Павла Косованюка. Аналізуючи викладену у вільній поетичній формі оповідь селянина, який синтезує регіональний погляд на Довбуша як історичну постать, молодого вродливого чоловіка з чисто життєвими потребами й бажаннями, можемо узагальнити: баладна, в^ключі історичних співанок-хронік розповідь спочатку фіксує увагу читачів не на подробицях біографії ватажка, побутових деталях, а відразу вводить допитливу увагу в соціальне тло («Була колис тежка війна, з клятими ляхами. Ой втікала з України молода Єлена в Микуличін на присілок, що си звет Зелений»). На відміну від усталеної в фольклорі концепції, що основною причиною трагічної смерті О. Довбуша була його любов до жінки Дзвінчука (до речі, фактологічна версія щедро розпагінилася найрізноманітнішими інтерпретаціями в художній літературі, передусім у творах Г. Хоткевича, І. Франка, М. Павлика, В. Гжицького, Ю. Федьковича, Р. Федоріва та ін.), у записаному й майстерно вмонтованому М. Ломацьким варіанті у розділ книги «Кути — брама в гори» маємо дещо несподівану акцентацію, відмінну від широко побутуючої: Довбуш зустрічає в лісі діда-вішуна і той йому пророчить: «Не меш, сину, бідувати, усе будеш мати, лиш не мусиш чужим жінкам правдочку казати». Ось ця, на перший погляд, непомітна в тексті та ніби малозначуща деталь-фраза стає, по суті, домінантою подальшої опо-

віді, пружинить усю фабулу й стає логічним завершенням усної поетичної трагедії.

Звичайно, далі, ніби призабувши отой смисловий вступ, у якому йшлося про причини конкретних і сумно-мстливих дій Дзвінчука, автор цієї високохудожньої розповіді вкраплює в тканину твору суттєві етнографічні реалії, деталі, подробиці, які допомагають в осмисленні образу, в його логічному розкритті: «Довбуш 'сивоокий, кучіревий легінь, гожий і -у стан високий... Уберя на нім си улискає... У сардачку, сукнинненькім, капчури шовкові... за крисаньков пави, золотії оргальони... Ремінь сріблом шитий... Капчури жировані із самого злата. Порошниці в самім сріблі навхрест через плечі, а барточка аж си злотом мечи». Він гарно співає, «запієт в листочок... в буківеню на сопівку грає».

Потому знову в канві розповіді з'являється дідок-віщун, який уже не пророчить Довбушеві силу та славу, а навпаки, фіксує те, чого опришківський отаман досяг («Маєш гонір, маєш славу...»), попереджає його: «Лиш на чужі жінки, сину, -ти не забувайси, люцьку кровцію не проливай та й не напивайси. Чужа жінка тебе зрадить...»

Відтак у сюжеті ніби рефренується поява віщуна. Але віщун безмовний; він лише споглядає за Довбушем, його стосунками з Дзвінкою, а вона, вилюблюючи Олексу, «волосочок Довбушеви із голови вкрала та й своєму Штефанови усе-розказала». І тут у фабулі з'являється поширений серед відомих досі пісень-варіантів про Довбуша поворот: Штефан найперше карає жінку («зачев ланцями в'єзати... у рот набив ключе...»), а вже відтак «Штефан в місто си збирає, в Коломиї там з панами він служби наймає».

Далі ж йде переспів найтрадиційнішого пісенного варіанта: Дзвінчук смертельно поранив Довбуша. Хлопці беруть його тіло й несуть у Чорногору. А Дзвінка'топиться в річці.

Перечитуючи ще й ще поданий у формі документального нарису текст співанки-хроніки, аналізуючи його під кутом побутової етнографічної деталізації, мовної експресії та достовірності гуцульського діалекту, доходимо висновку, що це своєрідний народнопоетичний експромт, Котрий, безперечно, належить не колективному творцеві, а якомусь конкретному авторові: в тому, що Дзвінка закінчує життя самогубством («...вона сй втопила»), відчувається вплив фольклорної словенської традиції («Пішла дійка у Дунай...»).

У своєрідній документалістиці М. Ломацького є добре

народознавче підґрунтя.' Персонажі в його книгах — це взяті з правдивого життя постаті, з їх добрими вдачами і хибами. Багата тематика есеїв, нарисів, портретів пов'язана з територією, на якій він жив і працював. Автор досить уміло і вдало сягає своїми спогадами в часи перших карпатських поселенців; деталізовано описує життя-буття гуцулів за австрійських часів. „-

А ще книги М. Ломацького— то своєрідне джерело характеротворення. Тут майстерно розкриті такі риси, як завзяття й відвага гуцулів, добродушність і чесність, кохання та релігійність як основа світогляду тощо..

Зазначимо, що більшість книжок М. Ломацького — це не тільки високохудожня інтерпретація фольклорних сюжетів і тем у прозових та поетичних формах, а передусім першоджерело міфу, легенди, притчі, казки тощо. Нерідко автор у тканину окремої розповіді-розділу «вливає» високої естетичної проби цілісні тексти різножанрового фольклору. Дуже вдалими є ось такі «вставки» про Старовида та Старовіччину. Легенда-міф, несе в собі високе морально-етичне й естетичне начала, працює на виховання національної свідомості, патріотизму підрастаючого покоління. Ось уривок, який начебто кодує в собі увесь зміст легенди: «...А Старовид із Старовіччиною по горах ходять, ні однієї оселі не минають, гуцулів навчають, до оборони перед зайдами закликають. Старовид говорить: «Не пускайте в гори зайдів, бо вони їх споганять, ваше життя сплюгавлять, красу гір знищать. Будьте гірськими орлами, не дайте себе замінити в курей, що мали б для зайдів нести яєць! Не беріть від ндх нічого! Черпайте мудрість і силу з тих джерел, з яких пили воду життя ваші предки. Не шукайте нових джерел, бо в них знайдете отруту для себе! Будуйте високі брами і міцні замки до них доробляйте, не пускайте в гори чужинців, бо вони вб'ють і знищать гордий дух ваших предків, що досі вас кріпив і силу вам давав! Бороніть ваші гори і все, що ваше, що вам у спадщині ваші прадіди'залишили! Не спіть, а чувайте, бо горе вам буде!»

Письмо М. Ломацького прозоре, стилістика його творів доступна широким колам читачів. Автор у кожній книжці демонструє щасливе поєднання елементів наукового, популярного й художнього стилів, бездоганне володіння літературною нормою та багатством нюансів гуцульського діалекту. Дуже містко, але точно сказав про творчість М. Ломацького В. Бедрій у вступі до другої частини нариса «Верховино, світку ти наш»: «Маємо обосновану надію, що це синтетичне -завдання вільно, ^літературними засобами змалювати Гуцульщину в повній її-пишності, в усіх її про-

явах життя та водночас вірно схопити повний гуцульський етнографічний матеріал і заховати його до грядучих поколінь, авторіві... поталанило.

Хочув'идвинути сам процес творчості автора як рідкісне в історії зусиль українського творчого духа вірності і відданості раз обраній меті — тут закріпленні пам'ятників загибаючої Гуцульщини та мистецькому схопленні її повного образу у різних його варіантах».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Канкан В.* Михайло Ломацький — дослідник Гуцульщини // Новий час. 1992. 19—25 берез.
- Канкан -В. М.* Ломацький — дослідник Гуцульщини // Тернопіль. 1992. № 3—4.
- Канкан В.* Етнофілософія М. Ломацького//Прикарп. правда. 1992. 20 трав.
- Канкан В.* «Будьте гірськими орлами, не давайте себе замінити в курей...»: Народознавчі розвідки Михайла Ломацького // Там само. 1993. 17 берез.
- і(ач/сам В.* Народознавчі студії Михайла Ломацького//Укр. народознавство (Опішне).. 1993. № 1.
- Кобринський Р.* Співець Гуцульщини — Михайло Ломацький // Домашевський М. Історія Гуцульщини. Чікаго, 1975.
- Ломацький М.* На чисті води. Мюнхен, 1955.
- Ломацький М.* Верховино, світку, ти наш. Мюнхен, 1956.
- Ломацький М.* Нариси з Гуцульщини.. Лондон, 1956.
- Ломацький М.* В країні чарів і краси. Париж, 1959.
- Ломацький М.* Українське вчительство на Гуцульщині. Мюнхен, 1959..
- Ломацький М.* Гомін гуцульської давнини. Мюнхен, 1961.
- Ломацький М.* У горах Карпатах. Мюнхен, 1962.
- Ломацький М.* Бескидом зеленим в три ряди садженим. Мюнхен, 1962.
- Ломацький М.* Опришківське гніздо. Мюнхен, 1964.
- Ломацький М.* Заворожений світ. Мюнхен; Нью-Йорк, 1965.
- Ломацький М.* «Січі» на Гуцульщині//Прикарп. правда. 1992. 20, 23 трав.
- Мельничук Б.* Михайло Ломацький//Тернопільщина літературна. Тернопіль. 1992. Вип. 2. Ч. 1.

ІЗ ЗАБУТТЯ — НА ЦАРИНУ РІДНОЇ КУЛЬТУРИ (Мирослав Капій)

Мирослав Капій (псевдоніми Юрій Луговий, Лугович) народився 5 травня 1888 р. в с Коцюбинці поблизу Гусятин на Тернопільщині в учительській сім'ї*. Батько директорував, а мати вчителювала -в місцевій школі. Сина-

* Архівні матеріали до життєпису М. Капія див.: ЛНБ. Від. рук. Ф. 34-(Гнатюк.а). Од. зб. 237; ІМФЕ. Від. рук. Ф. 28—3.

одинака огортали не тільки батьківське і материнське тепло, ласка, а й дивний світ колискових мелодій народної співанки, української казки, легенд, приповідок, загадок і різних чудернацьких оповідок і пригод. Таке середовище виявляло задатки дитини до образного сприйняття світу, власного погляду на речі довколишнього оточення, реалії суспільного буття. Але мусимо Пам'ятати, що в тогочасних умовах становище педагога-українця було не таким уже ідилічним і, на жаль, у ньому не завше грали барви оптимістичного бачення світлої будучини для своїх дітей та й узагалі для простої сільської молоді, котра тягнулася до книжки, до просвітництва.

Нелегкою була й доля¹ Дмитра Капія. Так, у листі до О. Барвінського від 8 квітня 1895 р. він скаржився, що «по десятилітній тимчасовій службі на сімох посадах» нарешті отримав посаду вчителя в с. Іванівка коло Тереховлі, Там провчителював 14 літ, але життя йому не пахло медом, бо католицький ксьондз Обухович постійно цькував за те, що молодь наворачтає до української мови, культури й не допомагає в колонізації дітей українців. Як стверджує відомий бібліограф і літературознавець В. Полек, мій Д. Капій надію, що переведеться 1905 р. до Коломиї. Та з огляду на його радикальні й прогресивні погляди місця для досвідченого педагога не знайшлося.

Та як би там не було, син Капія закінчив Тернопільську гімназію й розпочав студії на відділенні україністики і германістики філософського факультету Львівського університету. То був час спраглого навчання, поглиблення уже набутого в гімназії, відкриття таємниць багатьох і багатьох навчальних дисциплін, таїн словенських та романських мов. Переглядаючи університетські списки лектури та численну кількість свідчень батька, що їх детально зберегла дочка професора Капія, дивуємося й тогочасному обширові знань, які набувало студентство, й тим досить реалістичним вимогам, що ставила професура до своїх вихованців. Лише за якийсь період навчання студент мав опанувати: 1) з руської (читаймо: української) лектури — М. Вовчок («Інститутка», «Козачка», «Сон», «Два сини»); І.-Франко («Лис Микита», «Мойсей», «Сон Князя Святослава», «Іван Вйшенський»); А. Могильницький («Скит Манявський», «Русин-воjak»); М. Устиянович («Страсний четвер», «Месьть верховинця»); К. Устиянович («Ярополк Святославович»); О. Маковей («Ярошенко», «Панько Куліш»); С. Томашівський («Маруся Богуславка»); Г. Квітка («Маруся», «Шельменко-денщик»); І. Котляревський («Енеїда»); М. Шашкевич («Олена»); О. Кониський («Та-

рас Шевченко-Грушівський»); І. Нечуй-Левицький («Микола Джеря», «Хмари», «Пречиста»); І. Карпенко Карий («Суєта», «Житейське море», «Гандзя»); П. Куліш («Чорна Рада») та ще ряд творів інших письменників; 2) з німецької — численна кількість творів Гете, Лессінга, Шіллера; 3) з грецької — твори Геродота, Платона, Софокла, Ксенофонта, всесвітньовідомі «Іліаду» та «Одіссею» Гомера. Чималий список складала й латинська лектура.

З-поміж десятків свідчень, підписаних відомими на той час ученими й суспільно-культурними діячами, професорами М. Грушевським, К. Студинським, С. Томашівським, Ол. Колессою, звернемо увагу передусім на ті, що викличуть неабияке зацікавлення як у сьогочасного студентства та викладачів гуманітарних факультетів вузів, так і в найширшої читацької громади. Ці унікальні документи засвідчують, як у 1910 та наступних роках опановував студент Мирослав Капій, найважливіші теми, розділи програми та навчальних планів, окремі дисципліни (за кожний складений залік чи іспит видавалося свідоцтво): «Маркіян Шашкевич, його часи, життя та творчість», «Звучні церковнослов'янські мови», «Історія старинного роману і повісті на Русі», «Гене́за творчості Шевченка», «Руське письменство XIX в. від виступу ів. Котляревського», «Вибрані питання з руського письменства XIX в.», «Історія руської драматичної поезії (в. XVII—XVIII)», «Староруське письменство», «Історія Східного питання», «Ігнатій Потій і його літературна творчість», «Географія України», «Устрій Австро-Угорщини», «Галицько-волинський літопис», «Історична грамати́ка руської мови», «Нарис історії Австрії і Угорщини»; «Історія філософії», «Метеорологія і кліматологія», «Історія Галичини», «Основи антропогеографії», «Українська історіографія XIX в.», «Грамати́ка порівняльна мов слов'янських» та ін.

Студент Капій з перших років навчання виявив неабиякі задатки й інтерес як до наукової, так і до літературної творчості, про що маємо відомості з університетських документів, із деяких публікацій у періодиці. Так, Мирослав Капій дістав високі-схвальні оцінки провідних учених за реферат «Типи садіб на Гуцульщині» та наукові розвідки «Тернопільська студентська громада в 60-х рр», «Іван Далібор Вагилевич, його життя і діяльність» (250 сторінок рукописного тексту). Ще студентом близько, познайомився, з М. Рудницьким, І. Свенціцьким, знався з Іваном Франком, Михайлом Павликом, бував у них удома та в редакціях редагованих ними львівських часописів.

Писати вірші та публікувати їх почав іще в гімназії.

У львівських часописах та альманахах «Світ», «Бжол», «Будучність», «Неділя», «Розвага», «Терновий вінок» видрукував низку поезій «Колисала мене няня», «В. Т.», «Цвітуть цвітки», «Я люблю...». Виступав з віршами в коломийському альманасі «Ехо з-над Пруту», антології «Українська муза» (К., 1908). Олена Пчілка вмістила кілька віршів у редактованому нею часописі «Рідний край», а львів'яни — у збірнику «Не вмере, не загине. 1814—1914. В соці роковини уродин Шевченка» (1914). За свідченням дочки, він підготував до видання поетичну збірку «На цім подолі смутку» (1906—1907), але забракло грошей на реалізацію задуму. Цей рукопис зберігається у фондах Львівського Центрального історичного архіву України.

По закінченні університету Мирославу Капію довелося всі свої знання й талант віддати гімназіям, педагогічній семінарії, середнім школам. Спочатку вісім років викладав у Тереховлянській державній гімназії. Але, як згадує дочка Святослава, з роботою в тодішній Галичині було нелегко, чий батько знаходить місце викладача, німецької та французької мов аж у гімназії м. Лежайська Жешовського воєводства в Польщі. Гімназійний професор тут розгортає активну наукову, літературну, перекладацьку й просвітницьку діяльність, гуртує навколо себе студентів-українців, настроює їх на знання своєї мови, передплачує немало україномовних видань, як от: «Новий час», «Діло», «Нова хата», для найменших — «Наш приятель», «Дзвіночок», «Світ дитини», чим ставив помірні перепони ополяченню підростаючого покоління. Дружина Мирослава Капія Стефанія Іванівна була педагогом-географом, до речі, також здобувала освіту у Львівській жіночій семінарії разом із наймолодшою дочкою І. Франка Ганною. Дочка Капія Святослава закінчила Перемишлянську гімназію, навчалась у Ярославській жіночій учительській семінарії й водночас на дворічних медсестерських курсах, працювала в дитячих садках, клініках, була перекладачем.

Мирослав Капій викладав мови недовго й у дворічній державній торговельній школі Ярослава (Польща), де одержав посаду «статевого учителя» (штатного, постійного.— В. К.).

На літературно-перекладацькому та фольклористичному матеріку рідної культури Мирослав Капій залишив значний доробок, що, на жаль, цілком або ж майже невідомий культурній громадськості, широкому читацькому загалу. Будучи вихідцем із села, вихований у любові й шані до народної творчості, Мирослав-Капій у свої гімназійні та університетські роки чимало записував від галичан, а ікції-

більше від гуцулів коломийок, пісень, казок, легенд, притч, прислів'їв та приповідок. Зібрані в селах Іванівна, Костільники на Тернопільщині пісні, казки та легенди зберігаються у відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського АН України.

Неперевершеним для М. Капія знавцем життя гірського люду був фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк. М. Капій добре простудіював його збірники «Гаївки», «Коломийки», «Народні оповідання про опришків». Чимало важливих і цінних для науки матеріалів сам опублікував у збірниках В. Гнатюка. Так, у 33, 34 томах «Етнографічного збірника» (1912) М. Капій подав 140 записів з української карпатської демонології, в 35 томі — десять зразків колядок і щедрівок. 1914 р. збирач умістив емігрантську пісню «В Гамериці дроба засипана», гострого соціального змісту пісню «Про Мороза Івана» та казку «Панна ворона».

Протягом 1907—1923 рр. М. Капій листувався з В. Гнатюком, писав йому з м. Ярослава і Тереховлі.

1 грудня 1907 р. М. Капій адресує В. Гнатюку листа: «Посилаю рівночасно частину записаних мною етнографічних матеріалів з 1904—08 рр. до етнографічної комісії. Переважно трактують вони про демологію та народці вірування. Прошу написати мені, чи повір'я та вірування можуть бути записувані в такій формі, як я робив».

Далі М. Капій пише, що невдовзі надішле В. Гнатюкові решту записів, водночас просить надіслати йому II і III томи «Коломийок», де вміщені і його матеріали.

29 липня 1918 р. М. Капій звертається з Польщі, з Ярослава, з пропозицією, чи не взялась би у Львові Видавнича Спілка за публікацію спогадів його батька з 1914—1917 рр., засланого в Сибір, до Іркутської губернії: «Спомини доволі цікаві і живо Писані. У нас ще досі дуже мало з'являлася воєнної літератури, а все ж таки се було би цікавим причинком до історії свого лихоліття.' Може б Спілка розпочала нову серію воєнних видань?..» Майже через місяць М. Капій повідомляв В. Гнатюка, що вже надіслав йому батькові записки. Щодо своїх етнографічних студій пише, що в часи університетського навчання мало що досягнув, «бо не було в кого, хіба от так сам дещо читав. Та все ж таки найбільше цікавить мене етнографія з цілої українистики, і я в семінарі проф. Студинського займався галицькими етнографами (Вагилевич). Та прийшла війна — а я сиджу від 1914 р. — і всьо розбилось...»

Далі М. Капій розповідає, що у Відні познайомився з німецьким ученим В. Шульцом, автором книги «Міфи»,

деякий час користувався його бібліотекою, а заодно познайомився з людьми його оточення. М. Капій надсилав В. Гнатюкові цікаві наукові відомості, а саме: В. Шульц готував порівняльну студію про казки та легенди й користувався збірниками, підготовленими В. Гнатюком. В. Шульц завершував праці про легенди іранських народів та про староперські міфи; як учений знав російську етнографію, але. «не мав найменшого поняття про існування українського народу... Знає докладно про усну творчість всяких мальтських племен — а про нас нічого. Його жінка збирала моделі причісок у сибірських, монгольських племен і має дома цілий музей, а про наші гуцульські убрання голови у жінок і не чула... Рівно'ж і інші німецькі етнографи та етнологи, які по віденському звичаю збиралися щосуботи в одній кав'ярні... де і я заходив з др. Шульцом...

1914—1915 рр. я дещо прочитав з фольклористики, а відтак пішов у поле — і от воюю досі,—тепер поки що в шпиталю,.

Я записав деякі пісні і оповідання, спеціально про" Перемишль і Карпати, також в полонених маскалів, та всьо те лежить в Відні... Може колись перешлю Вам».

2 липня 1920 р. М. Капій пише з Теробовлі, що послав В. Гнатюкові кілька заміток з топографії. Турбується, чи дадуть йому тут-учительську'посаду, хоча «не вчать-цілий рік української мови ні навіть релігії». Треба думати, що перебивався літератор з дня на день, тому й питав В. Гнатюка, чи не посприав би той у виданні якої книжки, перекладеної М. Капієм з французької мови, переважно пригодницького характеру. Скаржиться, що через прокляту війну, перебування в полоні «геть відбився від контакту з наукою»^

І, нарешті, 16 січня 1923 р. гімназійний учитель М. Капій писав своєму приятелеві, що надсилає на його ім'я гроші, за які просить кореспондентувати йому «Літературно-науковий вісник» та ЗНТШ. «Чи вийшло що нового з етнології?» — запитував і тут же просив, аби подати для В. Шульца, які джерела є у нашій науці про прикрашування волосся на Гуцульщині.

Очевидно, що фольклорні інтереси, дослідницькі спроби, поетичне буття і "блискуче знання мов, уміння послугуватися їхніми нюансами й барвами добре прислужилися М. Капію в його творчості, а також у перекладацькій роботі. Уже стали бібліографічною рідкістю збірки соціально-побутових нарисів та оповідань «З його думок» (1907), «Незабутнім тіням Тарасовим» (1914), науково-фантастична повість «Країна блакитних орхідей» (Львів, 1932), по-

вість «Із-під срібного Сяну» (1937) та «Фантастичні оповідання» (1939). На превеликий жаль і подив, безслідно зникли з квартири "Капія рукописи незавершеної повісті про Морозенка й підготовленої до друку поетичної збірки про карпатський край. І що подвоєє - сприкрення — це факт, що крадіжка сталася в день похорою М." Капія в Косові 24 березня 1949 р.

Повість «Країна блакитних орхідей» оповідає про першу експедицію землян на планету Марс. У ній чимало наукових здогадів, прогнозів і передбачень, які згодом матеріалізувалися в реаліях нашої дійсності.

Перекладацькі інтереси й зацікавлення Мирослава Капія були широкі, а результати втішні й вагомі. З російської мови він, наприклад, переклав оповідання В. Дорошевича «Пісенька паяца», «Гостина», О. Купріна «Щастя», поему М. Лермонтова «Демон» (перше і єдине окреме дореволюційне видання українською мовою, здійснене у Львові 1909 р.); з польської — ряд творів В. Реймонта, Марії Конопніцької; з німецької — поезії Ф. Шіллера, Г. Гейне, О. Мірбо. Переклав також драму «Будівничий Сольнес» Г. Ібсена. Та найбільший і найвагоміший ужиток — це переклади з французької мови, зокрема романів Ж. Верна «Чорна Індія», «Плесом Амазонки», «Діти капітана Гранта», «Зоря Півдня», «Монд Оріоль», «Шансельор».

Хто знає, як би склалася подальша літературна й педагогічна доля Мирослава Капія, квли б не потягнуло протягами фашистської світової війни, яка перекреслила, не один задум, знищила не один шедевр, понівечила не одне життя. Як пригадує дочка Святослава, в 1942—1943 рр. були досить складні умови, щоб вижити українцям на території Польщі. А 1944 р., коли, вже німці відступали, її батькові прийшов вирок: до страти! Довелося все полишити: й бібліотеку, що налічувала понад 10 тисяч томів, і унікальні за своєю цінністю нумізматичну та філателістичну збірки, й величезний безцінний власний архів, а також чималу колекцію картин, серед яких були й роботи знаменитого Івана Труша. Якийсь час перебували в родині американського підданого. Але так тривало недовго, пішли мати з донькою шукати, батька, що десь пропав. Потрапили в- табір під Мюнхеном, працювала мати на заводі, й цілком випадково запізнилася з кухарем, росіянином за національністю. Він і забрав Стефанію Іванівну чистити пивниці, врятувавши в такий спосіб її життя.

«Мама те і робила, що думала весь час про батька,— розповідає Святослава Мирославівна.— Проминуло зовсім'

мало часу — і яке щастя: з вирізки газетної довідуємося, що батько живий, весь час нас розшукує. А опинився він аж у Відні, проживає у свого двоюрідного брата... А через тиждень викликали маму і сказали, що можемо їхати до Відня, що ми вільні...

Стояло літо 1944-го. Ми сіли у вагон поїзда, прибули щасливо до Відня. Десь день — два було наче тихо, аж не віриться, що десь кривавить війна. Але несподівано появилися американські бомбардувальники і земля вмить зрівнялася з небом.

Батько викладав у першій гімназії, я пішла у дитячу клініку під керівництвом широко знаного педіатра, доцента Гасмана...

Настав травень 1945 року. Ми потрапили у 19 зону, під радянське командування. Звичайно, мали можливість залишитися там, алё ж як — душа рвалася сюди, до Косова, тут наша хата, побудована 1938 року, тут рідна земля. Батько і чути не хотів, тільки додому.

Доїхали через Угорщину до Львова, вивантажили нас, як речі, на товарній станції, там ми, змучені довгою дорогою, заснули, а коли пробудилися,— усе у нас забрано. Якось добилися до відкритої платформи і через сім днів були у Коломиї. Перечекали якийсь час у директора школи у селі Вербіж, а тато вирішив поїхати до Косова переконатися, чи стоїть хата, чи є куди їхати. Повертається батько і з розпачем повідомляє, що хата то стоїть, але одні двері не забрано, а все решта понищено. Ну, що робити, як бути? Та світ не без добрих людей. Сім'я лікаря Ярослава Хомина прийняла нас, і ми з 17 жовтня були, у Косові, а зайшли до свого помешкання аж через півроку.

Батько викладав німецьку і французьку мови у середній школі, писав потрохи, виношував цікаві задуми. Але астма шалено прогресувала, а він ще й страшенно курив, і ми з мамою побоювалися сумного кінця. І він таки упав несподівано: повертаюся додому, здається, їздила у справі чи до Коломиї, чи до Станіслава, а мене зустрічає колишній батьків учень Ігор Аполлонович Пелипейко, бере під руку, щось заспокоює, а мені серце: тьох, тьох. А коли біля воріт побачила' нарубану смечину, потемніло, в очах...

Ось так і не стало батька, саме у день народження матері».

Святослава Мирославівна з теплою в серці згадує колишніх вихованців батька— професора з Варшави М. Шегду, вчених із Києва Ярославу і Федора Погребеників, інженера з Городенки І. Шостака, фотографа зі

Львова С. Ожгу, пенсіонера з Яремчі О. Круля, косівських жителів лінгвіста-поліглота й.. Перкатюка та лікаря В. Тутуруша...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Етнографічний збірник. Львів, 1912. Т. 33—35.
Капій М. З його думок. Львів, 1907.
Капій М. Незабутнім тіням Тарасовим. Львів, 1914.
Капій М. Країна блакитних орхідей. Львів, 1932.
Капій М. Из-під срібного Сяну. Львів, 1937.
Капій М. Фантастичні оповідання. Львів, 1939.
Канкан В. Забуті орхідеї: Есе про М. Капія//Друг читача. 1991. 29 трав.
Качкан В. Цвіт забутих орхідей: Есе-дослідження про М. Капія// Укр. культура. 1993. № 2.
Не вмере, не загине. 1814—1914. В соті роковини уродин Шевченка. Львів, 1914. - , -
Погребенник Ф. Наш земляк — перекладач // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. К-, 1990. Т. 2. .
Українська муза. К, 1908.

«МАТИ ПРАЦЮ МИЛУ И ВДЯЧНУ...»

• (наш Юліан Целевич)

В розвитку української історико-етнографічної думки, культурно-просвітницького руху видатне місце посідає Юліан Целевич (псевдоніми та криптоніми: Улян. Ц., Д-р Ц., Ул. Целевич, -Др. Ц-ь, Ц., Андрійчук, Ю. Ц., Юл. Целевич). Юліан Андрійович Целевич народився 23 березня 1843 р. в селі Павельчі- (нині Тисменицький район) поблизу Станіслава в сім'ї священника. Навчався у Станіславі протягом 1853—1861 рр. Відтак доля повела Юліана шляхами, просвітництва та науки: за плечима залишилися стіни Львівської духовної семінарії, Львівського університету, де слухав не тільки богословські виклади, а й лекції відомого тоді історика, згодом професора Віденського університету Генріха Цайсберга. Засвоївши все найкраще зі скарбниці історичної та філософської думки, Ю. Целевич протягом 1866—1868 рр. студіює у Відні, дістаючи глибокі знання від професорів Ашбаха, Бідінгера, Єгера, Сімонія та ін. По закінченні університету (1868) вчителює в німецькій гімназії у Львові, протягом 1871—1875 рр. викладає в гімназії Станіслава, а відтак переїжджає до Львова, "котрий не тільки був щедрим на хліб насущний для викладача української академічної" гімназії, а й на осягнення високих і поважних ступенів і титулів: 1878 р. Ю. Целевич став доктором філософії, за кілька

місяців до своєї кончини, не Доживши й полудня -віку, 13 березня 1892 р. на шостих загальних зборах НТШ був обраний головою Товариства.

За життя вченого (коли Товариство ім. Шевченка ще не було перейменоване на НТШ) вийшов у світ том, присвячений українському письменству, упорядкований доктором Ю. Целевичем (Львів, 1892. 212 с), у якому були опубліковані значної літературної ваги твори М. Грушевського «Громадський рух на' Вкраїні-Руси в XIII ст.», Т. Рильського «Студії над основами розкладу багатства. Часть I», О. Кониського «Дитинний вік Т. Г. Шевченка: Критико-біографічний нарис», О. Колесси «Українські народні пісні в поезіях Богд. Залеського: Літературно-критична студія», О. Барвінського «Про заснова^не і теперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові». Коли ж з'явився другий том як Записки НТШ (Львів, 1893. 189с), то- на ньому справедлива й чесна,рука вивела: «Незабутній пам'яті Д-ра Уляра Целевича. Наукове Товариство імени Шевченка».

По його смерті значний масив періодики Львова, всієї Галичини заговорив про велику й безцінну втрату для науки, зокрема історії, всієї культури, всього народу. «Діло», «Учитель», «Правда», «Зоря», «Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на 1894 р.», інші часописи вмістили посмертні спомини про Ю. Целевича.

1917 р., в 25-у річницю від дня смерті видатного етнолога й Історіографа Ю. Целевича НТШ планувало зладити до друку томик праць ученого, що розсипалися першопублікаціяш в «Ділі», «Зорі», «Правді», «Шкільній часописі». Одначе военний стан став на перепоні досягнення мети. Богдан Барвінський прагне заповнити цю прогалину 1922 р., та це не вдається. І тільки 1927 р. за ухвалою історико-філософської секції НТШ пощастило реалізувати задум, себто видати окремо як 15-й том працю Б. Барвінського під назвою «Д-р Юліан Целевич: Його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світді давніших та новіших дослідів».

Юліан Целевич був натурою невсипущою до культурницької праці. Ще в часи віденських університетських студій він захоплюється історіографією Закарпатської України. Задуми матеріалізує в дослідженні «Дещо за поселеніє" угорської України русинами і за унію церкви православної угорських русинів з Римом» (1868), яке, до речі, вперше написане живою' українською мовою. Тут слід наголосити, що цю працю не знали свого часу ні В. Гнатюк, ні Є. . Перфедький, коли писали свої лінгвістичні

студії, зокрема ті, що спиралися на знання діалектів Закарпаття.

Опрацювавши згодом значну кількість джерел, голов-но ж архівів-у «Бібліотеці Оссолінських», «Бернардинські Архіви», праці А. Петрушевича, І. Шараневича, О. Кали-товського, В. Лозінського, численні акти, Ю. Целевич ішов до написання своєї капітальної синтетичної праці «Історія Скиту Манявського wraz з Збірником грамот, листів і деяких судових документів, дотичних того монастиря» (Львів, 1887. 136 С.-Н19 с.) через'ряд поетапних публікацій у пе-ріодичних виданнях. Це його розвідки «Гдещо про Скит Манявський і усне передане про "его знесене Йосифом II» (Діло. 1880. Ч. 96), «Процес Скита з шляхтичем Семеном Ладновським в роках 1736—1739» (Діло. 1885. Ч. 39—41). Вивчаючи історію Скиту від 1611 до 1785 р., Ю. Целевич таким чином розкриває стан православної церкви, показує багатоаспектну діяльність монастиря, в тому числі й про-світницько-видавничу, подає цінні матеріали до життєпису Іова Княгиницького, про заснування Маняви й т. ін.

Неабияку наукову вартість і на сьогодні становить дру-га частина видання Ю. Целевича— збірник грамот та де-яких важливих судових документів, приватних листів, що, з одного боку, має прямий стосунок до історії Скиту Ма-нявського, з іншого — є незаперечним літературно-лінгвіс-тичним джерелом, що зафіксувало й зберегло як науковий консервант унікальні свідчення духовної культури . того часу.

«Історія Скиту Манявського» Ю. Целевича мала успіх серед істориків, етнографів, мистецтвознавців, літераторів. Про неї захоплюючі рецензії писали Омелян Калитовський, Войтех Дзедушицький, Ксаверій Ліске, Фердинант Бостель, Михайло Драгоманов, Михайло Павлик, Дмитро Дорошен-ко, Богдан Барвнський та інші дослідники. І. Франко в ряді праць, таких як «Иоанн Вишенский (новые данные для оценки его литературной и общественной деятельнос-ти)», «Иван Вишенский і його твори», «Нарис історії укра-їнсько-руської літератури до 1890 р.», «Громадські шпих-ліри і шпихлІровий фонд Галичини 1739—1840 рр.», «Га-лицьке краєзнавство», досить високо оцінює історичні на-риси, а також монографічні дослідження Ю. Целевича, зокрема його працю «Історія Скиту Манявського».

Можливо, найбільшої популярності серед науковців з-поміж усіх писань Ю. Целевича набули розвідки, есеї, історико-етнографічні нариси та окремі шкіци про галиць-ких опришків як соціально-політичне й національне явище.

Як народилася назва праці Ю. Целевича «Опришки»?

Спочатку Ю. Целевич мав звіт «Про Олексу Довбушука та его попередників і наступників», який і опублікувала газета «Діло» (1882. Ч. 34—39). Відтак у тому самому часописі публікується наступна розвідка Ю. Целевича «Ще дещо про Олексу Довбушука та его наступників» (Діло. 1888. Ч. 149, 150, 152)-. Через два роки в цьому виданні з'являється великий за обсягом історичний нарис «Дальші вісти про опришків (ватаги: Олекса Довбушук і Василь Баюрак)» (Діло. 1890. Ч. 11, 15—18). І нарешті, наступного року Ю. Целевич публікує розлогий історичний, фольклорно-етнографічний есей «Останні історичні вісти про опришків XVIII ст. а) Іван Бойчук, другий наступник Довбушука. б) Ще деякі перекази й легенди про Олексу Довбушука» (Діло. 1891. Ч. 238, 240—243, 245, 248, 249, 251—253). Зазначимо, що праця Ю. Целевича була перекладена на польську мову Валтозаром Шопінським.

Якщо уважно простежити за манерою письма кожного з названих вище окремих досліджень Ю. Целевича, то переконаємося, що всі вони різні за історико-документальним матеріалом, ступенем украплення в канву викладу живого ферменту, тобто свідчень старожилів, усних переказів, легенд, притч, міфів, пісенних зразків тощо. В останньому есеї, який сам автор скромно називає розвідкою, спочатку переважає спокійний оповідний тон, що ґрунтується на історичних документах, архівних свідченнях. Далі ж, коли автор вирішив повідати читачам про Івана Бойчука, ^ переважає у викладі біографізм. Потім для , аргументації доказів дослідник украплює як документальну мозаїку матеріали судових свідчень. Відтак знову йдуть «украплення»: біографічні відомості про Івана Варцаба, Стефана Зеленчука, Олексу Головчука. Затим ніби нашаровується етнографічний зріз: маємо точні описи життя й побуту, натури опришків, їхньої поведінки в різних життєвих ситуаціях, їхніх звичаїв. Проявляє себе як ілюстрація й фольклорний елемент співанка («Ой ви хлопці, ви молодці, ей сходіться Чорногорці! Будем раду сподом мати, де підемо рабувати...», «Закувала зозуленька та межі лісами, ой ходи ти, Бойчуку, на здобич із нами»). Згодом дослідник не побоявся подати «оголений» цифрово-статистичний матеріал (йде констатаційний перелік десятків імен), вмонтувати як свідчення повідомлення тодішньої преси, зокрема такого видання, як «Gazeta lwowska» (1875. 11 груд.), висновки протоколів із судових справ тощо. І на завершення студії Ю. Целевич використовує декілька переказів, пісень та легенд, які, як сам пише, «нам удалося призбирати на Станіславським Підгір'ю», зокрема пісню «Ой Івасю До-

бушуку», яку подала дослідникови Наталія Кобринська, що зробила цей запис від Марії Бодлаківної з Довжка.

Як зазначив Михайло Павлик у примітці до однієї з перших розвідок Ю. Целевича, «ми збираємо тут усі дотичні статті покійного Целевича під одним загальним заголовком — «Опришки...»

З передмови М. Грушевського до своєї історичної антології «Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці» ререїжуємбся остаточно, що М. Павлик «доглядав передруку статей Ю. Целевича і подекуди відсвіжив мову покійного історика; йому ж належать редакційні нотки (примітки.-^ В. К-) при сих статтях».

Посилання на авторитетні праці Ю. Целевича з різних галузей і напрямів історії, етнографії, народознавства віднаходимо в численних листах І. Франка до таких суспільно-культурних, просвітницьких діячів, як М. Павлик, О. Кониський, М. Драгоманов, М. Грушевський та ін. Ось, прикладом, у листі до М. Павлика від 12 листопада 1882 р. І. Франко ділиться творчими задумами, оглядає «Діло» й «Батьківщину» і з-поміж інших публікацій називає «цінну штуку Целевича о Добошу». У листі від 13 грудня 1884 р. зі Львора до О. Кониського І. Франко веде мову про ідейно-тематичні напрямки «Зорі» й називає серед авторитетних авторів і Ю. Целевича. Радячись у листі від 23 вересня 1897 р. з М. Грушевським про те, як би наповнити сторінки «Діла» історичною проблематикою, І. Франко звертає увагу історика на публікації в газеті про опришків, автором яких є талановитий, дослідник Ю. Целевич, пропонує свої матеріали про «різню в Горожані 1846 р. і про Кобилицю (1848—49)».

І. Франко називав Ю. Целевича талановитим істдрикком передусім за ту безцінну джерелознавчу базу, яку завжди вибудовував учений як основу подальших наукових висновків та узагальнень. І. Франка підкупляв дослідник Ю. Целевич не стільки белетризмом, стилем, скільки незаперечною аргументацією. Це можна простежити буквально з перших виступів 1868 р. у газеті «Правда». Розвідка Ю. Целевича «Дещо про поселення угорської України русинами і про унію православної церкви угорських русинів з Римом» (1868) привернула увагу авторитетних, істориків, етнографів. У ній пульсували, сміливі думки, оперті на фактичні віддмос/гі. Цей же принцип бачимо в інших публікаціях, як от: «Всюди Добре, дома найліпше» (1870), «Гетьман Полуботок» (1872). З джерелознавчих праць Ю. Целевича й досі маловідомими є «Історичний лричинок до нашої мартирологи і рицарської слави» (1880), «Чи бу-

ло в Польщі невольничче підданство?» (1881), «Облога міста Львова в р. 1672» (1883), «Перехід козаків через Покуте до Молдавії в р. 1739» (1885), «Росія і Китай і дещо про Кульджу» (1886), «Клопоти міста Львова з кагалом жидівським в половині XVII віку і погром жидів у Львові 1664 року» (1886), «Три судові розправи перед 150 роками» (1887), «Нічний напад на дім Маркіянового (М. Шашкевича.— В. К.) Діда о. Романа Авдиківського в Підлисеї» (1887), «Староста і посланецький каштелян Андрій Гжимала Яблоновський: «Після автобіографії» (1888), інші студії. Такою ж науковою сумлінністю й історико-етнографічною точністю позначалися дрібніші етюди та нариси, які свого часу автор друкував на шпальтах газети «Зоря», у календарі «Просвіти» тощо.

Сьогодні є повна підстава вести мову про неперехідну вартість праць Ю. Целевича з огляду на його внесок в українську етнографічну, фольклористичну науку, взагалі в етнологію. Студіюючи доробок ученого, віднаходимо там причинки до демонології («Закопані гроші», «Зачаровані гроші», «Як горить скарб», «Нечисті місця», «Знахарі», «Ворожити» і т. п.). Цінні спостереження дослідника можна почерпнути із записаної ним збірки «Народні перекази й легенди про Олексу Довбушука».

Працюючи над темою опришківства, осягаючи цей соціальний феномен синтетично, Ю. Целевич добирав для свого дослідження не тільки архівний матеріал, а й першоджерельний, себто найцінніше з усної народної творчості (пісенно-поетичний ужинок різних жанрів, казки, перекази, легенди, приказки, міфи, повір'я тощо). Творчо засвоюючи й переробляючи фольклорний фермент, трансформуючи його в історичний аналітизм, учений уже як етнолог захоплював любителів і шанувальників нашої бувальщини до збирання переказів про О. Довбуша, бо їх, на думку дослідника, «найшлось би в десятеро більше. Вибуяли вони густим рястом довкола постаті удачного гуцула-ватажка і сплелися в широкий лист, але з часом, на жаль, зів'януть і вони, тоті цвіти, що їх зродили туга і жаль, плекала спільна недоля і вигріла своїм сонішним світлом любов до тих, що стали месниками кривд власних і своїх суплеміників. Нехай хто з любителів нашої бувальщини вибирає їх, заки зів'януть і поникнуть, а буде мати працю милу і вдячну, і чейже збір багатий, бо мало чи не в кождім другім селі нашої Гуцульщини найде певно якусь річ, чи то лісок або полянку, чи то хрест або керницю, що до них прив'язується якийсь переказ про Довбуша».

Заклики Ю. Целевича одним, із перших реалізував Іля-

рій Огоновський, що 1879 р. на сторінках «Правди» надрукував статті та цикли власних записів («Дещо яро гуцулів», «Слова, з Гуцульщини»; «Співанки з Гуцульщини»). Чимало фольклорних матеріалів нагромадив згодом В. Шухевич, Л. Витошинський, Целіна Іурачинська, Наталія Кобрииська, І. Охримович, М. Бучинський, Вацлав з Одеська, В. Гнатюк, І. Франко, М.; Павлик та інші дослідники й збирачі.

Ю. Целевич залишив в історії української культури помітний слід і як просвітницький діяч. Відомо, наприклад, що протягом 1876—1877 рр. він часто надсилав листи Мелітону Бучинському до Станіслава, цікавився можливостями одержати там роботу на ниві освіти. Так, у листі (17 лютого 1877 р.) до того ж адресата Ю. Целевич веде мову про перебудову просвітницької діяльності в краї. «На вас двох (Ді. Бучинського і Л. Заклинського.— В. К-) числячи, маємо надію, що філія (філія «Просвіти».— В. К.) станіславська побіч тернопільської стануть головною підпорою Товариства». Далі повідомляє про підготовку ювілейної вечора на честь Т. Шевченка, радить, які внести доповнення до Статуту філії й сповіщає також, що засновується філія «Просвіти» і в Коломії.

Кілька листів Ю. Целевича дб Т. Грушкевича (19 січня та 11 травня 1885 р.) говорять про те, як він уболівав за громадську й культурно-просвітницьку справу, як бідкався, коли хворіли, знемагали в праці інтелектуальні сили. «Коло нас зле май лихо! Корнило Сушкевич занедужав на вибух крові, редактор Барвінський теж захворів, що аж брат за для того з Тернополя приїхавша Гладилевич ледь піддвигнувся по двомісячній хворобі...»

Серйозним з науково-просвітницького боку й актуальним з огляду на національно-політичну ситуацію є ряд досліджень Ю. Целевича про стан галицького шкільництва, зокрема в часи Йосифа II. Дослідник небезпідставно констатував, що «часто приходиться стрічати нам з тим блудним переконанем, будто цісар Йосиф II був покровителем наук, відомостей і красних штук, будто з его панованем настала для наук і просвіти в Австрії нова доба відродження і мали зникнути темрява довговічного обскурантизму». Оглядаючи ряд німецькомовних монографічних, і популярних видань, Ю. Целевич доходить висновку, що з «тих шкіл не було і не могло бути в Галичині великого хісна», бо основною їх метою була «германізація краю, а не просвіта народу».

За свідченням Б. Барвінського, Ю. Целевич разом із А. Вахнянином готували підручник української історії для

середніх шкіл, однак, рукопису- й "понині в архівах не виявлено. Можемо припустити, що рукописи Ю. Целевича, як і багатьох визначних діячів (Заклинських, Цеглинських, Огойовських, Мандичевських та ін.) не так давно були забрані з рукописних фондів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника АН України комуністичними «культурними посланцями» з Польщі, коли при владі був ще В. Ярузельський. Тоді під виглядом «культурного обміну», по суті, безконтрольно вигрібали «гості», що лише могли.

Для істориків, краєзнавців певний інтерес становить і така популярна книжка Ю. Целевича, як «Життє просвітителів слов'ян святих рівноапостольних Кирила і Методія» (Львів, 1891. 44 а).

Говорячи про культурно-просвітницьку діяльність Ю. Целевича, згадаємо ще одного діяча з цієї родини — Володимира, який теж залишив значний доробок. З-поміж його праць варті уваги й сьогодні «Чого мають право виселенці домагатися від держави: Практичний poradник» (Львів, 1918. 31 а), «Про нові польські шкільні закони: Практичний poradник/ Вступне слово С. Козицького» (Львів, 1925. 43 а), «Нарід, нація, держава» (Львів, 1934. 116 а), «Виборчий регулямін до сільських громадських рад у Галичині: Практичний poradник» (Львів, 1934. 59 с), «Виборча ординація до сойму й сенату: З поясненнями, виконуючими розпорядками й постановами інших законів, зв'язаних із виборами» (Львів, 1935.-95.с). Неабиякий інтерес викликає в дослідника і соціолого-популярний нарис В. Целевича «Віднова життя і відбудова майна просвітніх товариств» (Львів, 1918. 36 с), у якому автор веде мову про занепад культурно-просвітницької роботи в Галичині внаслідок «вибуху великої світової війни та російського наїзду»: не працюють «так численні перед війною курси для неграмотних, відчити і виклади, аматорські представлення, лрогульки і фестини, устали уряджувані філіями наших просвітніх товариств народні університети, просвітньо-економічні і пожарні курси, а приватні школи і бурси перестали обрзувати і виховувати українську молодіж».

Щоб не лише проконстатувати, а й накреслити можливі шляхи подвлання такого стану справ, В. Целевич у наступних чотирьох розділах розробляє такі проблеми: «Про інвентаризацію воєнних шкод, і чинитьб і відписане податків», «Прб підмоги і позички на відбудову просвітніх товариств», «Відбудова чйтальняних, церковних і громадських крамниць», «Віднова життя в читальнях і філіях товариства «Просвіта».

Нашій історичній науці, народознавству треба ще й ще повертатися до того значнішого наукового пласта, який нагромадили для наступних поколінь Целевичі. У цій родинній-гілці був відомий свого часу історик, педагог Олег Целевич, котрий залишив своїм наступникам такі дослідження, як «До релігійних віднесин Перемисько-Самбірської дієцезії в рр. 1615—1674», «Участь козаків в Смоленській війні 1633—1634 рр.», «Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670—2 р.» та інші публікації з історії козаччини.

На часі комплексне дослідження творчого набутку народознавців Целевичів, яке б обійняло студії не тільки цієї родини, а й публікації архівних матеріалів, епістолярної спадщини, де містяться вартісні фактичні дані, спостереження та висновки до таких галузей науки, як етнографія, фольклористика, лінгвістика, краєзнавство, мистецтвознавство тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Барвінський Б.* Оповідання з рідної історії. Жовква, 1911.
Барвінський Б'. Д-р Юліан Целевич: Його наукова діяльність на тлі української історіографії і етнографії в світлі давніших і новіших дослідів. Львів, 1927.
Енциклопедія українознавства: Словникова частина. Париж; Нью-Йорк, 1984. Т. 10.
Канкан В. Наш Юліан Целевич // Прикарп. правда. 1993. 24 берез.
Канкан В. Юліан Целевич: Історичний портрет // Освіта. 1993. 22 квіт.
Канкан В. Етнокультурні студії Юліана Целевича // Історик, етнограф, педагог. Івано-Франківськ, 1993.
- *Левицький І.* Галицько-руська бібліографія XIX ст. (1801—1886). Львів, 1895. Т. 2.
Левицький І. Матеріали до української бібліографії. Львів, 1909—1911. Т. 1—3.
Левицький І. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII віці. Львів, 1897.
Франко І. Иоанн Вишенский' (новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности) // Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27.
Франко І. Иван Вишенский і його твори // Там само. 1981. Т. 30.
Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. 1984. Т. 41.
Франко І. Громадські шпихліди і шпихлідний фонд Галичини 1739—1840 рр. // Там само. 1985. Т. 44. Кн. 2.
Франко І. Галицьке краєзнавство // Там само. 1986. Т. Цб. Кн. 2.
Целевин В. Віднова життя і відбудова майна просвітних товариств. Львів, 1918.
Целевин В. Чого мають право виселенці домагатися від держави: Практичний poradnik. Львів, 1918.
Целевич В. Про нові польські шкільні закони: Практичний poradnik, Львів, 1925.

- Целевич В.* Нарід, нація, держава. Львів, 1934.
- Целевич Ю.* Гдешо про Скит Манявський і усне передане про его знесене Иосифом П//Діло. 1880. Ч. 96.
- Целевич Ю.* Про Олексу Довбушука та его попередників і наступників // Діло. 1882. Ч. 34–39.
- Целевич Ю.* Процес Скита з шляхтичем Семеном Ладновським в роках. 1736–1739 //Діло. 1885. Ч. 39–41.
- Целевич Ю.* Історія Скиту Манявського враз з Збірником грамот, листів і деяких судових документів, дотичних того монастиря. Львів, 1987.
- Целевич Ю.* Ще дещо про Олексу Довбушука та его наступників //Діло. 1888. Ч. 149–150, 152.
- Целевич Ю.* Дальші вісти про опришків (ватаги: Олекса Довбушук і Василь Баюрак) //Діло: 1890. Ч. 11, 15–18.
- Целевич Ю.* Житте просвітителів слов'ян святих рівноапостольних Кирила і Мефодія. Львів, 1891.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Антонович В. 5, 76, 86—97, 101, 104, 106, 169—171, 198, 206, 211; 230
Бабій О. 236, 298, 300
Баб'юк А. (Мирослав Ірчан) 21, 24, 29, 30, 236, 239
Барвінок Г. 146, 147, 181, 290
Барвінський Б. 204, 246, 319, 320, 324, 326
Барвінський Вас. 246
Барвінський В. 60, 165
Барвінський Ол. 49, 63—67, 73—75, 81, 83, 112—114, 117, 162, 163, 165, 212, 223, 233, 236, 246, 289, 311, 319
Барвінський Ос. 61, 66
Барвінський Р. 246
Барвінські 7, 59, 65, 68, 73, 80, 107
Бачина-Бачинський Є. 302
Бачинський В. 167, 168
Бачинський Є. 298
Бачинський Л. 26
Бачинський Ю. 98, 132
Белей І. 14, 68, 79, 126, 129, 130, 146, 163, 165
Белей П. 40
Бернштейн М. 125, 130, 142
Білецький В. 109
Білецький Л. 159
Білецький-Носенко 64
Білецький О. 139, 178
Бойків О. 5, 296—302
Бордуляк Т. 143, 158, 236
Бучинський М. 10—12, 14, 15, 66, 85, 98, 113, 163, 324
Бучинські 68

Вагилевич І. 35, 304
Вагилевич М. 126
Вахнянин А. 74, 119, 324
Вахнянин І.-85, 164
Венгжин М. (Угрин-Безгрішний М.) 21, 195, 276
Весоловський І. 272
Весоловський Я.. 5, 228, 271—280
Винниченко В. 5, 158, 172, 174—176, 263—271
Вовк Ф. 13, 21, 24, 112, 154, 200, 218, 230, 234, 240, 247, 304
Вовчок М. 128, 169, 238, 311
Возняк М. 50, 125, 139, 142, 151, 247
Воробкевич І. 235
Воробкевич С (Данило Млака) 31, 112, 165, 236, 239, 273, 304

Гаватович Я. 136
 Гладилевич Д. 60, 115, 119, 163, 233, 324
 Гнатюк В. 5, 23, 24, 49, 95, 112, 125, 147, 189—193, 195, 200, 207, 209, 218, 221, 229, 230—243, 245, 247, 278, 304, 310, 314, 319, 324
 Гоголь М. 128, 155—157, 246, 255—257
 Годсгрожій-Чикаленко І. 168
 Головацький Я- 34, 35, 41, 59, 113, 141, 230, 304
 Голубець М. 23, 24, 252
 Горбаль К. 5, 81—85, 161, 168
 Гординський С. 253.
 Гординський Я. 39, 120, 123, 139, 235
 Грабовецький В. 142, 214, 304
 Гриневичева К. 236, 259
 Грінченко Б. 5, 98, 112, 118, 150, 158, 171, 174, 176, 178, 179—187, 230, 236, 255, 259, 262
 Грінченко М. (Марія Загірня) 236,237
 Грінченко Н. 186
 Грушевський М. 24, 43, 48, 86—88, 93—98, 106, 112, 170, 171, 173, 174, 176, 184, 190, 196—207, 209, 211, 224, 233, 234, 238, 240, 247, 259, 267, 312, 319, 322
 Гушалеви́ч Є. 212, 213

 Дей О. 125, 127, 130, 142, 190, 191, 196, 243
 Денисюк І. 125, 142,
 Дорошенко В. 177, 235
 Дорошенко Д. 177, 237, 240, 320
 Драгоманов М. 5, 11, 15, 40, 44, 47, 49, 66—68, 83, 94, 98, 99—106, 117, 119, 124, 127—132, 136—141, 145, 147, 158, 159, 162, 165, 171, 180, 184, 205, 206, 211, 217, 219, 225, 227, 230, 259, 290, 320, 322

 Єфремов С. 5, 98, 122, 124, 171, 173—175, 204, 240, 254—263, 265, 275

 Желехівський Є. Л, 18, 62, 66

 Заклинська О. 7—9, 25, 26
 Заклинський Б. 12, 18—26, 30, 240, 278
 Заклинський В. 31
 Заклинський Г. 7—9
 Заклинський З. 31
 Заклинський К. 7, 12, 16, 18, 19, 26, 29, 30
 Заклинський Л. 7—15, 26, 324
 Заклинський Маркіян 31
 Заклинський Мирон 31, 32
 Зайлинський Ол. 9, 10
 Заклинський Ом. 31
 Заклинський Он. 7—9
 Заклинський Роман 7—11, 13—20, 85
 Заклинський Ростислав 8, 13, 15, 25—30, 34
 Заклинський С. 25
 Заклинські 7, 49

 Ільницький В. 5, 66, 68—79, 81, 115

 Капій Д. 134, 311
 Капій М. 5, 310—318
 Кобринська Н. 119, 120, 132, 140,141, 143—151, 235, 237, 254, 259, 322, 324
 Кобринський В. 109,240

Кобринський Р. 310
 Кониський О. 66, 90, 112, 118, 119, 148, 171, 259, 311, 319, 322
 Костомаров М. 5, 6, 42—47, 49, 63, 65, 104, 159, 183, 206, 211, 230, 234, 247, 254, 259
 Коцюбинський М. 113, 147, 150, 158, 170, 172, 174, 181, 207, 233—236, 244, 259, 304
 Крип'якевич І. 5, 200, 205—216, 240, 304
 Крушельницька С. 143, 147, 240
 Крушельницький А. 192, 213, 234, 236, 254, 278, 304
 Куліш П. 64, 84, 112, 169, 181, 238, 246, 254—257, 289—291, 311
 Кумановський П. 126

Левицький В. (В, Лукич) 12, 13, 15, 18, 19, 67, 83, 118, 119, 130, 145
 Лепкий Б. 5, 132, 236, 237, 243—253, 272, 279
 Лисенко М. 63, 104, 113, 165, 166, 169, 171, 174, 186, 190, 240
 Лозинський М. 98, 132, 133, 137, 142, 222—240, 276, 278, 281
 Ломацький М. 247, 302—310

Маковей О. 126, 143, 147, 235—239, 252, 273, 278, 282, 311
 Максимович М. 43, 66, 205
 Маланюк Є. 297, 298
 Могильницький А. 5, 8, 34-41, 69, 76, 304, 311

Нечуй-Левицький І. 66, 68, 118, 147, 150, 158, 165, 171, 235, 236, 247, 254, 290, 311

Огієнко І. 5, 240, 284—295
 Огоновський О. 5, 15, 18, 49—67, 73, 74, 98, 115, 119, 136, 139, 141, 165, 230
 Озаркевич І. 141, 143, 144, 146, 147
 Олесницький Є. 5, 81, 160—168, 228
 Охримович В. 5, 49, 82, 85, 165, 216—221, 223

Павлик М. 5, 7, 11, 13, 15, 66, 68, 98, 103, 105, 106, 117, 126, 127, 129, 130-143, 150, 151, 158, 162, 217, 227, 228, 233, 235, 236, 247, 304, 307, 312, 320, 322, 324
 Панькевич Ю. 5, 187—191, 193-195, 212, 234 .
 Парницький О. 18, 34, 38, 60, 63, 74, 163, 218
 Петрушевич А. 5, 49—58, 320
 Погребенник ф. 125, 151, 172, 173, 175, 177, 247, 253, 280, 281, 317, 318

Ржегорж Ф. 112, 143, 147, 149, 230
 Рудницький М. 123, 177; 213, 246, 253, 276, 312
 Русов О. 15, 63, 169, 181, 247
 Русова С. 98, 151—158, 298

Свенціцький І. 24, 53, 58, 241, 267, 271, 312
 Срезневський І. 43, 66, 230
 Старицький М. 40, 65, 81, 104, 171, 178, 235, 251
 Стефанік В. 7, 132, 158, 244, 248, 252, 254, 278, 280, 281
 Студинський К. 98, 312, 314
 Сумцов М. 139, 204

Українка Леся 28, 125, 140, 141, 148, 234, 255
 Устиянович К. 8, 34, 35, 74, 135, 136, 165, 212, 311
 Устиянович М. 36, 40, 72, 161, 311.

Федькович Ю. 10, 17, 28, 39, 40, 75, 80-85, 146, 158, 213, 225, 235, 257, 273, 304, 307

Федюшка М. (М.Євшан) 24,122, 123

Франко І. 10, 12, 13, 15, 17, 19, 22, 23, 3.4,35, 37, 38, 40, 41, 49, 55-58, 63, 68, 71, 79, 81-85, 102, 105, 108-112, 117, 118-121, 123-126, 129-133, 135-137, 139-145, 147, 149, 151, 158, 161-166, 168, 171, 172, 178-180, 184, 187, 189, 190, 194, 195, 200, 204-207, 212, 213, 217, 220, 222, 225-227, 229-231, 234, 236, 237, 242-244, 247, 248, 254, 259, 281, 290, 295, 300, 304, 307, 311, 312, 320, 322, 324, 326

Хорунжинська О. 112

Хоткевич Г. 30, 190, 192, 234, 236, 238, 259, 274, ,304, 307

Цеглинський Г. 5, 49, 115-124, 165

Цеглинський М. 123, 124

Цеглинський Р. 123

Целевич Ю. 5, 15, 49, 60, 65, 115, 209, 233, 318-327

Чикаленко Є. 5, 168-173, 175-177, 236, 265, 287

Чикаленко Л. 176

Чикаленко П. 176

Чикаленко-Келлер Г. 298

Чубинський П. 95, 171, 230

Шашкевич В. 81, 115

Шашкевич М. 34, 35, 51, 64, 75, 115, 129, 141, 289, 311

Шевченко-Т. І. 13, 27, 44, 45, 62, 75, 81, 83, 87, 117, 119, 128-140, 156-159, 169, 177, 179, 180, 183, 187, 219, 225, 246, 251, 257, 259, 270, 287, 324

Шухевич В. 5, 15, 35, 49, 107-114, 166, 209, 218, 230, 234, 240, 304, 324

Шухевич І. 129

Шухевич О. 35

Щурат В. 107, 132, 233, 235, 246, 274

Яворницький Д. 204, 208, 230

Ярошинська Є. 143, 146, 148, 149, 273

ЗМІСТ

Передмова (<i>Погрібний А. Г . . .</i>)	3
Незнищене древо Заклинських	7
Боян галицької раті (причинки до біографії Антона Могильницького).	34
«Співатиму, доки гласу стане...» (перечитуючи писання Миколи Костомарова).	42
Розкриля таланту (феномен Антона Петрушевича).	49
«Шлях до витиченої мети...» (сторінками писань Омеляна Огоновського).	59
«Заманіфестував себе русином», (українознавство Василя Ільницького) ... 68	
«Стук нового духу...» (Про Костя Горбала).	80
«Я одкрив сам собою українство» (маловідомі віхи біографії Володимира Антоновича)... 86	
«Сотворений на духовного провідника великої нації...» (праця Михайла Драгоманова на українському полі).	98
З когорти етнографів (до творчої біографії Володимира Шухевича).	107
«Варто трудитися для молоді» (про діяльність Григорія Цеглинського).	115
«Я від вас ніколи нікуди не йшов...» (Михайло Павлик — пресознавець).124	
«Верховинна естетика» (штрихи до портрета Наталії Кобринської)	143
Просвітницький вогонь Софії Русової	151
З корифеїв українського руху (суспільно-культурна праця Євгена Олесницького).	160
Відблиски зорі Євгена Чикаленка	168
«Прийде сівач — і запишніють сходи» (над життєвим подвигом Бориса Грінченка)	178
Добро Простена Добромисла (повернення Юліана Панькевича)	167
«...Найбільший творець живої історії» (над раритетами Михайла Грушевського).	196
За духовний поступ (відсвіти біографії Івана Крип'якевича)	206
З когорти бойків, (кілька штрихів до портрета Володимира Охримовича)	216
Повернення Михайла Лозинського (спроба літературної силуети)	222
Творець золотого фонду етнології (Володимир Гнаткж)	229
В ключі української ментальності (Богдан Лепкий).	243
Ратай народознавчого поля (грані діяльності Сергія Ефремова)	254
Письмо «свіже, стихійне, оригінальне...» (штрихи до естетики Володимира Винниченка).	263

«Як гарно на світі жити» (до життєпису Ярослава Веселовського)	271
Етнокультурний пласт Івана Огієнка	281
«Мов той біблійний Мойсей...» (Олександр Бойків)	296
Народознавчі розвідки Михайла Ломацького	302
Із забуття — на наріну рідної культури (Мирослав Капій)	310
«Мати працю милу й вдячну...» (наш Юліан Целевич)	318
<i>Іменний покажчик</i>	328

Навчальний посібник

Качкан Володимир Атаназійович

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО В ІМЕНАХ

У двох частинах

Частина 1

Обкладинка художника */.* *М. Гаврилюка*
Художній редактор *О. Г. Григір*
Технічний редактор *Є. Г. Рубльов*
Коректори *А. І. Бараз, Л. Ф. Кучеренко, Т. А. Лукашина*

Здано до складання 01.09.93. Підп. до друку 23.12.93. Формат 84x108/₃₂. Папір друк. № 2. Ум. друк. ари. 17,64. Ум. фарбовідб. 17,85. Обл.-вид. арк. 21,64, Вид. № 3482. Зам. № 173.

Видавництво "Либідь" при Київському університеті
252001 Київ, Хрещатик, 10.

Надруковано з матриць Головного підприємства, республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига», 252057 Київ, Довженка, 3 на Білоцерківській книжковій фабриці, 256400 м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.

У ВИДАВНИЦТВІ «ЛИБІДЬ»
ПРИ КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ГОТУЮТЬСЯ ДО ВИДАННЯ:

Качкан В. А. Українське народознавство в іменах: У 2 ч.
Ч. 2: Навч. посібник.— К. : Вид-во «Либідь» при Київ.
ун-ті.—22 арк.—Мова укр.— (В опр.).

До цієї книги автор залучає маловідомі або й зовсім незнані імена письменників, учених, суспільно-громадських і просвітницьких діячів, які своєю самовідданою працею й безмежною любов'ю до батьківщини прислужилися рідному народові у формуванні його самосвідомості,— Олександра Грушевського, Кирила Студинського, Миколу Голубця, Володимира Левицького, Федора Вовка, Олену Кисілевську, Михайла Пачовського, Євгена Маланюка та багатьох інших. Навчальний посібник написаний на основі архівних джерел та малодоступних матеріалів.

Для студентів гуманітарних факультетів вузів, усіх, хто цікавиться духовністю українського народу.

Огієнко І. І. Історія українського друкарства: Навч. посібник / Упоряд., авт. передм. та приміт. М. С. Тимошик.— К. : Вид-во «Либідь» при Київ. ун-ті, 1994 (II).— 30 арк.— Мова укр.— (В опр.).

Видана мізерним тиражем у Львові 1925 року монументальна праця визначного діяча українського відродження Івана Огієнка «Історія українського друкарства» більше ніж шість десятиліть знаходилася в бібліотечних спецсховах і тому практично була недоступною навіть для фахівців, Ідеологи тоталітарного режиму занесли цю книгу до списку заборонених не лише тому, що її автор активно співпрацював на просвітницькій ниві в уряді Української Народної Республіки, а й через, обрану і науково обґрунтовану, ним концепцію розвитку українського друкованого слова як складової української культури.

У книзі переконливо й аргументовано простежується не просто розвиток специфічної друкарської галузі в Україні від початків її заснування, а й доля самої української культури, непроста, почасти трагічна історія українського друкованого слова, яке в умовах суцільних утисків, заборон, обмежень все ж пробивалося до читача, будило його думку, піднімало народ з колін. Видання спонукає до роздумів про передумови розквіту й причини занепаду українського друку, української культури в цілому, про шляхи її відродження в нинішній складний для нашої держави час.

Для студентів гуманітарних факультетів вузів, усіх, хто цікавиться вітчизняною культурою, джерелами духовності українського народу.

Книги можна замовити в місцевих магазинах книжоторговельних об'єднань та облспоживспілок, а також у державному підприємстві «Гамаюн» (252117 Київ, вул. Попудренка, 26), яке надсилає книги накладною платою.